

การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์
ของคนในสังคมปัจจุบัน

A STUDY OF APPLICATION ON THREE CHARACTERISTICS OF EXISTENCE
(TILAKKHANA) IN THE RELIEVING OF PEOPLE'S SUFFERING
IN THE PRESENT SOCIETY

พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปนโน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ ของคนในสังคมปัจจุบัน

พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปนโน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาลัษวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

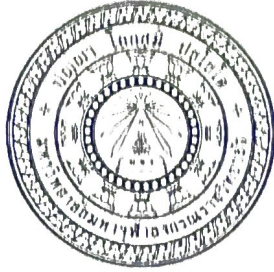
A Study of Application on Three Characteristics of Existence
(Tilakkhana) in the Relieving of People's Suffering
in the Present Society

Phrakrusutajindapon (Yongyut Nānasampanno)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkorntajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์
เรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน”
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมปूरณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาดนัยพัชร คมภิรพลโย, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วีระชัย ยศโสธร)

กรรมการ

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปญโย, ดร.)

กรรมการ

(พระปลัดกิตติ ยุติธโร, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.เอกฉันท จารุเมธีชน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระปลัดกิตติ ยุติธโร, ดร.

ประธานกรรมการ

รศ.ดร.เอกฉันท จารุเมธีชน

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูสุตจินตารณ)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ ของคนในสังคมปัจจุบัน
ผู้วิจัย	: พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปนโน)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระปลัดกิตติ ยุตติธโร, ดร., พธ.บ.(ปรัชญา), ศศ.ม.(ปรัชญา), พธ.ด.(พระพุทธศาสนา) : รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน กศ.บ.(ภาษาไทย-ประวัติศาสตร์), อ.ม.(บาลี-สันสกฤต), Ph.D.(Eastern Language-Sanarit)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อการบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาหลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน (๓) เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อการบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและการสัมภาษณ์ประชากรกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดบุรีรัมย์ ๕ อำเภอ จำนวน ๒๕ รูป/คน ผลการวิจัยพบว่า ไตรลักษณ์ (๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง คือ สังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คือ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และ (๓) อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน คือ สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์

ทุกข์ของคนในสังคมจังหวัดบุรีรัมย์ โดยรวมมี ๒ ประการ (๑) กายิกทุกข์ เป็นทุกข์ทางกาย คือ การที่ร่างกายไม่ปกติ ร่างกายพิการ มีโรคภัยเบียดเบียน และ (๒) เจตสิกทุกข์ เป็นทุกข์ทางใจ คือ ความเสียใจ ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจ จิตหวั่นไหวไปกับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา และทุกข์ทั่วไป มีอีก ๔ ด้าน คือ ด้านครอบครั้ว ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านจิตใจ

แนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์ในการบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน และในจังหวัดบุรีรัมย์ มีปัญหาเรื่องทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ โดยทั่วไปแล้วมีทุกข์อีก ๔ ด้าน คือ (๑) ด้านครอบครั้ว (๒) ด้านเศรษฐกิจ (๓) ด้านสังคม และ (๔) ด้านจิตใจ ซึ่งการแก้ปัญหา ๔ ด้านนี้จะต้องรู้และเข้าใจในหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา รู้ว่าสรรพสิ่งต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลง ทุกขตา รู้ว่าการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งต่างๆ เป็นทุกข์ อนัตตตา รู้ว่าไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งต่างๆ ได้ เมื่อเข้าใจหลักไตรลักษณ์นี้แล้วก็จะบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันได้

Thesis Title : A Study of Application on Three Characteristics of Existence (Tilakkhana) in the Relieving of People's Suffering in the Present Society

Researcher : Phrakrusutajintaporn (Yongyut Nānasampanno)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra-palad Kitti Yuttidharo, Dr., B.A.(Philosophy), M.A.(Philosophy), Ph.D.(Buddhism Studies)

: Associate Prof. Dr.Ekkachat Jarumethichon, B.A.(Thai Language-History), M.A.(Pali-Sanskrit), Ph.D.(Eastern Language-Sanskrit)

The Date of Graduation : May 3, 2018

Abstract

This Thesis have three objectives namely : (1) to study the three characteristics of existence in Theravada Buddhism, (2) to study the people's suffering in the present society, (3) to study the application on the three characteristics of existence in the Relieving of People's Suffering in the Present Society. The research is qualitative research.

The result of research found that :

The three characteristics of existence (Tilakkhana) are (1) Aniccatā ; all conditioned things are impermanent, (2) Dukkhatā ; all conditioned things are subject to stress and conflict (suffering) and (3) Anattatā ; all things are not-self or soulless. Being and non-being are under the controller of the three characteristics of existence (Tilakkhana)

The suffering of people in Buriram province concluded into two kinds ; (1) Kāyikadukkha ; physical suffering as abnormal body, disable body, Infectious disease, and (2) Cetasikadukkha ; mental suffering as sadness, be stray from beloved things, mind fluent on non-beloved things and four kinds of general suffering are family, economic, social and mental suffering.

The application of the three characteristics of existence in relieving of people's suffering in the present society and in Buriram province is physical and mental suffering. Generally, there are four kinds of suffering as (1) family (2) economics (3) social and (4) mental. In the solution of four kinds of

problem, we have to know and understand in the three characteristics of existence. Aniccatā ; to know that all things are changing, Dukkhatā ; to know that the change of things is painful. Anattatā ; to know that there is no control over the change of things. Once we understand these three characteristics of existence, it will alleviate the suffering of the people in the present.

กิตติกรรมประกาศ

ในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี ด้วยได้รับกำลังใจจากบุคคลหลายฝ่ายซึ่งผู้วิจัยขอขอบคุณคือ

กราบขอบคุณพระเดชพระคุณ พระศรีปริยัติธาดา (ป.ธ.๙) ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญโญ ดร. ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา พระปลัดกิตติ ยุติธโร ดร. (ประธานกรรมการ) รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน ผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ และคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำปรึกษาแก้ไขปรับปรุงความถูกต้องของเนื้อหาทางวิชาการ ขอขอบคุณคณาจารย์ผู้สอนในหลักสูตรทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้กับผู้วิจัยตลอดระยะเวลาของการศึกษารวมถึงให้แนวคิด หลักการ ตลอดจนคำแนะนำต่าง ๆ ในการศึกษาและการทำงานวิจัย ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอบูชาพระคุณผู้เป็นบุพการี คือ พระคุณพ่อพระคุณแม่ ที่ได้ให้กำเนิดมอบอัฐภาพร่างกายและมรดกทางจิตวิญญาณให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนเต็มความสามารถ ทั้งทางโลกและทางธรรม ตลอดจนคุณครูอุปฌาย์อาจารย์ ผู้ที่ให้การอุปสมบท ที่ให้โอกาสได้ดำเนินชีวิตตามมรรควิถิแห่งพรหมจรรย์ อันประเสริฐในทางพระพุทธศาสนา

ขอขอบคุณเพื่อนมหาดบัณฑิตรุ่น ๓ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ที่ได้ร่วมสุขร่วมทุกข์ ที่ได้ช่วยให้กำลังใจและค้นคว้าข้อมูลที่เป็นประโยชน์ทางการศึกษาจนเป็นผลสำเร็จในการวิจัยครั้งนี้

และสิ่งที่จะขาดเสียมิได้ก็คือ ขอสำนึกถึงพระเดชพระคุณพระราชปัยยาลังการ ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์ ที่ได้นำคณะก่อสร้างวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ จนได้ศึกษาเป็นการสำเร็จ และขอสำนึกคุณสถาบันมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอันเป็นมรดกทางธรรม ที่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้วางรากฐานเอาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ใช้เป็นบันได ในการศึกษาเล่าเรียนวิชาการชั้นสูงในพระบวรพุทธศาสนา ตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระปิยมหาราช)

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยและบุญกุศลที่ผู้วิจัยได้บำเพ็ญมาตลอดถึงบุญกุศลที่ท่านทั้งหลายได้เอื้อยนามและมีได้กล่าวถึงก็ดี ขอคุณงามความดีเหล่านั้น จงมารวมกันเป็นตบะเป็นพลเวปัจจัยให้ทุกท่าน จงประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดกาลนานเทอญ.

พระครูสุตจินดาภรณ์ (ญาณสมปโนน)

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
 บทที่ ๑ บทนำ	 ๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๖
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๖
 บทที่ ๒ หลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	 ๑๗
๒.๑ ความหมายของไตรลักษณ์	๑๗
๒.๒ สังขารในชั้น ๕ กับในไตรลักษณ์	๒๐
๒.๓ ความเป็นอนัตตาของชั้น ๕	๒๒
๒.๔ ไตรลักษณ์ หรือธรรมนิยาม	๒๔
๒.๕ สิ่งที่เป็นสังขารและธรรมทั้งปวง	๒๙
๒.๖ สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์	๓๒
๒.๗ ไตรลักษณ์ ลักษณะของธรรมทั้งปวง	๓๔
๒.๗.๑ อนิจตาและอนิจลักษณะ	๓๔
๒.๗.๒ ทุกขตาและทุกขลักษณะ	๓๕
๒.๗.๓ อนัตตาและอนัตตลักษณะของธรรมทั้งปวง	๔๘
๒.๘ หลักธรรมที่ส่งเสริมการบรรเทาทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์	๔๘
๒.๘.๑ ขมราวาสธรรม ๔	50
๒.๘.๒ ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์ ๔	๕1

๒.๘.๓	สังคหวัตถุ ๔	๕2
๒.๘.๔	หลักปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิ	๕๒
๒.๘.๕	หลักปฏิบัติสมาธิ	๕๓
๒.๘.๖	ประโยชน์ของการปฏิบัติสมาธิ	๕4
๒.๙	สรุป	๕๔
บทที่ ๓	ทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน	๕๕
๓.๑	ไตรลักษณ์	๕๕
๓.๒	ประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์	๕๕
3.3	สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิประกอบการวิจัย	56
๓.4	ทุกข์ในสังคม ๔ ด้าน	80
๓.4.๑	ด้านครอบครัว	80
๓.4.๒	ฆราวาสธรรม ๔	83
๓.4.๓	ด้านเศรษฐกิจ	83
๓.4.๔	ทฤษฎีมิมิกัดละประโยชน์ ๔	89
๓.4.๕	ด้านสังคม	90
๓.4.๖	สังคหวัตถุ ๔	95
๓.4.๗	ด้านจิตใจ	96
๓.4.๘	สมาธิ ๒ อย่าง	99
๓.๕	สรุป	๑๐๐
บทที่ ๔	แนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน	102
๔.๑	ประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์	๑๐๒
๔.๑.๑	ด้านครอบครัว	๑๑๕
๔.๑.๒	ด้านเศรษฐกิจ	๑๑๘
๔.๑.๓	ด้านสังคม	122
๔.๑.๔	ด้านจิตใจ	๑๒๕
๔.๒	สรุป	127
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๒๙
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๒๙
๕.๑.๑	ไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒๙
๕.๑.๒	ทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน	๑๓๑
๕.๑.๓	แนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ ของคนในสังคมปัจจุบัน	๑๓๓
๕.๒	หมวดธรรมประยุกต์ใช้จากการวิจัย	๑๓๓

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัย	๑๔๑
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๔๑
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไป	๑๔๑
บรรณานุกรม	๑42
ภาคผนวก	๑47
ผนวก ก แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย	๑48
ผนวก ข ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือในการวิจัย	๑53
ผนวก ค สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ	๑58
ผนวก ง ภาพประกอบการสัมภาษณ์	186
ประวัติผู้วิจัย	212

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีทั้งภาษาไทย ฉบับมหาจุฬา เทปิฎก และฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับเช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๕๐ / ๖๐. หมายถึง การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๕๐ หน้า ๖๐

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา.	(ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วินย.	(ไทย) =	วินัยปิฎก ปรีวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.อภฺรฐก (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อภฺรฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอก (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.อ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ปฏี. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏีสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สูตรตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ. ส. (ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก . ขุททกนิกาย	ธัมมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ. ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ (ภาษาไทย)
อภิ. ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคฺคฺลปัญญูติ (ภาษาไทย)
อภิ. วิ (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สรรพสัตว์ทั้งหลายที่อุบัติเกิดขึ้นมาในโลกนี้ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเข้าสู่ความแตกดับ ทุกรูปทุกนามตกอยู่ในไตรลักษณ์ หรือลักษณะทั้ง ๓ ประการคือ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง มีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่มีความคงที่ตายตัว, ทุกขตา ความเป็นทุกข์ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้ที่ไม่มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้น ๆ อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีลักษณะอันใดที่จะทำให้เราไปยึดถือได้ว่ามันเป็นตัวเราของเรา ถ้ามีการเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่า ไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราไปหลงเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น ก็เพราะความไม่รู้อย่างถูกต้อง ตามที่เป็นจริงนั่นเอง พระพุทธเจ้าตรัสเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่าเราจะเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ทุกข์ก็มีอยู่แล้วความเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น มีเสมอกันในสังขารทั้งปวง คือทั้งสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต สิ่งปรุงแต่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สิ่งปรุงแต่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ สิ่งปรุงแต่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน นี่เป็นสามัญญลักษณะ^๑

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^๒ คือความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง หมายความว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลก มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลาง มีความแตกสลายในที่สุด การแสวงหาสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอน นำความสุขความบริสุทธิ์สงบเย็นมาให้ การปฏิบัติตามไตรลักษณ์ ดังพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ใน อุปปาทาสสูตร สุตว่าด้วยความเกิดขึ้นของพระตถาคตเจ้า มีใจความที่ตรัสไว้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนี้ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนี้ว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนี้ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๓

^๑ พุทธสาสิกขุ, คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์เผยแพร่, ๒๕๓๕), หน้า ๒๘-๒๙.

^๒ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

^๓ อภ. ตัก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

ตามหลักพุทธศาสนากล่าวความจริงไว้ว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า หรือมีอยู่ในรูปของการรวมตัวเข้าด้วยกันของส่วนประกอบต่าง ๆ นั้น มีใช้หมายความว่า เป็นการนำเอาส่วนประกอบที่เป็นชิ้น ๆ อัน ๆ อยู่แล้วมาประกอบเข้าด้วยกัน และเมื่อประกอบเข้าด้วยกันแล้ว ก็เกิดเป็นรูปเป็นร่างคั่นอยู่เหมือนเมื่อเอาวัตถุต่าง ๆ มารวมกันเป็นเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ความจริงที่กล่าวว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากการประชุมกันของส่วนประกอบต่าง ๆ นั้น เป็นเพียงคำกล่าวเพื่อเข้าใจง่าย ๆ ในเบื้องต้นเท่านั้น แท้จริงแล้วสิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของกระแส ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ ล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่น ๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของตัวเอง เป็นอิสระล้วนเกิดดับต่อกันไปเรื่อย ไม่เที่ยง ไม่มีความคงที่ กระแสนี้ไหลเวียนหรือดำเนินต่อไป อย่างที่ดูคล้ายกับรักษารูปแนวและลักษณะทั่วไปไว้ได้อย่างค่อยเป็นไป ก็เพราะส่วนประกอบทั้งหลายมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยสืบต่อแก่กันอย่างหนึ่ง และเพราะส่วนประกอบเหล่านั้นแต่ละอย่างล้วนไม่มีตัวตนของมันเองและไม่เที่ยงแท้คงที่^๔

กฎธรรมชาตินี้ เป็น ธรรมชาติ คือภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมชาติ คือภาวะที่ตั้งอยู่หรือยืนตัวเป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติหรือกำหนดแห่งธรรมดา ไม่เกี่ยวกับผู้สร้างผู้บันดาล หรือการเกิดของศาสนาหรือศาสดาใด ๆ กฎธรรมชาตินี้แสดงฐานะของศาสดาในความหมายของพุทธธรรมด้วยว่า เป็นผู้ค้นพบกฎเหล่านี้แล้วนำมาเปิดเผย ชี้แจงแสดง บอกกล่าว ให้แก่ชาวโลกไม่รู้ได้เข้าใจ

ไตรลักษณ์นั้น มีพุทธพจน์แสดงหลักไว้ ในรูปของกฎธรรมชาติ ว่าดังนี้ ตถาคต (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น, ก็ยังคงมีอยู่เป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม คือความจริงที่มีอยู่หรือดำรงอยู่ตามธรรมดาของมันว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารังปวงไม่เที่ยง

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารังปวงเป็นทุกข์

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

“ตถาคตรู้รู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง..สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา”^๕ ไตรลักษณ์นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณะ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไป หรือลักษณะที่เสมอเหมือนกันแก่สังขารทั้งปวง^๖ นี่แสดงให้เห็นว่า มีลักษณะทั่วไปที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวงหมายถึงลักษณะแห่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบซึ่งทรงสอนมากที่สุดเกี่ยวกับความจริงของชีวิต และสามารถศึกษานำหลักธรรมไตรลักษณ์มาใช้พิจารณาปฏิบัติแก้ปัญหาชีวิตความดับทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันได้

ปัญหาชีวิตของคนเรานั้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางร่างกาย เช่นการแสวงหาปัจจัย ๔ ปัญหาอันเกิดจากความเกิด, ความแก่, ความตาย, ความโศกเศร้า, ความร่ำไห้, ความเจ็บกายเจ็บใจ, ความประสพกับสิ่งไม่เป็นที่รัก, ความพลัดพรากจากของรัก, ความปรารถนาไม่ได้ตามใจหวังต่าง ๆ

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ไตรลักษณ์**, พิมพ์ที่บริษัทสหธรรมิก จำกัด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๑-๓.

^๕ อภ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๔

อันเป็นความทุกข์ทั้งหมดของชีวิต นี้เรียกว่ามีปัญหา เมื่อชีวิตมีปัญหา จึงต้องเกิดมีระบบการปฏิบัติที่เรียกว่าศาสนา ซึ่งชี้หนทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความพ้นทุกข์ พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนคือพระไตรลักษณ์ ที่พระพุทธองค์ทรงมองเห็นถึงที่สุดแล้วนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เพื่อความดับทุกข์ ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น หรือไม่เกิดขึ้นก็ตามเช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติจะต้องสนใจในความจริงข้อนี้ ให้มากที่สุดโดยพิจารณาให้เห็นพระไตรลักษณ์ว่าเมื่อมีปัญหาเห็นว่าสังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาแล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสิ่งที่ เป็นทุกข์ คือสิ่งที่ไม่เที่ยงแต่ตนสำคัญผิดว่าเที่ยงคือสิ่งที่แท้จริงเป็นทุกข์ แต่ตนสำคัญผิดว่าเป็นสุข และสิ่งซึ่งเป็นอนัตตา แต่ตนสำคัญผิดว่าเป็นอัตตาเมื่อมีปัญหาถึงขนาดนี้ ตัวปัญญานั้นเองเป็นทางแห่งความหมดจดจากทุกข์ กล่าวคือ นิพพาน^๗

คำสอนเรื่องไตรลักษณ์พระพุทธองค์ทรงค้นพบนำมาเปิดเผย ชี้แจงให้ชาวโลกได้ทราบ เหมาะสมกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน พระพุทธเจ้าท่านรู้แจ้งปัญหาทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง ปัญหามีอยู่ ๓ เรื่องคือ ๑.ปัญหาสังคม เรียกว่าภาวะวิสัย ๒.ปัญหาเฉพาะคนเรียกว่าอัตตะวิสัย ๓.ปัญหาชั้นลึก เรียกว่าทิฏฐิวิสัย ปัญหาสังคมก็แก้ไขไม่เบียดเบียนกันในสังคม ถ้าเบียดเบียนกันก็ผิดธรรมชาติ สังคมก็ลงโทษกันไปตามความเหมาะสม เช่นในหมู่สงฆ์ก็ต้องแก้ไข เช่นการปลงอาบัติ เป็นต้น ถ้าประพฤติดีกฎของสังคมถึงที่สุดแล้ว ก็จับสึกไปเป็นฆราวาส. ส่วนสังคมของฆราวาส พระพุทธองค์^๘ ก็ได้ให้ทุกชีวิตปฏิบัติให้ถูกต้องต่อทิศทั้ง ๖ ทิศเบื้องหน้า คือพ่อแม่, ทิศเบื้องหลัง คือบุตร ภรรยาสามี, ทิศเบื้องขวา คือครูอาจารย์ ทิศเบื้องซ้าย คือมิตรสหาย, ทิศเบื้องบน คือสมณะชีพราหมณ์, ทิศเบื้องล่าง คือทาสกรรมกร โดยใช้หลักธรรมสังคหะวัตถุ ๔ ข้อสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน หรือพิจารณาหลักพระไตรลักษณ์ ให้เห็นตามความเป็นจริงรู้เท่ารู้ทันในสิ่งที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง^๙

การเป็นอยู่ในสังคม ต้องยึดถือไตรลักษณ์ตามกฎหมายของธรรมชาติ ที่เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนกัน เมื่อต่างคนต่างก็ถือความถูกต้องตามธรรมชาติ คือไม่เบียดเบียนกันในสังคมแล้ว สังคมที่เรียกว่า ภาวะวิสัย ก็หมดปัญหาไป, ปัญหาเฉพาะตน ที่เรียกว่าอัตตะวิสัย ก็ให้นักวิชาการทั้งหลายวางหลักสูตรให้การศึกษา ให้นักเรียนนักศึกษา รู้จักบังคับตัวเอง ไม่คิดไม่พูด ไม่ทำเรื่องเหลวไหล มีอบายมุข มีการดื่มน้ำเมา เทียวกลางคืน เทียวดูการเล่น เล่นกาพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านทำการงาน ไม่มีหิริโอตตปละ คือความละอายเกรงกลัวความเป็นมนุษย์ของตัวเองจะเสียไป เพราะไปทำสิ่งที่ชั่วร้ายสร้างปัญหาขึ้นมา เมื่อทุกคนสำนึกในความเป็นมนุษย์ของตนจะตกต่ำไป ก็ไม่ไปทำความชั่วร้ายทั้งปวง ที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมาอย่างแน่นอน ปัญหาเฉพาะตน คืออัตตะวิสัยก็สิ้นไป. ปัญหาชั้นลึกซึ้ง คือทิฏฐิวิสัย หรือวิญญานวิสัยที่อยู่ภายในชั้นลึกของมนุษย์ คือความรู้ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง สร้างปัญหาขึ้นมา ถ้าไม่ถูกต้องก็ต้องแก้ไขให้เห็นถูกต้อง คือให้เห็นให้ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของธรรมชาติว่า ทุกสิ่งไม่ใช่เราของเราจริงเลย เป็นเพียงสมมุติเพื่อเกี่ยวข้องกันในสังคมเท่านั้น จะไม่เกิดปัญหาขึ้นในสังคม เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของพระธรรมทั้งนั้น คือของไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อเวลามีอะไรเปลี่ยนแปลงไป ปัญหาจะไม่เกิดอีกเลย^{๑๐}

^๗ พุทธทาสภิกขุ, ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี หรือ ธรรมวิภาคนวกภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธศาสน์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๑.

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

^๙ ธรรมประทีป, ชีวิตกับการแก้ปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : ที่โรงพิมพ์สหมิตร, ๒๕๓๓), หน้า ๖-๗.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๙.

เมื่อสังคมมีปัญหาเราไม่มีอำนาจ เราก็บังคับตัวเอง ไม่ไปเกี่ยวข้อง เพราะเป็นการสร้างปัญหา หากเราจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องแล้วจะทำอย่างไร เราก็ควบคุมความรู้สึกภายในอย่าให้เกิดปัญหาขึ้นมา พระอานนท์เคยทูลถามปัญหากับพระพุทธองค์ว่าจะทำอย่างไรกับสตรีเพศ เพราะปัญหาจะเกิดขึ้นมากมาย ถ้าไม่รู้จักแก้ไข พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ไม่ดูเป็นการดี เป็นการแก้ภาวะวิสัย พระอานนท์กราบทูลถามว่า ถ้าจำเป็นต้องดูแล้วจะทำอย่างไรพระเจ้าข้า พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบว่า ไม่พูดเป็นการดีอานนท์ เป็นการแก้อดีตวิสัย. พระอานนท์กราบทูลถามว่า ถ้าจำเป็นต้องพูดแล้วจะทำอย่างไรพระเจ้าข้า พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบว่า ควบคุมจิตใจไว้ให้ดี อย่าให้ส่ายไปฝ่ายใดก็ได้ เป็นการแก้ปัญหาทวิวิสัยหรือวิญญานวิสัย^{๑๑} นี้แก้ปัญหาสังคมปัจจุบัน.

จากการศึกษาความสำคัญของหลักธรรมพระไตรลักษณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์ในการบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน เพราะจะค้นพบทุกข์ที่แท้จริงของคนในสังคมปัจจุบันว่าเกิดจากอะไร เพื่อจะได้นำหลักของไตรลักษณ์ที่ได้ศึกษาค้นพบถึงความสำคัญ และความเข้าใจนั้นนำมาเสนอเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้ ในการบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ต้องการทราบหลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทว่าเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ต้องการทราบทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ต้องการทราบแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” ได้แบ่งขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ผู้วิจัยได้วิจัยเชิงคุณภาพหรือคุณลักษณะ โดยมีขอบเขตของการวิจัย ในการศึกษาอย่างมีระบบ เพื่อเข้าหาความจริงตามหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา

^{๑๑} ธรรมประทีป, ชีวิตกับการแก้ปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : ที่โรงพิมพ์สมมิตร, ๒๕๓๓), หน้า ๙

๑. ข้อมูลจากปฐมภูมิ ได้แก่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่าพระไตรปิฎกมี ๓ คือ ๑. พระวินัยปิฎก หมวดพระวินัย ๒.พระสุตตันตปิฎก หมวดพระสุตตันตะ ๓. พระอภิธรรมปิฎก หมวดพระอภิธรรม ซึ่งเป็นต้นฉบับที่ถูกต้องในทางพระพุทธศาสนา

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่หนังสือพุทธธรรม หรือบทความในหนังสือวิทยานิพนธ์ บทความ หรือบทความในวารสารหนังสือพิมพ์ สารานุกรมและเอกสารอื่นๆ รวมทั้งจุลสาร เอกสารอัดสำเนา ต่าง ๆ และการศึกษาภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลที่เป็นสารประโยชน์

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยได้ศึกษาด้านเนื้อหา คือไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับหลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทฤษฎีทั่วไป กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ เป็นไพบูลย์เป็นคำเรียกชื่อแทนกันได้ คือธรรมนิยาม เป็นธรรมที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงไปอย่างอื่น เป็นธรรมชาติ การตั้งอยู่แห่งธรรม ไม่มีอะไรอื่นนอกจาก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งที่ตั้งที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งหลายทั้งปวง

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่และประชากร

ผู้วิจัยได้กำหนดลงพื้นที่ในจังหวัดบุรีรัมย์ ๕ อำเภอ ประกอบด้วย (๑) อำเภอเมืองบุรีรัมย์ (๒) อำเภอลำปลายมาศ (๓) อำเภอแคนดง (๔) อำเภอสตึก (๕) อำเภอพลับพลาชัย ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประชากรกลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๒๕ รูป/คน คือ นักวิชาการด้านศาสนา ๕ รูป/คน, นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ ๕ รูป/คน, นักการเมืองท้องถิ่น ๕ รูป/คน, นักปราชญ์ท้องถิ่นและชาวบ้านทั่วไป จำนวน ๑๐ คน รวม ๒๕ รูป/คน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ ไตรลักษณ์ หมายถึง ความรู้ความเข้าใจในชีวิต ตลอดทั้งสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งมวล ตามแนวทางพระพุทธศาสนาว่า ไม่มีสิ่งใดที่เที่ยงแท้แน่นอนมั่นคงถาวรตลอดกาล เพราะมันไม่รักษาชีวิตจิตใจธรรมชาติ และสรรพสิ่งทั้งหลายก็ไม่ดำรงอยู่อย่างนั้น และไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้แน่นอนตายตัว เป็นไปตามกฎของพระไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน

๑.๕.๒ บรรเทาทุกข์ หมายถึง บรรเทาทุกข์ทางกาย บรรเทาทุกข์ทางใจ ให้ประชาชนอยู่ดีมีความสุข พ้นจากทุกข์ทางกายและทางจิตใจ ความไม่สบายกาย มีโรคภัยมาเบียดเบียน หรือการขาดแคลนทรัพยากรเครื่องอุปโภคบริโภคปัจจัย ๔ ทุกข์ทางใจ ใจเหือดแห้ง ใจพิโรธรำพัน ใจโหม่นสการประสพสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง

๑.๕.๓ คนในสังคม หมายถึง ประชาชนที่อยู่ร่วมกันและมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันในจังหวัดบุรีรัมย์ ๕ อำเภอ คือ (๑) อำเภอเมืองบุรีรัมย์ (๒) อำเภอลำปลายมาศ (๓) อำเภอแคนดง (๔) อำเภอสตึก (๕) อำเภอพลับพลาชัย

๑.๕.๔ แนวทางการประยุกต์ หมายถึง การประยุกต์ปรับใช้หลักไตรลักษณ์ เพื่อบรรเทาทุกข์ ของประชาชนในสังคมจังหวัดบุรีรัมย์ มีทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ และความทุกข์ ๔ ด้าน คือ (๑) ทุกข์ด้านครอบครัว (๒) ทุกข์ด้านเศรษฐกิจ (๓) ทุกข์ด้านสังคม (๔) ทุกข์ด้านจิตใจ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูล ที่เป็นหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเศษเป็นลำดับ และจากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าแล้ว เผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและนำเสนอรายงานดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎกมหาวรรค เล่ม ๔ ภาค ๑ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงอนัตตลักษณะสูตร กล่าวถึงปัญจันธ์ว่าเป็นอนัตตา มีใจความตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

“ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักเป็นอนัตตาแล้วไซ้ ชันธะหานี้ ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธและบุคคล พึงได้ในขันธะหาว่า ชันธะทั้งหลายของเราจงอย่าเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะขันธะหาเป็นอนัตตา ฉะนั้นจึงเป็นไปเพื่ออาพาธและบุคคลย่อมไม่ได้ในขันธะหาว่า จงอย่าเป็นอย่างนี้อะไรได้เป็นอย่างนั้น”^{๑๒}

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสสรุปว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลาย กำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่าหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่าชาติ สิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก”^{๑๓}

พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๒ หรือพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๔ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระพุทธองค์ได้ตรัสหลักธรรมนิยามเครื่องกำหนดแห่งธรรมสามัญญลักษณะสิ่งที่เหมือนกันแก่สังขารทั้งปวง แก่พราหมณ์คนหนึ่งชื่ออัคคิเวสสะว่า “ท่านจงมนสิการเถิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน” ท่านเข้าใจข้อความนั้นว่าอย่างไร หมายเอาขันธ ๕ มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เทียงหรือไม่เทียง ไม่เทียงพระโคตมผู้เจริญ สิ่งใดไม่เทียงสิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์ พระโคตมผู้เจริญ สิ่งใดไม่เทียงเป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอนัตตาของเรา ข้อนั้นไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญท่านเข้าใจข้อความนั้นว่าอย่างไร ผู้ใดติดทุกข์เข้าถึงทุกข์แล้ว กล้ากลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่านั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอนัตตาของเรา ผู้นั้นกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นไปแล้วจึงอยู่มีบ้างหรือ จะพึงมีได้อย่างไร ข้อนี้นี้ไม่ได้เลย พระโคตมผู้เจริญ อัคคิเวสสะท่านเข้าใจข้อความนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านติดทุกข์เข้าถึงทุกข์แล้วกล้ากลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอนัตตาของเรามีใช่หรือจะมีอย่างนี้ได้ ข้อนี้นี้ต้องเป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ”^{๑๔}

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรคว่า ด้วยเรื่องขันธ ๕ ตกอยู่ในธรรมนิยามเครื่องกำหนดแห่งสามัญญลักษณะ สิ่งที่เหมือนกันแก่สังขารทั้งปวงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เทียง เวทนาไม่เทียง สัญญาไม่เทียง สังขารไม่เทียง วิญญาณไม่เทียง ฯลฯ รูปเป็นทุกข์ เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณเป็นทุกข์ ฯลฯ รูปเป็นอนัตตา

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓/๓๐.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๕-๓๙๖.

เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่ามีหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก”^{๑๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านได้เขียนคำตรัสพุทธพจน์แนวคิดของพระพุทธเจ้า แบบสามัญลักษณะสืบสาวหาเหตุ แห่งการรู้เท่าทันตามความเป็นจริง ให้ใจเป็นอิสระมิให้เกิดทุกข์ ในหนังสือพุทธธรรมฉบับปรับปรุง หน้า ๖๓๓ เขียนไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จงมีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ อยู่เกิด เมื่อเธอทั้งหลายจะเป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง..มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นอยู่ ก็พึงพิจารณาโดยแยบคายว่า ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจทั้งหลาย เกิดจากอะไร มีอะไรเป็นแดนเกิด”

“ภิกษุทั้งหลาย โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจทั้งหลายเกิดจากอะไร มีอะไรเป็นแดนเกิด ? (พึงเข้าใจดังนี้) ปุขชนในโลกนี้ ผู้ขาดสุตะ (ไม่ได้เรียนรู้) มิได้พบเห็น อริยชน ไม่ฉลาดในอริยธรรม ไม่ได้รับการฝึกอบรมในอริยธรรม มิได้พบเห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดใน สัปบุริสธรรม ไม่ได้รับการฝึกอบรมในสัปบุริสธรรม ย่อมมองเห็นรูปเป็นตน มองเห็นตนมีรูป มองเห็นรูปในตน หรือมองเห็นตนในรูป รูปของเขานั้นผันแปรไป กลายเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะการที่รูปผันแปรไปกลายเป็นอื่น เขา มองเห็นเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ (เป็นอัตตา เป็นต้น อย่างที่กล่าวแล้ว)..โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจ ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะการที่เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ..ผันแปรไปกลายเป็นอื่น”

“ส่วนภิกษุรู้ชัดว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ..เป็นสิ่งที่ไม่มีเที่ยง แปรปรวนได้ จางหายดับสิ้นได้ มองเห็นตามเป็นจริง ด้วยสัมมาปัญญาอย่างนี้ว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร... วิญญาณ.. ทั้งปวงล้วนไม่มีเที่ยง ถูกปัจจัยบีบคั้น มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ทั้งในกาลก่อน ทั้งในบัดนี้ ก็เช่นเดียวกัน เธอย่อมละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจทั้งหลายได้ เพราะละโสกะเป็นต้นนั้นได้ เธอย่อมไม่ต้องหวั่นหวาดเสียใจ เมื่อไม่หวั่นหวาดเสียใจ ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้อยู่เป็นสุข เรียกได้ว่า ตถกนิพพานแล้ว” (ตถกนิพพาน คือ นิพพานเฉพาะกรณี)^{๑๖}

๑.๖.๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ในหนังสือวิธีคิดแบบสามัญลักษณะตามหลักพุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย เรื่องแบบสามัญลักษณะสืบสาวหาเหตุรู้เท่าทันธรรมดา กล่าวไว้ว่าวิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมันเอง ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ประชุมกัน จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย.

^{๑๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๒/๒๗-๒๘.

^{๑๖} ส.ช.อ. (ไทย) ๑๗/๘๗-๘๘.

ธรรมดาที่เวลานั้น ได้แก่อารมณ์ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไปเป็นอนิจจัง.

ปัจจัยทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกทุกอย่างต่างก็เกิดดับเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาเสมอเหมือนกัน เมื่อเข้ามาสัมพันธ์กันจึงเกิดความขัดแย้ง ทำให้สิ่งเหล่านั้นมีสภาวะบีบคั้นกดดัน ไม่อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้ จะต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงสลาย เป็นทุกข์.

ในเมื่อต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยมันก็ไม่อาจเป็นของของใคร เช่นเดียวกับที่ไม่อาจเป็นตัวตนของมันเอง และไม่อาจมีอยู่โดยตัวของมันเองมันไม่อาจเป็นไปตามความปรารถนาของใคร ไม่มีใครคิดอยากบังคับมันได้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองมันได้จริง เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นไปตามใจอยากของใคร เป็นอนัตตา

รวมความว่า รู้เท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายเป็นธรรมชาติ มีลักษณะความเป็นไปโดยทั่วไปเสมอเหมือนกันตามธรรมดาของมันในฐานะที่เป็นของปรุงแต่งเกิดจากเหตุปัจจัยและขึ้นต่อเหตุปัจจัยทั้งหลายเช่นเดียวกัน^{๑๗}

เพียร ปันทอง ได้กล่าวถึงหลักธรรมนิยาม สิ่งที่กำหนดเสมอกันแก่สังขารทั้งปวงไว้ในหนังสือธรรมวิจารณ์ว่า คำว่า สังขารได้แก่ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่า ปัญจขันธ์^{๑๘} สังขารในไตรลักษณ์ หมายถึงสภาพอันธรรมดาแต่งขึ้น^{๑๙} สังขารในชั้น ๕ หมายถึงสภาพอันปรุงแต่งใจให้เป็นไปต่าง ๆ สังขารนี้ แม้มีประเภทต่าง ๆ กัน ด้วยอำนาจแห่งกรรมจำแนกดังบาลีว่า กมฺมํ สุตเต วิภคตํ ยทิทัง หีนปฺปณฺฑิตาย^{๒๐} กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต แต่อีกทางหนึ่งก็มีลักษณะเสมอกันแก่สังขารทั้งปวงคือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ซึ่งเรียกว่าสามัญญลักษณะ ลักษณะธรรมที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวงมีปกติสำหรับโลกไม่มีใครปรุงแต่งขึ้น เป็นธรรมชาติ เครื่องดำรงอยู่ของธรรม เป็นธรรมฐิติ เครื่องตั้งอยู่ของธรรม เป็นธรรมนิยาม เครื่องกำหนดหมายของธรรม ข้อนี้นี้มีพระพุทธภาษิตในธัมมนิยามสูตรว่า อุปฺปาทวา วา ภิกฺขเว ตถาคตานุ^{๒๑} เป็นต้น แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตจะเกิดขึ้นหรือมีเกิดขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้น ความตั้งอยู่ของธรรมนั้น ความเป็นธรรมของธรรมนิยามนั้นว่า สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง, สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ สัพเพ สงขารา อนัตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะธรรม ๓ ประการนี้ ตั้งอยู่คงไม่ยักย้าย พระตถาคตตรัสรู้ธรรมธาตุ ธรรมฐิติ หรือธรรมนิยาม จึงบอกแสดง บัญญัติไว้ เปิดเผยจำแนก กระทำให้ตื่น และประกาศให้คนอื่นได้ยินว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์และธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๒๒}

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่นาอักษรการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘-๔๙.

^{๑๘} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๓๕/๑.

^{๑๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๑๔.

^{๒๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๕.

^{๒๑} อง.ติก. (ไทย) ๒๐๕๗๖/๓๖๘.

^{๒๒} เพียร ปันทอง, *อธิบายธรรมวิภาค นักรธรรมชั้นเอก โดยพิศดาร* (กรุงเทพมหานคร : ที่โรงพิมพ์ เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๘๔), หน้า ๑๗.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์ ได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องหลักธรรมนิยามไว้ในหนังสืออีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมท้องถิ่นว่า “การสอนเรื่องอนัตตาของพระพุทธเจ้าเป็นการปฏิเสธคำสอนเรื่องอาตมัน ของศาสนาพราหมณ์ซึ่งถือตามคำสอนของคัมภีร์พระเวทพุทธศาสนาไม่เพียงแต่ถือว่ามนุษย์ทุกคนเป็นอนัตตาเท่านั้น แต่ทุก ๆ สิ่ง ที่มีอยู่ในสากลของจักรวาลนี้ ไม่ว่าจะเป็นอุปาทินกสังขารหรืออุปาทินกสังขาร ล้วนแต่เป็นอนัตตา หรือปราศจากตัวตนที่เที่ยงแท้ทั้งสิ้น ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ภายใต้กฎแห่งความจริงอย่างเดียวกันนั่นก็คือทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความไม่มีตัวตน หรือปราศจากตัวตน ทั้ง ๓ อย่างคืออนิจจังทุกขังอนัตตาจึงเป็นความจริงแห่งธรรมทั้งปวงที่เสมอเหมือนกัน จึงกล่าวได้ว่ากฎสามัญลักษณ์ คือธรรมชาติสิ่งที่เสมอกัน นี่ถือเป็นกฎแห่งสากลจักรวาล ที่จะดำรงอยู่ตลอดไป”^{๒๓}

สุชีพ ปุญญานุภาพ^{๒๔} ได้กล่าวถึงหลักธรรมพุทธพจน์ไตรลักษณ์สิ่งที่เสมอกัน หรือธรรมเป็นที่ตั้ง ที่แน่นอน (ธรรมนิยาม) แก่สังขารทั้งปวง ในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชนไว้ว่า “พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์เรื่องอนัตตลักขณสูตร^{๒๕} ว่าด้วยชั้น ๕ ประการคือ ๑. รูป (ร่างกาย) เวทนา (ความรู้สึกสุขทุกข์หรือเฉย ๆ) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิดหรือเจตนา) และวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตาหู เป็นต้น) ไม่ใช่ตนถ้าเป็นตนก็จะบังคับบัญชาให้เป็นอย่างนี้ไม่เป็นอย่างนั้นได้ เพราะไม่ใช่ตนจึงบังคับบัญชาไม่ได้. ๒. แล้วตรัสถามให้ตอบเป็นข้อ ๆ ไป ว่าชั้น ๕ (มีรูปเป็นต้นนั้น) เที่ยงหรือไม่เที่ยง.? ตอบว่าไม่เที่ยงสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์หรือสุข.? ตอบว่าเป็นทุกข์ สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาควรหรือที่จะตามเห็นว่ามันของเราเป็นมัน นั่นเป็นตัวตนของเรา.? ตอบว่าไม่ควร. ๓. ตรัสสรุปว่าเพราะเหตุนี้ควรเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่ารูปเป็นต้นนั้นทุกชนิดไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นมัน มันไม่ใช่ตัวตนของเรา. ๔. ตรัสแสดงผลว่าอริยสาวกผู้เห็นอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายในรูปเป็นต้นนั้น เมื่อเบื่อหน่ายก็คลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้นเมื่อหลุดพ้นก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ว่าสิ้นชาติอยู่จบพรหมจรรย์ ทำหน้าที่เสร็จแล้วไม่ต้องทำหน้าที่อะไรเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก ภิกษุปัญจวัคคีย์จิตหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน ครั้นนั้นมีพระอรหันต์ในโลก ๖ องค์ (รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย).

พระมหานิยม สีส่วโร ได้สรุปเรื่องอนัตตาในงานวิจัยว่า “จากการศึกษาหลักคำสอนเรื่องอนัตตา ในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่ผ่านมามีทำให้ทราบชัดว่า คำว่าอนัตตา ที่ปรากฏในพุทธปรัชญาบางนั้นมีความหมายในทางอภิปรัชญาคือการมีอยู่ของอนัตตาขึ้นอยู่กับการรับรู้หรือพิจารณาของตัวผู้รับรู้เป็นภาวะทางจิตวิทยา พุทธปรัชญาใช้คำว่าอนัตตาในระดับสมมติสัจจะคือความจริงระดับ ” สมมติซึ่งมีบัญญัติขึ้นใช้เพื่อสื่อสารกันในสังคมโลก แต่เมื่อว่าโดยปรมัตถสัจจะคือความจริงขั้นสุดท้ายแล้วทุกสิ่งไม่ใช่อนัตตาแต่เป็นอนัตตา ทุกสิ่งเป็นภาวะที่ว่าง (สุญญตา) จากตัวตน”^{๒๖}

^{๒๓} จรัส พยัคฆราชศักดิ์, **อีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๙๙.

^{๒๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖ (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑๔.

^{๒๕} ส.ช.อ.(ไทย) ๑๗/๘๒

^{๒๖} พระมหานิยม สีส่วโร, **การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒).

พระมหาธานินทร์ อาทิตวโร ได้กล่าวถึงธรรมการพัฒนาสังขารเพื่อบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทว่า “สังขาร” คือสภาวะที่ปรุงแต่งสังขตธรรม”^{๒๗} เป็นชั้นอย่างหนึ่งในชั้น ๕ คือรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก้ปัญหาวัคคีย์เป็นครั้งแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน^{๒๘} ต่อมาทรงแสดงรายละเอียดของชั้น ๕ ว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์ จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ใจความของพระธรรมเทศนาทรงแสดงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา คือไม่ใช่ตัวตนของเราอย่างแท้จริง เพราะถ้าชั้นเหล่านี้เป็นอิตถาถาวรจริง ๆ มนุษย์ก็สามารถจะบังคับบัญชาให้ชั้นเหล่านี้เป็นอย่างที่ต้องการ แต่ความเป็นจริงบังคับไม่ได้ จากนั้นพระพุทธองค์ตรัสถามเพื่อให้พระปัญจวัคคีย์ตอบเป็นข้อ ๆ ต่อไปว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง พระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระองค์ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข พระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า เป็นทุกข์ พระองค์ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือไม่ที่จะยึดถือเอาว่า สิ่งนั้นเป็นของเรา หรือว่าเราเป็นสิ่งที่นั่น หรือว่าสิ่งนั้นเป็นตัวตนของเรา พระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่าไม่ควร

บรรดาสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือไม่มีตัวตนที่แท้จริง แต่มนุษย์มองไม่เห็นลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ตามความเป็นจริง เพราะขาดปัญญา เมื่อขาดปัญญา จึงทำให้เกิดความหลงใหลในอภิปภาพร่างกายของกันและกันยึดถือเอาว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอน ถ้าปัญญาเกิดขึ้นแล้วก็จะทำให้มนุษย์รู้เห็นตามความเป็นจริง แล้วจะเกิดความเบื่อหน่ายในสังขารคือชั้น ๕ ดังพระพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในธรรมบทคัมภีร์ขุททกนิกายว่า

เมื่อใดบุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า	สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์	นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์
เมื่อใดบุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า	สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์	นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์
เมื่อใดบุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า	ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์	นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ ^{๒๙}

พุทธทาสภิกขุ ได้พูดถึงสังขารในชั้น ๕ ไว้ในหนังสือ “ปรมัตถสภาวะธรรม” ไว้ตอนหนึ่งว่า สังขาร คือความคิด จะแยกออกไปได้หลายตอน คือ เป็นสัญญาเจตนา มุ่งมั่นขึ้นมาก่อนแล้วก็เป็นตัณหา คือความอยาก เป็นวิตก ครุ่นคิด เป็นพิจารณา พิจารณา สังขารชั้น เป็นความคิดนึกไปตามอำนาจของสัญญาชั้น มั่นหมายว่าอย่างไร ก็จะคิดนึกไป ให้มันเข้ารูปรูปร่างเข้ากับสัญญานั้นๆ นี้เรียกว่าจะเป็น “จิต” จริงจังขึ้นมาตอนนี้ นี้เรียกว่า สังขารชั้นเกิดขึ้น เป็นความคิดสมบุรณ์แบบเต็มที่เป็นกุศล อกุศลอัปายากฤต หรือจะเรียกว่าเป็น “กรรม” สำหรับจะเกิดผลกรรมแล้วสังขารนี้จะ

^{๒๗} พระมหาธานินทร์ อาทิตวโร, การพัฒนาสังขารเพื่อบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

^{๒๙} พ.ธ.(ไทย) ๓๐/๕๑/๕๒.

อยู่ในรูปของสัญญาหรือตัณหา หรือวิตก หรือวิจารณ์ ก็อาจจะเป็น “อารมณ์” ของความรู้สึกทาง “มโน” อีกทีหนึ่งแปลว่า “มโน” นี่ก็คือสัมผัสความรู้สึกที่เป็นสังขารชั้นนั้นเอง^{๓๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับสังขารในชั้น ๕ ไว้ในหนังสือ พุทธธรรมตอนหนึ่งว่า สังขารหมายรวมทั้งเครื่องแต่งคุณภาพของจิต หรือเครื่องปรุงของจิต ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำและกระบวนการ แห่งเจตน์จำนงที่ชักจูง เลือกรวบรวมเอาเครื่องแต่งคุณภาพ เหล่านั้นมาประสมปรุงแต่งความนึกคิด การพูด การทำ ให้เกิดกรรมทางกาย วาจา ใจ ในหลักปฏิจลสมุปบาท สังขารมีรูปร่างแบบปฏิบัติการคือจำแนกออกเป็นกายสังขาร (การปรุงแต่งแสดงเจตน์จำนงออกทางกาย หรือเจตนาที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย) วจีสังขาร (การปรุงแต่งแสดงเจตน์จำนงทางวาจา หรือเจตนาที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา) และจิตตสังขาร (การปรุงแต่งแสดงเจตน์จำนงทางใจ หรือเจตนาที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ) ต่างจากคำอธิบายแนวชั้น ๕ ซึ่งจำแนกสังขารเป็นองค์ธรรมเครื่องปรุงแต่งต่าง ๆ มี ศรัทธา สติ เมตตา กรุณา ปัญญา โลภะ โทสะ เจตนา สมาธิ เป็นต้นถ้าจะเปรียบเทียบกับเรื่องรถ คำอธิบายแนวชั้น ๕ ก็เหมือนรถที่แสดงให้ผู้ส่วนประกอบต่าง ๆ อยู่กับที่ ส่วนคำอธิบายแนวปฏิจลสมุปบาท เป็นเหมือนอธิบายเรื่องรถที่เดินเครื่องออกแล่นใช้งานจริง^{๓๑}

พร รัตนสุวรรณ ได้กล่าวถึงสังขารในชั้น ๕ ไว้ในหนังสือ “คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๑” ว่า สังขารชั้น กอสังขาร สังขารในคำนี้ ไม่ใช่หมายถึงร่างกายอย่างที่เคยเข้าใจกัน สังขารในที่นี้ แปลว่า ปรุงแต่งหรือสร้างสรรค์ ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ปรุงแต่งหรือสร้างสรรค์จิตให้คิดดีหรือชั่ว สังขาร ในที่นี้ก็คือ คุณธรรมและอธรรม ซึ่งมีอยู่ในใจ โดยปกติคนเราจะคิดดีก็เพราะมีคุณธรรมเกิดขึ้น ในขณะนั้น จะคิดชั่วก็เพราะมีอธรรมคือกิเลสเกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะฉะนั้น คำว่าสังขาร ในที่นี้ จึงหมายถึง คุณธรรมและอธรรมเท่านั้น^{๓๒}

วศิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “หลักคำสอนสำคัญในพุทธศาสนา” (พุทธปรัชญาเถรวาท) ตอนหนึ่งว่า คำว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงนั้น หมายถึงสังขารทั้งที่มีวิญญูณครอง ที่ท่านเรียกว่า อุปาทินนสังขาร และสังขารที่ไม่มีวิญญูณครอง ที่ท่านเรียกว่า อนุปาทินนสังขาร สังขารที่มีวิญญูณครอง เช่น คน สัตว์ ส่วนสังขารที่ไม่มีวิญญูณครอง เช่น ต้นไม้ ภูเขาและสรรพวัตถุ นานาชนิดอันเคลื่อนกล่นอยู่ในโลกนี้ สังขารที่ไม่มีวิญญูณครองยังแบ่งเป็น ๒ ชนิดคือ ชนิดที่มีชีวิต (แต่ไม่มีวิญญูณ) เช่น พืชพันธุ์ต่าง ๆ และชนิดที่ไม่มีชีวิต เช่น ก้อนดิน ก้อนหินบ้านเรือน เป็นต้น

สังขารหมายเพียงรูปธรรมอย่างเดียว แม้ส่วนที่เป็นนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญูณ ก็ไม่เที่ยงเหมือนกัน สังขารคำต้นหมายถึง สิ่งทั้งปวง ส่วนสังขารคำหลัง ที่มาหลังสัญญา หมายถึงนามธรรมชนิดหนึ่งซึ่งปรุงแต่งจิตให้ดีให้ชั่ว ที่ท่านเรียกว่า ปุญญาภิสังขารบ้าง อปุญญาภิสังขารบ้าง อเนญชาภิสังขารบ้าง ปรุงทั้งบุญปรุงทั้งบาปและปรุงเป็นอเนญชา.

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, **ปรมัตถสภาวะธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖๔-๒๖๖.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐.

^{๓๒} พร รัตนสุวรรณ, **คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๒๓), หน้า ๑๙-๒๐.

สังขารคือร่างกายของมนุษย์ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามวัย คือไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป
ชั้นแห่งวัย ย่อมละลำดับไปตามอายุสังขาร เห็นชัดมากในวัยชราที่เปิดเผย(อัปปฏิจันนชรา)เช่นฟัน
หักหรือโยกคลอน ผมหงอก หนังหดเหี่ยว หลังโก่งงอ ตาฝ้าฟาง มีดมัว หูตึง ความไวของประสาท
สัมผัสกลับเชื่องช้าลง การรับรู้สกลีนน้อยลง ทั้งนี้เพราะความไม่เที่ยงของสังขารคือร่างกาย^{๓๓}

วัชระ งามจิตรเจริญ ได้กล่าวถึงสังขารไว้ในหนังสือพุทธศาสนาเถรวาท สรุปใจความ
ได้ว่า สังขารในชั้น ๕ คือสภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง หมายถึงพฤติกรรม และ
ลักษณะหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ซึ่งทำให้จิตนึกคิดและแสดงออกทางกายและทางวาจาใน
ลักษณะต่าง ๆ เช่น ศรัทธา (ความเชื่อ) สติ (ความระลึกได้) หิริ (ความละอายต่อบาป) โอตตัปปะ
(ความเกรงกลัวบาป) โลภะ (ความอยาก) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) สังขารต่างจาก
เวทนา และสัญญาตรงที่สังขารเป็นตัวปรุงแต่งให้ดี ให้ชั่ว หรือเป็นกลาง เวทนาและสัญญาเป็นเพียง
การทำงานตามธรรมชาติของวิญญาณ เวทนาและสัญญาที่เกิดขึ้นครั้งแรกเป็นแค่การรับรู้ เช่นรู้ว่า “นี่คือ
สายรุ้ง” และรู้สึกเฉย ๆ เท่านั้น ต่อมาเมื่อถูกค้นหา มานะ และทิฏฐิ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังขารปรุง
แต่ง จึงเกิดความรู้สึกว่า “สายรุ้งนี้สวย” และรู้สึกเป็นสุข สังขารหรือเจตนาจะเป็นกุศลหรืออกุศล
ขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ ที่มาประกอบในกรณีที่มีอวิชชาเป็นมูลเหตุ สังขารย่อมเป็นอกุศล ถ้ามีกุศลเป็น
มูลเหตุ สังขารย่อมเป็นกุศล^{๓๔} หรือเป็นกลาง ๆ ยังไม่ว่าดีหรือว่าชั่ว ท่านเรียกว่า อัพยาภุต.

นันทพล โรจนโกศล ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕
กับการบรรลุธรรมในพระพุทธานุสสาเถรวาท” จากการศึกษาสรุปใจความได้ว่า สังขารมีความหมาย
เฉพาะกลุ่มโดยแยกเป็นกลุ่มของผู้กระทำ ผู้ปรุงแต่ง ผู้จัดแจง และผู้จัดการ ในกลุ่มของ
ปโยคาภิสังขาร ได้แก่ความเพียรทางกายและความเพียรทางจิต ในกลุ่มของกายสังขาร ได้แก่
กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร ในกลุ่มของสัทธา สีละ สุตะ จาคะ และปัญญา เป็นต้น สังขาร
หมายถึง ส่วนประกอบชีวิตทางนามธรรม ได้แก่ ธรรมชาติที่ปรุงแต่งสังขตธรรม เพื่อให้เกิดสังขต
ธรรมตามความปรารถนาของบุคคล ด้วยการประกอบเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้เกิด สังขตธรรม ชนิดนั้น
และธรรมชาติที่ประกอบกับวิญญาณโดยเป็นไปเนื่องด้วยวิญญาณ ด้วยการเกิดพร้อมกับวิญญาณ ดับ
พร้อมกับวิญญาณ มีอารมณ์เดียวกับวิญญาณ และมีที่อาศัยร่วมกันกับวิญญาณโดยธรรมชาตินี้
ประกอบไปด้วยหลายองค์ธรรม ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำ และมีเจตนาเป็นลักษณะ เป็นต้นแบบแห่ง
พฤติกรรมและที่มาแห่งกรรม ในการกระทำทางกายวาจาและจิตใจนั่นเอง.^{๓๕}

พระมหาสุทัศน์ ตีสรรวาทิ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผล
จากการศึกษาสรุปใจความที่เกี่ยวกับสังขารได้ว่า สังขาร หรือ สังขตธรรม ได้แก่ สภาวะที่ปัจจัย

^{๓๓} วสิน อินทสระ, **หลักคำสอนสำคัญในทางพระพุทธศาสนา**, (พุทธปรัชญา), (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๓๕), หน้า ๕๕๐.

^{๓๔} วัชระ งามจิตรเจริญ, **พระพุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕).

^{๓๕} นันทพล โรจนโกศล, **การศึกษาวิเคราะห์เรื่องชั้น ๕** การบรรลุธรรมในพระพุทธานุสสาเถรวาท,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

ทั้งหลายมารวมกันแต่งสรรค์ขึ้น สิ่งที่ปัจจัยประกอบเข้า หรือสิ่งที่ปรากฏและเป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัยหมายถึงสภาวะทุกอย่างที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม^{๓๖}

พระบุญเรียน อภิปัญโญ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สังขารในไตรลักษณ์กับสังขารในปัญจขันธ์ในพุทธปรัชญาเถรวาท” สรุปใจความได้ว่า สังขารในไตรลักษณ์ คือการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ระบุเจาะจงถึงรูปธรรมทางกายภาพเป็นประเด็นหลัก สังขารในปัญจขันธ์เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ระบุเจาะจงถึงสิ่งที่เป็นามธรรมแต่เพียงอย่างเดียว สังขารในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นธาตุมูลฐานของสรรพสิ่ง ในขณะที่สังขารในปัญจขันธ์เป็นเพียงส่วนย่อยแห่งธาตุมูลฐานของสังขารในไตรลักษณ์เท่านั้นแต่ก็เป็นไปในลักษณะที่เสมอเท่าเทียมกันในพระไตรลักษณ์^{๓๗}

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ ได้ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจสมุปบาทในแนวปรมัตถสังจะ ผลการวิจัยสรุปว่า การใช้ขันธ์ ๕ เพียงอย่างเดียวในการอธิบาย ปฏิจสมุปบาท ซึ่งมีการแสดงอยู่ ๒ นัยคือ ๑) แสดงตามนัยพระสูตร ๒) แสดงตามนัยพระอภิธรรม ซึ่งมีการแสดงทั้งหมดอยู่เบื้องหลังการทำงานของปฏิจสมุปบาท องค์ความรู้ที่ได้รับ คือ ๑) ปฏิจสมุปบาทในแนวปรมัตถสังจะตามนัยพระสูตร การอธิบายปฏิจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ เชื่อมโยงการทำงานของขันธ์ ๕ เข้ากับเรื่องกิเลส กรรม วิบาก และการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ทำให้ยุติปัญหาข้อโต้แย้งที่ว่า “การอธิบายปฏิจสมุปบาทแบบคล่อม ๓ ชาติ เป็นสัสสตทิฐิ ๒) ปฏิจสมุปบาท ในแนวปรมัตถสังจะตามนัยพระอภิธรรม ทำให้เห็นและเข้าใจกระบวนการทำงานอย่างครบวงจรของปฏิจสมุปบาทที่เกิดขึ้นในขณะจิตเดียว (ในจิตแต่ละดวง) ซึ่งงานวิจัยนี้ได้แสดงปฏิจสมุปบาทที่เกิดขึ้นในจิต ๑๒๑ ดวง พร้อมอำนาจปัจจัยที่เกิดขึ้น^{๓๘}

นัตติมา ชูดวงแก้ว ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมปิฎกกับพระสุตตันตปิฎก” จากการศึกษาค้นคว้าสรุปใจความได้ว่า เจตสิก (สังขาร) ในพระอภิธรรมมีการจำแนกเป็นประเภทใหญ่และแยกย่อยให้เห็นลักษณะของจิตและเจตสิกที่ประกอบอย่างชัดเจน เป็นความรู้ในเชิงทฤษฎีที่กว้างขวางยิ่งขึ้นเพราะทรงแสดงสภาวะธรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่น สาเหตุการเกิดของเจตสิก การนำเจตสิกแต่ละดวงมาจำแนกเป็นประเภทต่างๆ การปฏิบัติเพื่อละอกุศลเจตสิกและการปฏิบัติเพื่อให้กุศลเจตสิกเกิดขึ้น เป็นต้น การแสดงในพระสูตรทรงมุ่งเน้นการนำความรู้ไปปฏิบัติมากกว่าการแสดงทฤษฎี แต่ไม่ขัดแย้งกันเจตสิกมีอิทธิพลต่อสุขภาพกายและสุขภาพจิตของบุคคล ดังจะเห็นได้ว่าความสุขและความทุกข์ของคนเรานั้นล้วนเกี่ยวข้องกับเจตสิกทั้งสิ้น เจตสิกที่มีอิทธิพลทำให้สุขภาพจิตไม่ดีเป็นจิตที่เศร้าหมอง คืออกุศลเจตสิก ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ ที่ตรัสว่าเป็นรากเหง้าของอกุศลและจิตที่มีสุขภาพดี คือจิตที่ประกอบด้วยกุศลเจตสิก ได้แก่ ปัญญา สติ ศรัทธา เมตตา กรุณา เป็นต้น เป็นจิตที่ผ่องแผ้วเหมาะแก่การทำงานทั้งทางโลก

^{๓๖} พระมหาสุทัศน์ ตีสรรวาท, อนิจจาในพุทธปรัชญาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๓๗} พระบุญเรียน อภิปัญโญ, การศึกษาวิเคราะห์สังขารในไตรลักษณ์กับสังขารในเบญจขันธ์ในพุทธปรัชญาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๓๘} วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, การศึกษาวิเคราะห์ปฏิจสมุปบาทในแนวปรมัตถสังจะ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

และการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติเพื่อการพัฒนาจิตให้มีสุขภาพดีจึงหมายถึงการปฏิบัติเพื่อให้กุศลเจตสิกเกิดขึ้น การปฏิบัตินี้ ทรงแสดงไว้เป็นจำนวนมาก เมื่อกล่าวโดยรวมแล้วได้แก่การปฏิบัติตามหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเอง^{๓๙}

ไตรลักษณ์เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า (ธรรมนิยาม) เครื่องกำหนดแห่งธรรม หรือเรียกว่า สามัญลักษณะ คือลักษณะสิ่งที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๔๐}

Warder A.K. ก็ได้กล่าวถึงการสอนเรื่องไตรลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในหนังสือเรื่อง Indian Buddhism กับภิกษุว่า “พระพุทธเจ้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร สังขารทั้งหลายเป็นของเที่ยงแท้หรือไม่เที่ยงแท้ ภิกษุทั้งหลาย ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า, พระพุทธเจ้า ถ้าไม่เที่ยงแท้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย เป็นทุกข์พระเจ้าข้า, พระพุทธเจ้า เมื่อเป็นทุกข์ควรหรือที่จะยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราเป็นของ ๆ เรา ภิกษุทั้งหลาย ไม่ควรยึดถือพระเจ้าข้า, พระพุทธเจ้า ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนไม่ควรที่จะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราเป็นของ ๆ เรา เป็นสภาพว่างหาตัวตนเจ้าของมิได้เลย”^{๔๑}

Woodward F.L. ก็ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าสอนไตรลักษณ์กับภิกษุในเมืองสาวัตถี ในหนังสือ The book of The Kindred Sayings (Sanyutta–Nikaya) ในสังยุตตนิกายว่า “ดูกรภิกษุผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสารทั้งหลาย ตา เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวตนสิ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวเรา นั่นไม่ใช่ของ ๆ เรา ไม่ใช่เป็นตัวเรา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวตน สิ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวเรา นั่นไม่ใช่ของ ๆ เรา ไม่ใช่เป็นตัวเรา ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้รับคำสอนที่ดีจะทำให้รังเกียจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การที่อริยสาวกรังเกียจโดยอายตนะภายใน ๖ ก็จะละตัณหา จากอายตนะเหล่านั้นไม่มีตัณหาเป็นอิสระ ในความเป็นอิสระนี้ มาจากการมองเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การได้สัมผัสได้สัมผัส การได้รับรู้ทางใจ จึงเป็นอิสระ ดังนั้นอริยสาวกตระหนักรู้ว่าการเวียนว่ายตายเกิดได้ถูกทำลายแล้ว ชีวิตอยู่อย่างถูกต้องแล้ว ภารกิจหรือพรหมจรรย์ได้กระทำสิ้นสุดแล้ว ภพใหม่ไม่มีอีกแล้ว”^{๔๒}

อัตตา ความเป็นตัวตนเป็นเพียงสมมติสัจจะ ไม่ใช่ปรมัตถสัจจะเพราะคำว่าอัตตาเป็นเพียงคำเรียกชื่อตามสมมติ ไม่ได้มีอยู่จริงแท้โดยปรมัตถสัจจะ ในความจริงขั้นสูงสุด สิ่งที่มีอยู่จริงคือ กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงแห่งรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งว่างเปล่าจากตัวตน^{๔๓}

^{๓๙} นตติมา ชูดวงแก้ว, การศึกษาเปรียบเทียบเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมปิฎกกับในพระสูตรต้นตปิฎก วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๔

^{๔๑ ๔๒} Warder A.K. **Indian Buddhism**, Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi, 1970, p. 53.

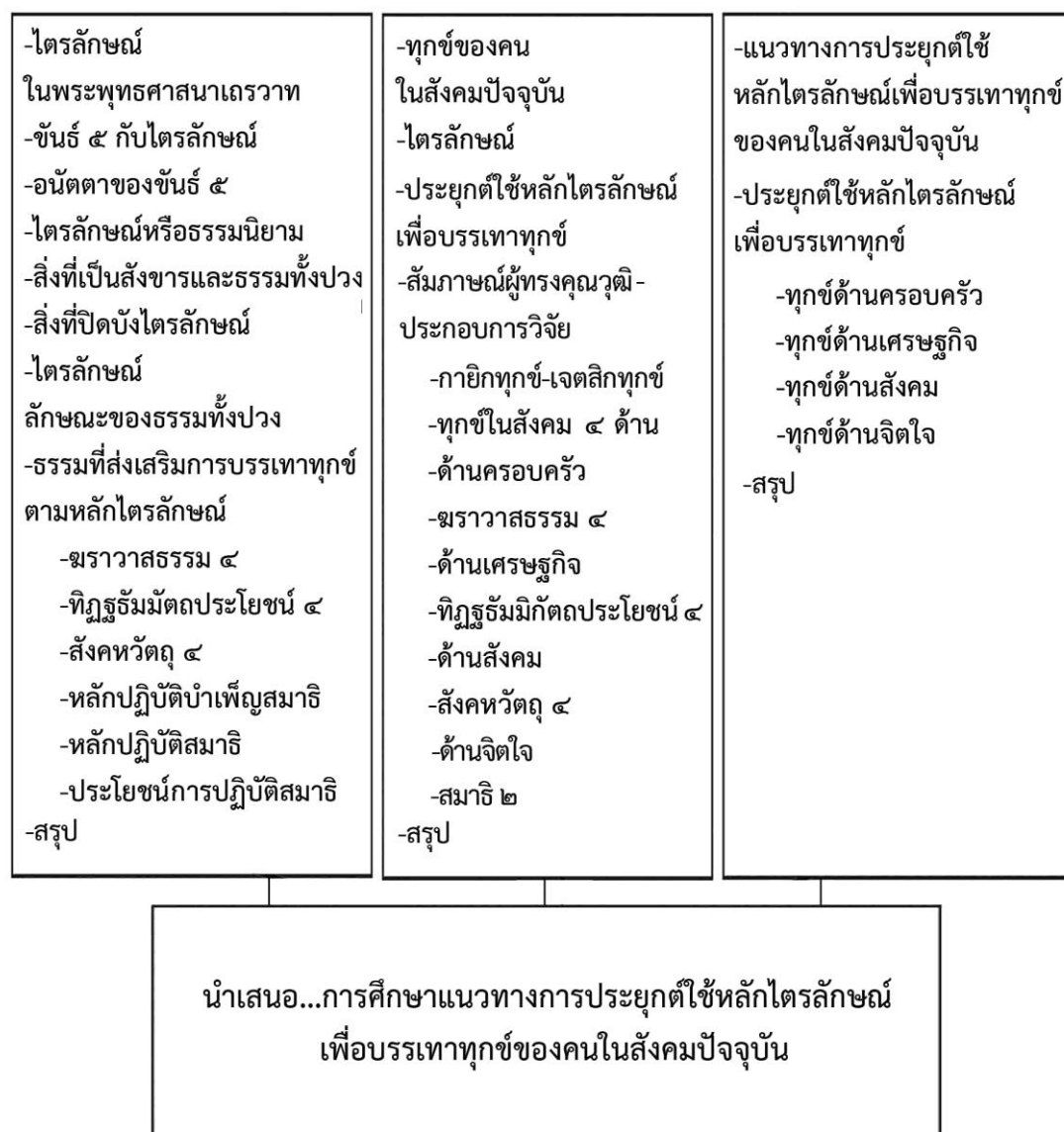
^{๔๒} Woodward F.L. The Book of **The Kindred Sayings**, (Sanyutta–Nikaya) or Grouped Suttas Part IV, The Pali Text Society of Oxford, 1996, p.12.

^{๔๓} Venerable Mahasisayadaw, **The Great Discourse On notself** (AnattalakkhanaSutta), Buddhaddhamma Foundation, Bangkok Thailand, 1996, p.1.

ตามหลักพุทธปรัชญาชีวิตของมนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างตกอยู่ในอำนาจ แห่งไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งของเบญจขันธ์นี้ เป็นของเที่ยงเป็นสุขและเป็นอัตตาตัวตน^{๔๔}

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย เรื่องการศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยนำมา กำหนดเป็นกรอบคิดการวิจัย ดังนี้...

^{๔๔} YasuiRyud, **Theory Of Soul In Theravada Buddhism**, Atisha Memorial Publishing Society
Calcutta , India, 1994, p. 101.

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเล่มนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ลงสัมภาษณ์และภาคสนาม โดยเน้นเนื้อหาจาก คัมภีร์คำสอนในทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลในงานทำการวิจัย โดยแยกประเด็น ในงานดำเนินการไว้ ดังนี้

๑.๗.๑ ผู้วิจัยทำการศึกษารวบรวมเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหลักไตรลักษณ์ในทาง พระพุทธศาสนาเถรวาท จากพระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาไทยและภาษาบาลี อรรถกถา หนังสือ บทความ วารสาร งานวิจัย และข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันจาก แหล่งข้อมูลในพระไตรปิฎกและที่ปรากฏ ในหนังสือ วารสาร บทความ,ข่าวสาร, งานวิจัยและเอกสาร ขึ้นที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันมาประยุกต์เรียบเรียง

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ได้มาศึกษา และการวิเคราะห์แยกแยะเป็นประเด็นต่างๆ ที่เป็นหลัก สำคัญในการศึกษา แล้วนำข้อมูลที่ได้มาเขียนออกเป็นรูปแบบในการสอบถามปัญหา ส่งให้ผู้เชี่ยวชาญ ทั้งภายในและภายนอกทำการตรวจสอบเครื่องมือในการสัมภาษณ์จำนวน ๓ ท่าน/คน

๑.๗.๔ นำผลการศึกษาจากสัมภาษณ์ที่ผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญแล้วลงพื้นที่ สัมภาษณ์ นักวิชาการด้านศาสนา ๕ รูป/คน นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ ๕ รูป/คน นักการเมือง ท้องถิ่น ๕ รูป/คน นักปราชญ์ท้องถิ่นและชาวบ้านทั่วไปจำนวน ๑๐ คน รวม ๒๕ รูป/คน โดยการ บันทึกเสียงถ่ายวิดีโอและถ่ายภาพนิ่งมาประกอบการวิจัย.

๑.๗.๕ นำข้อมูลที่ได้มาจากเอกสารและการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ เพื่อสร้างสรรค์ แนวทางในการประยุกต์ใช้หลักธรรมไตรลักษณ์ที่ได้สัมภาษณ์ในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ปัจจุบัน แล้วนำเสนอเป็นผลงานทางวิชาการต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบทุกข์ของคนที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน

๑.๘.๓ ทำให้ทราบแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคน ในสังคมปัจจุบัน

บทที่ ๒

หลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๒ นี้ จะได้ศึกษาสามัญลักษณะหรือพระไตรลักษณ์ สิ่งที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง หรือสังขารถึงแม้จะมีความแตกต่างกันด้วยกรรมคือการจำแนกก็ตามที แต่มีอีกทางหนึ่งย่อมมีลักษณะ สิ่งที่เสมอกันทั้งหมด และหลักหนึ่งไม่พ้นนั้น คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา มีใจความตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของไตรลักษณ์

คำว่า ไตรลักษณ์ มาจากคำ ๒ คำ คือไตร ศัพท์หนึ่ง, ลักษณะ ศัพท์หนึ่ง ภาษาบาลีศัพท์ว่า ติ พุทธิ อี เป็น เอ แปลง เอ เป็น โอ ย ลง ร หน้า ล พยัญชนะอวรรคสะกด เป็น ไตร แปลว่า สาม. คำว่า ลักษณะ หรือภาษาบาลีว่า ลกขณานิ แยกศัพท์เป็น ลกขณ กับ อานิ เป็น อ การันต์ ใน นปฺงสกลิงค์ ลง โย ปฐมาวิภัติ ฝายพหุพจนะ เอา อ กับ โย เป็นอานิ อ ไม่มีความหมายในภาษา บาลี สำเร็จรูปเป็น ลกขณานิ. ไทยเป็นลักษณะ ลงการันต์สะกดเป็น ลักษณะ สมาสศัพท์ทั้งสองเข้ากัน คือไตรกับลักษณะ เป็นไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะสามหรือสามลักษณะ

ไตรลักษณ์ คือ ธรรมที่มีลักษณะเสมอกันในสิ่งทั้งปวงสามประการ เป็นธรรมที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ในนิยามสูตรพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า พระตถาคต (พระพุทธเจ้า) จะทรงอุปบัติ ขึ้น หรือไม่ทรงอุปบัติขึ้น ก็ตาม ธาตุนั้นก็ตั้งอยู่ เป็นธรรมนิยาม เป็นธรรมฐิติ คือความตั้งอยู่ของธรรม ความกำหนดแน่นอนของธรรม ตั้งอยู่อย่างไร กำหนดแน่นอนอย่างไร ก็คือตั้งอยู่ กำหนดแน่นอนอยู่อย่าง นั้น ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็น อนัตตา เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ มีลักษณะอยู่อย่างนี้

ไตรลักษณ์แก้ปัญหาวีชีวิตได้ สอนให้เรารู้เท่าทันยอมรับความจริง เป็นวิธีการวางท่าที่ต่อ สิ่งทั้งหลายให้สอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ เป็นท่าที่แห่งปัญญา เป็นการปฏิบัติด้วยปัญญา เช่น เมื่อผมของเราหงอกขาว เนื้อหนังเหี่ยวยาน ซึ่งเป็นอาการเบื้องต้นของความแก่ชรา ถ้าไม่ยอมรับ ปรากฏการณ์อันนี้ สิ่งที่จะเกิดขึ้นคือความทุกข์ ทุกข์เพราะไม่อยากจะแก่ ไม่ยอมรับความจริงนี้ ก็สรรหาวิธีเอาชนะความแก่ เช่น ย้อมผมใหม่ให้ดำสนิท ดึงหน้าดึงตาให้เต่งตึง แต่ท้ายที่สุดแล้วเราย่อม พ่ายแพ้ต่อความจริง หากเรายอมรับว่า ผมหงอกเป็นเรื่องธรรมดา ถ้าคิดได้อย่างนี้จะหายจากความ ทุกข์ หรืออย่างน้อยก็ทำให้ทุกข์นั้นเบาบางลง จางคลายไปได้

คนเรามักจะทำอะไรตามใจของตัวเอง เราอยากให้เป็นอย่างนั้น หรือไม่ต้องการให้เป็น อย่างนี้ มันก็ไม่เป็นไปตามความอยากของเรา เพราะสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน วิธีการแก้ต้องอาศัยความรู้และแก้ที่ตัวเหตุปัจจัยไม่ใช่แก้ด้วยความอยาก เพียงแต่กำหนดรู้ความอยาก ของตัวและกำหนดรู้เหตุปัจจัย แล้วแก้ไขที่เหตุปัจจัยนั้น เมื่อปฏิบัติอย่างนี้ ก็ถอนตัวเป็นอิสระได้

ไตรลักษณ์สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น ใช้เตือนสติตนเองอยู่เสมอเมื่อรู้ว่า “สิ่งที่แน่นอนก็คือความไม่แน่นอน” ความไม่แน่นอนเกิดขึ้นได้เสมอโดยเราไม่สามารถควบคุมบังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจหวังจึงเป็นการเตือนตนเองไม่ให้ประมาทในการใช้ชีวิต และใช้เป็นหลักในการฝึกรบมขัดเกลากิจใจของตนเอง นั่นคือเราหมั่นพิจารณาสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเราอยู่เสมอว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็สามารถตัดความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้ลดน้อยลงได้ รวมทั้งทำให้เราไม่ทำผิดพลาดชั่วด้วยอำนาจของกิเลสอีกด้วย

ลักษณะ ๓ อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า “สามัญลักษณ์” แปลตามตัวว่า ลักษณะสามัญ สามัญก็คือธรรมดาๆ ง่ายๆ มีดาดดินทั่วไป เขาก็มี เราก็มีย ไม่ใช่ของแปลกประหลาดอะไร หมายความว่า คนก็ดี ของก็ดี แผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ แดด ลม ฝน และสรรพสิ่งต่าง ๆ แต่ละอย่างมันมีลักษณะผิดแผกกัน สูง ต่ำ ดำ ขาว ยาว สั้น เย็น ร้อน ฯลฯ ลักษณะเหล่านี้มีต่าง ๆ กัน เป็นวิสามัญลักษณ์ แต่ทุกผู้ทุกคนทุกสิ่งทุกอย่างเกิดมามีลักษณะเหมือนกัน-เสมอกัน-เท่ากันอยู่ตามลักษณะ คือลักษณะที่เป็นอนิจจัง ลักษณะที่เป็นทุกข์ ลักษณะที่เป็นอนัตตา เพราะลักษณะทั้ง ๓ นี้ จึงมีชื่อเรียกว่า สามัญลักษณ์

ที่เรียกชื่อว่าไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง หมายถึง ลักษณะ ๓ อย่างนี้ เป็นสิ่งที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ในธรรมนิยามสูตรกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นไม่เกิดขึ้นก็ตาม ไตรลักษณ์สามประการนี้มีประจำโลกอยู่แล้ว พระพุทธองค์เป็นเพียงผู้ค้นพบแล้วนำมาเผยแสดงให้รู้เท่านั้น ไม่ใช่ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นเองแต่ประการใด แต่พระพุทธองค์เอามาแจกแจงแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง^๑ ให้เป็นที่ทราบและปรากฏขึ้น คือ

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

ไตรลักษณ์ หรือลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความเสมอกันหรือมีความสัมพันธ์กันอย่างไรจะแยกออกจากกันไม่ได้ เปรียบเหมือนเชือกสามเกลียว จึงเรียกชื่อว่า ไตรลักษณ์^๒

สังขารจึงเป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นโดยกฎเกณฑ์เงื่อนไขของธรรมชาติบ้าง เป็นการสร้างสรรค์ พัฒนาของมนุษย์บ้าง แต่ในที่สุดก็ต้องแตกสลายไปตามกฎเกณฑ์เงื่อนไขของธรรมชาติ ธรรมดา ลักษณะการแตกต่างของสังขารที่มีใจครองและไม่มีใจครองนั้น ก็สามารถดูได้ในที่ทั่ว ๆ ไป สังขารที่ไม่มีใจครอง ไม่สามารถจะเคลื่อนไหวไปไหน ๆ ได้ตามลำพังตัวเอง ส่วนที่มีใจครองสามารถที่จะเคลื่อนไหวไปได้ และธาตุที่ประสมกันก็แตกต่างกัน คือที่มีใจครองประกอบด้วยธาตุ ๖ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ และวิญญาณ ที่ไม่มีใจครองนั้นประกอบด้วยธาตุ ๕ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ^๓ เป็นต้น

^๑ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

^๒ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๓๗๒-๓๗๓.

^๓ พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖-๔๗.

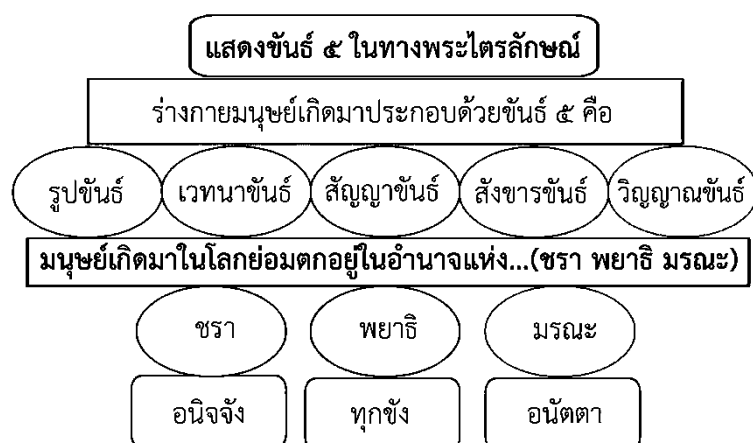
สังขารทั้งปวง เช่นมโนหยาเป็นต้น แม้จะมีฐานะต่างกันอย่างไรรก็ตาม คือบางคนเป็นเศรษฐี บางคนเป็นคฤหบดี บางคนเป็นยาจกเสียใจ และผิดแผกแตกต่างกันไปในทางอื่นอีก คือ บางคนมีอำนาจวาสนามาก บางคนมีอำนาจวาสนาน้อย บางคนมีกำลังมาก บางคนมีกำลังน้อยผิดแผกแตกต่างกันไปอย่างนี้ก็จริง แต่มีลักษณะอยู่ ๓ อย่าง ที่มนุษย์ทุก ๆ คน ไม่ผิดแผกแตกต่างกัน ก็คือมีความเสมอเหมือนกันหมด ใครจะล่วงพ้นไปไม่ได้ ต้องมีลักษณะ ๓ อย่างนี้ประจำอยู่เสมอ เพราะเหตุนี้แลจึงเรียกว่าสามัญลักษณะ หรือไตรลักษณ์ก็เรียก ที่เรียกว่าไตรลักษณ์นั้น ก็เพราะไตรลักษณ์มีลักษณะ ๓ ประการ คือ สังขารทั้งหลายทั้งปวงย่อมประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่าง และลักษณะ ๓ อย่างนั้น ย่อมมีประจำอยู่ในสังขารทั้งปวงมีความเสมอเหมือนกัน ๆ กัน จะหลีกเลี่ยงไม่พ้น อันได้แก่

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงได้ชื่อว่าเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลาง และมีความแตกสลายในที่สุด ข้อนี้พึงเห็นในอุปาทินนกะสังขารที่นับว่ามนุษย์จำเดิมแต่เกิดขึ้นแล้วก็แปรไปเสมอ เช่นเป็นเด็กอ่อน เด็กเล็ก เด็กรุ่น หนุ่มสาว ในตอนนี้รูปร่างและจิตเจตสิกแปรไปด้วยสามารถความเจริญแข็งแรง แต่นั่นก็เป็นผู้ใหญ่ แก่ เฒ่าชรา หาความสามารถเหมือนอย่างแต่ก่อนมิได้ ร่างกายก็ทรุดโทรมทุพพลภาพ จิตเจตสิกก็อ่อนแอลงตามถึงกับสิ้นเพื่อนหลงใหลก็มี ตอนนี้มีรูปร่างและจิตเจตสิกแปรไปด้วยความสามารถความเสื่อมถอย ความแปรปรวนนี้มีอาการขึ้นแล้วก็ลงดูคนข้ามสะพานแม่สีตว์เดียรัจฉานก็เช่นเดียวกัน ไข้แต่เท่านั้น นั้น แม้อนุปาตินนกะสังขารก็เหมือนกัน เช่นดอกไม้แรกออกก็ยังไม่บาน แล้วก็ตูมแย้มบาน แล้วก็เหี่ยวโรย บ้านเรือนทำขึ้นใหม่ก็ยังเป็นของมั่นคงแข็งแรง ครั้นแล้วก็ชำรุดทรุดโทรมหักทลายลง สังขารทั้งหลายมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแตกสลายในที่สุด เหมือนกันทั้งหมด

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ สังขารทั้งหลายได้ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นภาระที่จะต้องบริหารปกครองอยู่เป็นนิจกาล โดยลักษณะของสังขารทั้งหลาย ทั้งที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง ย่อมมีความเป็นอยู่ได้ยาก ข้อนี้พึงเห็นในอุปาทินนกะสังขาร ที่เรียกว่ามนุษย์ก่อน เช่นร่างกายนี้ มีเย็น ร้อน หิว ระบาย ปวดอุจจาระ ปัสสาวะ เปียดเปียกอยู่เสมอ หนาวก็ต้องห่มผ้า ร้อนก็ต้องอาบน้ำหรือพัดวี หิวก็ต้องบริโภคอาหาร ระบายก็ต้องดื่มน้ำ ปวดอุจจาระปัสสาวะก็ต้องถ่าย และยังต้องคอยผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ นั่งนอนยืนเดินให้สมควร นี่เป็นทุกข์ที่มีประจำ นอกจากนี้ยังมีอาการป่วยไข้ต่าง ๆ เกิดขึ้นเปียกเปียกในระหว่าง ๆ ซึ่งต้องแก้ไขเยียวยากันเรื่อยไปนี้เป็นทุกข์ที่มีโรคธรรมดา มีมาคู่กับชาติความเกิด ยังมีทุกข์อีกอย่างหนึ่งที่เห็นง่าย ๆ คือความประจวบกับคนหรือสิ่งอันไม่เป็นที่รักใคร่ ความพลัดพรากจากคนหรือสิ่งอันเป็นที่รักใคร่ ความปรารถนาไม่สมหวัง ความยากจน ความเสื่อมลาภ ยศ ถูกนิินทา เหล่านี้แต่ละอย่างล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น สังขารทั้งหลายทั้งปวง เมื่อตั้งขึ้นแล้ว ต้องประจวบอันตรายต่าง ๆ มีโรคภัยเป็นต้น และต้องประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่ปรารถนาซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทนได้ยาก ชื่อว่าทุกขตา ความเป็นทุกข์

๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน สังขารทั้งหลายทั้งปวง ได้ชื่อว่าเป็นของไม่ใช่ตนนั้น เพราะเหตุที่สังขารทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นไปตามใจหวัง คือ เมื่อตั้งขึ้นแล้วเราไม่มีสิทธิในสังขารนั้น มิได้อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของเรา เช่นเมื่อประจวบกับอันตรายต่าง ๆ เช่นโรคภัยเป็นต้นเข้าแล้วเราจะบังคับว่า อย่าได้เป็นเช่นนั้นเลย ย่อมไม่เป็นไปตามบังคับนั้น หรือเมื่อประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่น่าปรารถนา เราจะบัญชาว่า อย่าได้เป็นเช่นนั้นเลย ย่อมไม่เป็นไปตามบัญชา นั้น ข้อนี้พึงเห็นสมด้วย

อนัตตลักขณสูตร^๔ ที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ เป็นต้น ซึ่งมีความย่อว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่ตน ถ้าจะเป็นตนแล้ว ก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่อความเจ็บไข้ ลำบาก และก็จะได้สมหวังว่า ขอรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเราเป็นเช่นนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่ก็หาเป็นอย่างนั้นไม่ เพราะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่ใช่ตน จึงเป็นไปเพื่อความเจ็บไข้ ลำบาก และไม่ได้สมหวัง จึงเป็นอย่างนั้นเถิดอย่าเป็นอย่างนั้นเลย^๕ ดังนี้

แผนภาพแสดงชั้น ๕ ลงในไตรลักษณ์ ว่าร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยชั้น ๕ คือ รูป ชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น เมื่อมนุษย์เกิดมาในโลกย่อมตกอยู่ในอำนาจแห่งขรา พยาธิ มรณะ ขรา ความแก่ ความชำรุดทรุดโทรม จัดเป็นลักษณะแห่งอนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง, พยาธิ ความเจ็บไข้ มีความเจ็บปวดเป็นทุกข์ จัดเป็นลักษณะแห่งทุกขัง ความเป็นทุกข์, มรณะ ความตาย จัดเป็นลักษณะแห่งอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตน

๒.๒ สังขารในชั้น ๕ กับในไตรลักษณ์

มีศัพท์มากมายที่มีความหมายหลายนัย ผู้ได้เล่าเรียนดีแล้ว แม้พบศัพท์เหล่านี้ที่ใช้ในความหมายหลายอย่างปะปนกันอยู่ ก็สามารถจับแยกและเข้าใจได้ทันที แต่ผู้ไม่คุ้นเคยหรือผู้แรกศึกษาอาจสับสนงงงหรือถึงกับเข้าใจผิดได้ ตัวอย่างคำจำพวกนี้ ที่มาจากภาษาบาลี เช่น นาค อาจหมายถึงสัตว์คล้ายงูแต่ตัวใหญ่มาก ก็ได้ หมายถึงช้างใหญ่เจนศึกก็ได้ หมายถึงบุคคลผู้ประเสริฐก็ได้ นิमित ในทางพระวินัย หมายถึง วัตถุที่เป็นเครื่องหมายเขตที่ประชุมสงฆ์บ้าง หมายถึง อาการแสวงหาลาภในทางที่ผิดด้วยวิธีขอเขาแบบเชยชวนโดยนัย บ้าง แต่ในทางธรรมาปฏิบัติ หมายถึง ภาพที่เห็นในใจการเจริญกรรมฐาน นิกาย"หมายถึง หมวดตอนในพระไตรปิฎกส่วนพระสูตรก็ได้ หมายถึง คณะนักบวชหรือกลุ่มพุทธศาสนิกชนที่แบ่งกันเป็นพวก ๆ ก็ได้ ปัจจัย ในทาง

^๔ ส. ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๗-๑๒๘/๘๒/๘๔.

^๕ คล้อย ทรงบัณฑิต ประชุมวิชานานาปัญหาและเฉลย ธรรมวิภาค สำหรับนักธรรมชั้นตรีและธรรมศึกษาตรี กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์, ม.ป.ป.

พระวินัย หมายถึง เครื่องอาศัยของชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม แต่ในทางธรรม หมายถึง เหตุ (เหตุปัจจัย) หรือเครื่องสนับสนุนให้ธรรมอื่นเกิดขึ้น^๖

คำว่าสังขารนั้น มีที่ใช้ในความหมายต่าง ๆ กันไม่น้อย กว่า ๔ นัย แต่เฉพาะที่ต้องการให้เข้าใจในที่นี้ มี ๒ นัย คือ สังขารที่เป็นข้อหนึ่งในชั้น ๕ กับ สังขารที่กล่าวถึงในไตรลักษณ์ เพราะสังขาร ๒ นัยนี้มาในหลักธรรมสำคัญ กล่าวอ้างกันบ่อย และความหมายคล้ายจะซ้อนกันอยู่ ทำให้ผู้ศึกษา สับสนได้ง่าย อีกทั้งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่กำลังอธิบาย อยู่โดยตรง เบื้องแรกขอยกคำมาดูให้เห็นชัด ๑. สังขาร ในชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๒. สังขาร ในไตรลักษณ์ สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา นำความหมายทั้ง ๒ นั้น มาทบทวน โดยเข้าคู่เทียบให้เปรียบเทียบกันดู ดังนี้

๑. สังขาร ซึ่งเป็นข้อที่ ๔ ในชั้น ๕ หมายถึงสภาวะที่ปรุงแต่งจิต ให้ดี ให้ชั่ว ให้เป็นกลาง ได้แก่ คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแปรการตริตริภิกขิณิกคิดในใจ และการแสดงออกทางกายวาจา ให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นตัวการของการทำกรรม เรียกง่าย ๆ ว่าเครื่องปรุงของจิต เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตปปะ เมตตา กรุณา ปัญญา โมหะ โลภะ โทสะ เป็นต้น (คัมภีร์อภิธรรมจำแนกไว้ ๕๐ อย่าง เรียกว่า เจตสิก ๕๐ ในจำนวนทั้ง ๕๒) ซึ่งทั้งหมดนั้น ล้วนเป็น นามธรรม มีอยู่ในใจทั้งสิ้น นอกเหนือจาก เวทนา สัญญา และวิญญาณ

๒. สังขาร ที่กล่าวถึงในไตรลักษณ์ หมายถึง สภาวะที่ถูกปรุงแต่ง คือ สภาวะที่ เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นทุกอย่าง ประดาไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม เป็นด้านร่างกายหรือจิตใจก็ตาม มีชีวิตหรือไร้ชีวิตก็ตาม อยู่ในจิตใจหรือเป็นวัตถุก็ตาม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม คือทุกสิ่งทุกอย่าง เว้นแต่นิพพาน จะเห็นว่า สังขาร ในชั้น ๕ มีความหมายแคบกว่า สังขารในไตรลักษณ์หรือเป็นส่วนหนึ่งของสังขารในไตรลักษณ์นั่นเอง ความต่างกันและแคบกว่ากันนี้ เห็นได้ชัดทั้งโดยความหมายของศัพท์ และโดยองค์ธรรม^๗

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ไตรลักษณ์** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓-๑๕.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๑๗.

แผนภาพแสดงสังขารในชั้น ๕ กับสังขารในไตรลักษณ์ ว่าต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ที่แตกต่างกันมีดังนี้คือ สังขารในชั้นห้า เป็นส่วนหนึ่งในนามธรรมของชั้น ๕ และมักจะใช้เรียกสังขารพิเศษในของชั้นห้าว่า สังขารชั้น-สังขตธรรม หรือสังขตสังขาร เพื่อให้เข้าใจที่มาของสังขารในชั้นห้า หรือใช้คำโดด ๆ ก็เรียกสังขารเช่นกัน. ส่วนสังขารในพระไตรลักษณ์ใช้ครอบคลุมทั้งรูปธรรมและนามธรรม หรือชั้น ๕ ทั้งหมด. ศัพท์ว่า สังขาร ๆ ศัพท์เดียวนั้น แปลว่า ปปรุงแต่งเหมือนกันทั้งสังขารในชั้น ๕ และสังขารในไตรลักษณ์.

แยกพูดว่าสังขารในชั้น ๕ แปลว่า ความคิดปรุงแต่ง. ส่วนสังขารในไตรลักษณ์ แปลว่า สิ่งปรุงแต่ง หรือของปรุงแต่ง สรุปลักษณะทั้งหมด ทั้งความคิดปรุงแต่งที่เป็นไปในทางกุศล, อกุศล หรืออัปายากฤต อะไรก็แล้วแต่ในชั้น ๕, หรือสังขารในพระไตรลักษณ์ที่มีวิญญาณครองหรือไม่มีวิญญาณครอง ทั้งที่เป็นรูปธรรมหรืออรูปธรรม รวมถึงชั้น ๕ ทั้งหมด และสิ่งที่เป็นสังขารทั้งหลายทั้งมวลรวมแล้ว ย่อมเสมอเหมือนเท่ากันหมด และย่อมตกอยู่ในสามัญลักษณะหรือพระไตรลักษณ์ คือสิ่งที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง โดยหลักเฉียงหนีไม่พ้น.

๒.๓ ความเป็นอนัตตาของชั้น ๕

มีพระดำรัสของพระพุทธเจ้าว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ไม่เที่ยง, สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา, สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นพึงเห็นด้วยสัมมาปัญญาตามที่มันเป็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา มิใช่เราเป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา”^๘

“ภิกษุทั้งหลาย รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ไม่เที่ยง...เป็นทุกข์...เป็นอนัตตา, แม้สภาวะที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูป ฯลฯ วิญญาณเกิดขึ้น ก็ไม่เที่ยง...เป็นทุกข์...เป็นอนัตตา, รูป ฯลฯ วิญญาณ ซึ่งเกิดจากสภาวะที่ไม่เที่ยง...เป็นทุกข์...เป็นอนัตตา จักเป็นของเที่ยง...เป็นสุข...เป็นอัตตาได้จากที่ไหน”^๙

ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา หาก รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักเป็นอัตตา (ตัวตน) แล้วไซ้ มันก็จะไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตามปรารถนาใน รูป ฯลฯ ในวิญญาณว่า ขอรูปรู ขอเวทนา ขอสัญญา ขอสังขาร ขอวิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด อย่างได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุที่รูป ฯลฯ วิญญาณ เป็นอนัตตา ฉะนั้น รูป ฯลฯ วิญญาณ จึงเป็นไปเพื่ออาพาธและใคร ๆ ไม่อาจได้ตามความปรารถนา ในรูป ฯลฯ วิญญาณ ว่า ขอรูปรู ขอเวทนา ขอสัญญา ขอสังขาร ขอวิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด อย่างได้เป็นอย่างนั้นเลย. ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายมีความเห็นเป็นไฉน.? รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง.? (ตรัสถามทีละอย่างจนถึงวิญญาณ) ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข. ? เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเฝ้าเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา. ? ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า

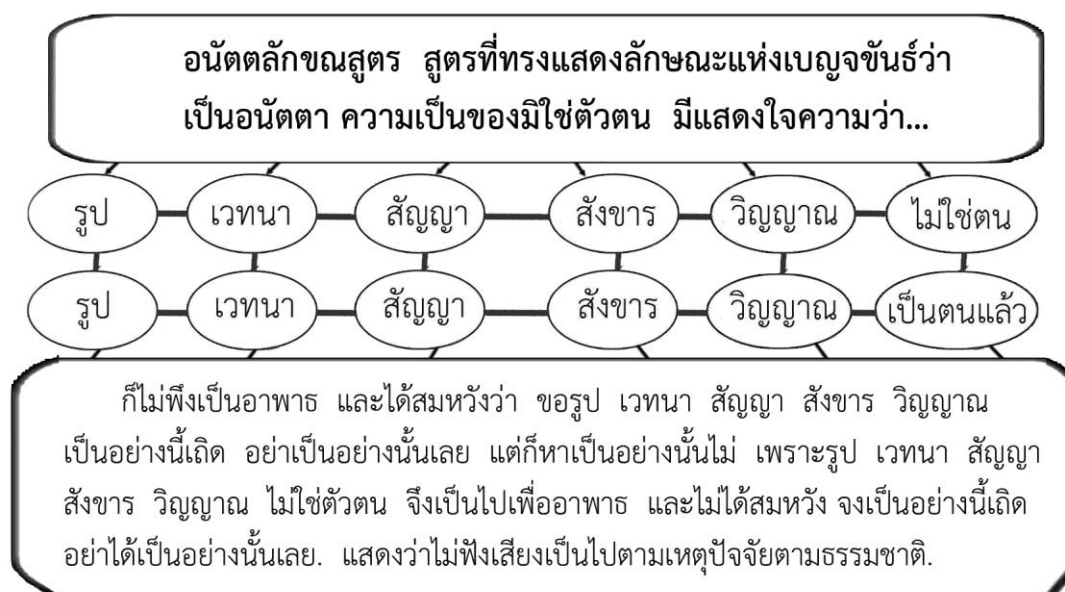
ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ทั้งภายในและภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต

^๘ ส.ข. (ไทย) ๑๓/๔๒/๒๘.

^๙ ส.ข. (ไทย) ๑๓/๔๕-๔๗/๒๙-๓๐.

ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันถูกต้อง ตามที่มันเป็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่ นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา^{๑๐}

ทรงแสดงให้เห็นด้วยปัญญาว่า ชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และเมื่อเห็นชั้น ๕ ไม่เป็นตัวเราของเราแล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ไม่ควรหลงยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตน คนในสังคมก็จะอยู่อย่างมีความสุข พ้นทุกข์ ในทางไม่หลงผิดเบียดเบียนกัน.

แผนภาพแสดงอนัตตลักขณสูตร ว่าด้วยสูตรแสดงถึงชั้น ๕ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนไม่เป็นไปตามอำนาจของใครหรือผู้ใด แต่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของสังขาร คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของใครผู้ใดไม่พึงเสียงของใครทั้งนั้น แต่เป็นไปตามธรรมชาติ.

พระพุทธพจน์แสดงไตรลักษณ์ของชั้น^{๑๑} ๕ ว่าเป็นอนัตตานั่น คือทรงแสดงแก่พระภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูป ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี) หรือในเขตเมืองสารนาถ ประเทศอินเดีย ในปัจจุบันเมื่อพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา (เดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ)

อนัตตลักขณสูตร เป็นชื่อพระสูตรที่แสดงลักษณะแห่งเบญจขันธ์ว่าเป็นอนัตตา ทรงแสดงแก่พระภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูป คือ ๑. พระอัญญาโกณฑัญญะ ๒. พระวัปปะ ๓. พระภัททิยะ ๔. พระมหานามะ ๕. พระอัสสชิ สำเร็จเป็นพระอรหันต์ มีใจความดังนี้

๑. ทรงแสดงชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามความเป็นจริงที่เป็นอนัตตา ว่าไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน เพื่อให้พระภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เข้าใจความจริง

๒. ทรงตรัสถามความเข้าใจ ของพระภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูป เพื่อให้ท่านตอบตามที่ตรงเห็นในเบญจขันธ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ควรถามเห็ว่านั่นเรา นั่นของเรา

๓. ทรงพราสอนท่านให้เห็นได้ยถาภูตญาณทัสสนะในชั้น ๕ ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้ ว่าไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา

^{๑๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๗-๑๒๘/๘๒-๘๔.

^{๑๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒.

๔. ทรงประกาศปัจจุเวกขณญาณของพระอริยสาวก ว่าจิตของท่านทั้ง ๔ ได้หลุดพ้นแล้ว จากอัสวะกิเลส ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทานพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง^{๑๒}

๒.๔ ไตรลักษณ์หรือธรรมนิยาม

ไตรลักษณ์หรือธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติ มีลักษณะประจำของสิ่งทั้งปวง ๓ ประการ ได้แก่...อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตตา ความไม่มีตัวตน คือไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับบัญชาใครได้ ในธรรมนิยามสูตรกล่าวว่า “ตถาคต” (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม^{๑๓} ว่า

สัพเพ สังขารา อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
 สัพเพ สังขารา ทุกขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
 สัพเพ สังขารา อนัตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

ตถาคตรู้รู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^{๑๔}

คำว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตานั้น ดังมีใจความเรื่องไตรลักษณ์เพื่อเป็นข้อคิดดังต่อไปนี้

พระพุทธองค์ตรัสธรรมนิยามไว้ว่าท่านเป็นเพียงผู้ค้นพบแล้วนำมาเผยแผ่แสดงให้รู้เท่านั้น ไม่ใช่ธรรมที่พระพุทธองค์บัญญัติขึ้นเองแต่ประการใด

๑.อนิจจตา คือความไม่เที่ยง คือสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง คำว่าสังขาร หมายถึง สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น มี ๒ ประการคือ ๑. อุปาทินนสังขาร สังขารที่มีวิญญูณครอง เช่น เทวดา มนุษย์ อมนุษย์ ตลอดจนสัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ เป็นต้น. ๒.อนุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีวิญญูณครอง เช่น ภูเขา แม่น้ำ ลำคลองและภูตคามต่าง ๆ เป็นต้น หรือสรรพวัตถุสิ่งของที่มนุษย์คิดทำขึ้นมา

^{๑๒} ผ. กิตติสาโร ป. **ประมวลปัญหาและเฉลย** อนุพุทธประวัติ น.ธ.โท ปฐมสมโพธิ-สังคีติกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐.

^{๑๓} คำว่า “สังขาร” ในไตรลักษณ์นี้ ต้องเข้าใจว่าต่างกับคำว่าสังขารในชั้น ๕; ในชั้น ๕ สังขาร = ความดีความชั่วที่ปรุงแต่งจิตใจ เป็นนามธรรมอย่างเดียว ส่วนในไตรลักษณ์ สังขาร = สิ่งทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง หรือที่เกิดจากส่วนประกอบต่างๆ ประชุมกันเข้า ทั้งรูปธรรมและนามธรรมรวมในชั้น ๕ ทั้งหมด.

^{๑๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘

เช่น อาคาร บ้านเรือน ที่พักอาศัย เป็นต้น สังขารทั้งหลายตามที่กล่าวมา ไม่ว่ามีวิญญาณหรือไม่มีวิญญาณ ล้วนตกอยู่ในหลักอนิจจังทั้งสิ้น

อนิจจัง ความไม่เที่ยง คือความเปลี่ยนแปลง ความไม่หยุดอยู่กับที่ ความคงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ของสรรพสิ่งต่าง ๆ ยกตัวอย่างสิ่งที่มองเห็นได้ง่ายเช่นมนุษย์ เมื่อแรกเกิดก็มีสภาพเป็นทารกนอนแบอยู่ในเบาะ ช่วยตัวเองไม่ได้เลย พออายุ ๑๐ ปีให้หลัง เปลี่ยนสภาพจากทารกมาเป็นเด็กที่พอจะช่วยตัวเองได้บ้าง พออายุ ๒๐ ปี เปลี่ยนสภาพจากเด็กมาเป็นหนุ่มสาวเต็มตัว สามารถประกอบกรงานสามัญทั่วไปได้ พออายุ ๔๐ ปี เปลี่ยนจากสภาพหนุ่มสาวมาเป็นผู้ใหญ่เต็มที่ พออายุ ๕๐ ปี ๖๐ ปี ก็แก่ลงโดยลำดับเห็นได้ชัด ผมสีขาวเป็นดอกเลา ฟันเริ่มหัก หูเริ่มตึง ตาเริ่มมัวฟางหนังเริ่มเหี่ยวยุ่น กำลังเริ่มถอย ไม่ว่องไวเหมือนเมื่อหนุ่มสาว พออายุ ๗๐ ปี ๘๐ ปี ก็ประกอบกรงานไม่ไหว หยอยกันกลับบ้านเก่าไปตาม ๆ กัน ที่เหลืออยู่อายุเกิน ๘๐ ปีนั้นน้อยมาก นี่คือการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าไม่เที่ยง.

ความเปลี่ยนแปลงในชีวิตของมนุษย์นี้ ศัพท์ธรรมะใช้คำว่า ชรา แปลว่าความแก่ แต่คนทั่วไปมักมองเห็นความชราได้แต่ในวัยครึ่งหลังของชีวิต ส่วนในวัยครึ่งแรกนั้นมักมองไม่เห็นชราความแก่นั้น มีอยู่ ๒ ตอน ตอนแรกแก่แล้วไม่รู้ว่ามีแก่ เริ่มตั้งแต่เกิดมาจนถึงแก่กลางคน ทางธรรมเรียกความในแก่ช่วงนี้ว่า ปฏิฉันทชรา แปลว่า แก่ปกปิด ตอนหลังนับตั้งแต่อายุกลางคนเป็นต้นไป อาการของความแก่จะปรากฏให้เห็นทางธรรมเรียกความแก่ในช่วงนี้ว่า อัปปฏิฉันทชรา แปลว่า แก่เปิดเผย คือแก่แล้วรู้ตัวว่ามีแก่ เว้นแต่ผู้ตกอยู่ในความประมาทเท่านั้น ที่จะค้ำตัวเองว่าตนยังไม่แก่ คนประเภทนี้จะเห็นได้ว่า ชอบปกปิดความแก่ของตัวเองไว้ เช่น หนำย่นก็หาครีมมาทาหน้า เพื่อให้หน้าแต่งตึง ผมหงอกก็พยายามย้อมผมให้ดำ แต่ว่าทำไปไม่ได้เท่าไรก็ต้องยอมแพ้ต่อธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง เพราะเป็นกฎธรรมชาติที่ไม่มีใครแก้ไขได้

ส่วนวัตถุทั้งหลายไม่มีวิญญาณครอง ซึ่งเรียกว่า อนุปานนสังขาร เช่น บ้านเรือน โต๊ะเก้าอี้ ที่นอนหมอนมุ้ง เครื่องมือประกอบการทำมาหากิน มีจอบเสียม มีดขวาน เป็นต้น สิ่งเหล่านั้นวันเข้า ก็ต้องชำรุดทรุดโทรม สึกกร่อนทำลายไปตามกาลเวลา ผู้ครองเรือนรู้ดี เพราะจะต้องซื้อหาสับเปลี่ยนของใช้ดังกล่าวอยู่เสมอ ในเมื่อมันทรุดโทรมคร่ำคร่าใช้การไม่ได้ ความเสื่อมไปของสังขารทั้งปวงที่เข้ามาเป็นเครื่องยืนยันความไม่เที่ยง ต้องแปรผันเปลี่ยนแปลงเป็นนิจ ดังคำบาลีว่า... อะนิจจา วะตะ สังขารา อุปาทะวะยะธัมมิโน อุปัชฌिता นิรุชฌันติ เตสัง วุปะสสะโม สุขโ ข แปลว่า สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ มีเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป การสงบสังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นสุข ดังนี้

ความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวง เป็นความจริงแท้แน่นอน และเป็นความจริงในตัวเองไม่เข้าใครออกใคร ใครจะเข้าใจอย่างไรก็เข้าใจไป แต่สิ่งนั้นย่อมจะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามความเข้าใจของเขา เรียกว่าเป็นความจริงของธรรมชาติ ใครจะคัดค้านไม่ได้ สำหรับผู้ที่หลงผิดในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงนั้นท่านเรียกว่า วิปลาส วิปลาสนั้น ด้วยอำนาจจิตและเจตสิก^{๑๕} มี ๓ อย่าง คือ (๑) วิปลาสด้วยอำนาจความสำคัญผิด เรียกว่า สัญญาวิปลาส (๒) วิปลาสด้วยอำนาจความคิดผิด เรียกว่า จิตตะวิปลาส (๓) วิปลาสด้วยอำนาจความเห็นผิด เรียกว่า ทิฏฐิวิปลาส วิปลาสอีกอย่างหนึ่งว่าด้วย

^{๑๕} พุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙.

สามารถแห่งวัตถุเป็นที่ตั้งมี ๔ ประการ คือ (๑) วิปัสสนาในของที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง (๒) วิปัสสนาในของที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข (๓) วิปัสสนาในของที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน (๔) วิปัสสนาในของที่ไม่งามว่างาม จะถอนวิปัสสนาเหล่านี้จะต้องถอนด้วยสัญญาวิปัสสนา ๔ ประการ คือ (๑) อนิจจสัญญา เป็นเครื่องถอนวิปัสสนาในของที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง (๒) ทุกขสัญญา เป็นเครื่องถอนวิปัสสนาในของที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข (๓) อนัตตสัญญา เป็นเครื่องถอนวิปัสสนาในของที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน (๔) อสุภสัญญา เป็นเครื่องถอนวิปัสสนาในของที่ไม่งามว่างาม. ผลแห่งความเข้าใจผิดและถูก คือ (๑) ความเข้าใจถูก ย่อมทำให้ประโยชน์สำเร็จ (๒) ความเข้าใจผิดย่อมทำให้ประโยชน์ให้เสีย ความสำคัญผิดแห่งจิตและเจตสิก ความเห็นสำคัญผิดด้วยสามารถแห่งวัตถุเป็นที่ตั้งของวิปัสสนานั้น จะถอนความเห็นสำคัญผิดเหล่านี้ได้ จะต้องถอนด้วยสัญญาวิปัสสนา ดังแผนภาพแสดงวิปัสสนา ดังนี้

ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิม สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ความทุกข์ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มีขอบเขตกว้างแคบกว่ากัน ตามความมุ่งหมายที่กล่าวไว้ในที่นั้น เช่น ความทุกข์ในชั้น ๕ หมายถึงทุกขเวทนา ความเสวยอารมณ์ว่าทุกข์ เช่น ปวดมือ ปวดเท้า ปวดหัว ปวดท้อง ปวดหิว ปวดกระหาย เป็นต้น ทำให้กระวนกระวายทั้งร่างกายและจิตใจไม่มีสุข

ความทุกข์ในอริยสัจ ๔ มีขอบเขตกว้างออกไปอีกคือ หมายถึงอาสภาวะทุกข์ ทกข์ประจำและปภินณกทุกข์ ทุกข์จร^{๑๖} รวมเข้าด้วยกันซึ่งประมวลได้ ดังนี้

^{๑๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๔/๓๔๐.

๑.ชาติ	ความเกิดเป็นทุกข์
๒.ชรา	ความแก่เป็นทุกข์
๓.มรณะ	ความตายเป็นทุกข์
๔.โสกะ	ความแสบเป็นทุกข์
๕.ปริเทวะ	ความพิโรธเป็นทุกข์
๖.ทุกขะ	ความไม่สบายกายเป็นทุกข์
๗.โทมนัส	ความไม่สบายใจเป็นทุกข์
๘.อุปายาส	ความคับแค้นใจเป็นทุกข์
๙.อัปยัมปิโยค	ประสบสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์
๑๐.ปิยวิปิโยค	พลัดพรากจากสิ่งรักเป็นทุกข์
๑๑.อิจฉิตาลภ	ปรารถนาไม่สมหวังเป็นทุกข์
๑๒.กล่าวโดยสรุปความทุกข์ทั้งหมดดังกล่าวมาไปรวมอยู่ที่ชั้น ๕	

ก็คือร่างกายของเราเอง ถ้าไม่มีชั้น ๕ ทุกข์ทั้งปวงจะไม่เกิดขึ้นเลย และบรรดาทุกข์ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น ความทุกข์ ข้อแรกคือความเกิด เป็นต้นต่อแห่งความทุกข์ทั้งปวง เพราะเมื่อความเกิดมีขึ้นแล้ว ได้พ่วงเอาความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความพิโรธ ความคับแค้นใจ ความประสบสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง ตามมาเป็นแถว ถ้าไม่มีความเกิดเสียอย่างเดียว ความทุกข์ทั้งหลายจะมีไม่ได้เลย

ความทุกข์ในไตรลักษณ์ซึ่งกำลังกล่าวถึงอยู่นี้ หมายถึงความทนอยู่ไม่ได้ของสังขารทั้งปวง ทั้งสังขารที่มีวิญญูณครองและไม่มีวิญญูณครอง คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ถ้าเป็นมนุษย์และสัตว์ก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายไปตามอายุขัย จะมีอายุยืนหรือมีอายุสั้นที่สุดแต่จะมีกรรมมาตร้อนหรือไม่ ถ้าเป็นวัตถุสิ่งของก็ต้องทรุดโทรม ต้องคร่ำคร่า ต้องบอบสลายตกหักใช้การไม่ได้ ในที่สุดก็ต้องแปรสภาพจากของเดิมเป็นของอื่นไป

คำว่า ทุกขตา ในไตรลักษณ์ จึงแปลได้อีกอย่างหนึ่งว่า ทนได้ยาก ซึ่งกินความหมายกว้างกว่าทุกข์ในที่อื่นที่กล่าวมาทั้งหมด คือรวมเอาความทุกข์ในชั้น ๕ และความทุกข์ในอริยสัจ ๔ เข้าไว้ด้วย นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้รวบรวมเอาความทุกข์ทั้งหมด แยกออก ๑๐ ประเภท^{๑๗} คือ

๑.สภาวะทุกข์	ทุกข์ประจำ ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความตาย เป็นต้น
๒.ปภินชะทุกข์	ทุกข์จร ได้แก่ความโศก ความคับแค้นใจ เป็นต้น
๓.นิพัทธทุกข์	ทุกข์เนื่องนิตย เพราะหิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปัสสาวะ เป็นต้น
๔.พยาธิทุกข์	ทุกข์เกิดจากโรคพาธต่าง ๆ มีปวดหัว ปวดท้อง ปวดฟัน เป็นต้น
๕.สันตাপทุกข์	ทุกข์เพราะถูกไฟกิเลสเผาให้เร่าร้อน มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น
๖.วิปากทุกข์	ทุกข์เกิดจากวิบากกรรม มีถูกลงโทษติดตะราง เป็นต้น
๗.สะหะคะตะทุกข์	ทุกข์ไปด้วยกัน หรือทุกข์กำกับกัน เมื่อมีสุขทุกข์ เป็นต้น
๘.อาหารปริณสุททุกข์	ทุกข์เพราะทำมาหาเลี้ยงชีพ เช่น การทำนา เป็นต้น
๙.วิวาทะมูลทุกข์	ทุกข์เพราะวิวาทกันเป็นมูล เพราะตีสรันฟันแทงกัน เป็นต้น

^{๑๗} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๘/๑๓,๑๔๙/๗๔,๖๔๐/๓๐๖.

๑๐ ทุกข์ชั้นนี้ คือทุกข์เพราะยึดถือร่างกาย เช่นทุกข์เพราะมีคนด่าแล้วอกรับคำด่านั้น

ความทุกข์ทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าวมา ย่อมเกิดมีแต่มนุษย์โดยเฉพาะ และเกิดขึ้นแก่ทุกคนทั้งชายและหญิง โดยไม่เลือกหน้าพิจารณาดูแล้วชีวิตของคนแต่ละคนนั้นเต็มไปด้วยความทุกข์เท่านั้น ดังคำของพุทธสาวิกา (วชิราภิกษุณี) ว่า ทุกขเมว हि สมโภติ. ทุกขं तिष्ठति. เจติ จ. นาณญตร. ทุกขา สมโภติ. นาณญตร. ทกขา. นิรุชฌตี^{๑๘} แปลว่า ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ^{๑๙} ดังนี้

ในเรื่องธรรมชาติของความทุกข์ พระพุทธองค์ทรงเน้นสอนในเรื่องสภาวะธรรมหรือธรรมชาติการเกิดขึ้นแห่งทุกข์เป็นสำคัญ เพื่อเกิดประโยชน์นำความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความทุกข์นั้น ไปใช้ในการดับทุกข์ให้มีความสุขสงบเย็น นี่คือการสอนเรื่องทุกข์และการดับสนิทแห่งทุกข์เท่านั้น ดังพระพุทธดำรัสตรัสไว้ว่า

บุพเพหาภิ ภิกขเว เอตริหิ จ. ทุกขญเจว. ปณญาเปมิ. ทุกขสส. จ. นิโรธ^{๒๐} แปลว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในกาลก่อนก็ดี เดียวนี้ก็ดี เรา (ตถาคต) บัญญัติขึ้นสอน แต่เรื่องทุกข์ และการดับสนิทไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น.

ประโยชน์ของการศึกษาเรื่องความทุกข์ ทำให้ทราบว่าชีวิตของคนนั้นระคนอยู่ด้วยทุกข์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะต่างกันบ้างก็แต่ใครจะทุกข์มากใครจะทุกข์น้อยกว่ากันเท่านั้น เมื่อความจริงเป็นดังนี้แล้ว ถึงคราวเผชิญทุกข์จะได้ใช้ปัญญาพิจารณาแก้ทุกข์โดยแยบคาย ไม่ยึดมั่นถือมั่นในความทุกข์นั้นจนเกินไป ในที่สุดก็คงแก้ปัญหาได้ หรืออย่างน้อยก็หนักเป็นเบา พอนานวันไปความทุกข์นั้นก็จจะอันตรธานไปเอง ตามหลักอนิจจัง

อนัตตา คือความไม่มีตัวตน ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ธรรมทั้งหลาย หมายความว่ารวมเอาสังขารและวิสังขารเข้าด้วยกัน สังขารคือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งดังอธิบายมาแล้ว วิสังขารคือสิ่งที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง ได้แก่นิพพาน โดยนัยนี้นิพพานก็เป็นอนัตตาด้วย ลักษณะของอนัตตามี ๔ ประการ คือ ไม่เป็นไปในอำนาจ, แຍ่งต่ออัตตา, หาเจ้าของมิได้, เป็นของว่าง, พังพิจารณาทีละข้อเป็นลำดับไป

ลักษณะที่ ๑ ไม่เป็นไปในอำนาจ คือบังคับบัญชาไม่ได้ เช่นเราจะขอร้องร่างกายว่า ขออย่าแก่เฒ่าชราเลย ขออย่าเป็นไข้ได้ป่วยเลย ขออย่าพึงตายเลย ก็ขอร้องไม่ได้ แสดงว่าไม่เป็นไปในอำนาจ บังคับบัญชาไม่ได้ จึงไม่อยู่ในอำนาจของเรา

ลักษณะที่ ๒ แຍ่งต่ออัตตา คือไม่เป็นตัวตน พอที่จะยึดถือได้ว่า นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ด้วยเหตุนี้ จึงแย่งต่ออัตตาโดยสิ้นเชิง.

ลักษณะที่ ๓ หาเจ้าของมิได้ สังขารร่างกายของคนเป็นกระบวนการธรรมชาติ ไม่เป็นของใคร มันจะเจริญหรือทรุดโทรม ก็สุดแต่เหตุปัจจัยภายในอันมีกลไกในตัวของมันเอง เป็นไปตามธรรมชาติของมันเอง ทางวิทยาศาสตร์เชื่อว่า ร่างกายของคนที่เกิดเจริญเติบโตหรือแคระแกร็น เป็นด้วยอำนาจของน้ำเลี้ยงภายในที่เรียกว่า ฮอรโมนเป็นตัวผลิต ถ้าต่อมที่ผลิตฮอรโมนทำหน้าที่ผิดปกติไป

^{๑๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๙.

^{๑๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๙/๕๓๖.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๘/๒๘๖.

ร่างกายก็ผิดปรกติไปด้วย การทำงานของต่อมฮอร์โมนนี้ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร จึงชื่อว่าร่างกายหาเจ้าของมิได้ เป็นไปตามกฎธรรมชาติตามเหตุปัจจัย

ลักษณะที่ ๔ เป็นของสูญคือว่างเปล่า ร่างกายของคนและสัตว์ทั้งหลายซึ่งมีรูปร่างมองเห็นได้นั้น ความจริงประกอบขึ้นด้วยเซลล์ซึ่งเป็นจุดเล็ก ๆ มองไม่เห็นด้วยตา จับต้องไม่ได้จึงเรียกว่าเป็นของสูญคือว่างเปล่า แม้แต่วัตถุสิ่งของ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ที่ทำด้วยไม้ มองกันให้ลึกลับจริง ๆ แล้ว ก็จะมองไม่เห็นโต๊ะเก้าอี้ที่มีตัวตน เพราะถ้าจะแยกให้ละเอียดเป็นส่วนย่อยที่สุดแล้ว มันจะเป็นการหมุนเวียนของสิ่งที่เป็นพลังงาน ไม่มีตัวตนซึ่งเป็นของสูญนั่นเอง.

ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องอนัตตา ทำให้เราทราบความจริงว่า สังขารร่างกายของเราผันความปรารถนาบังคับบัญชาไม่ได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยในตัวของมันเอง เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ก็จะเป็นเครื่องผ่อนคลายความทุกข์ ความเดือดร้อนในชีวิตประจำวันได้ดี เพราะในชีวิตประจำวันนั้น คนส่วนใหญ่ปรารถนาในสิ่งต่าง ๆ และบุคคลต่างเป็นไปตามปรารถนาของตน เมื่อไม่ได้ตามความประสงค์ก็เดือดร้อนใจ นั้นการพิจารณาเรื่องอนัตตาให้เข้าใจจริง ๆ จะช่วยให้ชีวิตไม่ต้องถูกเผารนด้วยราคะ โทสะ โมหะ จนเราร้อนเกินไป นับว่าเป็นกำไรแห่งชีวิตมากทีเดียว^{๒๑}

๒.๕ สิ่งที่เป็นสังขารและธรรมทั้งปวง

ผู้ศึกษาจะสังเกตเห็นว่า ในข้อ ๑ และข้อ ๒ ท่านกล่าวถึงสังขารทั้งปวงว่า ไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ แต่ในข้อ ๓ ท่านกล่าวถึงธรรมทั้งปวงว่า เป็นอนัตตา คือ ไร้วัว หรือมิใช่ตน การใช้คำที่ต่างกันเช่นนี้ แสดงว่ามีความแตกต่างกันบางอย่างระหว่างหลักที่ ๑ และที่ ๒ คือ อนิจจตา และทุกข์ตา กับหลักที่ ๓ คือ อนัตตตา และความแตกต่างกันนี้จะเห็นได้ชัด ต่อเมื่อเข้าใจความหมายของคำว่า “สังขาร” และคำว่า “ธรรม”

“ธรรม” เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุด กินความครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างอย่างบรรดามี ทั้งที่มีได้และได้มีตลอดกระทั่งความไม่มี ที่เป็นคู่กับความมีนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่ใครก็ตามกล่าวถึง คิดถึง หรือรู้ถึง ทั้งเรื่องทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งที่ดีและที่ชั่ว ทั้งที่เป็นสามัญวิสัยและเหนือสามัญวิสัย รวมอยู่ในคำว่าธรรมทั้งสิ้น

ถ้าจะให้ “ธรรม” มีความหมายแคบเข้า หรือจำเพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เติมคำขยายประกอบลงไปเพื่อจำกัดความให้อยู่ในขอบเขตที่ต้องการ หรือจำแนกแยกธรรมนั้นแบ่งประเภทออกไป แล้วเลือกเอาส่วนหรือแง่ด้านแห่งความหมายที่ต้องการ หรือมีฉะนั้นก็ใช้คำว่าธรรมคำเดียวเดี่ยวโดดเต็มรูปของมันตามเดิมนั้นแหละ แต่ตกลงหรือหมายรู้ร่วมกันไว้ว่า เมื่อใช้ในลักษณะนั้นๆ ในกรณีนั้น หรือในความแวดล้อมอย่างนั้นๆ จะให้ความหมายเฉพาะในแนวความ หรือในขอบเขตว่าอย่างนั้นๆ เช่น เมื่อมาคู่กับอธรรม หรือใช้เกี่ยวกับความประพฤติดีที่ชั่วของบุคคล หมายถึง บุญหรือคุณธรรมคือความดี เมื่อมากับคำว่า อตถะ หรืออรรถ หมายถึงตัวหลัก หลักการ หรือเหตุ เมื่อใช้สำหรับการเล่าเรียน หมายถึง ปรัชญา พุทธพจน์ หรือคำสั่งสอน ดังนี้ เป็นต้น

“ธรรม” ที่กล่าวถึงในหลักอนัตตตา แห่งไตรลักษณ์นี้ ท่านใช้ในความหมายที่กว้างที่สุดเต็มที่ สุดขอบเขตของศัพท์ คือ หมายถึง สภาวะหรือสภาพทุกอย่าง ไม่มีขีดขึ้นจำกัด ธรรมใน

^{๒๑} จ. ธรรมศรี ธรรมกถึก, (ลัปปาง : ที่ศิลปะการพิมพ์ศรีบุ, ๒๕๓๐), หน้า ๔๙๙-๒๕๓๐.

ความหมายเช่นนี้ จะเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อแยกแยะแจกแจงแบ่งประเภทออกไป เช่น จำแนกเป็น รูปธรรม และนามธรรม บ้าง โลภียธรรมและโลภุตระธรรม บ้าง สังขตธรรม และอสังขตธรรม บ้าง กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปายากตธรรม (สภาวะที่เป็นกลางๆ) บ้าง ธรรมที่จำแนกเป็นชุดเหล่านี้ แต่ละชุดครอบคลุมความหมายของธรรมได้หมดสิ้นทั้งนั้น แต่ชุดที่ตรงกับสิ่งที่ควรศึกษาในที่นี้คือ ชุดสังขตธรรมและอสังขตธรรม

ธรรมทั้งหลายทั้งปวง แยกประเภทได้เป็น ๒ อย่าง^{๒๒} คือ

๑. สังขตธรรม ธรรมที่ถูกปรุงแต่ง ได้แก่ ธรรมที่มีปัจจัย สภาวะที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายมารวมกันแต่งสรรค์ขึ้น สิ่งที่มีปัจจัยประกอบเข้า หรือสิ่งที่ปรากฏและ เป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขาร ซึ่งมีรากศัพท์และคำแปลเหมือนกัน หมายถึง สภาวะทุกอย่าง ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ทั้งที่เป็นโลกียะและ โลภุตระ ทั้งที่ดี ที่ชั่ว และที่เป็นกลางๆ ทั้งหมด เว้นแต่นิพพาน

๒. อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ได้แก่ ธรรมที่ไม่มีปัจจัย หรือสภาวะที่ไม่เกิดจาก ปัจจัยปรุงแต่งไม่เป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิสังขาร ซึ่งแปลว่า สภาวะปลอด สังขาร หรือสภาวะที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หมายถึง นิพพาน

โดยนัยนี้ จะเห็นชัดว่า สังขาร คือสังขตธรรม เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรม แต่ธรรมกิน ความหมายกว้างกว่า มีทั้งสังขารและนอกเหนือจากสังขาร คือทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม ทั้ง สังขารและวิสังขาร หรือทั้งสังขารและนิพพาน เมื่อนำเอาหลักนี้มาช่วยในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ไตรลักษณ์ จึงสามารถมองเห็นขอบเขตความหมายในหลักสองข้อต้นคือ อนิจจตาและทุกขตา ว่าต่าง จากข้อสุดท้ายคืออนัตตตาอย่างไร โดยสรุปได้ดังนี้

สังขารคือ สังขตธรรมทั้งปวง ไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ ตามหลักข้อ ๑ และข้อ ๒ แห่งไตร ลักษณ์ (และอนัตตตามหลักข้อ ๓) แต่อสังขตธรรม หรือวิสังขาร คือนิพพาน ไม่ขึ้นต่อภาวะเช่นนี้

ธรรมทั้งปวง คือ ทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม ทั้งสังขารและมีใช้สังขาร คือสภาวะทุก อย่างทั้งหมดทั้งสิ้น รวมทั้งนิพพาน เป็นอนัตตา คือไร้ตัว มีใช้ตน

อนัตตตาเท่านั้น เป็นลักษณะร่วมที่มีทั้งในสังขตธรรมและอสังขตธรรม ส่วนอนิจจตาและ ทุกขตาเป็นลักษณะที่มีเฉพาะในสังขตธรรม ซึ่งทำให้ต่างจากอสังขตธรรม ในพระบาลีบางแห่งจึงมี พุทธพจน์แสดงลักษณะของสังขตธรรมและอสังขตธรรมไว้ เรียกว่า สังขตลักษณะ และอสังขต ลักษณะ ใจความว่า^{๒๓}

สังขตลักษณะ คือ เครื่องหมายที่ทำให้กำหนดรู้ หรือเครื่องกำหนดหมายให้รู้ว่าเป็น สังขตะ (ว่าเป็นสภาวะที่มีปัจจัยทั้งหลายมารวมกันแต่งสรรค์ขึ้น) ได้แก่สิ่งที่เกิดขึ้นด้วยปัจจัยปรุงแต่ง ปรากฏลักษณะ เป็นรูปร่างของสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ ที่แท้จริงเป็นการรวมตัวของสิ่งต่าง ๆ ของ สังขตธรรมตามเหตุปัจจัย มารวมกันปรุงแต่งให้เกิดขึ้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. อุปปาโท ปัญญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ

๒. วโย ปัญญาติ ความแตกดับหรือความสลายปรากฏ

^{๒๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๑๒.

^{๒๓} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๘๖-๗/๑๙๒.

๓. ฐิตัสสะ อัญญะถัตตัง ปัญญาติ เมื่อดำรงอยู่ ความผันแปร ปรากฏ
 ส่วน อสังขตลักษณะ คือ เครื่องหมายที่ทำให้กำหนดรู้ หรือเครื่องกำหนดหมายให้รู้ว่าเป็นอสังขตะ (ว่ามีใช้สภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายมารวมกันทำขึ้นแต่ขึ้น) อสังขตธรรม ก็มี ๓ อย่าง คือ

๑. น อุปาโท ปัญญาติ ไม่ปรากฏความเกิด

๒. น วโย ปัญญาติ ไม่ปรากฏความสลาย

๓. น ฐิตัสสะ อัญญะถัตตัง ปัญญาติ เมื่อดำรงอยู่ไม่ปรากฏความผันแปร

รวมความว่า อสังขตธรรม หรือวิสังขาร คือนิพพาน พ้นจากภาวะไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ แต่ก็ใช่นอนัตตา ไร้ตัว มีตัวตน ส่วนธรรมอื่นนอกจากนั้น คือสังขารหรือสังขตธรรมทั้งหมด ทั้งไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ดังความในบาลีแห่งวินัยปิฎกผูกเป็นคาถายืนยันไว้ว่า

“สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา นิพพานและบัญญัติเป็นอนัตตา วินิจฉัยมีอยู่ ดังนี้”^{๒๔}

อรุปรธรรม คือมรรค ผล นิพพาน จัดเป็นโลกุตตรธรรม ซึ่งได้แก่ อสังขตธรรม คือธรรมอันปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่ง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นสภาวะที่เที่ยงแท้ เป็นบรมสุข และเป็นอนัตตา คือว่างจากตัวตน กิเลส ตัณหา เหตุนี้ท่านจึงแสดงว่า..สัพเพ ธัมมา นาลัง อภินิเวสยา^{๒๕} สภาวะธรรมทั้งปวงไม่ควรถือมั่น, นิพพานัง ประมะมัง สุขัง^{๒๖} นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง,

รูปธรรม, สังขตธรรม, และโลกียธรรม นามธรรมทั้งหมด ยกเว้น มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ล้วนเป็นโลกียธรรมและเป็นสังขตธรรม. นิพพาน เป็นนามธรรม เป็นโลกุตตรธรรมและเป็นอสังขตธรรม ด้วยเหตุนี้ เมื่อทรงแสดงเรื่องไตรลักษณ์ จึงทรงแสดงว่า...สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง, สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์, ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะว่าธรรมบางอย่างเป็นสังขตะ บางอย่างเป็นอสังขตะคือพระนิพพานนั่นเอง.

ในพระบาลีบางแห่งจึงมีพุทธพจน์แสดงลักษณะของสังขตธรรมและอสังขตธรรมไว้ เรียกว่า สังขตลักษณะ และอสังขตลักษณะ (ว่าเป็นสภาวะที่มีปัจจัยทั้งหลายมารวมกันแต่ต่างสรค์ขึ้น) ของสังขตธรรม มี ๓ อย่าง คือ

๑. ความเกิดขึ้นปรากฏ

๒. ความแตกดับหรือความสลายปรากฏ

๓. เมื่อดำรงอยู่ ความผันแปรปรากฏ

ส่วนอสังขตธรรม คือ เครื่องหมายที่ทำให้กำหนดรู้หรือเครื่องกำหนดหมายให้รู้ว่าเป็นอสังขตะ (ว่ามีใช้สภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายมารวมกันทำขึ้นแต่ขึ้น) ของอสังขตธรรมก็มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. ไม่ปรากฏความเกิด

๒. ไม่ปรากฏความสลาย

๓. เมื่อดำรงอยู่ไม่ปรากฏความผันแปร

^{๒๔} วินย.(ไทย) ๘/๘๒๖/๒๒๔, ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา พึงอ้างหลักฐานเช่น “อมตบพ (นิพพาน) ว่างจากอิตตา” อตตสุญญตบพ, วิสุทธิ.(ไทย) ๓/๑๐๒. “นิพพานธรรมชื่อว่าว่างจากอิตตา เพราะไม่มีตัวตนนั่นเอง” นิพพานธมโม อตตสเสว อภาวโต อตตสุญโญ, ปฎิโส. (ไทย) ๒/๓๕๖.

^{๒๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๔.

^{๒๖} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๒.

อสังขตธรรม หรือวิสังขารคือนิพพาน พ้นจากภาวะไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ แต่ก็ใช้อนัตตาไร้ตัว มิใช่ตน ส่วนธรรมอื่นนอกจากนั้น คือสังขารหรือสังขตธรรมทั้งหมด ทั้งไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา แสดงแผนภาพของสังขารทั้งปวงกับธรรมทั้งปวง มีความหมายกว้างแคบอย่างไร

๒.๖ สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์

ที่ไม่เห็นไตรลักษณ์นั้น เพราะมีสิ่งปิดบังไว้จึงมองไม่เห็นคือ สันตติ ความเกิดสืบต่อเป็นตัวปิดบัง อนิจจตา อริยาบถ ความได้เคลื่อนไหวตัวคือ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นตัวปิดบังทุกขตา ความเป็นเห็นเป็นก้อน ไม่กระจายแยกแยะให้ออกเป็นส่วนๆ เป็นตัวปิดบังอนัตตา

ความเป็น อนิจจัง ทุกข์ และอนัตตานี้ เป็นลักษณะสามัญของสิ่งทั้งหลาย เป็นความจริงที่แสดงตัวของมันเองอยู่ตามธรรมดาตลอดทุกเวลา แต่คนทั่วไปก็มองไม่เห็น ทั้งนี้เพราะเป็นเหมือนมีสิ่งปิดบังคอยซ่อนคลุมไว้ ถ้าไม่มนสิการ คือไม่ใส่ใจพิจารณาอย่างถูกต้อง ก็มองไม่เห็น สิ่งที่เป็นเหมือนเครื่องปิดบังซ่อนคลุมเหล่านี้^{๒๗} คือ

^{๒๗} วิสุทธิ. ๓/๒๗๕, วิภังค.อ. ๖๕, วิสุทธิ. ฎีกา หรือ มหาฎีกา .๓/๕๒๒

๑. สันตติ ปิดบังอนิจจลักษณะ

๒. อิริยาบถ ปิดบังทุกขลักษณะ

๓. ขณะสัญญา ปิดบังอนัตตลักษณะ

๑. ท่านกล่าวว่า เพราะมิได้มีนสการความเกิดและความดับ หรือความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไป ก็ถูกสันตติ คือ ความสืบทอดหรือความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ปิดบังไว้ อนิจจลักษณะจึงไม่ปรากฏ, สิ่งทั้งหลายที่เรา เห็นเราเห็นนั้น ล้วนแต่มีความเกิดขึ้นและความแตกสลาย อยู่ภายในตลอดเวลา แต่ความเกิดดับนั้นเป็นไปอย่างหมุนเนื่องติดต่อกันรวดเร็วมาก คือเกิด-ดับ-เกิด-ดับ-เกิด-ดับ ฯลฯ ความเป็นไปต่อเนื่องอย่างรวดเร็วยิ่งนั้น ทำให้เรามองเห็นเป็นว่า สิ่งนั้นคงที่ถาวร เป็นอย่างหนึ่งอย่างเดิม ไม่มีความเปลี่ยนแปลง เหมือนอย่างตัวเราเอง หรือคนใกล้เคียงอยู่ด้วยกัน มองเห็นกันเสมือนว่าเป็นอย่างเดิมไม่เปลี่ยนแปลง แต่เมื่อเวลาผ่านไปนาน สังเกตดูหรือไม่เห็นกันนาน ๆ เมื่อพบกันอีกจึงรู้ว่าได้มีความเปลี่ยนแปลงไปแล้วจากเดิม แต่ตามความเป็นจริง ความเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาที่ละน้อยและต่อเนื่องจนไม่เห็นช่องว่าง

๒. ท่านกล่าวว่า เพราะมิได้มีนสการความบีบคั้นกดดันที่มีอยู่ตลอดเวลา ก็ถูกอิริยาบถ คือความยกย้ายเคลื่อนไหว ปิดบังไว้ ทุกขลักษณะจึงไม่ปรากฏ, ภาวะที่ทนอยู่ไม่ได้ หรือภาวะที่คงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ หรือภาวะที่ไม่อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้ ด้วยมีแรงบีบคั้นกดดันขัดแย้งเร้าอยู่ภายในส่วนประกอบต่าง ๆ นั้น จะถึงระดับที่ปรากฏแก่สายตาหรือความรู้สึกของมนุษย์ มักจะต้องกินเวลาระยะหนึ่ง แต่ในระหว่างนั้นถ้ามีการคืบคลอนยกย้ายหรือทำให้แปรรูปเป็นอย่างอื่นไปเสียก่อน ก็ดีสิ่งที่ถูกสังเกตรับรู้เคลื่อนย้ายพ้นจากผู้สังเกตไปเสียก่อน หรือผู้สังเกตแยกพลาจากสิ่งที่ถูกสังเกตไปเสียก่อน ก็ดี ภาวะที่บีบคั้นกดดันขัดแย้งนั้น ก็ไม่ทันปรากฏให้เห็น ปรากฏการณ์ส่วนใหญ่มักเป็นไปเช่นนี้ ทุกขลักษณะจึงไม่ปรากฏ

๓. ท่านกล่าวว่า เพราะมิได้มีนสการความแยกย่อยออกเป็นธาตุต่าง ๆ ก็ถูกขณะคือความเป็นแห่งเป็นก้อนเป็นชิ้นเป็นอันเป็นมวลหรือเป็นหน่วยรวม ปิดบังไว้ อนัตตลักษณะจึงไม่ปรากฏ

สิ่งทั้งหลายที่เรียกชื่อว่าอย่างนั้นอย่างนี้ ล้วนเกิดจากเอาส่วนประกอบทั้งหลายมารวบรวมปรุงแต่งขึ้น เมื่อแยกย่อยส่วนประกอบเหล่านั้นออกไปแล้ว สิ่งที่เป็นหน่วยรวมซึ่งเรียกชื่อว่าอย่างนั้น ๆ ก็ไม่มี โดยทั่วไป มนุษย์มองไม่เห็นความจริงนี้^{๒๔} เพราะถูกขณะสัญญาคือความจำหมายหรือความสำคัญหมายเป็นหน่วยรวมคอยปิดบังไว้ เข้ากับคำกล่าวอย่างชาวบ้านว่า เห็นเสื้อ แต่ไม่เห็นผ้า เห็นแต่ตุ๊กตา มองไม่เห็นเนื้อยาง คือคนที่ไม่ได้คิดไม่ได้พิจารณา บางทีก็ถูกภาพตัวตนของเสื้อปิดบังตาหลอกไว้ ไม่ได้มองเห็นเนื้อผ้าที่ปรุงแต่งขึ้นเป็นรูปเสื้อนั้น ซึ่งว่าที่จริงผ้านั้นเองก็ไม่มี มีแต่เส้นด้ายมากมายที่มาเรียงกันเข้าตามระเบียบ ถ้าแยกด้ายทั้งหมดออกจากกันผ้านั้นเองก็ไม่มีหรือเด็กที่มองเห็นแต่รูปตุ๊กตา เพราะถูกภาพตัวตนของตุ๊กตาปิดบังหลอกตาไว้ ไม่ได้มองเห็นเนื้อยางซึ่งเป็นสาระที่แท้จริงของตัวตุ๊กตานั่น เมื่อจับเอาแต่ตัวจริง ก็มีแต่เนื้อยาง หามีตุ๊กตาไม่ แม้เนื้อยางนั้นเองก็เกิดจากส่วนผสมต่างๆ มาปรุงแต่งขึ้นต่อๆ กันมา

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลีธรรม ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๗๑.

ชนสัญญา ย่อมบังอนัตตลักษณะไว้ในทำนองแห่งตัวอย่างง่าย ๆ ที่ได้ยกมากล่าวไว้เมื่อใช้อุปกรณ์หรือวิธีการที่ถูกต้องมาวิเคราะห์เห็นการเห็นความแยกย่อยออกเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ จึงจะประจักษ์ในความมีตัวตน มองเห็นว่าเป็นอนัตตา

๒.๗ ไตรลักษณ์ลักษณะของธรรมทั้งปวง

หลักชั้น ๕ (เบญจชั้น) หลักอายตนะ ๖ (สฬายตนะ) แสดงเนื้อหาของชีวิตเน้นการศึกษาพิจารณาเกี่ยวกับชีวิต คือ ว่าด้วยชั้น ๕ ที่เป็นภายใน และอายตนะภายใน เป็นสำคัญ ส่วนหลักไตรลักษณ์ในนี้ ขยายขอบเขตการพิจารณาออกไปอย่างกว้างขวางครอบคลุมทั้งชั้น ๕ ที่เป็นภายใน และชั้น ๕ ที่เป็นภายนอกทั้งอายตนะภายใน และอายตนะภายนอก เป็นการมองทั้งชีวิตและสิ่งทั้งปวงที่ชีวิตเกี่ยวข้องคือว่าด้วยชีวิตและโลกทั่วไปทั้งหมดทั้งสิ้น ความหมายของไตรลักษณ์แต่ละข้อได้แสดงไว้ เพื่อวิเคราะห์ไตรลักษณ์สิ่งทั้งปวงของชีวิตตามหลักวิชา ดังมีหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่อไปนี้

๒.๗.๑ อนิจจตาและอนิจจลักษณะ

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์แสดงอรรถ (ความหมาย) ของอนิจจตาไว้อย่างเดียวว่า “ชื่อว่า เป็นอนิจจัง โดยความหมายว่า เป็นของสิ้นไป ๆ (ขยฺยฺภูตฺตํ)”^{๒๙} หมายความว่า เกิดขึ้นที่ไหนเมื่อใด ก็ดับไปที่นั่น เมื่อนั้น เช่น รูปธรรมในอดีต ก็ดับไปในอดีต ไม่มาถึงขณะนี้ รูปในขณะนี้ก็ดับไปที่นี่ ไม่ไปถึงข้างหน้า รูปในอนาคตจะเกิดถัดต่อไป ก็ดับ ณ ที่นั่นเอง ไม่ยืนอยู่ถึงเวลาต่อไปอีก ดังนี้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในสมัยปัจจุบันนี้ ที่วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้ามากแล้ว อนิจจตาหรือความไม่เที่ยงโดยเฉพาะในด้านรูปธรรม เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายขึ้นมาก จนเกือบจะกลายเป็นของสามัญไปแล้ว ทฤษฎีต่าง ๆ ตั้งแต่ทฤษฎีว่าด้วยการเกิดดับของดาว ลงมาถึงทฤษฎีว่าด้วยการสลายตัวของปรมาณู ล้วนใช้ช่วยอธิบายหลักอนิจจตาได้ทั้งสิ้น

ที่ว่าคัมภีร์ชั้นอรรถถกยากยิ่งคำอธิบายออกไปหลาย ๆ แ่ง ขยายความหมายออกไปโดยนัยต่าง ๆ นั้น เช่น บางแห่งท่านอธิบายว่า “ที่ชื่อว่าเป็นอนิจจัง ก็เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป (อนจฺจน-ตฺถิกตฺถาย) และเพราะเป็นสิ่งที่มีความเริ่มต้นและความสิ้นสุด (มีจุดเริ่มและมีจุดจบ, อาทือนฺตฺวนฺตฺตฺถาย)”^{๓๐}

แต่คำอธิบายอย่างง่าย ๆ ที่ใช้บ่อยก็คือข้อความว่า “ชื่อว่าเป็นอนิจจัง โดยความหมายว่า เป็นสิ่งที่มีแล้วก็ไม่มี (คือมีหรือปรากฏขึ้นแล้วก็หมดหรือหายไป, หุตฺวา อภาวฺภูตฺตํ)”^{๓๑} บางแห่งก็นำข้อความอื่นมาอธิบายเสริมเข้ากับข้อความนี้อีก เช่นว่า “ชื่อว่าเป็นอนิจจัง เพราะเกิดขึ้นเสื่อมสลายและกลายเป็นอย่างอื่น หรือเพราะมีแล้วก็ไม่มี (อุปฺปาทฺทฺวยฺลฺลฺยฺยฺตฺตฺถาว หุตฺวา อภาวฺโต วา)”^{๓๒}

แต่ที่ถือว่าท่านประมวลความหมายต่าง ๆ มาแสดงไว้โดยครบถ้วน ก็คือ การแสดงอรรถแห่งอนิจจตาเป็น ๔ นัย หมายความว่า เป็นอนิจจังด้วยเหตุผล ๔ อย่าง^{๓๓} คือ

^{๒๙} ขุ.ปฎิ. ๓๑/๗๙/๕๓.

^{๓๐} วิสุทฺธิ. ๓/๒๓๗.

^{๓๑} วิสุทฺธิ. ๓/๒๖๐.

^{๓๒} วิสุทฺธิ. ๓/๒๗๕.

^{๓๓} วิสุทฺธิ. ม.อ. ๒/๑๕๐, วิภังค.อ. (ไทย) ๖๒, วิสุทฺธิ.ฎีกา ๓/๔๗๙.

๑. อุปาทายปวตติโต เพราะเป็นไปโดยการเกิดและสลาย คือเกิดดับ ๆ มีแล้วก็ไม่มี
๒. วิปริณามโต เพราะเป็นของแปรปรวน เปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อย ๆ
๓. ตาวกาลิกโต เพราะเป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วขณะ ๆ
๔. นิจุปฏิกุเขโต เพราะแย้งต่อความเที่ยง คือ สภาวะของมันเป็นสิ่งไม่เที่ยง
นั้น ชัดกันอยู่เอง

๒.๗.๒ ทุกขตาและทุกขลักษณะ

คัมภีร์ปฏิสัมมทิกัมม์ แสดงอรรถของทุกขตาไว้อย่างเดียวว่า “ชื่อว่าเป็นทุกข์ โดยความหมายว่าเป็นของมีภัย (ภยภูฐาน)”^{๓๔} ที่ว่า “มีภัย” นั้น จะแปลว่า เป็นภัย หรือ น่ากลัว ก็ได้ ทั้งนี้โดยเหตุผลว่า สังขารทั้งปวงเป็นสภาพที่ผุพังแตกสลายได้ จะต้องย่อยยับมลายสิ้นไป จึงไม่มีความปลอดภัยไม่ให้ความปลอดภัยโปร่งโล่งใจ หรือความเบาใจอย่างเต็มที่แท้จริง หมายความว่า ตัวมันเองก็มีภัยที่จะต้องเสื่อมโทรมสิ้นสลายไป มันจึงก่อให้เกิดภัย คือ ความกลัวและความน่ากลัวแก่ใครก็ตามที่เข้าไปยึดถือเกี่ยวข้อง

ส่วนคัมภีร์ชั้นอรรถกถาขยายความหมายออกไปโดยนัยต่าง ๆ คำอธิบายที่ท่านใช้บ่อยมี ๒ นัย คือ “ชื่อว่าเป็นทุกข์โดยความหมายว่า มีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ด้วยความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลาย (อุปาท-วยปฏิบัติพนฺธุ ^{๓๕} หรือ อุปาทายปฏิบัติพนฺตย ^{๓๖})” ทั้งบีบคั้นขัดแย้งต่อประดาสิ่งที่ประกอบอยู่กับมัน และทั้งมันเองก็ถูกสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วยนั้นบีบคั้นขัดแย้ง ^{๓๗} “และ (ชื่อว่าเป็นทุกข์) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ (ทุกข-วตฺถุโต ^{๓๘} หรือ ทุกขวตฺถุโต ^{๓๙})” คือเป็นที่รองรับของความทุกข์ หรือทำให้เกิดทุกข์ เช่น ก่อให้เกิดความรู้สึกทุกข์ พุดให้ง่ายเข้าว่าที่เรียกว่าเป็นทุกข์ก็เพราะทำให้เกิดความรู้สึกทุกข์ เป็นต้น หรือที่เรียกว่าบีบคั้น ก็เพราะทำให้เกิดความรู้สึกบีบคั้น เป็นต้น^{๔๐}

ความหมายตามที่ประมวลไว้ครบถ้วนที่สุดมี ๔ นัย คือเป็นทุกข์ด้วยอรรถ ๔ อย่างดังนี้

๑. อภินุสมปติปฺพนโต เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา คือ ถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ด้วยความเกิดขึ้น ความเสื่อมโทรม และความแตกสลาย และบีบคั้นขัดแย้งอยู่ตลอดเวลากับสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วยหรือปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ด้วยต่างก็เกิดขึ้น ต่างก็ไหมไป ต่างก็แตกสลาย

๒. ทุกขมโต เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือคงทนอยู่ไม่ไหว คือว่าคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ จะต้องเปลี่ยน จะต้องกลาย จะต้องหมดสภาพไป เพราะความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายนั้น

๓. ทุกขวตฺถุโต เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์คือเป็นที่รองรับสภาวะแห่งทุกข์ ซึ่งก็หมายความว่า เมื่อโยงมาถึงคน หรือในแง่ที่คนเกี่ยวข้อง ก็เป็นที่ก่อให้เกิดทุกข์เช่น ทุกขเวทนา^{๔๑} หรือ

^{๓๔} พุ.ปฎิ. ๓๑/๗๙/๕๓.

^{๓๕} วิสุทฺธิ. ๓/๒๖๐.

^{๓๖} วิสุทฺธิ. ๓/๒๓๗.

^{๓๗} วิสุทฺธิ. ฎีกา ๓/๔๖๒.

^{๓๘} วิสุทฺธิ. ๓/๒๓๗.

^{๓๙} วิสุทฺธิ. ๓/๘๗.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๗๒-๗๔.

ความรู้สึกบีบคั้น เป็นต้น (อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่าเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ตาทั้ง ๓ และแห่งสังสารทุกข์^{๔๒})

๔. สุขปฏิภเวปโต เพราะแย้งต่อความสุขคือโดยสภาวะของมันเองที่ถูกปัจจัยทั้งหลายบีบคั้น ชัดแย้งและคงสภาพอยู่ไม่ได้ มันก็ปฏิเสธหรือกีดกันภาวะราบรินคล่องสะดวกอยู่ในตัว (เป็นเรื่องที่จะต้องดิ้นรนจัดสรรปัจจัยทั้งหลายเอา โดยที่ความสุขที่เป็นตัวสภาวะจริง ก็มีแต่เพียงความรู้สึก)

อธิบายว่า สภาวะที่มีเป็นพื้น ได้แก่ ทุกข์ คือ ความบีบคั้น กดดันขัดแย้ง ที่เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของสังขารทั้งหลาย ที่จริงก็เพียงเป็นสภาวะตามปกติธรรมดาของธรรมชาติ แต่ในสภาพที่เกี่ยวข้องกับคน ก็ก่อให้เกิดความรู้สึกบีบคั้นกดดันขัดแย้ง ที่เรียกว่า ความรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา) ด้วย เมื่อใดทุกข์คือความบีบคั้นกดดันนั้นผ่อนคลายไป หรือคนปลดพ้นจากทุกข์นั้น ก็เรียกว่ามีความสุขหรือรู้สึกสุข ยิ่งทำให้เกิดทุกข์คือบีบคั้นกดดัน ทำให้รู้สึก ขาด พร่อง กระจาย หิว มากเท่าใด ในเวลาที่ทำให้ผ่อนหายปลดพ้นจากทุกข์หรือความบีบคั้น ก็ยิ่งรู้สึกสุขมากขึ้นเท่านั้น

เหมือนคนที่ถูกทำให้ร้อนมาก เช่น เดินมาในกลางแดด พอเข้ามาในที่ร้อนน้อยลงหรืออุณหภูมิลงก็รู้สึกเย็น ยิ่งได้เข้าไปในที่ที่เย็นตามปกติ ก็จรรู้สึกเย็นสบายมาก ในทางตรงข้าม ถ้าทำให้ได้รับความรู้สึกสุข (สุขเวทนา) แรงมาก พอเกิดความทุกข์ ก็จรรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา) รุนแรงมากด้วยเช่นกัน แม้แต่ทุกข์เพียงเล็กน้อยก็ตามปกติจะไม่รู้สึกทุกข์ เขาก็อาจจะรู้สึกทุกข์ได้มาก เหมือนคนอยู่ในที่ที่เย็นสบายมาก พอออกไปสู่ที่ร้อน ก็รู้สึกร้อนมาก แม้แต่สภาวะที่คนอื่น ๆ หรือตัวเขาเองเคยรู้สึกเคย ๆ เขาก็อาจจะกลับรู้สึกเป็นร้อนไป

เหมือนกับเรื่องความร้อน^{๔๓} และความเย็นว่าที่จริงความเย็นไม่มี มีแต่ความรู้สึกเย็น สภาวะที่เป็นพื้นก็คือ ความร้อนที่เพิ่มขึ้นหรือลดลง จนถึงไม่มีความร้อน ที่คนเราพูดว่าเย็นสบายนั้นก็เพียงความรู้สึก ซึ่งที่แท้แล้ว เป็นความร้อนในระดับหนึ่งเท่านั้น ถ้าร้อนน้อยหรือมากเกินไปในระดับนั้นแล้ว ก็หาความรู้สึกสบายไม่

โดยนัยนี้ ความสุข หรือพูดให้เต็มว่า ความรู้สึกสุขคือสุขเวทนา ก็เป็นทุกข์ทั้งในความหมายว่าเป็นทุกข์ระดับหนึ่ง มีสภาวะเพียงความรู้สึก และในความหมายว่า เป็นสิ่งที่ขึ้นต่อความบีบคั้นกดดันขัดแย้ง จะต้องกลายจะต้องผันแปร จะต้องหมดไป เหมือนกับว่าทุกข์ที่เป็นตัวสภาวะนั้น ไม่ยอมให้สุขยืนยงคงอยู่ได้ตลอดไป

อนึ่งใน คัมภีร์ปฏิสัมมทิกัมมัคค์ที่อ้างถึงข้างต้นว่า ท่านแสดงอรรถคือความหมายของ “ทุกข์” ซึ่งเป็นข้อที่ ๒ ในไตรลักษณ์ไว้อย่างเดียวว่า เป็นสิ่งมีภัย (ภยภูเตน) นั้น เมื่อถึงตอนที่อธิบายเรื่องอริยสัจ ท่านได้แสดงอรรถของทุกข์ ซึ่งเป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจว่ามี ๔ อย่าง คือ มีความหมายว่า บีบคั้น (ปิณฑุ) มีความหมายว่าเป็นสังขตะ (สังขตภูเต) มีความหมายว่าแผดเผา (สนตปาภูเต) และมีความหมายว่าผันแปร (วิปริณามภูเต)^{๔๔}

^{๔๒} วิสุทธิ. ฎีกา ๓/๔๖๒, ๔๘๐.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๗๔-๗๕.

^{๔๔} พ.ปฏิ.๓๑/๔๕/๒๘.พ.ปฏิ. ๓๑/๔๕/๒๘, ๕๔๕/๔๔๙; อ้างใน วิสุทธิ. ๓/๗๖, วิภค.อ.(ไทย) ๑๐๗, อนึ่ง ม.อ. ๒/๑๕๑ จัดสนทนา เป็นข้อที่ ๑ ในอรรถ ๔ ข้างต้น.

เห็นว่าความหมาย ๔ นั้นนี้ ใช้กับทุกขในไตรลักษณ์ได้ด้วย จึงขอนำมาเพิ่มไว้ ณ ที่นี้โดยตัดข้อซ้ำ คือข้อที่ ๑ และข้อที่ ๔ (ปีฬนฺธุและวิปริณามนฺธุ) ออกไปคงได้เพิ่มอีก ๒ ข้อ คือ

๕. สงขตมฺธุ โดยความหมายว่าเป็นของปรุงแต่ง คือถูกปัจจัยต่าง ๆ รุมกันหรือมาชุมนุมกันปรุงแต่งเอามีสภาพที่ขึ้นต่อปัจจัย ไม่เป็นของคงตัว

๖. สนตปาณฺธุ โดยความหมายว่าแผดเผา คือ ในตัวของมันเองก็มีสภาพที่แผดเผาให้กร่อนโทรมย่อยยับสลายไป และทั้งแผดเผาผู้มีกิเลสที่เข้าไปยึดติดถือมั่นมันให้เร่าร้อนกระวนกระวายไปด้วย^{๔๕}

๒.๗.๒.๑ ทุกขในอริยสัจกับไตรลักษณ์

(ก) หมวดใหญ่ของทุกข

เมื่อพูดมาถึงทุกขตา คือ เรื่องทุกขก็มีการพูดโยงไปเกี่ยวพันกับเรื่องทุกขที่มีอยู่ในหลักธรรมหมวดอื่นด้วยโดยเฉพาะทุกขในอริยสัจ ๔ เพราะเนื่องกันถึงกันอยู่แต่เมื่ออธิบายโยงถึงกันหรือพันกันบางทีก็ทำให้สับสนได้

พูดง่าย ๆ ว่า ทุกขในไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติบางทีก็ไปเกิดเป็นทุกขในอริยสัจ คือ เมื่อคนไม่รู้เข้าใจทำกับมันไม่ถูกทุกขในธรรมชาติก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นแก่ตัวคน

พูดในทางกลับกันว่าเพราะทุกขในไตรลักษณ์ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติมีอยู่มันมีภาวะกดดันขัดแย้งบีบคั้นคงสภาพอยู่ไม่ได้ตามธรรมดาของมันก็จริงแต่เมื่อคนมีปัญหาไม่ถึงมันไม่ได้ อย่างใจตัว ก็มาเกิดเป็นความกดดันอัดขัดแย้งบีบคั้นขึ้นในชีวิตจิตใจของคนทุกขในอริยสัจ ก็เลยเกิดมี เกิดเป็นขึ้นมา

นอกจากนั้น และเห็นง่ายกว่านั้น ยังมีทุกขอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า ทุกขเวทนา คือ^{๔๖} ความรู้สึกไม่สบายเจ็บปวดเป็นต้นที่มีชุดของเขาคือมีสุขเวทนามารู้สึกสบายขึ้นกายขึ้นใจและอทุกขมสุขเวทนาเฉย ๆ (อุเบกขา) ข้อนี้ก็เกี่ยวข้องอาศัยสภาวะของสิ่งทั้งหลายที่เป็นทุกขในไตรลักษณ์นี้ด้วยเช่นกัน แต่เมื่อมันเป็นความรู้สึกของคน รับรู้ได้ทันที ก็เลยเข้าใจง่าย แทบไม่ต้องใช้ปัญญาอะไร แค่กึ่งไม่เที่ยงเป็นทุกข์คงทนอยู่ไม่ได้ หักหล่นลงมาถูกศึระะ คนโดนทุกข์ของธรรมชาตินี้มากระทบตัวเข้า ก็เจ็บปวดศึระะเกิดทุกขเวทนา บางทีก็แทบทนไม่ไหว เตือดร้อนเกิดความทุกข์ทางกายหรือได้กระทบกับอารมณ์ไม่ดี มีการถูกโรคร้ายไข้เจ็บเปื่อยเบียน มีความหิวโหย หรือว่ามีบาดแผล ถูกอากาศหนาวจัด ร้อนจัด เป็นต้นเสียดแทง ก็ก่อให้เกิดความทุกข์ เจ็บปวดไปตามตัวและถึงทุกข์ทางใจได้รับทุกขเวทนาต่าง ๆ มีความไม่สบายใจ เป็นต้น

๒.๗.๒.๒ สารสำคัญของความทุกข์

“ทุกข์” ปรากฏในหมวดธรรมสำคัญ ๓ หมวดเรียงตามง่ายยาก ได้แก่

(๑) ในเวทนา (เวทนา ๓ คือ ทุกข์ สุข อทุกขมสุข หรืออุเบกขา, เวทนา ๕ คือทุกข์สุข โทมนัส โสมนัส และอุเบกขา) เรียกเต็มว่า ทุกขเวทนา

(๒) ในไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขอนัตตา) เรียกเต็มว่า ทุกขลักษณะ

(๓) ในอริยสัจ ๔ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) เรียกเต็มว่า ทุกขอริยสัจ

^{๔๕} คำอธิบายในที่นี้หนักข้างอัตโนมัตถ์ผู้ต้องการคำอธิบายในอรรถกถาและฎีกาพึงดู ปฎิส.อ. ๑๑๙-๑๒๓, วิสุทธิ. ฎีกา. (บาลี) ๓/๑๗๑.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๗๕-๗๖.

ทุกข์ในหมวดธรรมทั้งสามนั้น มีความหมายเกี่ยวโยงเนื่องอยู่ด้วยกัน แต่มีขอบเขตกว้างแคบกว่ากันเป็นบางแง่บางส่วน หรือเป็นผลสืบต่อกัน เป็นลำดับไป

ทุกข์ ที่มีความหมายกว้างที่สุด ครอบคลุมทั้งหมด คือ ทุกข์ในไตรลักษณ์ หรือ ทุกขลักษณะ หรือ ทุกขตา ได้แก่ ภาวะที่ไม่คงตัว คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมีความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เกิดจากความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลาย ซึ่งเป็นลักษณะของสังขารทั้งหลายทั้งปวง (สพเพ สงขารา ทุกขา) กินขอบเขตเท่ากันกับความไม่เที่ยงคือสิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นก็ทุกข์ (ยถนิจจํ ตํ ทุกขํ)

ทุกข์ที่มีความหมายแคบที่สุด เป็นเพียงอาการสืบเนื่องด้านหนึ่งเท่านั้น ก็คือ ทุกข์ที่เป็นเวทนา เรียกชื่อเต็มว่า ทุกขเวทนา หรือความรู้สึกทุกข์ ได้แก่ อาการสืบเนื่องจากทุกข์ในไตรลักษณ์ หรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นในบุคคลเนื่องมาจากทุกข์ในไตรลักษณ์นั้น กล่าวคือ ความรู้สึกบีบคั้นกดดันขัดแย้งของคน ซึ่งเกิดขึ้น เมื่อความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เป็นสภาพสามัญของสิ่งทั้งหลาย เป็นไปในระดับหนึ่งหรือในอัตราส่วนหนึ่ง โดยสัมพันธ์กับสภาพกายและสภาพจิตของบุคคล^{๔๗}

ทุกขเวทนานี้ ก็เป็นทุกข์ตามความหมายในไตรลักษณ์ด้วย เช่นเดียวกับเวทนาอื่น ๆ ทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นสุขเวทนาหรือทุกข์เวทนามีตามความหมายว่าเวทนาทุกอย่างจะเป็นทุกขเวทนาที่ดี สุขเวทนามีดี ทุกขเวทนา (ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุขคือเฉย ๆ) หรืออุเบกขาเวทนามีดี ล้วนเป็นทุกข์ ในความหมายที่เป็นลักษณะสามัญนั้น ทั้งสิ้น^{๔๘}

ทุกข์ในอริยสัจ หรือ ทุกขอริยสัจ ก็คือสภาวะที่เป็นทุกข์ในไตรลักษณ์นั่นเอง ซึ่งมาเป็นที่ตั้งที่อาศัยที่ก่อเกิดเป็นปัญหาขึ้นแก่มนุษย์เนื่องจากมนุษย์ ทำให้เป็นปัญหาขึ้นมา

๒.๗.๒.๓ ขอบเขตทุกข์ในอริยสัจ

ข้อสังเกตบางที่จะช่วยให้กำหนดขอบเขตของทุกข์ในอริยสัจง่ายขึ้นพอประมวลได้ดังนี้

๑) เป็นอินทรีย์พัทธ์คือเนื่องด้วยอินทรีย์เกี่ยวข้องกับชีวิตเป็นปัญหาสำหรับมนุษย์ ไม่รวมถึงอนินทรีย์พัทธ์ไม่ใช่ทุกข์ในข้อความว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ (สพเพ สงขารา ทุกขา)” หรือในข้อความว่า “สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ (ยถนิจจํ ตํ ทุกขํ)” ซึ่งหมายถึงทุกข์ในไตรลักษณ์ที่กินความกว้างขวางครอบคลุมทั้งหมด

๒) เป็นเรื่องที่เกิดจากกรรมกิเลสคือเป็นทุกข์ที่เป็นปัญหาของมนุษย์เกิดจากกิเลสและกรรมของคน (ใช้ศัพท์ตามพระบาลีว่า เกิดจากทุกขสมุทัยคือเกิดจากตัณหา, และพึงสังเกตตามพุทธพจน์ที่ว่า “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์”)

๓) เป็นเรื่องเกี่ยวกับปริณญากิจคือตรงกับกิจในอริยสัจข้อที่ ๑ อันได้แก่ ปริณญาอธิบายว่าปริณญาคือการกำหนดรู้หรือการรู้จักตามสภาพที่มันเป็น เป็นกิจที่มนุษย์จะต้องกระทำต่อทุกข์ในอริยสัจคือการทำความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาของตน ทุกข์ในอริยสัจจำกัดเฉพาะทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับกิจคือปริณญานี้เท่านั้น

๔) เน้นความหมายในแง่ที่ว่าเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์หรือเป็นที่รองรับของทุกข์ (ทุกข์ขตุฤตยา) ไม่เพ่งความหมายในแง่ว่ามีความบีบคั้นกดดันขัดแย้งด้วยการเกิดขึ้นและการเสื่อมสลาย (อุทยพฺพยุ-

^{๔๗} ดูข้อ ๔. สุขปฏิบัติเขตโต.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๗๖-๗๗.

ปฏิปัทมนฐาน) ซึ่งเป็นความหมายที่เต็มเนื้อหาของทุกขในไตรลักษณ์^{๔๙}

๒.๗.๒.๔ ทุกข ๓ ไตรลักษณ์คลุมทุกขเวทนาโยงทุกขไปถึงอริยสัจ

ทุกขตา ๓ หรือทุกข ๓ เป็นธรรมชุดสำคัญพบในพระสูตร ๓ แห่ง กับในคัมภีร์มหา นิทเทสและจุฬ-นิทเทสหลายแห่งเป็นพุทธพจน์แห่งหนึ่งนอกนั้นเป็นภาษิตของพระสารีบุตรแต่ทุกแห่ง นั้นแสดงไว้เพียงชื่อข้อธรรมไม่อธิบายความหมายเลย (คงเป็นคำสามัญในยุคนั้น) จึงปรึกษาและเรียง ข้อไปตามคำอธิบายในอรรถกถาซึ่งส่วนมากลำดับข้อต่างจากเดิมในพระไตรปิฎก (ในพระสูตรเป็น ทุกขทุกขตา สังขารทุกขตา วิปริณามทุกขตา)^{๕๐}

ทุกขตา ๓ หรือทุกข ๓ เป็นหลักธรรมที่แสดงความหมายของทุกขในไตรลักษณ์โดยคลุม ความเป็นทุกขของเวทนาทั้ง ๓ และโยงเข้าสู่ความเข้าใจทุกขในอริยสัจมี ดังนี้

๑) ทุกขทุกขตา หรือทุกขทุกข ทุกขที่เป็นความรู้สึกทุกข ได้แก่ ความทุกข์ทางกายและ ความทุกข์ทางใจอย่างที่เราเข้าใจ กันโดยสามัญ ตรงตามชื่อและตามสภาพเช่นความเจ็บปวดไม่สบาย เมื่อยขบเป็นต้นหมายถึงทุกขเวทนานั่นเอง^{๕๑}

๒) วิปริณามทุกขตาหรือวิปริณามทุกข ทุกขเนื่องด้วยความผันแปรหรือทุกข์ที่แผงอยู่ใน ความแปรปรวน ได้แก่ ความรู้สึกสุขหรือสุขเวทนา ซึ่งเมื่อว่าโดยสภาวะที่แท้จริง ก็เป็นเพียงทุกข์ใน ระดับหนึ่งหรือในอัตราส่วนหนึ่ง สุขเวทนานั้น จึงเท่ากับเป็นทุกข์แผงหรือมีทุกข์ตามแผงอยู่ด้วย ตลอดเวลาซึ่งจะกลายเป็นความรู้สึกทุกข์หรือก่อให้เกิดทุกข์ขึ้นได้ในทันทีที่เมื่อใดก็ตามสุขเวทนานั้น แปรปรวนไปพูดอีกอย่างหนึ่งว่า สุขเวทนานั้นก่อให้เกิดทุกข์เพราะความไม่จริงจึงไม่คงเส้นคงวาของ มันเอง (อธิบายอีกนัยหนึ่งว่า สุขเวทนานี้คือ ทุกขที่ผันแปรไปในระดับหนึ่งหรืออัตราส่วนหนึ่ง)

๓) สังขารทุกขตา หรือ สังขารทุกข ทุกขตามสภาพสังขาร คือสภาวะของสังขารทุกสิ่ง ทุกอย่าง หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากเหตุปัจจัย ได้แก่ ชันธ์ ๕ ทั้งหมด เป็นทุกข์คือเป็นสภาพที่ ถูกบีบคั้นกดดันด้วยการเกิดขึ้น และการเสื่อมสลายของปัจจัยต่าง ๆ ที่ขัดแย้ง ทำให้คงอยู่ในสภาพ เดิมมิได้ไม่คงตัว ทุกขข้อที่สามนี้คลุมความของทุกขในไตรลักษณ์ เป็นกฎธรรมดาของสรรพสิ่งทั้งปวง มีการแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา มีความทนอยู่ตลอดไปไม่ได้ และมีลักษณะไม่สามารถบังคับบัญชาให้ เป็นไปตามความต้องการได้ เช่น ไม่สามารถบังคับให้ชีวิตยั่งยืนอยู่ได้ตลอดไป ไม่สามารถบังคับจิตใจ ให้เป็นไปตามปรารถนา^{๕๒} เป็นต้น

๒.๗.๒.๕ ไตรลักษณ์เป็นฐานทุกขในอริยสัจ

(ข) ไตรลักษณ์มี ๓ ไม่ใช่แค่ทุกข์ และทั้งสามเป็นฐานของทุกขในอริยสัจ

ทุกขในไตรลักษณ์ คือลักษณะหรืออาการที่ปัจจัยต่าง ๆ ขัดแย้งกันกดอัดบีบคั้น ทำให้ คงทนอยู่ไม่ได้ นั่น เป็นสภาพของสังขารคือทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ปุถุชนคนทั่วไปจะรู้จักเข้าใจได้ หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งโดยใช้คำที่แทนกันได้ว่า เป็นสภาวะตามธรรมดาแห่งธรรมชาติของชันธ์ทั้ง ๕

^{๔๙} แหล่งสำคัญที่พึงค้นสำหรับเรื่องนี้คือ อภ.ยมก. ๓๘/๘๒๕/๒๗๖, ปญจ.อ. ๓๓๖-๗, วิสุทธิ. ๓/๑๐๑, วิสุทธิ. ฐีกา ๓/๒๑๐.

^{๕๐} ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๙, ส.สพ.๑๘/๕๑๐/๓๑๘, ส.ม.๑๙/๓๑๙/๘๕, วิสุทธิ. ๓/๘๓, วิภังค.อ. วินย. ฐีกา. (บาลี) ๔/๖๓, วิสุทธิ. ฐีกา ๓/๑๘๑.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๗๘-๗๙.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๗๙-๘๐.

ถึงแม้ว่าทุกข์ คือภาวะกดดันขัดแย้งบีบคั้นที่วุ่น จะมิได้อยู่เป็นเรื่องราวธรรมดาของธรรมชาติ แต่ตัวคนเองหมดทั้งชีวิต และสิ่งที่คนเกี่ยวข้องในการเป็นอยู่ทุกอย่าง ก็คือสังขารหรือขันธ ๕ ทั้งนี้ ถ้าคนไม่รู้เข้าใจ ปฏิบัติต่อมันไม่แยบคาย ก็จะกลายเป็นว่า คนนั้นแหละจะเกิดภาวะกดดันบีบคั้นทนไม่ได้ขึ้นมากับตัวเอง ซึ่งก็คือทุกข์แต่เป็นทุกข์ของคน เป็นทุกข์ในอริยสัจ เป็นของจริงขึ้นมาในตัวคน ทั้งที่ไม่มีจริงในธรรมดาของธรรมชาติ

ขันธทั้ง ๕ หรือประดาสังขารเป็นทุกข์ในไตรลักษณ์นี้ ความจริงก็เป็นวิธีพูดให้สะดวกเท่านั้น ถ้าจะพูดให้ถูกจริง ก็ควรจะเป็นทุกข์ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งในลักษณะ ๓ ที่เรียกว่าไตรลักษณ์ และลักษณะ ๓ นั้น ก็คือ เป็นอนิจจา ไม่เที่ยง เกิดขึ้นมาแล้วก็สลายหายไป เป็นทุกข์ มีปัจจัยที่ก่อที่เกี่ยวข้องขัดแย้งบีบคั้นคงสภาพอยู่ไม่ได้ และเป็นอนัตตา มีสภาวะของมันที่ปรากฏตามความเป็นไปของเหตุปัจจัย ไม่เป็นไม่มีตัวตนหรือตัวการพิเศษที่ไหนจะมาแทรกแซงครอบครองเป็นเจ้าของควบคุมบังคับบัญชาให้เป็นอย่างอื่นไปได้จะพูดให้จำง่ายก็ได้ ว่า ไม่คงที่ ไม่คงทน และไม่คงตัว

นี่ก็หมายความว่า ที่ว่าเป็นทุกข์นั้น ยังพูดแค่ลักษณะเดียว ที่จริง ขันธ ๕ หรือเบญจขันธ หรือสรรพสังขารนั้น ไม่ใช่แค่เป็นทุกข์เท่านั้น แต่เป็นอนิจจา เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา แล้วที่จากไตรลักษณ์ไปเกิดเป็นทุกข์ในอริยสัจ ก็ไม่ใช่แค่จากทุกข์ในไตรลักษณ์ ไปเป็นทุกข์ในอริยสัจ แต่ที่จริงคือ จากไตรลักษณ์ครบ ๓ ประการ ไปเป็นตัวตั้งให้คนที่ไม่ทันมันก่อนเป็นทุกข์ในอริยสัจขึ้นมา

นั่นแหละหนึ่งละว่าสังขาร หรือเบญจขันธ ซึ่งรวมคนหมดตัวแล้วทั้งกายและใจ เป็นอนิจจา ทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นไตรลักษณ์ครบทั้ง ๓ เป็นเรื่องของสภาวะตามธรรมดาของธรรมชาติทั้งนั้น ไม่ต้องมีตัวคนเข้าไปยุ่งเกี่ยว มันก็เป็นของมันอยู่อย่างนั้น จึงยังไม่มาเข้าในเรื่องของอริยสัจ (ทั้งที่ทุกข์ ทุกข์ ก็มีอยู่ในไตรลักษณ์)

อุปาทานขันธ ๕ คืออะไร ? ก็คือขันธ ๕ ที่มีอุปาทานยึดถือยึดครอง ท่านใช้คำแบบทางการว่า “ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน” จะว่าขันธ ๕ ที่เกิดจากอุปาทาน เป็นที่วุ่นวายของอุปาทาน หรือที่รับใช้อุปาทาน ก็ได้ทั้งนั้น เป็นเรื่องของอวิชชาตัณหาอุปาทาน อันนี้แหละคือทุกข์ที่เป็นข้อ ๑ ในอริยสัจ ๔

๒.๗.๒.๖ พุทธพจน์ความแตกต่างระหว่างขันธ ๕ กับอุปาทานขันธ

เมื่อเข้าใจพื้นฐานดีแล้วก็มาศึกษาพุทธพจน์ที่ตรัสในเรื่องนี้ เริ่มตั้งแต่ดูความแตกต่างระหว่างขันธ ๕ กับ อุปาทานขันธ ๕ ในพระพุทธพจน์ มีดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงขันธ ๕ และอุปาทานขันธ ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง”

“ขันธ ๕ เป็นไฉน ? รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม ทรามก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม...เหล่านี้ เรียกว่าขันธ ๕”

“อุปาทานขันธ ๕ เป็นไฉน ? รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณอันใดอันหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตามทรามก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม ที่ประกอบด้วยอาสวะ (สาสวะ) เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน (อุปาทานียะ)...เหล่านี้เรียกว่า อุปาทานขันธ ๕”^{๕๓}

^{๕๓} ส. ข. (ไทย) ๑๗/๙๕-๙๖/๕๘-๖๐.

ถ้าสังเกตจะเห็นว่า เวลาพระพุทธเจ้าทรงแสดงไตรลักษณ์ จะตรัสเป็นประจำว่า ชั้น ๕ เป็นอนิจจา เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะเป็นเรื่องความจริงของสภาวะตามธรรมดาในธรรมชาติว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ตรัสว่าอุปาทานชั้น ๕ เป็นอนิจจา เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะรวมอยู่แล้วในชั้น ๕ ที่ตรัสนั้น ไม่ต้องตรัสต่างหากเพียงแต่ว่าใครไปยึดชั้น ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานั่นเข้า ก็กลายเป็นอุปาทานชั้น ๕ เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา

ดังพระพุทธพจน์ตรัสถึงชั้น ๕ ตามไตรลักษณ์ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง (อนิจจัง) เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง...

“ภิกษุทั้งหลาย รูป ปังจยปีบคั่นคงสภาพอยู่มิได้ (ทุกข์) เวทนา...สัญญา...สังขารทั้งหลาย...วิญญาณ ปังจยปีบคั่นคงสภาพอยู่มิได้;...

“ภิกษุทั้งหลาย รูป ไม่เป็นตัวตน (อนัตตา) เวทนา...สัญญา...สังขารทั้งหลาย...วิญญาณ ไม่เป็นตัวตน, อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหายติดแม้ในรูป...แม้ในเวทนา...แม้ในสัญญา...แม้ในสังขารทั้งหลาย...แม้ในวิญญาณ, เมื่อหายติด (นิพพิทา) ย่อมคลายออก (วิราคะ) เพราะคลายออก ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า สิ้นกำเริบ จมมรรคาชีวิตประเสริฐ (พรหมจรรย์) เสร็จกรณีนี้ ไม่มีกิจอื่นอีกเพื่อภาวะเช่นนี้”^{๕๔}

พอรู้เข้าใจเบญจขันธ์ หรือบรรดาสังขาร ตามหลักไตรลักษณ์อย่างนี้ เห็นความจริงชัดแล้ว ก็ไม่เกิดเป็นอุปาทานชั้น ๕ ขึ้นมา หรือเลิกเป็นอุปาทานชั้น ๕ แต่ตรงกันข้าม กลายเป็นหลุดพ้นอิสระหมดปัญหาสว่างสดใสเบิกบานไม่เกิดมีทุกข์อีกต่อไป

ผู้ที่เคยสวดหรือฟังพระสูตรหมื่นธรรมจักร ที่ทรงแสดงอริยสัจ ๔ แก่เบญจวัคคีย์ คงจำได้ หรือนึกออกว่าพระพุทธเจ้าตรัสความหมายของอริยสัจข้อที่ ๑ คือทุกข์ค่อนข้างยาวและเราก็อึดกันเป็นหลักทำนองคำจำกัดความของทุกข์อริยสัจนั้นว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็นี้แลคือทุกข์อริยสัจ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราณาสังขารได้ไม่ได้แม้ชอนัน ก็เป็นทุกข์, โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์^{๕๕}

ใจความสำคัญสรุปความหมายตอนลงท้ายที่ว่า “โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์” (สังขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺ ขนฺธา ทุกฺขา) ตรงนี้เป็นสาระสำคัญ คือที่ว่านั่นก็ทุกข์ นี่ก็ทุกข์ นั้นรวมความแล้ว ก็อยู่แค่ที่ว่าอุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์

และในพระธรรมจักรที่ทรงแสดงแก่เบญจวัคคีย์นี้เป็นปฐมเทศนา ไม่เคยมีใครได้ฟังมาก่อน พุดง่าย ๆ ว่าผู้ฟังไม่มีพื้นมาเลย ที่จะรู้จักแม้แต่คำว่า ทุกข์ในความหมายของพระพุทธศาสนาที่นี่จะเทียบกับพระสูตรที่ทรงแสดงอริยสัจตามลำดับต่อมา

ครั้งหนึ่ง เมื่อประทับที่เมืองสาวัตถี (แสดงว่านานหลังจากปฐมเทศนา) พระพุทธเจ้าตรัสอริยสัจครบทั้งหมดแก่พระภิกษุสงฆ์ (แสดงว่าผู้ฟังมีพื้น) จะยกมาให้ดูว่าพระองค์ตรัสความหมายของทุกข์ตรงไปที่อุปาทานชั้น ๕ อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเลย ดังนี้

^{๕๔} ส. ข. (ไทย) ๑๗/๓๙-๔๑/๒๗.

^{๕๕} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๖๕/๕๒๘.

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์เป็นไฉน ? ทุกข์นั้นพึงกล่าวว่า คืออุปาทานชั้น ๕ อุปาทานชั้น ๕ เป็นไฉน ? คือรูปอุปาทานชั้น ๑ เวทนาอุปาทานชั้น ๑ สัญญาอุปาทานชั้น ๑ สังขารอุปาทานชั้น ๑ วิญญาณอุปาทานชั้น ๑ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าทุกข์.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขสมุทัยเป็นไฉน ? คือตัณหาอันทำให้มีภพใหม่ประกอบด้วย นันทิราคะ ครุณไคร่ ใฝหา ในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัย.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธเป็นไฉน ? คือความจางคลายดับไปไม่เหลือ แห่งตัณหานั่นแล ความสละ ความไถ่ถอนเสียได้ ความหลุดพ้นความไม่ติดค้าง ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ ภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นไฉน? คืออริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ กล่าวคือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ. ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๕๖}

เมื่อเทียบตามพุทธพจน์นี้แล้ว ทำให้มองได้ว่า ที่ตรัสในปฐมเทศนา เป็นต้น ว่านั่นก็เป็นทุกข์ นี่ก็เป็นทุกข์ มากหลายอย่างนั้น เป็นการยกสภาพต่าง ๆ ที่คนทั่วไปเข้าใจพูดจានึกกันว่านั่น ๆ คือทุกข์เอามาทำความเข้าใจก่อน แล้วจึงมาถึงตัวสาระของความหมายที่แท้จริง คืออุปาทานชั้น ๕ ซึ่งถ้าพูดขึ้นมาเดียว ๆ ทันที คนทั่วไปซึ่งไม่มีพื้นความรู้ จะไม่เข้าใจเลย

เพราะฉะนั้น จึงเป็นไปได้ว่า ในกรณีอื่น ๆ หรือในการทรงแสดงธรรมครั้งอื่น บางครั้ง พระพุทธเจ้า อาจทรงยกตัวอย่างทุกข์หรือปัญหาของมนุษย์อย่างอื่น ๆ มาแสดงว่าเป็นทุกข์หรือสำหรับคนทั่วไป ไม่ว่าเขาจะพูดถึงนึกถึงทุกข์นึกถึงปัญหาอะไรของคน กี่ว่กันไป สุดท้ายจะนึกขึ้นมาแต่ในที่สุดก็มาถึงตัวจริง ที่ทรงชี้ว่าทั้งหมดทั้งปวงนั้น ก็อยู่ที่อุปาทานชั้น ๕ อันนี้เอง

๒.๗.๒.๗ คำสอนของพระพุทธเจ้ารวมอยู่ที่อริยสัจ

พุทธพจน์นี้ เท่ากับย้ำเตือนให้มองกว้างออกไปว่า ดังที่รู้กันอยู่แล้ว หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน ก็รวมลงได้ในอริยสัจ ๔ นี้ แม้บางครั้ง คำสอนนั้นจะไม่ได้ออกชื่ออริยสัจชัดออกมา แต่ก็เห็นได้ว่าอยู่ในอริยสัจนั่นเอง พุทธพจน์ตอนหนึ่งที่มีมาในจุฬหุททกขันธ์สูตร แสดงถึงปัญหาโทษภัยความทุกข์ที่เกิดจากกามก็คือ จากกามตัณหาพร้อมทั้งการปฏิบัติที่เป็นขั้นตอนหนึ่งของอริยมรรคสู่ผลที่เป็นกุศลในระดับหนึ่งแห่งการก้าวไปสู่นิโรธขั้นสุดท้าย

ดังพระพุทธพจน์ที่ประกอบความเข้าใจในทุกขอริยสัจ ดังนี้

ดูกรมหาณาม แม้เรา ก่อนแต่สัมผัสโพธิ์ เมื่อยังไม่ตรัสรู้ เป็นโพธิสัตว์อยู่ ก็มองเห็นเป็นอย่างไรดี ด้วยสัมมาปัญญา ตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า กามให้ความหวานชื่นน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้ยิ่งนัก ดังนี้ แต่เรายังมิได้ประสบปิติและความสุข นอกเหนือจากกาม นอกเหนืออกุศลธรรม หรือประสบกุศลธรรมอื่นที่สงบซึ่งยิ่งกว่านั้น เราก็กังขณญาณมิได้ก่อน ว่าเป็นผู้ไม่วกเวียนมาหากาม แต่เมื่อใด เรามองเห็นเป็นอย่างไรดี ด้วยสัมมาปัญญา ตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า กามให้ความหวานชื่นน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้ยิ่งนัก ดังนี้ และเราก็ได้ประสบปิติและ

^{๕๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๗๘/๕๓๔.

ความสุขนอกเหนือจากกาม นอกเหนืออกุศลธรรม กับทั้งได้ประสบกุศลธรรมอื่นที่สงบซึ่งยิ่งกว่านั้นอีก เมื่อนั้นเราจึงปฏิญาณได้ว่าเป็นผู้ไม่วกเวียนมาหากาม

ดูกรมหานาม กี่อะไรเล่าเป็นคุณ (ความหวานชื่น ข้อดี) ของกามทั้งหลาย ? ดูกรมหานาม กามคุณ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ? คือ รูปที่พึงรู้ด้วยตา อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจชวนรัก ชวนใคร่ น่าติดใจ เสียงที่พึงรู้ด้วยหู...กลิ่นที่พึงรู้ด้วยจมูก...รสที่พึงรู้ด้วยลิ้น...โผฏฐัพพะที่พึงรู้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนรัก ชวนใคร่ น่าติดใจ; ดูกรมหานาม เหล่านี้แลคือกามคุณ ๕ ประการ ความสุข ความโสมนัสใด อาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้เกิดขึ้น นี่คือคุณของกามทั้งหลาย

ดูกรมหานาม กี่อะไรเล่าเป็นโทษ (ข้อเสีย จุดอ่อน) ของกามทั้งหลาย ? กุลบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีวิตด้วยศิลปฐานะใด จะด้วยการนับคะแนนก็ดี ด้วยวิชาคำนวณก็ดี ด้วยวิชาประเมินก็ดี ด้วยกสิกรรมก็ดี ด้วยการค้าขายก็ดี ด้วยการเลี้ยงโคก็ดี ด้วยวิชาแม่นยำก็ดี ด้วยการเป็นราชบุรุษก็ดี ด้วยศิลปอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี ต้องหน้าสู้หนาว ต้องหน้าสู้ร้อน ถูกสัมผัสแต่เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานรบกวน หิวกระหายเจียนตาย ดูกรมหานาม แม้เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นชัดกับตัว มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเคঁา มีกามเป็นตัวบังคับ เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย นั่นเอง

ดูกรมหานาม ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้น ทั้งที่ขยัน เอาการเอางาน พยายามอยู่อย่างนี้ โภคะเหล่านั้นก็ไม่สำเร็จผล เขาย่อมเศร้าโศก พุ่มพ่าย พิโรธ่า ตोक คร่ำครวญ ถึงความพินเพื่อนเลือนหลงว่า ความขยันของเราสูญเปล่าเสียแล้วหนอ ความพยายามของเราไม่ออกผลเลยหนอ ดูกรมหานาม แม้เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นชัดกับตัว...เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง

ดูกรมหานาม ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน เอาการเอางาน พยายามอยู่อย่างนี้ โภคะเหล่านั้นสำเร็จผล การคอยรักษาโภคะเหล่านั้น ก็เป็นตัวบังคับ ให้เขากลับเสวยความทุกข์ยากไม่สบายใจว่า ทำอย่างไรราชทั้งหลายจะไม่พึงริบเอาโภคะของเราไปเสียพวกโจรจะไม่มาปล้นไฟจะไม่ไหม้น้ำจะไม่พัดพาเอาไปหายาห่อปริยจะไม่เอาไปผลาญเสีย

เมื่อกุลบุตรนั้น คอยรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ ราชทั้งหลายริบเอาโภคะเหล่านั้นไปเสียก็ดี โจรมาปล้นเอาไปเสียก็ดี ไฟไหม้เสียก็ดี น้ำพัดพาไปเสียก็ดี หายาห่อปริยเอาไปผลาญเสียก็ดี เขาย่อมเศร้าโศก พุ่มพ่าย พิโรธ่า ตोक คร่ำครวญ ถึงความพินเพื่อนเลือนหลงว่า สิ่งที่เราเคยมี เป็นของเรา เราก็ไม่มี ไม่เป็นของเราเสียแล้ว ดูกรมหานาม แม้เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นชัดกับตัว เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง

ดูกรมหานาม อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเคঁา เพราะกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นแล แม้ราชทั้งหลายก็วิวาทกับพวกกราชา แม้พวกกษัตริย์ก็วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิวาทกับพวกพราหมณ์ แม้พวกคฤหบดีก็วิวาทกับพวกคฤหบดี แม้มารดาที่วิวาทกับบุตร แม้บุตรที่วิวาทกับมารดา แม้บิดาที่วิวาทกับบุตร แม้บุตรที่วิวาทกับบิดา แม้พี่ชายน้องชายก็วิวาทกับพี่ชายน้องชาย แม้พี่สาวน้องสาวก็วิวาทกับพี่สาวน้องสาวแม้พี่ชายน้องชายก็วิวาทกับพี่สาวน้องสาว แม้เพื่อนก็วิวาทกับเพื่อน คนเหล่านั้นพากันเข้าทะเลาะแก่งแย่งวิวาทกันในที่นั้น ๆ ทำร้ายซึ่งกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตรา

บ้าง ถึงความตายไปตรงที่นั่นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ดูกรมทานาม แม่นี่ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นชัดกับตัว

ดูกรมทานาม อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ...เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแลฝูงชนต่างถือดาบและโล่ผูกสอดแล่นธนู วิ่งเข้าสู่สงครามทั้ง ๒ ฝ่าย เข้าโรมรันฟันแทงเมื่อลูกศรทั้งหลายถูกยิงไปบ้าง เมื่อหอกทั้งหลายถูกพุ่งไปบ้าง เมื่อดาบทั้งหลายถูกกวัดแกว่งอยู่บ้าง ฝูงชนเหล่านั้น บ้างถูกลูกศรเสียบ บ้างถูกหอกแทง บ้างถูกดาบตัดศีรษะ พวกกันถึงตายไปตรงที่นั่นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ดูกรมทานาม แม่นี่ ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นชัดกับตัว...เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง^{๕๗}

ดูกรมทานาม อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ...เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแลฝูงชนถือดาบและโล่ ผูกสอดแล่นธนู ต่อกันเข้าไปสู่เชิงกำแพงที่ฉาบด้วยเปือกตมร้อน เมื่อลูกศรถูกยิงไปบ้าง เมื่อหอกถูกพุ่งไปบ้าง เมื่อดาบถูกกวัดแกว่งบ้าง ชนเหล่านั้น บ้างถูกลูกศรเสียบ บ้างถูกหอกแทง บ้างถูกรัดด้วยโคมัยร้อน บ้างถูกสับด้วยคราด บ้างถูกตัดศีรษะด้วยดาบ พวกกันถึงตายไปตรงที่นั่นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ดูกรมทานาม แม่นี่ ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นชัดกับตัว เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง”

๒.๗.๒.๘ มนุษย์มีปัญหาความทุกข์มากมาย

ถ้าเข้าใจความหมายของทุกข์ในอริยสัจและทุกข์ในไตรลักษณ์แล้วก็จะมองเห็นความเกี่ยวโยงกันระหว่างทุกข์ในหมวดธรรม ๒ ชุดนี้ ถือว่าขยายความทุกข์อย่างกว้างในการศึกษา

ที่กล่าวมานั้น ได้ยกทุกข์ชื่อต่างๆหรือทุกข์ในลักษณะอาการต่าง ๆ มาให้ดูเป็นตัวอย่าง และได้ขอให้เข้าใจว่าทุกข์ต่าง ๆ มากมายนั้นไม่พึงถือเป็นเรื่องเคร่งครัดนักแต่มองได้ว่าเป็นการที่ท่านยกขึ้นมากล่าวเพื่อทำความเข้าใจ ให้ง่ายและชัด เป็นเรื่องที่ต่างกันไปได้ตามถื่นฐานกาลสมัยพูดง่าย ๆ ก็คือแสดงตัวอย่างเรื่องราวที่เป็นปัญหาของมนุษย์ (ใครในสมัยนี้ถ้าสนใจก็อาจจะรวบรวมปัญหาหรือทุกข์ของมนุษย์ในสมัยปัจจุบันมาทำเป็นบัญชีไว้) ดังที่ท้ายสุด พระพุทธเจ้าก็ทรงสรุปไว้ให้แล้วว่า “โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ คือ ทุกข์

๒.๗.๒.๙ ทุกข์คือปัญหาต้องแก้ไขและรู้เท่าทันความจริง

ทุกข์ที่ท่านจำแนกไว้ส่วนใหญ่เป็นทุกข์ในอริยสัจเพราะเป็นเรื่องของคนเป็นปัญหาที่จะต้องแก้ไขเป็นสิ่งควรคำนึงเพื่อปลดปล่อยเสียด้วยการปฏิบัติส่วนทุกข์ที่ครอบคลุมความทั้งหมดอย่างในไตรลักษณ์ท่านแสดงไว้แต่พอเป็นหลักเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันตามความเป็นจริง ในที่นี้จะยกมาแสดงเฉพาะชุดสำคัญ ๆ หรือที่ท่านกล่าวถึงกันบ่อย ๆ ดังนี้

ชุดที่ ๑ ทุกข์ ๑๒^{๕๘} เป็นชุดไขความ แสดงความหมายของทุกข์ในอริยสัจ ๔ มีดังนี้

๑) ขาติ ความเกิด เป็นทุกข์เป็นที่ตั้งต่าง ๆ เป็นอเนกประการ ท่านแบ่งไว้ คือ

ก. คัพโภกกันติมูลกทุกข์ทุกข์ เกิดจากการเกิดอยู่ในครรภ์อยู่ในที่อันแสนจะคับแคบ อึดอัด มีดื้อ แออัดด้วยสิ่งที่น่ารังเกียจ ดูจนอนในของเน่าหรือในน้ำคร่ำ

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑๑/๑๘๐.

^{๕๘} ที.ม. ๑๐/๒๙๔/๓๔๐.

ข. คัพภปริหรณมูลกทุกข์ ทุกข์เกิดจากการบริหารครรภ์ มารดาจะขยับเขยื้อนเคลื่อนไหว ลูกนั่งเดินวิ่งแรงหรือเบา กินดื่มของร้อน เย็นเปรี้ยวเผ็ด เป็นต้น มีผลกระทบต่อเด็กในครรภ์ทั้งสิ้น

ค. คัพภวิปัติมูลกทุกข์ ทุกข์เกิดจากการวิบัติของครรภ์ เช่น ท้องนอกมดลูก เด็กตายในครรภ์ต้องผ่าตัดออก เป็นต้น

ง. วิชายนมูลกทุกข์ ทุกข์เกิดจากการคลอด ทั้งถูกกระทุ้งกระทบพลิกหัน ทั้งถูกกดถูกบีบถูกอัด กว่าจะผ่านช่องอันสแนแคบออกมาได้ เจ็บปวดแสนสาหัส

จ. พหิณิกขมนมูลกทุกข์ ทุกข์เกิดจากการออกมาภายนอก เด็กแรกคลอดมีร่างกายและผิวละเอียดอ่อนดังผลใหม่ ถูกสัมผัสจับต้องเช็ดล้างแสนเจ็บแสบ

ฉ. อุตตูปักกมมูลกทุกข์ ทุกข์เกิดจากการทำตัวเอง เช่น ฆ่าตัวตายบ้าง ประพฤติชั่วร้ายเพ็ดญตบะทรามตนบ้าง โกรธเคืองเขาแล้วไม่กินข้าว หรือทำร้ายตัวเองบ้าง เป็นต้น

ช. ปฏูปักกมมูลกทุกข์ ทุกข์เกิดจากคนอื่นทำให้ เช่น ถูกฆ่า ถูกจองจำ ถูกทำร้าย เป็นต้น

๒) ขรา ความแก่ ทำให้อวัยวะทั้งหลายย่อหย่อนอ่อนแอ อินทรีย์คือตาหูจมูกลิ้นเป็นต้น ทำหน้าที่บกพร่องผิดเพี้ยน กำลังวังชาเสื่อมถอย หหมดความแคล่วคล่องว่องไว ผิวพรรณไม่งดงามผ่องใสหนังเหี่ยวย่น ความจำเลอะเลือนเฟลอไฟล เสื่อมอำนาจและความเป็นเสรีทั้งภายนอกและภายใน เกิดทุกข์กายและทุกข์ใจได้มาก

๓) มรณะ ความตาย ยามจะสิ้นชีพเคยทำชั่วไว้ ก็เห็นนิมิตของบาปกรรม มีคนหรือของรักก็ต้องพลัดพรากจากไป ส่วนประกอบในร่างกายก็พากันหยุดทำหน้าที่ ทุกข์ทางกายก็อาจมีมาก จะทำอะไรจะแก้ไขอะไรก็ทำไม่ได้แก้ไขไม่ได้

๔) โสกะ ความเศร้าโศก ได้แก่ความเหงาใจ เช่น เมื่อสูญเสียญาติ เป็นต้น

๕) ปริเทวะ ความคร่ำครวญหรือรำไร ได้แก่ บ่นเพื่อไปต่าง ๆ เช่น สูญเสียญาติ เป็นต้น

๖) ทุกข์ ความทุกข์กาย ได้แก่ เจ็บปวด เช่น กายบาดเจ็บ ถูกบีบคั้น เป็นโรค เป็นต้น^{๕๙}

๗) โทมนัส ความทุกข์ใจ ได้แก่ เจ็บปวดรวดร้าวใจ ที่ทำให้ ร้องไห้ ตีอกชกหัว ลงดิน เชือดตัวเอง กินยาพิษ ผูกคอตาย เป็นต้น

๘) อุปายาส ความคับแค้น หรือสิ้นหวัง ได้แก่ เราร้อนทอดถอนใจ ในเมื่อความโศกเศร้าเพิ่มทวี เป็นต้น

๙) อับปิยสัมปโยค การประสบคนหรือสิ่งซึ่งไม่เป็นที่รัก เช่น ต้องพบต้องเกี่ยวข้องกับคนที่ไม่ชอบหรือชิงชัง เป็นต้น

๑๐) ปิยวิปโยค การพลัดพรากจากคนหรือสิ่งอันเป็นที่รัก เช่น จากญาติ จากคนรัก สูญเสียทรัพย์สิน เป็นต้น

๑๑) อิจฉิตาลาภ การไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา คือปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สมหวัง

๑๒) อุปาทานขันธขันธ ทั้งห้าซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน กล่าวคือ ทุกข์ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นเป็นทุกข์ของอุปาทานขันธทั้ง ๕ เมื่อว่าโดยสรุปหรือโดยรวบยอดก็คืออุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์ชุดที่ ๒ ทุกข์ ๒^{๖๐} เป็นเพียงการสรุปทุกข์ชนิดต่าง ๆ ในแนวหนึ่ง ได้แก่

^{๕๙} (วิสุทธิ. ฎีกา ๓/๑๗๙) วินย. ฎีกา ๔/๖๕.

^{๖๐} วิสุทธิ. ๓/๘๓-๘๔.

๑) ปฏิจันนทุกข์ ทุกข์ปิดบัง หรือทุกข์ซ่อนเร้น ไม่ปรากฏออกมาให้เห็นชัด ๆ เช่นปวดหู ปวดฟัน ใจเร่าร้อนเพราะไฟราคะและไฟโทสะ เป็นต้น

๒) อัปปฏิจันนทุกข์ ทุกข์ไม่ปิดบังหรือทุกข์เปิดเผย เช่นถูกหนามตำ ถูกเขี่ยน ถูกมีดฟัน ได้รับความเจ็บปวด เป็นต้น

ชุดที่ ๓ ทุกข์ ๒^{๖๑} เป็นเพียงการสรุปทุกข์ชนิดต่าง ๆ อีกแนวหนึ่งได้แก่

๒) ปริยายทุกข์ ทุกข์โดยปริยาย หรือทุกข์โดยอ้อม ได้แก่ ทุกข์ทุกอย่างที่กล่าวถึงข้างต้น นอกจากทุกข์เวทนา

๓) นิปปริยายทุกข์ ทุกข์โดยนิปปริยาย หรือทุกข์โดยตรง ได้แก่ ความรู้สึกทุกข์ ที่เรียกว่าทุกข์ทุกข์ หรือทุกข์เวทนา นั้นเอง.

๒.๗.๒.๑๐ ในคัมภีร์ มหานิทเทศและจุฬนิเทศ แสดงเรื่องทุกข์ไว้มาก

ในคัมภีร์มหานิทเทศและจุฬนิเทศบางแห่งแสดงชื่อทุกข์ไว้อีกเป็นอันมาก^{๖๒} มีทั้งที่ซ้ำกับที่แสดงไว้แล้วข้างต้น และที่แปลกออกไป จัดเป็นกลุ่ม ๆ ให้ง่าย ดังนี้

ก) ขาดิทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ-ปริเทวะ-ทุกขะ-โหมนัสส-อุปายาสทุกข์

ข) เนรยิกทุกข์ ตีรจฉานโยนิกทุกข์ ปิตติวิสยิกทุกข์ มานุสสกทุกข์ (ทุกข์ของสัตว์นรก ทุกข์ของสัตว์ตีรจฉาน ทุกข์ของสัตว์ในแดนเปรต ทุกข์ของมนุษย์)

ค) คัพโภกกันติมูลกทุกข์ (ทุกข์เกิดจากการลงเกิดในครรภ์) คัพภะฐิติมูลกทุกข์ (ทุกข์เกิดจากการอยู่ในครรภ์) คัพภานุฐานมูลกทุกข์ (ทุกข์เกิดจากการออกจากครรภ์) ขาดัสสุปนินิพนิชกทุกข์ (ทุกข์ติดพันตัวของผู้ที่เกิดแล้ว) ขาดัสสปราเอยยกทุกข์ (ทุกข์เนื่องจากต้องขึ้นต่อผู้อื่นของผู้ที่เกิดแล้ว) อัตตูปักกมทุกข์ (ทุกข์ที่ตัวทำแก่ตัวเอง) ปฐูปักกมทุกข์ (ทุกข์จากคนอื่นทำให้)

ง) ทุกขทุกข์ สังขารทุกข์ วิปริณามทุกข์

จ) โรคต่าง ๆ เช่น โรคตา โรคหู เป็นต้น รวม ๓๕ ชื่อ

ฉ) อาพาธ คือ ความเจ็บไข้ที่เกิดจากสมุฏฐาน ๘ อย่างคือ ดีเสมหะ ลม สมุฏฐานต่าง ๆ ประชุมกัน อุดแปรปรวน ร่างกายไม่สม่ำเสมอ ถูกเขาทำ เช่น ฆ่าและจองจำ เป็นต้น และผลกระทบ

ช) หนาว ร้อน หิวกระหาย อูจจาระ ปัสสาวะ ทุกข์จากสัมผัสแห่งเหลือบยงลมแดดและสัตว์เลื้อยคลาน

ญ) ทุกข์เพราะความตายของมารดา ความตายของบิดา ความตายของพี่น้องชาย ความตายของพี่น้องหญิง ความตายของบุตร ความตายของธิดา

ฎ) ทุกข์เพราะความสูญเสียญาติ ความสูญเสียโศกะ ความสูญเสียด้วยโรค ความสูญเสียศีล ความสูญเสีย ทิฏฐิ

ในมหาทุกข์กัณฑ์สูตร และจุฬทุกข์กัณฑ์สูตร^{๖๓} พระพุทธเจ้าตรัสถึงทุกข์ชั้น คือกองทุกข์ต่าง ๆ มากมาย ซึ่งเป็นปัญหาแก่มนุษย์สืบเนื่องมาจากกาม โดยสรุปทุกข์ชั้นหรือกองทุกข์เหล่านั้น ได้แก่

^{๖๑} วิสุทธิ. ๓/๑๘๑.

^{๖๒} พุ.จุ.(ไทย) ๓๐/๖๘/๑๓.

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๘/๑๖๙, ๒๑๓/๑๘๑.

ก) ความลำบากตรากตรำเดือดร้อน ตลอดกระทั่งสูญเสียชีวิต เนื่องมาจากประกอบการงานหาเลี้ยงชีพ

ข) ความเศร้าโศกเสียใจ ในเมื่อเพียรพยายามในการอาชีพแล้ว โภคะไม่สำเร็จผล

ค) แม้เมื่อโภคะสำเร็จผลแล้ว ก็เกิดความทุกข์ยากลำบากใจ ในการที่ต้องคอยอารักขา โภคทรัพย์

ง) ความเศร้าโศกเสียใจ เมื่อสูญเสียโภคทรัพย์นั้นไป อารักขาไว้มิสำเร็จ เช่น ถูกโจรปล้นไฟไหม้

จ) การทะเลาะวิวาทแก่งแย่ง ทำร้ายกัน ถึงตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ระหว่างราชากับราชากับ ฤๅษีกับฤๅษีบ้าง แม้กระทั่งระหว่างมารดาบิดากับบุตร พี่กับน้อง และเพื่อนกับเพื่อน

ฉ) การทำสงครามประหัตประหารกันระหว่างหมู่ชน ๒ ฝ่าย ในสมรภูมิ ซึ่งต่างพากันล้มตายและได้รับความทุกข์แสนสาหัสเพราะถูกอาวุธหรือเนื่องมาจากการต่อสู้กันนั้น

ช) การทำสงครามที่ฝ่ายหนึ่งรุกรานโจมตีบ้านเมืองของอีกฝ่ายหนึ่ง และจากการต่อสู้กันก็ต้องบาดเจ็บล้มตายได้รับทุกข์เป็นอันมาก

ญ) การทำทุจริตก่ออาชญากรรมต่าง ๆ เช่น ปล้นทรัพย์ ทำความผิดทางเพศ เป็นต้น แล้วถูกจับกุมลงโทษต่าง ๆ ถึงตายบ้าง ไม่ถึงตายบ้าง

ฎ) การประกอบกรรมทุจริตทางกาย วาจา ใจ ครั้นตายแล้วก็ไปได้รับทุกข์ในอบายทุกติ วินิบาต นรก

ในพระบาลีและอรรถกถา ยังกล่าวถึงทุกข์ชื่ออื่น ๆ กระจายกันอยู่แห่งละเล็กน้อยอีกหลายแห่ง บางแห่งมีเพียงคำบรรยายอาการของความทุกข์ (เหมือนอย่างในมหาทุกขขันธสูตร และจุฬทุกขขันธสูตรข้างบนนี้) โดยไม่เรียกชื่อทุกข์ไว้โดยเฉพาะ บางแห่งก็ระบุชื่อทุกข์เฉพาะอย่างลงไป เช่น สังสารทุกข์^{๖๔} อกายทุกข์ วัฏฏมุลกทุกข์ อาหารปริเยณูทุกข์^{๖๕} เป็นต้น

ปัญหาของมนุษย์มีมากมาย ทั้งทุกข์ที่เป็นสามัญแก่ชีวิตโดยทั่วไป และทุกข์ที่แปลกกันออกไปตามสภาพแวดล้อมของยุคสมัย ถิ่นฐาน และสถานการณ์ ข้อสำคัญอยู่ที่จะต้องรู้ความทุกข์ที่เกิดขึ้น เพื่อที่จะแก้ไขตรงจุดความมุ่งหมาย^{๖๖}

การที่ท่านแสดงชื่อทุกข์ต่าง ๆ ไว้มากมายนั้น ก็เพื่อให้เรารู้จักมันตามสภาพ คือตามที่เป็นจริง (ปริยญากิจ) เพื่อปฏิบัติต่อทุกข์นั้น ๆ อย่างถูกต้อง ด้วยการยอมรับรู้รู้สึ้นสิ่งที่มิได้อยู่ ซึ่งตนจะต้องเกี่ยวข้อง ไม่ใช่เลี้ยงหนีอำพรางปิดตาหลอกตัวเอง หรือแม้กระทั่งปลอบใจตนประดุจดั่งว่าทุกข์เหล่านั้นไม่มีอยู่ หรือตนเองหลีกเลี่ยงไปได้แล้ว และกลายเป็นสร้างปมปัญหา เสริมทุกข์ให้หนักหนา ซ้ำซ้อนและรุนแรงยิ่งขึ้น แต่เข้าเผชิญหน้าทำความรู้จัก แล้วเอาชนะ อยู่เหนือมัน ทำตนให้ปลอดพ้นได้จากทุกข์เหล่านั้น ปฏิบัติต่อทุกข์โดยทางที่จะทำให้ทุกข์ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ตั้งแต่อย่างชั่วคราว จนถึงโดยถาวรพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง.

^{๖๔} วิสุทธิ. ๓/๑๒๖, วิภัง ค.อ. ๑๘๘, ๑๘๙, ในจุฬนิตเทส ๓๐/๖๘/๑๔

^{๖๕} วิสุทธิ. ๑/๑๓๑, ที.อ. ๒/๒๕๓, ม.อ. ๑/๔๐๘, ส. อ. ๓/๒๕๐, ฯลฯ,

^{๖๖} ในหนังสือธรรมวิจารณ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐ พ.ศ. ๒๕๐๑) หน้า ๑๓-๑๗ ทรงประมวลทุกข์ชื่อต่าง ๆ จากหลายแหล่งมารวมไว้ ๑๐ อย่างบางอย่างทรงตั้งชื่อเรียกใหม่ให้เป็นพวก ๆ กัน.

๒.๗.๓ อนัตตตาและอนัตตลักษณะของธรรมทั้งปวง

ความหมายของคำว่า อนัตตตา คือความเป็นอนัตตาไม่มีตัวตน มีขอบเขตกว้างขวาง ครอบคลุมมากกว่าความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ ขอบเขตนั้นกว้างแคบกว่ากันแค่ไหน เห็นได้ชัดเจนทันทีในพุทธพจน์ที่แสดงหลักนั่นเอง คือ

๑. สัพเพ สงขารา อนิจจา - สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
๒. สัพเพ สงขารา ทุกขา - สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
๓. สัพเพ ธมมา อนตตา - ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

พุทธพจน์แสดงหลักธรรมนิยาม อันบ่งบอกถึงไตรลักษณ์นี้ ชี้ชัดว่า เฉพาะสังขารเท่านั้นที่เป็นอนิจจังและเป็นทุกข์ทั้งหมดทั้งสิ้น คือ ยังมีธรรมบางอย่างที่ไม่เป็นอนิจจังและไม่เป็นทุกข์ ได้แก่ ธรรมที่ไม่เป็นสังขาร คือวิสังขาร แปลว่ามีสังขารไปปราศแล้ว ได้แก่นิพพาน

แต่ธรรมทุกอย่าง รวมทั้งธรรมที่ไม่เป็นสังขารนั้นด้วย เป็นอนัตตา คือล้วนมิใช่อัตตา ไม่มีอัตตา ไม่เป็นอัตตา หหมดทั้งสิ้นไม่ยกเว้นสิ่งใดทั้งนั้น ไม่มีอะไรมีอัตตา ไม่มีอะไรเป็นอัตตาเลย

คำว่า “ธรรม” ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีอะไรอยู่นอกเหนือคำว่า “ธรรม” ไม่ว่าสิ่งใด ๆ ใช้คำว่าธรรมเรียกได้ทั้งหมด

เมื่อธรรมครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ธรรม จึงจำแนกออกไปได้ไม่มีที่สิ้นสุด แต่อาจจัดประมวลได้เป็นกลุ่มเป็นประเภท

การจัดกลุ่มหรือประเภทที่เข้ากับเรื่องในที่นี่ คือ ธรรมทั้งปวงจำแนกเป็น ๒ จำพวก ได้แก่ สังขตธรรมและอสังขตธรรม

สังขตธรรม คือ ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือสภาวะที่เกิดจากปัจจัยหนุนเนื่องกันขึ้นมา เรียกว่า “สังขาร” ได้แก่รูปธรรมและนามธรรมทั่วไป ที่จัดเข้าในชั้น ๕

อสังขตธรรม คือ ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง หรือสภาวะที่มีขึ้นเกิดจากปัจจัยหนุนเนื่องกันขึ้นมา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วิสังขาร” ได้แก่ สภาวะอันพ้นจากชั้นทั้ง ๕ คือนิพพาน

โดยนัยนี้ จึงแสดงหลักธรรมนิยามแบบขยายความได้ ดังนี้

๑. สังขาร คือ สังขตธรรม (ชั้น ๕) ทั้งปวงไม่เที่ยง
๒. สังขาร คือ สังขตธรรม (ชั้น ๕) ทั้งปวงเป็นทุกข์
๓. ธรรม คือ สังขตธรรม และอสังขตธรรมทั้งปวง ไม่มีไม่เป็นอัตตา

พระพุทธเจ้าตรัสธรรมตามลำดับใน ๒ ข้อแรก ทั้งข้อไม่เที่ยง และข้อเป็นทุกข์เหมือนกันว่า “สังขารทั้งปวง” แต่พอถึงข้อ ๓ ที่เป็นอนัตตาทรงเปลี่ยนเป็น “ธรรมทั้งปวง”

ในพระพุทธพจน์นี้, มีพุทธประสงค์ หรือพุทธาธิบายเกี่ยวกับขอบเขตแห่งความหมายของอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ก็ชัดแจ้งอยู่ในตัวแล้ว ว่ามีความหมายกว้างแคบกว่ากันแค่ไหนเพียงใด อย่างไร ในความหมายของธรรม

๒.๘ หลักธรรมที่ส่งเสริมการบรรเทาทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์

จากการศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ในสังคมปัจจุบัน ในทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาและในทัศนะของคนในสังคมนั้น การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ต้องใช้ไตรสิกขาในการแก้ปัญหาชีวิตเริ่มต้นต้องใช้ศีลสมาธิปัญญา หรือจะดับ

ทุกข์ได้ก็ต้องใช้ ปัญญา ศีล สมาธิ ก็เรียก เพราะไตรสิกขาที่สงเคราะห์ลงในอริยมรรคมีองค์ ๘ ในการใช้แก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคม คือใช้ ปัญญา ศีล สมาธิ นี่คือพูดเรียงตามมรรคมีองค์ ๘ ประการ

ในทางปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดทุกข์นั้น ไม่ว่าในระดับสังคม หรือในจิตใจเราเอง ศีลสมาธิ ปัญญา แยกจากกันไม่ได้ เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติต้องมีทั้งศีลสมาธิปัญญา ไม่ว่าในระดับสังคม เพื่อไม่ให้สังคมเบียดเบียนกันหรือระดับจิตใจข้างใน เพื่อไม่ให้เกิดทุกข์

ในระดับสังคม ทำไมเราไม่ทำร้ายร่างกายชีวิตสัตว์ เพราะเราเห็นว่าชีวิตของใครใคร่รัก ขึ้นไปทำร้ายกัน เราจะอยู่ร่วมกันไม่เป็นสุข ความรู้ความเข้าใจ มีเหตุมีผลอย่างนี้ เราเรียกว่ามีปัญหา แล้วเรควบคุมบังคับจิตใจ ไม่ให้ไปทำร้ายผู้อื่นได้ เรียกว่าสมาธิ และเราไม่ไปทำร้ายร่างกายชีวิตของผู้อื่นทางร่างกายทำให้กายปรกติ เรียกว่า ศีล เมื่อเราไม่ไปทำร้ายร่างกายชีวิตของผู้อื่นนั้น เรามีทั้ง ปัญญา สมาธิ ศีล เมื่อมีพร้อมกันทั้ง ๓ อย่าง เรียกว่าเราปฏิบัติธรรม

ทำไมเราไม่ทำร้ายทรัพย์สินของผู้อื่น เราเห็นว่าทรัพย์สินของใครใคร่รัก ขึ้นไปทำร้ายทรัพย์สินกันก็อยู่ร่วมกันไม่เป็นสุข (ปัญญา) เราบังคับควบคุมจิตใจไม่ให้ไปทำร้ายทรัพย์สินผู้อื่นได้ (สมาธิ) และไม่ไปทำร้ายทรัพย์สินทางร่างกายข้างนอก (ศีล) ดังนั้นการที่เราไม่ไปทำร้ายทรัพย์สินของผู้อื่น เรามีทั้ง ปัญญา ศีล สมาธิ จึงเรียกว่าเราปฏิบัติธรรม แต่เป็นการปฏิบัติธรรมในระดับสังคม เพื่อไม่ให้สังคมเบียดเบียนกัน ทั้ง ปัญญา ศีล สมาธิ ต้องอาศัยกันแยกจากกันไม่ได้

การไม่ทำร้ายของรักของใครของผู้อื่น การไม่ใช้วาจาประทุษร้ายความเป็นธรรมของอื่น การไม่เสพสิ่งมีนเมา ทำให้เสียสติสมปฤติ เป็นการทำร้ายตนเองและผู้อื่นเป็นต้นก็ตาม ล้วนแต่ต้องมีทั้งปัญญา ศีล สมาธิ อาศัยกันทั้งสิ้น

ในส่วนการปฏิบัติธรรมทางจิต เพื่อไม่ให้เกิดทุกข์ในทางจิตวิญญาณข้างใน ก็ต้องอาศัย ปัญญา สมาธิ ศีลเช่นเดียวกัน เช่น ทำไมเราไม่โกรธ ไม่เกลียด ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่รักใคร่หลงใหล ไม่อิจฉาริษยา ไม่วิตกกังวล ไม่น้อยเนื้อต่ำใจ เป็นต้น เพราะเราเห็นโทษของกิเลส ของความทุกข์ เห็นพระไตรลักษณ์ของอารมณ์ปรุงแต่งต่าง ๆ แล้วด้วยปัญญา การบังคับควบคุมจิตใจไม่ให้หวั่นไหว สมาธิ และเกิดความปรกติโดยทั่วไป ศีล จึงรักษาให้ปรกติสงบเย็นได้.

การปฏิบัติธรรม ไม่ว่าเพื่อความผาสุกของสังคม หรือเพื่อจะรักษาจิตใจให้ปรกติเพื่อความพ้นทุกข์ข้างใน ก็ตาม ต้องมีทั้งปัญญา ศีล สมาธิ อาศัยกันแยกออกจากกันไม่ได้ และใช้ในขณะแห่งผัสสะ หรือเมื่อชำนาญจนเป็นธรรมชาติแล้ว ก็ไม่สนใจที่จะระมัดระวังที่ผัสสะอีกต่อไป

ศีลสมาธิปัญญา จึงเป็นองค์ประกอบของการปฏิบัติ เพื่อพ้นทุกข์ มิใช่ศีลทำให้เกิดสมาธิ สมาธิทำให้เกิดปัญญา ปัญญาทำให้พ้นทุกข์ ซึ่งเป็นการยากในการปฏิบัติ และไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ด้วย พฤติกรรมทุกชนิด ทุกอริยาบถ ทุกเวลา ทุกสถานที่ ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่นแล้ว พฤติกรรมเหล่านั้นมีศีลสมาธิหรือปัญญา หรือมีปัญหา ศีล สมาธิ อยู่ในทุกพฤติกรรมนั้น

ปัญญาจำปัญญาคิด โดยมากมักใช้แก้ปัญหาทางวัตถุ ปัญญารู้สึกใช้แก้ปัญหาความทุกข์ ในทางจิตใจ แม้บางครั้งอาจจะใช้ปัญญาจำ ปัญญาคิดบ้างเป็นพื้นฐาน เป็นความรู้เพื่อให้เกิดการปฏิบัติในการตามดูตามเห็นความรู้สึกต่อไป และปัญญารู้สึกนี้ ทุกคนมีโอกาสมีได้เท่ากัน พระพุทธศาสนาจึงไม่ได้เป็นของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นของทุกคนที่มีความรู้สึกลงในการปฏิบัติ

๓. ธรรมมี ๒ ชุดคือ คือ (๑) ธรรมที่ต้อง รู้จำ รู้จัก รู้แจ้ง ให้สิ้นเชิง (๒) ธรรมที่ต้องปฏิบัติ ตลอดชีวิต ธรรมที่ต้องรู้จำ รู้จัก รู้แจ้ง คือ..อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. อนิจจัง แปลว่า ความเป็นของไม่

เที่ยง ไม่มีอยู่จริง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ ไม่คงที่ อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ไม่มีตัวตนที่ถาวร สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในสากลจักรวาล ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ต้องตกอยู่ในกฎของสามัญลักษณะ หรือพระไตรลักษณ์ทั้งหมด มี ๓ ประการ คือ

๑. อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง มีหมายความว่า สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไป ไม่มีความคงที่ตายตัว เป็นไปตามเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ

๒. ทุกขัง แปลว่า เป็นทุกข์ มีหมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีลักษณะที่เป็นทุกข์มองดูแล้วน่าสังเวชใจ ทำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้ที่ไม่มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้นๆ

๓. อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน มีความหมายว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มี ความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีลักษณะอันใดที่จะทำให้เรายึดถือได้ว่าเป็นตัวเราของเรา ถ้าเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่า ไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราไปหลงเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น ก็เพราะความไม่รู้อย่างถูกต้องนั่นเอง

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ คือ การประกาศความจริงออกไปว่า สิ่งปรุงแต่งทั้งปวงไม่เที่ยง สิ่งปรุงแต่งทั้งปวงเป็นทุกข์ สิ่งทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน

ลักษณะสามัญ ๓ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากกว่าคำสั่งสอนอื่นๆ ในบรรดาคำสั่งสอนทั้งหลายจะนำมารวบรวมอยู่ที่การเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ทั้งนั้น บางทีก็กล่าวตรงๆ บางทีก็พูดด้วยโวหารอย่างอื่น แต่ใจความมุ่งแสดง ความจริงอย่างเดียวกัน

ไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ได้แก่ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน บรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งมวล ที่อุบัติเกิดขึ้นมาในโลกนี้ ย่อมมีลักษณะเหมือนกัน เสมอกัน เท่าเทียมกัน เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ ลักษณะทั้ง ๓ ประการ คือ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง, สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์, และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

เมื่อบุคคลนั้นพิจารณาอยู่ว่า ทานอันเราให้แล้ว บุญกิริยาวัตถุที่เป็นทานมัยก็เกิดขึ้น ธรรมดาว่า บุญกิริยาวัตถุที่เป็นทานมัยจะมีได้ก็เพราะทำเจตนาทั้ง ๓ คือ บุพเจตนา มุญจนเจตนา อปรเจตนา ให้เป็นอันเดียวกัน แม้ศีลมัย ภาวนามัย ก็ย่อมเกิดเช่นเดียวกัน ทิฏฐุชกรรมก็ย่อมเกิดขึ้น ธรรมดาบุญกิริยาวัตถุที่เป็นทิฏฐุชกรรมจะมีก็เพราะทำเจตนาทั้งหมดเหล่านั้นให้เป็นอันเดียวกัน^{๖๗} การกระทำความผิดต่างๆ ทำให้เกิดปัญญาด้านครอบครัว ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านจิตใจ ปัญหาแต่ละด้านจะต้องใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหา คือ

๒.๘.๑ ขรवासธรรม ๔

ปัญหาด้านครอบครัวนั้น จะต้องใช้หลักขรवासธรรม หลักธรรมในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำหรับผู้ครองเรือน มี ๔ ข้อ^{๖๘} คือ

๑. สัจจะ หมายถึง ความซื่อสัตย์ต่อกัน ความไว้น้ำใจเชื่อใจกัน ไม่นอกใจกัน สามภรรยารักใคร่กัน ต่างฝ่ายต่างจริงใจและซื่อสัตย์ต่อกันไม่มีความลับต่อกัน พุดง่าย ๆ คือรักเดียวใจเดียวต่อกันอย่าหลายใจ แต่อย่าหึงกันจนมากเกินไป เพราะจะนำไปสู่การเข้าใจผิด เกิดการโกรธเคืองกัน ทะเลาะ

^{๖๗} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๗๕, หน้า ๔๐๖.

^{๖๘} พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ ป.ธ.๙) , เบญจศีลเบญจธรรม : อุดมชีวิตของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นบุญ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

วิวาทกันเองอาจทำให้ชีวิตครอบครัวแตกแยก

๒. ทมะ แปลว่า ความฝึกฝนปรับปรุงตน ทมะ นี้เป็นข้อสำคัญในการที่จะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้า ในการรู้จักข่มใจ หักห้ามใจในเวลาที่มีเรื่องราวที่ไม่สบายใจเกิดขึ้น เช่น เวลาโกรธ ก็พยายามข่มใจไม่ให้โกรธ หรือแสดงความโกรธนั้นต่ออีกฝ่ายหนึ่ง เพราะจะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งไม่พอใจ หรืออาจโกรธตอบอันจะนำไปสู่การทะเลาะกันได้ บุคคลที่มาอยู่ร่วมกันนั้น ย่อมมีพื้นเพต่าง ๆ กัน มีอุปนิสัยใจคอและสังขมประสบการณ์มาไม่เหมือนกัน แต่เมื่อมาอยู่ร่วมกันแล้วจำเป็นที่จะต้องปรับตัวเข้าหากันระหว่างคนในครอบครัว

๓. ขันติ คือ ความอดทน ความอดทนเป็นเรื่องของพลังความเข้มแข็ง ความอดทนหมายความว่า ให้รู้จักอดทนต่อคำกล่าวติฉินของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือของคนอื่น ๆ เขาจะว่าอะไรก็ให้พยายามอดทนไว้ เก็บอารมณ์ไว้ อย่าแสดงออกตอบ เพราะหากแสดงออกตอบก็จะนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกัน โกรธเคืองกัน ผิดใจกัน เวลาที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโกรธ ก็ให้อีกฝ่ายหนึ่งพยายามอย่าโกรธตอบ หรือทางที่ดีที่สุดให้หนีไปให้ไกล คนเราเมื่ออยู่ร่วมกันท่านว่าเหมือนล้นกับฟัน ย่อมจะมีโอกาสที่กระทบกระทั่งกัน จึงต้องมีความหนักแน่นและอดทนในการอยู่ร่วมกัน

๔. จาคะ แปลว่า การเสียสละ การรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตนให้อีกฝ่าย หรือเสียสละความสุขของตนเพื่ออีกฝ่าย ทุกฝ่ายพยายามยอมกันในเรื่องบางเรื่องหรือทุกเรื่อง การเสียสละเพื่อประโยชน์แก่กันจะเกิดความสงสารเห็นอกเห็นในกันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน^{๖๙}

๒.๘.๒ ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์ ๔

ปัญหาเศรษฐกิจนั้น ต้องปฏิบัติในหลักทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์ปัจจุบันหรือหลักสร้างความสำเร็จทันตาเห็น อันเป็นคำสอนให้ตั้งเนื้อตั้งตัวได้ในทางเศรษฐกิจ ๔ ประการ^{๗๐} คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ต้องมีความหมั่น คือ มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต รู้จักใช้ปัญญาความสามารถจัดการดำเนินการไปให้ได้ผลดี ซึ่งเป็นทางให้ได้ทรัพย์

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ ต้องรู้จักเก็บคุ้มครองทรัพย์ หน้าที่การงาน และผลงานที่ตนได้มาหรือได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรพยายามนั้น ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสียโดยเฉพาะ ถ้าเป็นทรัพย์ก็ต้องยังรู้จักเก็บออมไว้

๓. กัลยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ต้องเลือกคบคนดีเป็นเพื่อน คือ เลือกคบแต่สุทนต์มิตร ได้แก่ มิตรแท้ เพื่อนจริง ที่มีอุปการคุณ สมานสุขทุกข์ แนะนำประโยชน์ให้และมีความรักใคร่จริงใจ ถ้าดำเนินธุรกิจเป็นบริษัทหรือสหกรณ์ ก็จำเป็นต้องเลือกสมาชิกที่ดี

๔. สมชีวิตา การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ต้องมีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เลี้ยงชีวิตแต่พอดีมิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย การใช้งบประมาณประจำบ้าน หรือการวางแผนการใช้จ่ายประจำครอบครัวอย่างมีระเบียบ

๒.๘.๓ สังคหวัตถุ ๔

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๗๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓). หน้า ๙๕.

ปัญหาสังคมนั้น จะต้องประยุกต์ใช้สังคหวัตถุ ๔ ซึ่งหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล คนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ทำให้ตนเองก็เป็นที่รักและคนหมู่มชนก็ร่วมกันอยู่ได้ ไม่แตกแยกกระจัดกระจาย ทำให้สังคมมีเอกภาพและความมั่นคง เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน สังคหวัตถุ มี ๔ ประการ^{๗๑} คือ

๑. ทาน การให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกลี้ยเจือจาน แจกจ่าย ช่วยเหลือด้วยสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนวิชาความรู้ เช่น (๑) การให้ด้วยเมตตา คือ แสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ (๒) การให้ด้วยกรุณา คือ ช่วยปลดปล่อยความทุกข์ ความเดือดร้อน (๓) การให้ด้วยมุทิตา คือ ส่งเสริมผู้ทำความดี คนที่ทำงานสร้างสรรค์ให้เจริญก้าวหน้า

๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ ใช้คำสุภาพ ให้เกียรติกัน พูดด้วยความหวังดีมีน้ำใจ พูดแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น (๑) พูดด้วยเมตตา คือ ทักทายปราศรัยแสดงน้ำใจไมตรี พาที่สุภาพ (๒) พูดด้วยกรุณา คือ เห็นใจ ปรอบใจ แนะนำ ให้คำปรึกษา บอกทางแก้ปัญหา การพูดกันด้วยวาจาไพเราะ แม้การตักเตือนกันก็ต้องระมัด ระวังคำพูด ถ้าถือเป็นกันเองมากเกินไป ก็อาจเกิดทิวฐิมานะทำให้ครอบครัวที่รักกันอยู่ร่วมกันไม่สงบสุข

๓. อตถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา คือ สละเรี่ยวแรงกำลังกาย กำลังความสามารถ ช่วยเหลือผู้อื่น และบำเพ็ญประโยชน์ เช่น (๑) ช่วยด้วยความเมตตา คือ แบ่งเบาภาระ ร่วมมือ แสดงน้ำใจไมตรี (๒) ช่วยด้วยกรุณา คือ นำผู้อ่อนแอหรือตกอยู่ในอันตรายให้พ้นภัย (๓) ช่วยด้วยมุทิตา คือ ให้กำลังใจสนับสนุน ร่วมมือแก่ผู้ทำความดีและเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ การนำความรู้ความสามารถมาช่วยเหลือกัน ประพฤติตนเป็นประโยชน์ต่อกันในทุกด้าน เมื่อรู้ว่าอะไรดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควร ก็นำมาเล่าสู่กันฟัง พยายามศึกษาหาความรู้ทางธรรมให้มาก

๔. สมานัตตตา เอาตัวเข้าเสมอสมาน คือ ร่วมหมู่ ร่วมมือ ร่วมจุดหมาย ร่วมแก้ไขปัญหาร่วมสุขร่วมทุกข์ ปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค เสมอต้นเสมอปลาย ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ การวางตัวให้เหมาะสมกับที่ตัวเป็นพ่อบ้านก็ทำตัวให้สมกับเป็นพ่อบ้าน เป็นแม่บ้านก็ทำตัวให้สมกับเป็นแม่บ้าน ต่างก็วางตัวให้ เหมาะสมกับหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายทั้งในบ้านและนอกบ้าน ซึ่งข้อนี้จะประพฤติ ปฏิบัติให้ดี ต้องฝึกสมาธิให้ใจผ่องใสเป็นปกติ เพราะคนที่ใจผ่องใสจะรู้ว่าในภาวะเช่นนั้นควรจะวางตนอย่างไร^{๗๒}

๒.๘.๔ หลักปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิ

ปัญหาด้านจิตใจนั้น ต้องใช้หลักปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิ เป็นการปฏิบัติเพื่อบรรเทาทุกข์ เพราะเป็นการปฏิบัติเพื่อให้จิตมีความตั้งมั่น หรือภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว สมาธิจึงเป็นการสำรวมจิตใจให้แน่วแน่ ทำจิตให้สงบไม่ฟุ้งซ่าน ผู้มีสมาธิดีย่อมมีพลังในการใช้ปัญญาความคิดให้เห็นแจ้งดีขึ้น ทั้งในการศึกษาหาความรู้ หรือการประกอบกิจการงาน^{๗๓} การปฏิบัติสมาธิ คือการปฏิบัติทำให้จิตสงบ หรือการทำจิตให้ตั้งมั่น นั้นเป็นสิกขาที่ ๒ ในไตรสิกขา สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **หลักสูตรอารยชน**, ฉบับ ๒ ภาค ไทย-อังกฤษ พิมพ์ครั้งที่ ๗, (บุรีรัมย์: เรวัตการพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๑๔.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๗๓} นายกนก จันทร์ขจร, **ธรรมเพื่อชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เผยแผ่เป็นธรรมทาน ๒๕๔๙), หน้า ๘๕๗.

ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา คือข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือพระนิพพาน ศีล สมาธิและปัญญา ต้องปฏิบัติไปด้วยกัน ปฏิบัติไปพร้อมกัน เมื่อมีศีลเป็นฐานนำไปสู่การปฏิบัติทำสมาธิ คือการปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่นสมาธิอย่างสูง ทำให้จิตสงบหรือทำให้จิตตั้งมั่น เมื่อมีจิตอันยิ่ง คือเกิดสมาธิอย่างสูงทำให้เกิดปัญญา คือการปฏิบัติสำหรับอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา^{๗๔}

๒.๘.5 หลักปฏิบัติสมาธิ

หลักปฏิบัติสมาธิ เรียกว่า “จิตตภาวนา” แปลว่า การอบรมจิต หรือเรียกว่า กรรมฐาน เป็นวิธีฝึกอบรมจิต หรือเป็นวิธีฝึกอบรมจิต การฝึกอบรมจิตให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบานสงบผ่องใส และเกิดความเพียร สติ และสมาธิ เป็นการฝึกอบรม สมถภาวนา ทำจิตให้สงบและ วิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจตามความเป็นจริง

การฝึกจิตในพระพุทธศาสนา เรียกว่า “จิตตภาวนา” หรือเรียกว่า กรรมฐาน การปฏิบัติสมาธิมี ๒ อย่าง คือ สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน การอบรมจิตหรือการฝึกจิตในพระพุทธศาสนา เป็นวิธีฝึกอบรมจิต หมายถึง อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียร กัมมัฏฐานจำแนกเป็น ๒ ประการ^{๗๕} คือ

๑. สมถกัมมัฏฐาน หรือสมถภาวนา สมถะ แปลว่า สงบ หรือความสงบระงับจิต หมายถึง การทำจิตใจให้สงบ กรรมฐานแปลว่าตั้งกรรม หมายถึงการปฏิบัติทำสมาธิและปัญญา เป็นอุบายสงบใจ คือฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ได้แก่การฝึกสมาธินั่นเอง โดยการทำให้สงบจากกิเลสและนิวรณ์ ธรรม นิวรณ์ หมายถึง สิ่งกัณฐิตไว้ไม่ให้บรรลุความดี หรือสิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม มี ๕ ประการคือ ความพอใจรักใคร่ในกามคุณ, ความพยายาม, ความหดหู่ซึมเซา, ความฟุ้งซ่านรำคาญ, และความลังเลสงสัย สมาธิแปลว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต หมายถึง ความสำรวมจิตให้แน่วแน่เพื่อเพ่งในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เกิดภาวะจิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว เมื่อฝึกสมาธิเจริญภาวนาให้สงบจากกิเลสและนิวรณ์ธรรมได้แล้ว ขั้นต่อไปก็เจริญวิปัสสนาต่อ.

๒. วิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การเจริญภาวนา ให้มีความเห็นแจ้ง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง รู้แจ้งในไตรลักษณ์ ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ รู้แจ้งว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

การฝึกสมาธิ คือ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบจากกิเลส และสิ่งกัณฐิตไว้ไม่ให้บรรลุความดี เมื่อทำให้จิตสงบนิ่งโดยเพ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว เมื่อจิตใจสงบมั่นคงแล้ว สติที่มั่นคงสงบย่อมทำให้เกิดปัญญา มีความสบายและรู้สึกเป็นสุข มีพลังปัญญา ขอให้สังเกตผู้ที่มีสมาธิดี มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ในอารมณ์สิ่งที่ปฏิบัติ จะดำรงชีวิตประจำวันอย่างเป็นสุข ทำงานได้ดีทั้งคุณภาพและปริมาณสูงกว่าผู้มีสมาธิไม่สงบแน่วแน่ กล่าวโดยสาระสำคัญ สัมมาสมาธิ คือ สมาธิที่นำไปสู่ความดับทุกข์ได้นั่นเอง สมาธิที่มีจุดหมายอย่างอื่น เช่น สมาธิเพื่อการได้ความสามารถพิเศษอย่างหุทิพย์ ตาทิพย์ ระลึกชาติได้ รู้ใจคน เป็นต้น ไม่นับเป็นสัมมาสมาธิ

๒.๘.6 ประโยชน์ของการปฏิบัติสมาธิ

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๗.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๗-๘๖๑.

การปฏิบัติสมาธิมีประโยชน์เป็นอเนกอนันต์ ทั้งประโยชน์ทางกายภาพ (คือผลต่อสุขภาพ) ประโยชน์ทางชีวภาพ (คือผลต่อสุขภาพจิต คุณภาพจิต ศักยภาพจิต) และผล สูงสุดคือการบรรลุอริยมรรคอริยผล หรือนิพพาน แต่เมื่อกกล่าวตามนัยคัมภีร์พระไตรปิฎก สมาธิมีประโยชน์ ๔ ประการ^{๗๖} ดังนี้ ภิภษุทั้งหลาย การเจริญสมาธิ มี (ประโยชน์) ๔ อย่างดังต่อไปนี้

๑) สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการอยู่เป็นสุข ในปัจจุบัน (สมาธิที่เป็นสมณะ ทำให้จิตดีมีสุขภาพเป็นปรกติ)

๒) สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ญาณทัศนะ (สมาธิที่เป็นสมณะ เพื่อความสามารถพิเศษ) เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ อันเหนือวิสัยธรรมดาของมนุษย์

๓) สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ (สมาธิที่เป็นวิปัสสนา เพื่อรู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบัน มีความไม่ประมาทสมบูรณ์ยิ่งขึ้น)

๔) สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ (กิเลส)ทั้งหลาย (สมาธิที่เป็นวิปัสสนา เพื่อดับทุกข์สิ้นกิเลส)^{๗๗}

๒.๙ สรุป

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ได้แก่ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน บรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งมวล ที่อุบัติเกิดขึ้นมาในโลกนี้ ย่อมมีลักษณะเหมือนกัน เสมอกัน เท่าเทียมกัน เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ ลักษณะทั้ง ๓ ประการ คือ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง, สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์, และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา การบรรเทาทุกข์ในไตรลักษณ์จะต้องปฏิบัติสมาธิ เพื่อตัดขาดกิเลสเข้าสู่กระแสพระนิพพานการเข้าถึงความดับทุกข์ จิตของผู้เข้าถึงจะยึดเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ สามารถทำลายกิเลสอันเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุมรรคผลขั้นต้นได้ พร้อมกับได้สำเร็จอริยมรรค คือ มีความเห็นชอบในอริยสัจ ๔ ว่ามีการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดาตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง บุคคลผู้ฟังธรรมจบแล้วในทันทีที่ได้บรรลุมรรคผล บุคคลผู้ที่ได้บรรลุเช่นนั้นถือว่าเป็นผู้ถึงธรรมตามวิธีนี้ เช่น พระสาวกหลายท่านได้ปฏิบัติธรรมแล้วก็ได้บรรลุมรรคผลในทันที คือ สำเร็จเป็นอรหันต์ จึงถือว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เมื่อผู้ปฏิบัติตามแล้วย่อมบรรลุมรรคผลนิพพานพ้นจากความทุกข์ได้

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๗๗} อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๕๗.

บทที่ ๓ ทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาความทุกข์ของคนในจังหวัดบุรีรัมย์ ที่อยู่ในไตรลักษณ์ ซึ่งในประเด็นต่างๆ คือ (๑) กายิกทุกข์และเจตสิกทุกข์ (๒) ทุกข์ในสังคม ๔ ด้าน (๓) ด้านครอบครัว (๔) ฆราวาสธรรม ๔ (๕) ด้านเศรษฐกิจ (๖) ทัศนคติที่มีต่อประโยชน์ ๔ (๗) ด้านสังคม (๘) สังคหวัตถุ ๔ (๙) ด้านจิตใจ (๑๐) สมาธิ ๒ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑ ไตรลักษณ์

ทุกข์ในปัจจุบันนี้เกิดจากการที่คนในสังคมตกอยู่ในไตรลักษณ์ คำว่า “ไตรลักษณ์” หมายถึง ลักษณะ ๓ อย่าง คือ ลักษณะสามอย่างนี้ เป็นสิ่งที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ในธรรมนิยามสูตรกล่าวว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นไม่เกิดขึ้นก็ตาม ไตรลักษณ์สามประการนี้มีประจำโลกอยู่แล้ว พระพุทธองค์เป็นเพียงผู้ค้นพบแล้วนำมาเผยแผ่แสดงให้รู้เท่านั้น ไม่ใช่ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นเองแต่ประการใด แต่พระพุทธองค์ทรงนำเอามาแจกแจงอธิบายให้ชาวโลกได้เข้าใจในหลักธรรมนี้ ซึ่งหลักธรรมนี้ แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง^๑ คือ

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

ไตรลักษณ์ หรือลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความเสมอกันหรือมีความสัมพันธ์กันอย่างไรจะแยกออกจากกันไม่ได้ เปรียบเหมือนเชือกสามเกลียว จึงเรียกชื่อว่า ไตรลักษณ์

๓.๒ ประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์

ไตรลักษณ์หรือธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติ มีลักษณะประจำของสิ่งทั้งปวง ๓ ประการ ได้แก่ อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตตา ความไม่มีตัวตน คือไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับบัญชาใครได้ ในธรรมนิยามสูตรกล่าวว่า “ตถาคต” (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม ว่า

- สัพเพ สังขารา อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
สัพเพ สังขารา ทุกขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
สัพเพ สังขารา อนัตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^๒

ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา นอกจากความหมายไตรลักษณ์ในพระไตรปิฎกแล้ว ผู้วิจัยได้แจกแบบสอบถามสัมภาษณ์ ดังนี้

^๑ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

^๒ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘

3.3 สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิประกอบการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย (๑) นักวิชาการด้านศาสนาจำนวน ๕ รูป/คน (๒) นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ จำนวน ๕ รูป/คน (๓) นักการเมืองท้องถิ่น จำนวน ๕ รูป/คน (๔) ชาวบ้านทั่วไป จำนวน ๕ คน (๕) ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน ๕ คน รวมทั้งหมดจำนวน ๒๕ รูป/คน ปัญหา มี ๘ ข้อ ที่ได้ใช้สัมภาษณ์ มีดังต่อไปนี้ (๑) ท่านคิดว่าพระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร (๒) ท่านคิดว่าสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ เพราะเหตุไร (๓) ท่านคิดว่า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกันอย่างไร (๔) ท่านคิดว่าอนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร (๕) ท่านคิดว่า ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร (๖) ท่านคิดว่า อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร (๗) ท่านมีแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์อย่างไร (๘) ท่านมีแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันอย่างไร ในคำตอบปัญหาแบบสัมภาษณ์ไม่มีข้อใดถูกหรือผิด ข้อมูลที่ได้จะนำไปใช้เพื่อเป็นประโยชน์ในทางวิชาการเท่านั้นไม่มีผลเสียใด ๆ ต่อตัวท่านหรือต่อผู้เกี่ยวข้อง กรุณาตอบแบบสัมภาษณ์ให้ตรงกับการรับรู้และความเป็นจริงที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของท่านให้มากที่สุด และมีประสิทธิภาพ ในการใช้สติปัญญาความคิดและพิจารณาในการตอบให้ดีที่สุด ดังนี้

พระเดชพระคุณพระศรีปริยัติธาดา ฐานิสสโร ชาติคำดี รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ วัดโพธิ์น้อย บ้านยางลาว ตำบลบ้านยาง อำเภอ ลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำโลกสันนิบาสนี้ เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ คงอยู่ เป็นกฎธรรมชาติ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งต้องอยู่ภายใต้กฎนี้ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน เพราะกรรมกรกระทำเพราะรูปพรรณสัณฐานบ้าง แต่เหมือนกันในสามัญลักษณ์ คือ อยู่ภายใต้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นไปตามกรรม รับวิบากกรรมเหมือนกัน

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นความจริงในโลก เป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำในสังขตธรรมและอสังขตธรรม และทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นสภาพที่สัตว์ต้องประสบพบเจอ เป็นสภาพที่ทนได้ยาก เป็นสภาพความจริงที่มีอยู่ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงและต้องพบเจอเป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่ การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทาง ไตรลักษณ์ ให้ความรู้ความเข้าใจก่อน ให้ปฏิบัติธรรมให้เห็นเป็นจริง มีตัวอย่างและให้ดูตัวอย่าง ฯลฯ ให้มองเห็นตามสภาพความจริง แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ศึกษาตามสภาพความเป็นจริง ต้องมีการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนากรรมฐานประกอบการศึกษา ทำใจให้รับสภาพความจริง และควรมีคำถามเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจในหลักสามัญลักษณ์ด้วย^๓

พระครูจินตารวัฒน์ ยสโร จันทรดอน เจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจินดาราม บ้านฝัทธิรินทร์ ตำบลฝัทธิรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง หรือเรียกอีก

^๓ สัมภาษณ์ พระเดชพระคุณ พระศรีปริยัติธาดา ฐานิสสโร ชาติคำดี รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์, ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ วัดโพธิ์น้อย บ้านยางลาว ตำบลบ้านยาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

อย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณะ ได้แก่ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ๓ ประการ คือ อนิจจา ความ เป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความไม่มีตัวตน คือไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับ บัญชาใครได้ ในธรรมนิยามสูตรกล่าวว่า “ตถาคต” (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ชาติ (หลัก) นั้นก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยามว่า

สัพเพ สังขารา อนิจจา	สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
สัพเพ สังขารา ทุกขา	สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
สัพเพ ธัมมา อนัตตา	ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

พระพุทธองค์ตรัสธรรมนิยามไว้ว่า ท่านเป็นเพียงผู้ค้นพบแล้ว นำมาเผยแผ่แสดงให้รู้ เท่านั้น ไม่ใช่ธรรมที่พระพุทธองค์บัญญัติขึ้นเองแต่ประการใด สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมมีลักษณะเสมอกันหมด ไม่มีความแตกต่างกันในพระไตรลักษณ์ เพราะเหตุโดยอาการที่ เกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และแตกสลายในที่สุด เมื่อเกิดมาแล้ว ต้องบริหารเลี้ยงดู ส่องให้เห็นว่าไม่ใช่ตน ไม่ใช่สัตว์บุคคล ลักษณะเหล่านี้ย่อมมีในสังขารทั้งปวงเสมอกันหมด ไม่ว่าจะเป็นผู้ มั่งมีหรือเชื่องและตกอยู่ในพระไตรลักษณ์ ทั้ง 3 ประการนี้ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาฯ แต่สรรพ สัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า เราจะเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้น ก็ตาม กฎของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็มีอยู่อย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ซึ่งแทรกอยู่ในทุก ๆ ปริมาณ จึงทำให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างนี้ โดยไม่มีใครจะไปต้านทาน หรือไม่มี ใครบังคับบัญชาให้อยู่ในอำนาจอิตตาได้เลย เพราะเป็นกฎของธรรมชาติ มีความเป็นอย่างนั้น

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะมีลักษณะไหลไม่หยุด ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สุด อย่างนั้นเอง ทุกขังในไตรลักษณ์ มีลักษณะคงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ แม้แต่สักวินาทีเดียว หรือมีลักษณะไม่พึงปรารถนา ทุกชนิด เพราะเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นเอง และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะไม่ใช่ตัวตน แต่มีอยู่จริง ไม่มีตัวตนที่ยืนโรงตายตัว อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นไม่ได้ด้วยตาเนื้อ 2 ลูกนี้ แต่ต้องเห็นด้วยตา ปัญญาหรือตาใจเท่านั้น คือต้องมีสติรู้สีกอยู่ตลอดเวลาว่า มีธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เราเขา จึงไม่สามารถจะยืนยันลงไปได้ว่า มีหรือไม่มี จะพูดยืนยันว่า มี แต่เมื่อแยกส่วนออก หมด ก็ไม่มีอะไร ถ้ายืนยันว่า ไม่มี แต่ก็เต็มไปหมด จึงพูดว่า แล้วแต่เหตุปัจจัย หรือแล้วแต่ องค์ประกอบของปัจจัย การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ แนวคิดเกี่ยวกับการ แก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมนั้น เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วในตัวเรา ควรที่จะเกิดความสลดสังเวช ใจว่า ร่างกายของเรานั้นเกิดมาแล้วมีได้ตั้งอยู่ยาวนาน เมื่อปราศจากวิญญูญาณแล้ว ก็หาประโยชน์อื่นใด มิได้เลย ฉะนั้นไม่ควรประมาทในชีวิต การประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนใน สังคมปัจจุบัน ควรที่จะประยุกต์ใช้หลักธรรม อิทธิบาท ๔ คือ (๑) ความพอใจทำงานนั้น ๆ (๒) เพียร ทำงานนั้น ๆ (๓) เอาใจจดจ่อในงานนั้น ๆ (๔) หมั่นตรិตรองหาเหตุผลในการการทำงานนั้น ๆ ทั้ง ๔ ข้อนี้ควรยึดมาประยุกต์ใช้ในการการแก้ปัญหาชีวิตอันเกิดจากการ เศร้าสลด จากการเกิด แก่ เจ็บตาย เพื่อจะได้ไม่ประมาทหมัวเมาในชีวิตในการประพฤติปฏิบัติธรรม^๕

^๕ สัมภาษณ์ พระครูจินตารวัฒน์ ยสโร จันทรดอน เจ้าอาเภอลำปลายมาศ วัดจินตาราม บ้าน ฝัทรินทร์ ตำบลฝัทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

พระครูอุดมจันทวรรณอุตตโม เจริญสุข ดร. เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส บ้านผักกาดหญ้า ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า เถรวาท แปลว่า คำของพระเถระ เป็นนิกายสงฆ์ในศาสนาไตรลักษณ์ใช้เรียกกันในประเทศไทยเพื่อความสะดวก แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง ซึ่งท่านหมายถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไตรลักษณ์ คำตอบที่แสวงหา เหมือนว่าจะมองไม่เห็นจุดคงที่ ไตรลักษณ์ คือ ความจริงแท้ของสรรพสัตว์ ที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ความจริง ๓ อย่างนี้เชื่อมโยงกันเป็นลูกโซ่ กล่าวคือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน สรรพสัตว์ในที่นี้จะหมายถึงอะไรก็ตาม ที่มีร่างกายและจิตใจที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิด สรรพสิ่งหมายถึง ความมีและความไม่มี คือ สรรพสิ่งไม่มีอะไรเกิดก่อนและเกิดหลังแต่มันเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน นี่คือธรรมชาติของสรรพสิ่ง ทุกข์เป็นที่ตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นที่ดับไป ซึ่งสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน สรรพสัตว์ น่าจะหมายถึงสิ่งที่มีชีวิตอยู่ในโลกใบนี้ จักรวาลที่อยู่อาศัยภพและภูมิ สรรพสิ่งคือสิ่งทั้งหมดทั้งมวล ในโลกย่อมเป็นไปตามกรรม สรรพสิ่งในธรรมชาติครอบคลุมจักรวาล ดังนั้น สรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนมีเวลาของตัวเอง สรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนไปตามเหตุและปัจจัยไม่ได้เป็นไปตามที่บนบานศาลกล่าวของใครทั้งสิ้น

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะว่า เป็นไม่เที่ยง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นสังขาร มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่คงที่ตายตัว อนิจจัง หมายถึงขั้น 5 ทั้งหมด เป็นปรมัตถ์เป็นสภาวะธรรมที่มีอยู่จริง รู้ได้ด้วยการอบรมเจริญวิปัสสนาปัญญา ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงประเภททุกขังนั้น สังขาร มีลักษณะเป็นทุกข์ เช่น ทุกข์ใจเพราะสังขารเสื่อม ทุกข์เพราะการศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่าน ทุกข์เพราะเขียนงานวิจัยไม่สำเร็จ ทุกข์เพราะหาที่ปรึกษางานวิทยานิพนธ์ไม่เจอ ทุกข์เพราะไม่มีเงินเติมน้ำมันไปเรียน เป็นต้น อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน ลักษณะที่เป็นอนัตตา คือ (๑) เป็นของสูญว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์บุคคลเราเขา (๒) เป็นสภาพที่หาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของจริง (๓) ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เป็นไปตามความปรารถนา (๔) เป็นสภาวะธรรมที่ดำรงอยู่ ตามธรรมดาของมัน การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ปัญหาชีวิตเกิดขึ้นได้ ๒ ทาง คือ (๑) ปัญหาชีวิตที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอก เช่น ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจของประเทศ ปัญหาเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น (๒) ปัญหาชีวิตเกิดจากปัจจัยภายใน คือ ตัวเราเอง

การแก้ปัญหาชีวิตด้วยธรรมะต้องพัฒนาปรับปรุงตัวเองให้มาก ๆ ด้วยการตระหนักรู้ เกิดความรู้เท่าทันเหตุการณ์รับรู้ต่อทุกอาการเคลื่อนไหว แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันหลักธรรมเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาชีวิตของคนในสังคมยุคปัจจุบัน คือ เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัสสนาหรือปัญญาก็จะเจริญขึ้นเมื่อปัญญาเจริญขึ้นแล้ว อวิชชาที่ดับไป เราสามารถมองเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ทำให้เรารู้แจ้งในไตรลักษณ์นำไปสู่ความหลุดพ้น “พหุลาสุสานี” คำสอนของพระพุทธองค์ท่านสอนเกี่ยวกับอนิจจังลักษณะมากที่สุด^๕

^๕ สัมภาษณ์ พระครูอุดมจันทวรรณ อุตตโม เจริญสุข ดร. เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส บ้านผักกาดหญ้า ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

พระครูสุนทรวิธานิต(เขมวีโร) ดร. เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ บ้านหนองไฮ ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะ ๓ ประการของชีวิต ชีวิตทุกชีวิตต้องมีลักษณะ ๓ ประการนี้เหมือนกันทั้งหมด จึงเรียกลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ว่า สามัญลักษณ์ ซึ่งหมายถึงลักษณะต่างๆ ไป หรือลักษณะที่เสมอกันของสังขารทั้งปวง หรือเหมือนกันของชีวิต ซึ่งประกอบด้วย อนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน สรรพสัจและสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัจและสรรพสิ่งมีความเหมือนไปแตกต่างกัน คือ มีการเกิดขึ้น การคงที่อยู่ แปรสภาพและแตกดับลงไปในที่สุดเช่นเดียวกันทั้งสองอย่างที่มีอยู่ในโลก สรรพสัจและสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ สรรพสัจและสรรพสิ่งต่างก็มีความไม่เที่ยงเช่นกัน กล่าวคือ มีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น การตั้งอยู่ และการดับไปเช่นเดียวกัน ไม่มีความจีรังยั่งยืนถาวร ฉะนั้นความไม่เที่ยง คือความเหมือนกัน ระหว่างสรรพสัจและสรรพสิ่งที่มีอยู่ในโลก

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ ซึ่งลักษณะของอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงตรง ความไม่คงที่ หรือความเปลี่ยนแปลง โดยทุกสิ่งจะเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ ไม่มีอะไรคงที่ เกิดขึ้น แปรสภาพ ดับไป ในที่สุด ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความทุกข์ ความตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เคลื่อนไปอยู่เรื่อย ๆ ถึงอยากตั้งอยู่กับจุดใดจุดหนึ่งก็เป็นไปไม่ได้ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความเป็นของมิใช่ตัวตนที่แท้จริง ความไม่อยู่ในอำนาจบังคับ เป็นสภาพที่เกิดจากเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามาประกอบกัน แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ไตรลักษณ์แสดงถึงความไม่คงที่ มีเกิดแก่เจ็บตาย เปรียบเทียบ ทั้งสรรพสัจและสรรพสิ่ง มีความไม่เที่ยงเช่นกัน หากชีวิตตกอยู่ในสภาพใด ๆ ควรเข้าใจว่าสภาพนั้นๆ เป็นลักษณะธรรมชาติของทุกสิ่งต่างหากอยู่ในสภาพดี อย่างยืนดีในสภาพนั้นเกินไป หากอยู่ในสภาพทุกข์ อย่างเศร้าโศกเป็นทุกข์กับสภาพนั้นเกินไปเช่นกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับความรู้ความเข้าใจของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ เรียกว่า กฎอิทัปปัจจยตา

แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมที่ใช้ดำรงชีวิต ยกตัวอย่างเช่น หลักไตรลักษณ์ สอนให้คนใช้ชีวิตอย่าไปยึดมั่นถือมั่น ทั้งสิ่งในตัวร่างกายและสิ่งของทรัพย์สินภายนอกกายทั้งหลาย ทำให้ลดการแก่งแย่ง ลดการเศร้าโศกและเข้าใจในสัจธรรมที่เกิดขึ้นกับทุกชีวิตได้ ไตรลักษณ์บุคคลย่อมเห็นด้วยปัญญาคือต้องรู้เองเห็นเอง อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นเรื่องเฉพาะบุคคลอย่าประมาทต้องศึกษาและปฏิบัติจึงจะเกิดความสว่างไสวได้^๖

นายพิเศษ วิจิตรศักดิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑, ๔๘ บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ ตำบลไพรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างนี้คือ สภาพะที่เกิดขึ้นแล้วมีลักษณะเสมอกัน ได้แก่ สังขารทั้งหลายทั้งปวง ที่ถูกปรุงแต่งให้เกิดขึ้นแล้วมีลักษณะเสมอกันคือเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น แต่ก็ต่างกันบ้างอยู่ที่ช้าหรือเร็วเท่านั้น สรรพสัจและสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ

^๖ สัมภาษณ์ พระครูสุนทรวิธานิต เขมวีโร ดร. เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ บ้านหนองไฮ ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

แตกต่างกันอย่างนี้ สรรพสัตว์หรือสรรพสิ่งทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นไม่เหมือนกัน คือ เกิดขึ้นแล้ว แก่เจ็บตาย ไม่เหมือนกัน บางสัตว์เกิดขึ้นแล้วแก่เจ็บตายเร็ว บางสิ่งเกิดขึ้นแล้ว เกิดแก่เจ็บตายช้า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน สรรพสัตว์หรือสรรพสิ่งทั้งหลายเหมือนกันดังนี้ คือ ไม่ว่าจะ เป็นสัตว์หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เกิดขึ้นแล้ว มีแก่ เจ็บตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะไม่เที่ยงของสังขาร คือร่างกายจิตใจ และรูปธรรมนามธรรมทั้งหมดทั้งสิ้น มันไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป มีแล้วหายไป เหล่านี้ เป็นต้น ทุกขัง ในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ สังขาร คือร่างกายและจิตใจ เมื่อเกิดขึ้นแล้วมันเป็นทุกข์ทรมาน เพราะเกิดขึ้นแล้ว แก่เจ็บตายไปดังนี้ เป็นต้น อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ สังขารทั้งหลายทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่ควรถือว่าเราว่าเรา ว่าตัวว่าตนของเราดังนี้ เป็นต้น แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตในสังคมเกี่ยวกับสามัญลักษณ์หรือไตรลักษณ์หรือไตรลักษณ์แล้ว เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นกับตัวเราแล้ว ควรจะสังเวช ว่าร่างกายเรานี้มิได้ตั้งอยู่นาน ครั้นปราศจากวิญญาณแล้ว ว่าจักนอนทับซึ่งแผ่นดิน ประดุจดั่งว่าท่อนไม้และท่อนฟืน หาประโยชน์มิได้^๗

พระมหาบุญเลิศ สนติกโร รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ บ้านบุตาวงษ์ ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ แตกต่างกันเพราะเหตุแห่งกรรมเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ให้เลวต่างกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ เกิดขึ้น แปรไป ในท่ามกลางและดับไปในที่สุด อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ทนได้ยากในการเปลี่ยนแปลงในสภาพนั้น ๆ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ เป็นสภาพไม่มีตัวตน แยกต่ออัตตา บังคับไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจของใครทั้งนั้น แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ ถ้านำเอาไตรลักษณ์ไปแก้ปัญหาในชีวิต สังคมมนุษย์และสิ่งที่มีอยู่ในโลกจะอยู่อย่างสงบสุข แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ให้มีหลักการ วิธีการ และอุดมการณ์ คือ ละชั่ว ประพฤติชอบ ประกอบความดี^๘

พระครูนิมิตสาราภิรมย์ เจ้าคณะตำบลหนองบัวโคก วัดจตุรธารราษฎร์ บ้านสีเหลียมใหญ่ ตำบลหนองบัวโคก อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ความจริงของชีวิต ของสภาพธรรมย่อมเป็นไปตามธรรมดา เป็นไปตามธรรมชาติตามกาลเวลา จะเป็นรูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ย่อมตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ ถ้าพิจารณาตามกฎของไตรลักษณ์ สรรพสัตว์ สรรพสิ่งทั้งหลายไม่ได้แตกต่างกันเลย ย่อมเป็นไปตาม

^๗ นายพิเชษฐ วิจิตรศักดิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ ๑๑, ๔๘ บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ ตำบลไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^๘ สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดบ้านบุตาวงษ์ บ้านบุตาวงษ์ ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

กระแสแห่งกาลเวลาทั้งนั้น สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีความเปลี่ยนแปลงไป แรกก็เกิดเล็กเมื่อได้รับสภาพแวดล้อม อากาศ อาหารอุณหภูมิก็เจริญขึ้น และตั้งอยู่ และค่อยเสื่อมไป ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก หิวมากก็เป็นทุกข์ กระหายมากก็เป็นทุกข์ เหนื่อยมากก็เป็นทุกข์ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ สิ่งที่เรามิอยู่เราไม่ยอมให้มันเปลี่ยนแปลงไป อยากให้อยู่ในอำนาจของเราแต่มันก็ไม่เป็นไป ห้ามไม่ให้เกิด ห้ามไม่ให้แก่ ห้ามไม่ให้ตาย ก็ห้ามไม่ได้ แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ให้เขาเข้าใจในธรรมชาติ ให้เข้าใจในการกระทำแห่งการเวลาจะได้ปล่อยวาง พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน เมื่อเรารู้ว่าการเกิดปรากฏ การเปลี่ยนแปลงปรากฏ การดับปรากฏ ตามความเป็นจริงแล้ว เชื่อว่าเราเห็น เห็นเหตุให้เกิดทุกข์ เห็นตัวความดับทุกข์ นั่นคือเข้าใจสภาพความเป็นจริงของสังขาร ซึ่งการศึกษาโดยเพียงปริยัติอาจไม่รู้แจ่มแจ้งในไตรลักษณ์ จะเห็นแจ้งตามความเป็นจริงนั้นเมื่อลงมือปฏิบัติ คือปฏิบัติในพระสัทธรรม จึงจะเห็นตามความเป็นจริงได้^๙

พระครูชัยธรรมคต เจ้าอาวาสวัดทะเลเมนชัย เจ้าคณะตำบลทะเลเมนชัย บ้านทะเลเมนชัย ตำบลทะเลเมนชัย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในพระพุทธศาสนาเถรวาท สิ่งที่เราเรียกว่าไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือตั้งอยู่ในฐานะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ซึ่งเล็งไปในความรู้หรือความจริง, ไม่เหมือนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ๆ ระบุลงไปในที่การกระทำซึ่งเป็นหัวใจพุทธศาสนาเห็นได้ง่าย ส่วนเรื่องไตรลักษณ์ระบุถึงเรื่องปัญญาการรู้แจ้งแทงตลอดเป็นส่วนใหญ่ สรุปรวม ๆ อย่างกว้าง ๆ เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ในแง่ปริยัติ ในแง่ของปฏิบัติและในแง่ของปฏิเวธ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สังขารได้แก่ขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่าปัญจขันธ์, สังขารในไตรลักษณ์ หมายถึงสภาพปรุงแต่งใจให้เป็นไปต่าง ๆ มีประเภทต่าง ๆ กัน ด้วยอำนาจแห่งกรรมจำแนก ดังบาลีว่า กัมม สत्เต วิภชติ ยทิทัง หีนปณิตตาย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตดังนี้ เป็นต้น แต่ในอีกทางหนึ่งก็มีลักษณะเหมือนกัน คืออนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นอนัตตา ซึ่งเรียกว่า สามัญญลักษณะ คือ ลักษณะที่เหมือนกันแก่สังขารทั้งปวง คือลักษณะทั้ง 3 อย่างนี้ มีปกติสำหรับโลก ไม่มีใครปรุงแต่งมันเป็นธรรมชาติ เครื่องดำรงอยู่ของธรรม เป็นธรรมฐิติ เครื่องตั้งอยู่ของธรรม เป็นธรรมนิยาม เครื่องกำหนดหมายของธรรม เป็นต้น

สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ มีความเหมือนกันในไตรลักษณ์ หรือโดยคุณธรรมมีความเสมอเหมือนกันอีกคือ เรายังความสุขเกลียดความทุกข์ เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บตาย ด้วยกัน มีความเท่าเทียมกัน เสมอกันในข้อนี้ และทุกคนมีหน้าที่เดินทางไปสู่ความเป็นมนุษย์ การวางตนเสมอ คือเป็นคนสม่ำเสมอ ไม่ขึ้น ๆ ลง ๆ หรือไม่ยกตนข่มท่านว่าเขาเป็นผู้ด้อยกว่าเรา แล้วจะไม่สงเคราะห์เป็นต้น พระพุทธองค์ท่านทรงประสงค์ให้พวกเรามีความรู้สึกทั่วสัตว์โลกทั้งหลาย

^๙ สัมภาษณ์ พระครูนิมิตสาราภิรมย์ เจ้าคณะตำบลหนองบัวโคกวัดจตุรธารฐารุบำรุง บ้านสีเหลี่ยมใหญ่ ตำบลหนองบัวโคก อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

มีความเสมอกันในข้อที่ยังเป็นทุกข์อยู่ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ หรือเทวดา และตรัสว่า เราให้โลกุตรธรรมแก่ทุกคน อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง ไม่แน่นอน ไม่ตายตัว เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย อันเป็นที่ตั้งอาศัยในรูปแบบของการเกิดขึ้น เลื่อมไป ดับลง ทุกข์ในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะอาการ ดังนี้ (๑) เป็นไปตามธรรมชาติ มีอาการคือความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตาย, ความโศก, ความร่ำไรราพัน, ความไม่สบายกาย, ความไม่สบายใจ, ความคับแค้นใจ, ความประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักที่พอใจ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักที่พอใจ, ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น (๒) เป็นไปตามอำนาจของกิเลส มีอาการคือความรัก, ความโกรธ, ความเกลียด, ความกลัว, ความตื่นเต้น, ความวิตกกังวล, ความอาลัยอาวรณ์, ความอิจฉาริษยา, ความหวงแหน, ความหึง เป็นต้น ที่ทำให้เกิดความทุกข์ของสรรพสัตว์ และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะมิใช่ตัวตน ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตน เป็นสักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติ ความไม่เที่ยง, ความเป็นทุกข์, ความบังคับไม่ได้ และไม่เอื้อเพื่อต่อความประสงค์ของใคร ใครยึดถือเอาเป็นตัวตนหรือของตนไม่ได้เลย

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ มีแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวไตรลักษณ์คือ เมื่อมีปัญหาเห็นสังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาแล้ว ก็เกิดความเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ คือสิ่งที่ไม่เที่ยง แต่ตนสำคัญผิดว่าเที่ยง สิ่งแท้จริงเป็นทุกข์ แต่ตนสำคัญผิดว่าเป็นสุข และสิ่งซึ่งเป็นอนัตตา แต่ตนสำคัญผิดว่าเป็นอัตตา เมื่อมีปัญหาเห็นอย่างนี้ ย่อมทำให้บุคคลมีความหมดจดบริสุทธิ์พ้นจากปัญหา ตนเอง และสังคมคือความพ้นทุกข์ได้ และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ การประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาชีวิต คือคนหรือมนุษย์จะต้องรู้หน้าที่โดยสมมุติของไตรลักษณ์ เพื่อขจัดความโง่ของมนุษย์ต่อลักษณะของธรรมชาติ ทั้งที่เป็นสังขตะและอสังขตะ เมื่อคนเห็นไตรลักษณ์โดยเฉพาะที่มีอยู่ในนามรูปของตนแล้ว เพื่อป้องกันความยึดมั่นถือมั่น อันเป็นเหตุของความทุกข์ที่จะมาทำลายหรือย่ำยีได้ ดังนั้น เรื่องไตรลักษณ์เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงย้ำมากที่สุด ทรงสั่งสอนมากที่สุด ทรงสั่งสอนมากกว่าเรื่องทั้งหลาย ควรที่จะได้รับการสนใจเป็นพิเศษ หรือศึกษาเอาใจใส่ให้มากที่สุด ไม่ควรมองข้ามไตรลักษณ์ซึ่งมีอยู่ตามความจริงของสังขาร^{๑๐}

พระมหาปัญญาวรรณ สิริภทฺโท ผศ.ดร.เจ้าอาวาสวัดศรีสวัสดิ์ เจ้าคณะตำบลแสงพัน บ้านสีเหลี่ยน้อย ตำบลแสงพัน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง หมายถึง สามัญลักษณ์ ได้แก่ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงลักษณะแห่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เท่านั้น สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์หรือสรรพสิ่ง โดยความรู้สึคนึกคิดย่อมมีความแตกต่างกัน แต่ถ้าว่าโดยไตรลักษณ์แล้ว ย่อมมีความเสมอกันทั้งสังขารที่มีวิญญูณครองและไม่มีวิญญูณครอง ย่อมเสมอกันโดยความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกันโดยธรรมชาติ คือ ความเป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตาย และทางจิตใจเมื่อมี

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระครูชัยธรรมคต เจ้าอาวาส วัดทะเลเมนชัย เจ้าคณะตำบลทะเลเมนชัย บ้านทะเลเมนชัย ตำบลทะเลเมนชัยอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

กิเลสแล้วย่อมเป็นทุกข์ ไม่สบายกายไม่สบายใจเช่นเดียวกันไม่เลือกที่รักมักที่ชัง เป็นต้น อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะเปลี่ยนแปลงเรื่อยของสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง คือสิ่งทั้งปวงที่เรียกกันว่าโลก หรือสังขารทั้งโลกและสังขารปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงเรื่อยตามรูปลักษณะของอนิจจัง ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะเป็นของที่ต้องทน ทนได้ยาก หรือต้องทนด้วยความตรากตรำในภารกิจหน้าที่การงานในชีวิตประจำวัน, หรือต้องทนในทุกขเวทนาเมื่อต้องได้รับความเจ็บไข้ได้ป่วยในความทุกข์ต่าง ๆ หรือได้รับความทนเจ็บใจด้วยอำนาจของกิเลสที่มากระทบหรือมารุมร่ำทางจิตใจให้เกิดความทุกข์ เป็นต้น อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะเป็นอนัตตา ไม่มีความเป็นตัวตน หรือบังคับบัญชาไม่ได้ ไม่มีใครสามารถกระทำไว้ในอำนาจแห่งตนได้

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ถ้ามनुษย์ได้ศึกษาธรรมะไตรลักษณ์แตกดับอย่างแท้จริง รู้จริงเห็นจริง เข้าใจจริง มनुษย์นำมาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการกับชีวิตประจำวันได้แน่นอน และเกิดความสุขโดยแท้จริง แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ (๑) คนในสังคมอย่าได้ประมาทเรื่องพระไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นำมาประประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอยู่เรื่อย ๆ ถ้าเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามความเป็นจริงแล้ว ชีวิตก็จะสงบสุขเย็นลงไปได้ตลอดเวลาในการศึกษาและปฏิบัติ (๒) คนในสังคมต้องใช้วิปัสสนากัมมัฏฐาน พิจารณาไตรลักษณ์ ให้มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นให้ถูกต้องในเรื่องของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อมีปัญหาเห็นแล้ว ก็จะไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็ปล่อยวางอุปาทานดับความทุกข์ได้ ฉะนั้น คนในสังคมจะดับทุกข์ได้ จะต้องเอาธรรมพระไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไปแก้ปัญหาชีวิตให้ได้ในปัจจุบันจึงจะมีความสุขความเจริญ^{๑๑}

นายจรัส แก้วมัจฉา ผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์หมู่ที่ ๓ บ้านผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนานั้น ว่าด้วยลักษณะหรือสภาวะอันเกิดขึ้นและมีลักษณะเสมอกัน คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน มีความแตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง คือ สรรพสัตว์ได้แก่สิ่งที่มีวิญญาณ ส่วนสรรพสิ่งทั่วไปนั้น ได้แก่ สิ่งที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ เกิดขึ้นแล้วมีดับไปเหมือนกัน เป็นอนัตตาไปด้วยกันทั้งนั้น ไม่เลือกใครในโลกนี้ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ เหมือนกันตรงที่ว่าทั้งสรรพสัตว์ทั้งสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เกิดขึ้นแล้วดับไป มีแล้วหายไป เป็นกฎธรรมดาเหมือนกัน เป็นอย่างนั้นเอง อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ มีลักษณะเป็นของไม่เที่ยง ไม่แน่นอน มีความเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปตามเหตุตามปัจจัยที่ต้องอาศัยอยู่ ย่อมเปลี่ยนแปลงเกิดสิ่งใหม่เรื่อยไปอย่างไม่หยุดยั้ง ทั้งที่เป็นสังขตธรรมหรือสังขารธรรม ยกเว้นอสังขตธรรมหรือวิสังขาร ได้แก่นิพพาน ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ สิ่งที่เป็นทุกข์ เกิดขึ้นแล้วทนยาก ความคับแค้นใจ ความประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักที่พอใจเหล่านี้คือความทุกข์ อนัตตาในไตรลักษณ์มี

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระมหาปัญญาวรรณ สิริภโท ผศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดศรีสวัสดิ์ เจ้าคณะตำบลแสงพัน บ้านสีเหลี่ยมน้อย ตำบลแสงพัน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ลักษณะ คือสิ่งที่ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่ใช่เขาไม่ใช่เรา มีลักษณะเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นบังคับไม่ได้ หรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ฟังคำขอร้องใคร หรือใครเป็นเจ้าของก็ได้ เพราะอนัตตาไม่มีตัวไม่มีตนของใครทั้งหมดทั้งสิ้น

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ต้องมีความเห็นไตรลักษณ์อย่างถูกต้องด้วยปัญญา ดังพระพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า..สัตว์ทั้งหลาย ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวงได้เพราะสมมทานสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ คือเห็นชอบในพระไตรลักษณ์ด้วยปัญญา เมื่อมีปัญหาเห็นชอบแล้ว ย่อมจะไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน ย่อมพ้นจากความทุกข์แก้ปัญหาชีวิตได้ เป็นต้น แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ ต้องแก้ด้วยการใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิต หรือแก้ปัญหาด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ คือ

๑. สัมมาทิฐิ	ความเห็นถูกต้อง
๒. สัมมาสังกัปปะ	ความปรารถนาถูกต้อง
๓. สัมมาวาจา	การพูดจาถูกต้อง
๔. สัมมากัมมันตะ	การงานถูกต้อง
๕. สัมมาอาชีวะ	การดำรงชีวิตถูกต้อง
๖. สัมมาวายามะ	ความพยายามถูกต้อง
๗. สัมมาสติ	ความระลึกถูกต้อง
๘. สัมมาสมาธิ	ความตั้งใจถูกต้อง.

นี่คือทางอริมรรคในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน เพื่อความพ้นจากทุกข์และปัญหาที่จะเกิดจากตนเองและบุคคลอื่น เป็นต้น และต้องแก้ปัญหาด้วยศีล สมาธิ ปัญญา หรือสมณะ และวิปัสสนาก็ได้ ของคนในสังคมปัจจุบัน^{๑๒}

พระครูจิตตธรรมาทร ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจตุคามมัชฌิมาราม บ้านโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ได้แก่ลักษณะที่เสมอกัน แก่สังขารทั้งปวง แจกออกเป็น ๓ อย่าง คือ (๑) อนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขัง ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ดังมีคำที่สวดทำวัตรเช้าอยู่ว่า รูปัง อนิจจัง รูปไม่เที่ยง, เวทนา อนิจจา เวทนาไม่เที่ยง, สัญญา อนิจจา สัญญาไม่เที่ยง, สังขารัง อนิจจา สังขารไม่เที่ยง, วิญญาณัง อนิจจัง วิญญาณไม่เที่ยง, รูปัง อนัตตา รูปไม่ใช่ตัวตน, เวทนา อนัตตา เวทนาไม่ใช่ตัวตน, สัญญา อนัตตา สัญญาไม่ใช่ตัวตน, สังขารัง อนัตตา สังขารไม่ใช่ตัวตน, วิญญาณัง อนัตตา วิญญาณมิใช่ตัวตน, สัพเพ สังขารัง อนิจจา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง, สัพเพ ธัมมา อนัตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มิใช่ตัวตน ดังนี้ ในบาลีมีได้แสดงทุกขลักษณะไว้ เพราะทุกขขณะนั้น นับเข้าในอนิจจลักษณะ เพราะสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อเห็นอนิจจลักษณะแล้ว ทุกขลักษณะก็ปรากฏเอง สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์นั้น หมายถึงสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาแล้วใน

^{๑๒} นายจำรัส แก้วมัจฉา ผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์ หมู่ที่ ๓ บ้านผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

โลกนี้ เฉพาะที่มีวิญญาณ สรรพสิ่งทั้งหลายนั้น ได้แก่สิ่งของทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ ทั้งสองอย่างนี้เหมือนกันบ้างและไม่เหมือนกันบ้าง แล้วแต่กรรมจำแนกหรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ ทั้งสรรพสัตว์และสรรพสิ่ง ทั้งหลายทั้งที่มีวิญญาณ และไม่มีวิญญาณ เกิดขึ้นแล้วดับไป มีแล้วหายไป เกิดขึ้นแล้วมีความแก่เจ็บตายมีความทุกข์ทั้งสิ้น เหมือนกันทั้งหมด เว้นแต่ผู้หมดกิเลสเป็นพระอรหันต์เท่านั้น อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ เปลี่ยนแปลงของสังขารทั้งปวง ได้ชื่อว่าเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีลักษณะเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลาง และมีความแตกสลายในที่สุด ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นทุกข์ลักษณะ มีลักษณะที่ต้องทน หรือทนได้ยาก เพราะเป็นภาระที่ต้องบริหารประคับประคองอยู่เป็นนิจ ทุกขลักษณะ คือเครื่องกำหนดว่าเป็นทุกข์ มีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นทุกข์นั้น คือ (๑) ถูกการเกิดขึ้น และการดับสลายบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา (๒) ทนได้ยาก หรือคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (๓) เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ (๔) แย้งต่อสุข หรือเป็นสภาวะที่ปฏิเสธต่อสุข อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ แสดงให้เห็นว่า มิใช่ตัวตนได้แก่ลักษณะเหล่านี้ คือ (๑) เป็นของสูญ คือเป็นเพียงการประชุมเข้าขององค์ประกอบที่เป็นส่วนย่อย ๆ ทั้งหลายว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขาหรือการสมมติเป็นต่าง ๆ (๒) เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใครจริง (๓) ไม่อยู่ในอำนาจไม่เป็นไปตามปรารถนาไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของใคร ๆ (๔) เป็นสภาวะธรรมอันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขึ้นต่อเหตุปัจจัยไม่มีอยู่โดยลำพังตัวเอง แต่เป็นโดยสัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่กับสิ่งอื่น ๆ (๕) โดยสภาวะของมันเองแย้งหรือค้านต่อความเป็นอัตตา มีแต่ภาวะที่ตรงกันข้ามกับความเป็นอัตตา แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ การใช้ ไตรลักษณ์แก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน วิธีแก้ปัญหาชีวิตพระพุทธเจ้าทรงตรัสเป็นพุทธภาษิตไว้ว่า สัมมาทิฐิ สมาทานา สัพพัง ทุกขัง อุปัจจะคฺข คนทั้งหลายจะสิ้นปัญหาหมดทุกข์ทั้งปวงได้ต้องปฏิบัติตามสัมมาทิฐิ หรือเห็นด้วยปัญญาคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามความเป็นจริง แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน การประยุกต์ใช้ไตรลักษณ์แก้ปัญหาชีวิตต้องรู้หลักในการปฏิบัติดังนี้ จะต้องเรียนรู้ความเป็นจริงทางปัญญาทั้งในแง่ปริยัติในแง่ปฏิบัติและในแง่ของปฏิเวธ ดังนี้

๑. การที่บุคคลมาเรียนรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่เสมอหรือปรึกษาหารือกันอยู่เสมอ ๆ เรียกไตรลักษณ์เรื่องนี้ว่าปริยัติ เพราะเป็นเรื่องการศึกษาเล่าเรียน

๒. การมีสติสำรวมระวังปฏิบัติต่อสังขารทั้งปวงให้ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรียกไตรลักษณ์ในเรื่องนี้ว่าปฏิบัติ เพราะต้องปฏิบัติให้รู้เท่าทันในสังขารทั้งปวง

๓. เมื่อปฏิบัติได้รู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เป็นการบรรลุมรรคผล เรียกไตรลักษณ์ในเรื่องนี้ว่าปฏิเวธ เพราะรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมความดับทุกข์ได้^{๑๓}

พระครูนิมิตวธรรม เจ้าคณะตำบลหนองคู บ้านหนองตาด ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ไตรลักษณ์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสามัญลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขัง

^{๑๓} สัมภาษณ์ พระครูวิจิตรธรรมาทร กำลังศึกษาปริญญาคุษฎีบัณฑิต ที่ปรึกษาเจ้าคณะเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจตุคามมัชฌิมาราม บ้านโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกอีกอย่างว่าธรรมนิยาม หรือธรรมวิธี เป็นธรรมดาอยู่อย่างนั้น ปรากฏอยู่อย่างนั้น ทุกแผนก ทุกกาลเวลา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ ความไม่เที่ยงมีความแตกต่างกัน คือสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์ สิ่งของสมบัติ เพชรนิลจินดา ทั้งรูปธรรมและนามธรรมของเราล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง แท้แน่นอนมีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และแตกสลายในที่สุด สภาพเดิมที่ทนอยู่ไม่ได้ ทุกข์ มิใช่แต่เรื่องทุกข์กายใจเท่านั้น แต่การทุกข์กายทุกข์ใจก็เป็นลักษณะส่วนของทุกข์และเป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งให้เป็นทุกข์ ความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่สิ่งของ เป็นเพียงธาตุมารวมกัน โดยเป็นของแข็ง ของเหลว ของร้อน ของเคลื่อนไหวหรือประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ มิใช่ตัวตน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ ไม่เหมือนกัน พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนไว้ว่า ผู้ใดมีปัญญาพิจารณาเห็นความเป็นจริงร่างกายนี้ว่า เป็นอนิจจัง ทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่นานเพียงชั่วช้ำยาหูขึ้นกระดิกก็ยิ่งดีกว่าผู้มีอายุยืนนานถึง ๑๐๐ ปี แต่ไม่มีปัญญาเห็นความเป็นจริงดังกล่าว

การเจริญสมณะและวิปัสสนาอย่างง่าย ๆ ประจำวันซึ่งควรทำขึ้นบ่อย ๆ ให้ทำเนือง ๆ ทำให้มาก ๆ ทำให้จิตเป็นอารมณ์อย่างนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด ๆ คือไม่ว่ายืน เดิน นั่ง นอน ก็นึกและคิดถึงความเป็นจริง 3 ประการ คือ อนิจจัง ทุกข์ อนัตตา พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า จิตของผู้นั้นจะไม่ห่างวิปัสสนาและเป็นผู้ไม่ห่างทางมรรคผลนิพพาน อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะอาการไม่เที่ยง มีลักษณะอาการไม่คงที่ มีลักษณะอาการไม่ยั่งยืน มีลักษณะอาการเกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลาย มีลักษณะอาการที่แสดงถึงความเป็นของไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ เป็นของอนิจจัง ท่านคิดว่าทุกข์ในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อาการเป็นทุกข์มีลักษณะคืออาการที่ถูกบีบคั้น มีลักษณะอาการที่เกิดขึ้นและสลายตัว มีลักษณะอาการที่กดดัน มีลักษณะอาการฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัวเพราะเป็นปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้น เปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงที่สภาพเดิมไปไม่ได้ อาการที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว มีลักษณะอาการที่แสดงถึงความทุกข์ของชั้นธ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ เป็นลักษณะที่ให้เห็นว่ามีตัวตนมิใช่ตน โดยสรุปมีอยู่ ๕ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑. เป็นของสูญ เป็นเพียงการประชุมขององค์ประกอบเป็นส่วนย่อยๆ
 ๒. เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใครจริง
 ๓. ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของใคร ๆ
 ๔. เป็นสภาพธรรมเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นสิ่งที่ขึ้นต่อเหตุปัจจัย
 ๕. โดยสภาพของมันก็แย้งหรือค้านต่อความเป็นอัตตามีแต่ภาวะที่ตรงกันข้ามกับความ
- เป็นอัตตา ความเป็นผู้มีตัวมีตนเป็นเขาเป็นเรา เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ สังคมมนุษย์สมัยปัจจุบันนี้ ไม่ได้ศึกษาธรรมโดยตรงอันเนื่องจากเศรษฐกิจไม่ดีของอุปโภคบริโภคราคาแพงมากจึงทำให้สังคมไม่มีการศึกษาธรรมโดยตรง วิธีที่จะทำให้มนุษย์ได้อาศัยหาทางออกเพื่อให้คนในสังคมมีชีวิตที่มีความรู้ที่สมบูรณ์ได้นั้น จะต้องเข้าใจในความเป็นอยู่ของชีวิตให้ถูกต้อง จึงจะมีความสุขได้ทั้งไม่เบียดเบียนตนเองและบุคคลอื่น แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิต

ของคนในสังคมปัจจุบัน คือ หนทางที่จะทำให้สังคมมีธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้นั้นจะต้องศึกษาธรรมะให้เข้าใจในเรื่องพระไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงจะรู้เท่าทันกิเลส ไม่สร้างปัญหาให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนในตนเองและสังคม^{๑๔} เป็นต้น

นายเจริญ สุขวิบูลย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ เป็นลักษณะของสังขาร คือความไม่เที่ยง, ความเป็นทุกข์, ความเป็นอนัตตา. หรือที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ตั้งอยู่ในฐานะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ซึ่งเล็งไปในการรู้หรือความจริงในเรื่องปัญหา ในการแก้ปัญหาความดับทุกข์ สามัญลักษณ์คือสรรพสิ่งทั้งปวงที่อยู่ในโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ตัวของเราบุคคลอื่น หรือสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งมวลที่อุบัติเกิดขึ้นมาแล้วนั้น มีอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยเข้าสู่ความแตกดับทุกรูปทุกนามเสมอเหมือนกันหมดเช่นเดียวกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกันอย่างไรก็ตาม เช่นบางคนเป็นเศรษฐี บางคนเป็นคฤหบดี บางคนเป็นยาจกเชยใจ เป็นต้น แต่มีลักษณะอยู่ ๓ อย่าง ที่มนุษย์ ทุก ๆ คน ไม่ผิดแผกต่างอะไรกัน คือ มีเสมอเหมือนกันหมด ใครจะล่วงพ้นไปไม่ได้ ต้องมีลักษณะ ๓ อย่างนี้ ประจำอยู่เสมอ คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความเหมือนกันตรงที่ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งเป็นสังขารชนิดไหนก็แล้วแต่ ย่อมมีลักษณะเสมอกันเป็น ๓ อย่าง คือ (๑) อนิจจัง ความไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะเป็นของไม่เที่ยง กำหนดพิจารณาได้ ๓ อย่างด้วยกันคือ

๑. กำหนดรู้ได้ในทางง่าย คือเกิดขึ้นในเบื้องต้น และเสื่อมไปในเบื้องปลาย เป็นต้น
๒. กำหนดรู้ได้ในทางละเอียด ด้วยความแปรปรวนระหว่างเกิดและดับ เป็นต้น
๓. กำหนดรู้ได้ในทางสุขุม ด้วยกำหนดเห็นความแปรแห่งสังขาร ในช่วงหนึ่ง ๆ คือไม่คงที่อยู่นาน เพียงระยะนิดเดียวก็แปรแล้ว ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ทุกข์มีลักษณะเจ็บปวดทรมาน, หรือมีสุขแล้วยังต้องทนเหมือนกัน, หรือดูแล้วน่าเกลียด เพราะมีการเปลี่ยนแปลงไหลเรื่อยเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือว่างอย่างน่าเกลียด เพราะมันว่างจากสาระประโยชน์แห่งความเป็นตัวตนทั้งหมดนี้รวมอยู่ในสิ่งที่มีวิญญูญาณครองและไม่มีวิญญูญาณครองทั้งรูปธรรมและนามธรรมทั้งหมดทั้งสิ้นด้วยกันทั้งนั้น อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในอนัตตลักขณสูตรว่า ถ้าปัญจขันธ์จักเป็นอนัตตาแล้วไซ้ ปัญจขันธ์ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และจะไม่พึงได้ในปัญจขันธ์ตามปรารภว่า ขอปัญจขันธ์ของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย เหตุใดปัญจขันธ์นี้เป็นอนัตตา เหตุนี้ปัญจขันธ์จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้เป็นปัญจขันธ์ตามความปรารภอย่างนั้น

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ต้อง

^{๑๔} สัมภาษณ์ พระครูนิมิตตธรรม เจ้าคณะตำบลหนองคู บ้านหนองตาด ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

พิจารณาด้วยปัญญาให้เห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมเกิดปัญญาแก้ปัญหาชีวิตตามไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็จะไม่ระเหิงหลงใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ อันตั้งอยู่ในความไม่ประมาทในชีวิตย่อมมีความสุข และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ต้องใช้ปัญญาพิจารณาความจริงของชีวิต คือ ชีวิตจริงต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เสมอหน้ากัน ทุกรูปทุกนามไม่มีใครที่จะหลีกเลี่ยงได้เลย ถ้าคนรู้ความจริงแล้วจะมีความสุขทุกขังไปตามนั้น เพราะมีปัญญาเห็นจริงของชีวิตคือต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย เป็นเช่นนั้นเอง ทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ เมื่อมีปัญหาอย่างนี้จิตใจก็บริสุทธิ์สิ้นปัญหาทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น^{๑๕} เป็นต้น

นายสมร พินิจดวง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลผไทรินทร์ บ้านสีขาว ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง สามัญลักษณ์หรือลักษณะที่เสมอกันหรือข้อกำหนดหรือสิ่งที่ มีประจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) อนิจจตา อาการไม่เที่ยง อาการไม่คงที่ (๒) ทุกขตา อาการเป็นทุกข์ (๓) อนัตตตา อาการเป็นของไม่ใช่ตัวตน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ มีความแตกต่างไม่เพียงธรรมยั่งยืนในโลกใบนี้ สรรพสัตว์ การเกิด, แก่, เจ็บ, ตาย, ของสรรพสัตว์ที่เที่ยงแท้เช่นกัน สรรพสิ่งการได้มาที่ไม่ยั่งยืนใน ชีวิตก็ต้องมีวันหมดไปเช่นกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ ถ้าคิดดี ทำดี พูดดี ชีวิตก็เป็นสุขเหมือนกัน พระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนเป็นคนดี และไม่เที่ยงตลอดกาลเวลา ถ้ามีเกิดก็ดับได้ อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ไม่เที่ยง มีการแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีอาการเป็นทุกข์ อาการที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว อาการที่กดดัน อาการฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจุบันปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอยู่อย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ อาการที่ไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องอยู่ในตัว อาการที่แสดงถึงความเป็นทุกข์ของชั้น และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อาการของอนัตตา อาการของสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน อาการที่ไม่มีตัวตน อาการที่แสดงถึงไม่ใช่ใคร ไม่อยู่ในอำนาจควบคุมของใคร อาการที่แสดงถึงไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเองอาการที่แสดงถึงความไม่มีอำนาจแท้จริงในตัวเลย อาการที่แสดงถึงความตั้งอยู่แต่ไร้สมรรถภาพโดยสิ้นเชิง ไม่มีอำนาจกำลังอะไร ต้องอาศัยสิ่งที่พึ่งพิงอื่น ๆ มากมายจึงมีขึ้นได้

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ การเป็น ตัวตนของตัวเองไม่ปิดกั้นชีวิตของตัวเอง การทำอะไรให้เป็นคนดี คิดก่อนทำและจะไม่เกิดปัญหา ตามมาต้องมีสติในตัวตนตลอดเวลา และชีวิตไม่ยั่งยืนทำอะไรควรมีสติและไม่ประมาทในการ ดำรงชีวิต และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ การใช้ชีวิตปัจจุบันคนไทยเปลี่ยนแปลงมากควรนำหลักศาสนาพุทธมาใช้ในชีวิตประจำวันจะทำให้คน ทุกคนเดินทางมาจุดหมายและอยู่ในเส้นทางที่เราเดิน ทำอย่างไรให้ชีวิตเราดีขึ้น และเปลี่ยนแปลง

^{๑๕} สัมภาษณ์ นายเจริญ สุขวิบูลย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

จะต้องมีลักษณะ 3 อย่างด้วยกัน คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชีวิตของคนเรา ก็จะมีความสุข และการที่คนเราจะมีไตรลักษณ์อย่างเดียวกันไม่ได้ เราดัดแปลงชีวิตให้มันเป็นไปตามธรรมชาติ และนำหลักไตรลักษณ์มาใช้ในชีวิตของเราในการใช้ชีวิตประจำวัน และมีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายด้วย พร้อมมีเมตตาสิ่งที่เป็นอันอยู่ และกับปัจจัยของธรรมที่รวมกันเกิดอยู่นั้น เป็นกฎธรรมชาติเป็นธรรมชาติของเหตุพร้อมมูลก็ไม่มีใครไปห้ามไม่ให้ผลเกิดได้^{๑๖}

นายสมจิตร ทองเชิด กำนันตำบลไทรินทร์ บ้านไทรินทร์พัฒนา หมู่ที่ ๑๙ ตำบลไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ไตรลักษณ์ ได้แก่ความไม่เที่ยงของสังขาร เพราะมีอาการเปลี่ยนแปลงประจักษ์ตามรูปฌายะชั้น ๓ เป็นไปตามเกณฑ์สามัญลักษณะ ๓ อย่าง คือ (๑) อนิจจัง เปลี่ยนสภาพอยู่ทุกขณะ คงที่เพียงชั่วครู่ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทนถาวร, (๒) ทุกขตา ธรรมชาติปรุงแต่งคับขันเข้าไว้ เจ็บปวดบีบคั้นด้วยโรคภัยแสนทรมานได้ยาก, (๓) อนัตตตา เป็นไปตามเหตุ ปัจจัย ผันความปรารถนา เห็นอำนาจผู้เป็นเจ้าของสูญสลายไปเอง สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ เห็นว่าสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน ในโลกนี้ย่อมมีลักษณะเสมอเหมือนกันทั้งหมดในรูปแบบของสามัญลักษณะทั้งสิ่งที่มีวิญญาณครองและสิ่งที่ไม่มีความวิญญาณครองย่อมตกอยู่ในกฎของอนิจจังทุกขังอนัตตา มีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลางและมีความแตกสลายในที่สุด สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกันในสามัญลักษณะในฐานะเป็นลักษณะร่วม ที่มีแก่สิ่งทั้งหลายเป็นสามัญเสมอเหมือนกัน คือ ทุกสิ่งที่เป็นสังขตะเป็นสังขารล้วนไม่เที่ยง คงทนอยู่มิได้เสมอเหมือนกันทั้งหมด ทุกอย่างที่เป็นธรรมไม่ว่าสังขตะคือสังขารหรืออสังขตะคือวิสังขารก็ล้วนมิใช่ตัวตน ไม่เป็นอัตตาเสมอกันทั้งสิ้น

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะไม่เที่ยงสิ่งทั้งหลายทั่วไปมีอยู่ในรูปของกระแสที่ประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันเกิดดับสืบทอดกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยงอยู่อย่างนี้เป็นต้น และทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะทุกขังในไตรลักษณ์ แปลว่าทรมานหรือดูแล้วน่าระอาใจ หรือว่าอย่างน่าเกลียด ซึ่งมีลักษณะแห่งความเป็นทุกข์แฝงอยู่ในลักษณะแห่งความไม่เที่ยงแห่งอนิจจัง ๆ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ ทุกขังมีลักษณะแห่งความทรมานหรือทรมานทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่เข้าไปยึดถือ คือสิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน เป็นเพียงธรรมชาติล้วน ๆ หมุนไปตามเหตุและปัจจัยอยู่เนื่องนิจ คือ มีลักษณะให้รู้สึกรู้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตัวตนนั้นไม่มีจริง ความเป็นเพียงไม่รู้และสำคัญผิด ยึดถือว่าตัวว่าตนขึ้น เกิดได้เองตามธรรมชาติของสิ่งที่มีชีวิตชนิดหนึ่งเท่านั้น

^{๑๖} สัมภาษณ์ นายสมร พินิจดวง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลไทรินทร์บ้านสีขา ตำบลไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ มีแนวคิดเกี่ยวกับไตรลักษณ์ คือ การเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้มีความทุกข์ และมีแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ ประยุกต์ธรรมไตรลักษณ์ใช้ ดังนี้

๑. ใช้ปัญญาพิจารณาสังขารในความเที่ยง เพื่อบรรเทาในความไม่มีโรคเสียได้
๒. ใช้ปัญญาพิจารณาสังขารในความเป็นทุกข์ เพื่อบรรเทาความยึดถือในขั้น ๕
๓. ใช้ปัญญาพิจารณาสังขารในความเป็นอนัตตา เพื่อบรรเทาความไม่มีตัวตน^{๑๗}

นายเจริญ เพื่อกมะหิงษ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจัวใหม่ หมู่ที่ ๑๖ บ้านโคกจัวใหม่ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความหมายว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ไตรลักษณ์เป็นธรรมะที่ทำให้เป็นพระอริยะ แปลว่า ลักษณะ ๓ ประการ หมายถึง สามัญลักษณ์คือกฎธรรมดาของสรรพสิ่งทั้งปวง เถรวาทในที่นี้หมายถึงพระเถระผู้รักษารักรธรรมวินัย นับแต่ปฐมสังคายนาครั้งแรกในพุทธศาสนา มีพระอรหันต์เถระ ๕๐๐ รูป รวบรวมธรรมคำสั่งสอนแบบแผนไว้ เมื่อ ๓ เดือน หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐเพราะมีคุณธรรม ถ้าขาดคุณธรรมแล้วก็ไม่แตกต่างอะไรไปจากสัตว์ หรืออาจจะต่ำกว่าสัตว์ เพราะสัตว์มีขอบเขตตามสัญชาตญาณเท่านั้น

ส่วนมนุษย์หรือคนนั้นมีกิเลส โลภ โกรธ หลง เป็นต้น หรือถ้าขาดธรรมะแล้วย่อมต่ำกว่าสัตว์ทั่วไป สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ สรรพสัตว์เป็นหนึ่งในองค์ประกอบแต่ละประเภทมีความพิเศษในตัวเองก็ตาม และจากสาเหตุนี้เองที่ทำให้สิ่งนั้นมีความพิเศษกว่าสิ่งอื่น บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลาย เนื่องจากมีชีวิตของความเป็นสัตว์อยู่ในตัว ถ้าสมมุติว่าเราจะตั้งสมมุติฐานว่าสัตว์ไม่มีชีวิตมันก็ไม่แตกต่างอะไรไปจากสภาพก่อนหน้าที่จะเป็นสัตว์ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ สัตว์ไม่ได้เกิดขึ้นมาบนโลกเลย อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร มีความหมายว่าสิ่งทั้งหลาย มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงเสมอไป ไม่มีลักษณะอันใดที่จะทำให้เรายึดถือได้ว่า เป็นตัวเราของเรา ในบรรดาสรรพสัตว์ ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความทุกข์ ความตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้เคลื่อนที่อยู่เรื่อยๆ คำว่า ตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ นั่น หมายความว่า ทนยากที่จะอยู่กับมันก็อยู่ไม่ได้ เช่นคนเราเมื่อโตขึ้นเป็นหนุ่มสาวก็ยากที่จะหยุดอยู่แค่นั้น ไม่อยากแก่ แต่ก็หยุดไม่ได้ การที่หยุดไม่ได้นี่คือทุกขัง อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ไม่ใช่ตัวตน มีความหมายว่า ไม่มีลักษณะอันใดที่จะทำให้เรายึดถือได้ว่ามันเป็นตัวเราของเรา ธรรมชาติของทุกสรรพสิ่ง คือมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ตามธรรมชาติของสัตว์โลกทั้งมวล

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ไตรลักษณ์ในชีวิตประจำวันคือทุกขัง หมายถึงความทุกข์หรือว่าการที่ต้องทนทุกข์อยู่หรือทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ถ้าเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์แล้วจะแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างมากมาย หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ไตรลักษณ์ตามหลักพุทธธรรม เบื้องต้นที่ว่า วิธีการคิดและการปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาชีวิตอย่างมีระบบ นั้นท่านให้กำหนดพิจารณา ดู กำหนดรู้ ๓ ประการคือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์

^{๑๗} สัมภาษณ์ นายสมจิตร ทองเชิด กำนันตำบลผไทรินทร์ บ้านผไทรินทร์พัฒนาหมู่ที่ ๑๙ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

อนัตตา ความไม่มีตัวตน และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ หากเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์แล้ว จะแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างมากมายและใช้หลักไตรลักษณ์ในการฝึกอบรม ชัดเกลาคจิตใจของตนเอง อนิจจังคือความไม่เที่ยง ไม่คงอยู่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นธรรมดาของสิ่งมีชีวิตจึงมีความรู้สึก มนุษย์จะประสบความสำเร็จในชีวิตได้นั้นจะต้องมีหลักจริยธรรมในการครองชีวิตในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าได้สอนหลักเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีของพวกเราและชุมชนด้วยหลักไตรลักษณ์หรือหลักสามัคคีธรรม^{๑๘} เป็นต้น

นายทองเปลว เชื่อนคำ อาจารย์เกษตรศาสตร์ บ้านฝไทรินทร์ หมู่ที่ ๓ ตำบลฝไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความหมายว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ เป็นของไม่เที่ยงและเป็นของธรรมดา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ มีความแตกต่างกันเป็นคนดีหรือเป็นคนชั่ว สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน เพราะอยู่ในกฎหมายบ้านเมืองเหมือนกันกฎหมายบ้านเมืองนั้น เกี่ยวกับคนจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม เมื่อผิดก็ดำเนินการไปตามนั้น ไตรลักษณ์ก็เป็นกฎธรรมชาติดังนั้น อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นของไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ทุกสิ่งในไตรลักษณ์มีลักษณะ มีลักษณะเป็นทุกข์ ทั้งทุกข์ภายในและภายนอก และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นเป็นของไม่ใช่ตัวตน ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ วิธีแก้ปัญหาสังคมคือต้องมีสติและปัญญาตามหลักธรรมไตรลักษณ์ และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน อยู่หลักธรรมอย่าประมาทในชีวิตและมีสติปัญญาตามหลักธรรมในการดำเนินชีวิตเห็นไตรลักษณ์อย่างถูกต้องแท้จริง อย่าประมาทมีสติและปัญญาในความรอบรู้อยู่ตลอดเวลา^{๑๙}

นายพล วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโนนศิลา หมู่ที่ ๑๘ บ้านโนนศิลา ตำบลฝไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความหมายว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ไตรลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาเป็นคำสั่งสอน ๓ อย่าง ของสรรพสิ่งทั้งปวง คือสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อเห็นด้วยปัญญาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นั่นคือทางแห่งความหมดจดบริสุทธิ์ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่แตกต่างกันโดยสภาพ คือ อนิจจัง ทุกข์ อนัตตา แต่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐเพราะมีคุณธรรม สรรพสัตว์ทั้งหลายต้องแตกสลายไปตามกาลเวลาเป็นธรรมดาตนเอง สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ เหมือนกันที่สรรพสัตว์และสรรพสิ่งที่เกิดมาต้องแตกดับเหมือนกัน อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะเกิดแก่เจ็บตายหรือไม่เที่ยง ทุกสิ่งในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความทุกข์ ความตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้หรือทนทุกข์ทรมานอยู่ และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อนัตตา อาการที่ไม่ใช่ตัวตน อาการที่ไม่มีตัวตนหรือไม่มีตัวยืนโรงอยู่

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ให้มีสติเข้าไปในความสงบนั้น มีธรรมเป็นที่พึ่ง ให้คนในชาติเข้าถึงนิพพาน และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ คิดว่าคนต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย แล้วไม่

^{๑๘} สัมภาษณ์ นายเจริญ เผือกมะหิงษ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่วใหม่ หมู่ที่ 16 บ้านโคกจั่วใหม่ ตำบลฝไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^{๑๙} สัมภาษณ์ นายทองเปลว เชื่อนคำ อาจารย์เกษตรศาสตร์ บ้านฝไทรินทร์ หมู่ที่ ๓ ตำบลฝไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ประมาทปฏิบัติตักสิเลสคือการออกจากความทุกข์ ซึ่งกิเลสเป็นเครื่องมืออยู่ในสันดานสัตว์โลก เมื่อบุคคลรู้ความจริงของกิเลสแล้ว แก้ปัญหาให้ถูกต้อง ย่อมพ้นจากปัญหาคือความทุกข์ได้ อยากให้คนเรารักและรู้ให้อภัยซึ่งกันและกันโดยเอาธรรมมาประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าประเทศไทยทำได้ประเทศไทยก็จะมีความสุขเจริญ^{๒๐}

นายบุญรอด โกเลือน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านผไทรินทร์พัฒนา หมู่ที่ ๑๙ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความหมายว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ลักษณะ ๓ ประการ แห่งสังขารธรรมทั้งหลาย (๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตา ความเป็นอนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่าง จะต้องอยู่ภายใต้กฎลักษณะ ๓ อย่างอันเดียวกัน มีความสัมพันธ์และผูกพันกันเหมือนเชือกสามเกลียว สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความรู้สึกร้อนหนาว กลัว เจ็บ มีการสืบพันธ์เหมือนกัน แต่มีความแตกต่างกัน ตรงที่ว่า มีธรรมในใจ และมีหิริความละอายและความกลัวบาป ถ้าคนไหนมีความรู้สึกกลัวบาปกรรม ได้ชื่อว่า จิตใจสูงกว่าคนธรรมดา หรือสูงกว่าสัตว์ทั่วไป สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ มีความเหมือนกันด้วย เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะความไม่เที่ยง ที่ว่ามันไม่เที่ยง คือมันแปรไป มันเปลี่ยนไป มันไม่อยู่อย่างเดิม มันเป็นอย่างนั้น แล้วมาเป็นอย่างนี้ แล้วก็มาเป็นอย่างโน้น แล้วก็เป็นอย่างโน้นอีกต่อไป อาการอย่างนี้แหละเรียกว่าอนิจจัง ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะ ทนอยู่ไม่ได้ มันต้องเคลื่อนคล้อยไปทุกขณะ เอาไว้ไม่อยู่ อาการไม่อาจคงที่อยู่ที่ใดเรียกว่าทุกข์ไตรลักษณ์ และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ พิจารณาให้เห็นความจริงว่า สรรพสิ่งทั้งปวงไม่ใช่เรา และไม่ใช่ของเรา อนัตตา แปลว่าไม่ใช่ตน คือไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครได้

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ คนเราเกิดมาต้องมีธรรม หมายถึงหน้าที่ที่คนประเภทต่าง ๆ จะพึงปฏิบัติด้วยตนเอง และปฏิบัติต่อกันและกัน เช่นฆราวาสธรรม สำหรับผู้อยู่ครองเรือน และความดีที่ควรทำให้เกิดในตน เช่น มีเมตตา ไม่ตรีจิต ความสงสาร ความรู้จักบุญคุณ ความสามัคคี ความยุติธรรม เป็นต้น แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ มีความขยันขันแข็งในการแสวงหาทรัพย์โดยทางสุจริต รู้จักรักษาทรัพย์ที่ได้มาแล้วให้คงอยู่ เพื่อจะได้ใช้ประโยชน์ในคราวจำเป็น รู้จักคบเพื่อนฝูงที่ดีงาม เพราะเพื่อนมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างหรือทำลายฐานะ รู้จักครองชีพตามสมควรแก่ฐานะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยเกินไป ควรสนใจไตรลักษณ์ศึกษาหาความรู้ให้มากๆ ได้รับประโยชน์ในทางธรรม^{๒๑}

นายประคอง วิจิตรศักดิ์ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ บ้านโคกจั่ว ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น คือ สภาวะธรรมอันปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่สังขารทั้งหลาย เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็แปรสภาพเหมือนกันหมด คือ เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายพล วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโนนศิลาหมู่ที่ ๑๘ บ้านโนนศิลา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^{๒๑} สัมภาษณ์นายบุญรอด โกเลือน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผไทรินทร์พัฒนา หมู่ที่ ๑๙ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ทั้งหมดทั้งสิ้น สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ มีความแตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง เช่น สรรพสัตว์เป็นสัตว์ที่มีวิญญาณ แต่สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น ได้แก่สิ่งที่มี วิญญาณและไม่มีวิญญาณ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ เหมือนกันคือสรรพ สัตว์และสรรพสิ่งนั้นๆ เกิดขึ้นแล้ว เกิด แก่ เจ็บ ตายไปเหมือนกันทั้งหมดทั้งสิ้น อนิจจังในไตรลักษณ์ มีลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง ของสังขารทั้งปวง ทั้งของที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ ล้วนแล้วแต่เป็น อนิจจัง ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ สังขารทั้งหลายทั้งที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณเป็นทุกข์ ต้องทนอยู่หรือทนยาก เกิดแล้วต้องแก่เจ็บตายไป และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ เป็นของ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่ควรถือว่าเราว่าของเรา ว่าตัวว่าตนของเรา

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ สิ่งที่จะต้อง แก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคม ตามแนวทางไตรลักษณ์นั้นคือ จะต้องแก้ด้วยการพิจารณาสังขารว่า เราเกิดมาแล้ว จะต้องประสบทุกคนคือความไม่เที่ยง มีการเกิดแก่เจ็บตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น และ แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ ควรที่จะต้อง ประยุกต์ใช้หลักธรรมไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือนำหลักธรรมไตร ลักษณ์ไปแก้ปัญหา เมื่อมีความทุกข์ในชีวิตประจำวันได้ เพราะทุกชีวิตเมื่อมีปัญหา ย่อมเอาไตรลักษณ์ ไปแก้ปัญหาชีวิตของคนให้มีความเป็นปกติสุขในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งในพระพุทธศาสนามีหลักสัจ ธรรมหรือคำสอนที่สำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชนอยู่เป็นจำนวนมาก โดยไตรลักษณ์เป็นหลักคำสอนที่ สำคัญประการหนึ่งที่มีให้ระลึกถึงความเป็นปกติธรรมดาของสรรพสิ่งบนโลก สอดรับกับคำว่าเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นอาการสามัญของทุกสรรพสิ่งทั้งนามธรรมและรูปธรรมทั้งหมดทั้งสิ้น^{๒๒}

นายผาย สร้อยสระกลาง เกษตรกรดีเด่น สาขาปราชญ์เกษตรกรของแผ่นดิน บ้านสระ คูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความ แตกต่างกัน คือ หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเรื่องไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ เป็นทฤษฎีทั่วไป กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ หมายถึง ลักษณะสิ่งที่เหมือนกันทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง มีความเสื่อม เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอเรียกว่าอนิจลักษณะ, มีลักษณะการทนทุกข์ทรมานหรือความลำบากเรียกว่า ทุกขลักษณะและมีลักษณะแห่งความไม่เป็นตัวของตัวหรือเป็นตัวของใครอื่น เรียกว่า อนัตตลักษณะ ซึ่งเรียกรวมๆ ว่า ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์คือลักษณะสิ่งที่เหมือนกันแก่สังขารทั้งปวง สรรพสัตว์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ มีลักษณะต่างกันเป็นธรรมดา คือ บางคนเป็นเศรษฐี, บางคนเป็นคฤหบดี, บางคนเป็นคนเชื่องช้า, บางคนมีวาสนามาก, บางคนมีวาสนาน้อย, เป็นต้น แต่อีกทางหนึ่งมีลักษณะที่เหมือนกันแก่สังขารทั้ง ปวงนั้นก็เพราะอนิจจังความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขังความเป็นทุกข์ และอนัตตาความเป็นของมิใช่ ตัวตน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้ในลักษณะทั้ง ๓ อย่าง คือ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือเป็นของแปรปรวนเปลี่ยนแปลงสภาพไปเรื่อย ๆ ไม่คงที่ ทุกข์ลักษณะ คือ แสดงให้เห็นว่าเป็นทุกข์ คือ ทนได้ยากหรือคงอยู่สภาพไม่ได้ และอนัตตลักษณะเป็น

^{๒๒} สัมภาษณ์ นายประคอง วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ บ้านโคกจั่ว ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ของที่มีใช้ตัวตน คือ หาเจ้าของมิได้เลย อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง เพราะมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลาง และมีความแตกสลายในที่สุด ไม่ว่าสัตว์มีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นต้น ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความเป็นทุกข์ เพราะเป็นภาระที่ต้องบริการรักษา ประคับประคองอยู่เป็นนิตย์ หรือเพราะเหตุปัจจัยทั้งปวงแต่งให้มีความเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไปจะทำให้คงที่อยู่ในสภาพนั้นไม่ได้อาการที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว อาการที่แสดงถึงความเป็นทุกข์ของมันเป็นต้น เป็นลักษณะของทุกขัง และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความเป็นของมิใช่ตัวตน สังขารเหล่านั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นไปตามธรรมดา ไม่ใช่ตัวตนของใครไม่อยู่ในอำนาจควบคุมของใคร ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเองล้วนแล้วแต่เป็นอนัตตา

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ แก้ปัญหาชีวิตตามไตรลักษณ์ คือว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติจะต้องสนใจในความจริงข้อนี้ให้มากที่สุด หรืออีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อมีปัญหาเห็นสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาแล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสิ่งที่ เป็นทุกข์ คือ สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง คือสิ่งที่ เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข คือ สิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา เมื่อมีปัญหาเห็นอย่างนี้ก็จะถึงซึ่งพระนิพพาน ความดับทุกข์ได้แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ในการแก้ปัญหาชีวิตคือใช้หลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิตในสังคมปัจจุบัน คือ แก้ชีวิตไม่ให้วุ่นวายในสังคม สมาธิแก้ปัญหาชีวิตคน ให้เกิดความสงบไม่สร้างปัญหา ปัญญาแก้ความเห็นผิด ให้เกิดความเห็นตรงตามความจริงของสังขาร และการปฏิบัติธรรมหรือปัญหาของมนุษย์ไม่เกินไปจากธรรม ๕ ประการ หรือเบญจศีล ๕ ประการ การที่มนุษย์หรือคนเรามีปัญหาทุกปัญหา ก็เพราะขาดการปฏิบัติในศีลธรรม ปัญหาของตนและสังคมจึงเกิดความวุ่นวายไม่มีที่สิ้นสุด^{๒๓}

นายคำเตื่อง ภาษี ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน บ้านเลขที่ ๔๐ หมู่ที่ ๘ บ้านโนนเขว ตำบลหัวฝาย อำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์นี้ มีพระพุทธพจน์แสดงหลักไว้ในรูปของกฎของธรรมชาติว่า ตถาคต (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ดำรงอยู่เป็นธรรมลัทธิ เป็นธรรมนิยามว่า (๑) สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง (๒) สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ (๓) ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง, สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์, และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์ หมายถึงสัตว์ที่มีชีวิต, สรรพสิ่ง หมายถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต รวมทั้งสัตว์ที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง มีรูปพรรณสัณฐานแตกต่างกันในเรื่องกรรมจำแนก แต่มีทางที่เหมือนกันอีกทางหนึ่งคือตกอยู่ในไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ประการ อันได้แก่ อนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คำว่า สรรพสัตว์และสรรพสิ่ง รวมทั้งสองอย่างนี้เรียกว่า สังขาร หรือกล่าวถึงไตรลักษณ์ หมายถึงสภาวะที่ถูกปรุงแต่ง คือสภาวะที่เกิดจากเหตุปัจจัย

^{๒๓} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง เกษตรกรดีเด่น สาขาปราชญ์เกษตรกรของแผ่นดิน บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ปรุงแต่งขึ้นทุกอย่าง ประดามี ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม เป็นต้น ร่างกายหรือจิตใจก็ตาม มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม อยู่ในจิตใจหรือเป็นวัตถุภายนอกก็ตาม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างเสมอเหมือนกันใน คำว่า สังขาร คือ สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เว้นแต่พระนิพพานเท่านั้น

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะความไม่เที่ยง ตั้งอยู่และดับไป ของสิ่งทั้งหลาย จึงถึงส่วนย่อยที่ละเอียดที่สุด ทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม ความไม่เที่ยงของส่วนย่อยต่าง ๆ เมื่อปรากฏเป็นผลรวมออกมาแก่ส่วนใหญ่นั้นมนุษย์พอสังเกตเห็นได้ ก็เรียกกันว่าความเปลี่ยนแปลง ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจหรือรู้สึกเหมือนกับว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น มีตัวมีตนของมัน ซึ่งเดิมมีสภาพเป็นอย่างหนึ่ง และบัดนี้ตัวตนอันนั้นเองได้เปลี่ยนแปลงรูปไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ที่อยู่ได้ยาก หรือทนได้ยาก ทั้งที่เป็นอุปาทินนกกสังขารและอุปาทินนกกสังขาร เช่นสัตว์มีชีวิต คือร่างกายนี้มี เย็น, ร้อน, หิว กระจาย ปวด อูจจาระเบียดเบียนอยู่เสมอ หนาวก็ต้องห่มผ้า หิวก็ต้องบริโภคอาหาร เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เช่น ความประจวบกับคนหรือสิ่งของอันไม่เป็นที่รักใคร่, ความพลัดพรากจากคนหรือสิ่งอันเป็นที่รักใคร่, ความปรารถนาไม่สมหวัง ความยากจน ความเสื่อมลาภ ยศ ภูณินทา เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งนั้น และต้องประจวบอันตรายต่าง ๆ มีโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นของมิใช่ตัวตน คือไม่เป็นไปตามใจหวัง คือเมื่อตั้งขึ้นแล้ว บังคับบัญชาไม่ได้ หรือเมื่อประจวบกับอันตรายต่าง ๆ เช่นโรคภัยเป็นต้นเข้าแล้ว เราจะบังคับว่า เราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย ย่อมไม่เป็นไปตามบังคับนั้น เมื่อประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่น่าปรารถนา เราจะบัญชาว่า อย่าเป็นอย่างนั้นเลย ย่อมไม่เป็นไปตามบัญชา

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนใน สังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ต้องกำหนดใช้ปัญญาพิจารณาตามอาการ ๓ อย่าง คือ ความที่สังขารมิใช่ตัวตน ต้องประกอบด้วยปัญญาใช้โยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย กำหนดรู้เช่นนี้จึงแก้ปัญหาชีวิตของคนตามทางพระไตรลักษณ์ได้ และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคม ปัจจุบัน ในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคม คือต้องมีปัญญาโดยกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติ คือ (๑) กฎเกณฑ์ที่เรียกว่าปัญญา คือ รู้เองเห็นเอง และต้องรู้ตามความเป็นจริงสามารถดับทุกข์ได้ (๒) กฎเกณฑ์ที่เรียกว่าปัญญา คือ ได้รับคำสอนหรือได้ยินได้ฟังมา และทำให้แจ้งในส่วนที่จะดับทุกข์ได้ (๓) กฎเกณฑ์แห่งการใช้ปัญญา คือ ต้องใช้คู่กับสติและสมาธิ และต้องใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ บุคคล สถานที่^{๒๔} ฯลฯ

นายไพรัตน์ ชื่นศรี ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านแสงจันทร์ บ้านเลขที่ ๙๙ หมู่ที่ ๗ บ้านแสงจันทร์ ตำบลสนามชัย อำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า พระไตรลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ที่คนเห็นไตรลักษณ์ได้ยากนั้น เพราะมีสิ่งที่ปิดบังไว้ คือ (๑) สันตติปิดบัง อนิจจตา (๒) อิริยาบถปิดบังทุกขตา (๓) ฆนะสัญญาปิดบังอนัตตา

^{๒๔} สัมภาษณ์นายคำเดื่อง ภาษี ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน บ้านเลขที่ ๔๐ หมู่ที่ ๘ บ้านโนนเขว ตำบลหัวฝาย อำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์

- ใช้ปัญญามนสิการพิจารณาให้เห็นความต้งขึ้นและความเสื่อม อนิจลักษณะก็ปรากฏขึ้น
- ใช้ปัญญามนสิการพิจารณาให้เห็นความบีบคั้น ทุกขลักษณะก็ปรากฏขึ้นตามเป็นจริง
- ใช้ปัญญามนสิการพิจารณาถึงธาตุให้กระจายออกเป็นส่วน ๆ อนัตตลักษณะก็ปรากฏขึ้น

สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คำว่า สรรพสัตว์ ต่างจากสรรพสิ่งทั้งหลาย สรรพสิ่งทั้งหลาย คือ สิ่งที่ไม่มีใจครอง สรรพสัตว์คือสิ่งที่มีวิญญาณครองทั้ง ๒ ประเภทนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นสังขาร แปลว่า มีปัจจัยปรุงแต่ง ปัจจัยหรือสังขารเหล่านี้ ย่อมมีลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา มีเสมอกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกันในลักษณะที่เป็นสังขาร แปลว่าเครื่องปรุงแต่งเช่นเดียวกัน และเสมอกันโดยสามัญลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา และโดยความรู้สึกของมนุษย์นั้น ทางธรรมถือว่ามนุษย์ มีความรักสุขเกลียดความทุกข์ฉนใด คนอื่นทั้งหลายก็มีความรักสุข เกลียดความทุกข์ ฉนั้น เช่นเดียวกัน อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง มีสภาพผันแปร มีความเจริญงอกงามในเบื้องต้น มีความเจริญตามวัยและเสื่อมสภาพของมันเอง เราจะบังคับบัญชาว่า อย่าเป็นอย่างนั้นเลย ขอให้อยู่ในสภาพเดิมเถิด แต่สิ่งเหล่านั้นมันเปลี่ยนสภาพของมันไปตามกาลเวลา คือคงสภาพความเปลี่ยนแปลงเสมอและไม่คงทนถาวร เป็นต้น ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ทุกขังในไตรลักษณ์ มีลักษณะความเป็นทุกข์ คงสภาพความเป็นทุกข์ ไม่ว่าสรรพสิ่งนั้นจะมีใจครองหรือไม่ใจครอง ย่อมได้รับความทุกข์ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น เราจะบังคับบัญชาว่า ขอความอย่าทุกข์เลย ย่อมไม่เป็นไปตามคำขอร้องแม้แต่น้อย ย่อมเป็นไปตามสังขาร เป็นต้น และอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความไม่มีตัวตน คือ สรรพสิ่งบังคับไว้ไม่ได้ เมื่อถึงกาลเวลาสิ่งเหล่านั้นต้องพลัดพรากจากไป อยากจะอยู่ในโลกนาน ๆ ทางใจต้องรักษาพยาบาล เมื่อถึงคราวเจ็บป่วยไข้ก็ต้องเข้ารับรักษาตัวพยาบาล เพื่อให้หายจากโรค บางโอกาสโชคดียกก็หายจากการเจ็บป่วยไข้ ไม่ช้าไม่นาน โรคชราที่จะต้องมาถึง คราวนี้จะต้องเฝ้าระวังอย่างวิเศษ พร้อมกับคุณหมอที่มีความเชี่ยวชาญก็ตาม สุดท้ายก็ต้องถึงซึ่งความตายเป็นที่สุด

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ การแก้ปัญหาชีวิตของคนในทางไตรลักษณ์นั้นต้องปฏิบัติตามทางจิต คือให้มีความรู้สึกถูกต้องตามกฎของธรรมชาติว่า ไม่ใช่เรา ไม่มีเรา ไม่ว่าการคิด พูด ทำ ทั้งหมด มีแต่สติปัญญา อยู่แทนในจิตใจว่า เป็นของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือมีแต่ธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น หรือขันธห้า เท่านั้นที่ทำหน้าที่ไม่มีหยุด ไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวเราตัวเขาเข้าไปยุ่งในการคิดพูดทำ ทั้งหมด เรียกว่า เป็นการปฏิบัติธรรมชั้นโลกุตระธรรมถูกต้องทุกขั้นตอนอยู่ภายใน และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ คนต้องปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหน้าที่ เพื่อความดับทุกข์โดยไม่เหลือไม่ว่าคนหรือสัตว์ ก็ต้องทำหน้าที่ ชีวิตจึงจะอยู่รอดได้ การทำหน้าที่นั้นคนจะต้องไม่สร้างปัญหาให้ยุ่งยาก เช่นต้องปฏิบัติเว้นจากอบายมุข มีดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร หรือมีกิริยาอาการทางกายวาจาไม่น่าดู น่าชม แข็งกระด้าง พูดจาหยาบค้าย จึงมีปัญหา^{๒๕} เป็นต้น

^{๒๕} สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านแสงจันทร์ บ้านเลขที่ ๙๙ หมู่ที่ ๗ บ้านแสงจันทร์ ตำบลสนามชัย อำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์.

นายคำ วิชาพลู เครือข่ายองค์กรชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะของสังขารทั้งปวง ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา เป็นต้น สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งปวง มีความแน่นอนที่เป็นธรรมดาเสมอเหมือนกัน กฎธรรมดาที่ว่านั้น เรียกว่า ไตรลักษณ์ มี ๓ ประการ คือ (๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งมวล ที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้นั้น ย่อมมีสภาพเหมือนกันหมด หนีกฎของสามัญลักษณ์ไปไม่พ้น คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง มีสภาพเปลี่ยนแปลงเรื่อย ทุกขังคงสภาพความเป็นทุกข์ หรือทนได้ยาก อนัตตาคงสภาพไม่ใช่เราเขา ไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีใจครองหรือไม่ใจครอง เมื่อถึงกาลเวลาก็ต้องพลัดพรากไปจากกัน เป็นต้น อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะไม่เที่ยง ไม่คงที่ เปลี่ยนรูปสภาพตลอดเวลา กำหนดรู้ได้ด้วยลักษณะ คือ (๑) มีการเกิดขึ้นและดับไป (๒) มีการแปรเปลี่ยนสภาพในระหว่างเกิดดับอยู่ตลอดเวลา (๓) เป็นสิ่งชั่วคราวตั้งอยู่ได้ชั่วขณะ (๔) เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความเที่ยงแท้

ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความเป็นทุกข์ ภาวะที่สังขารทั้งปวงทนได้ยาก ไม่สามารถดำรงคงทนอยู่อย่างเดิมได้ คือ มีลักษณะ คือ (๑) สภาวะทุกข์ ทุกข์ประจำสังขาร (๒) ปกิณณกทุกข์ ทุกข์ที่จรมา (๓) นิพัทธทุกข์ ทุกข์เนื่องนิยต์ (๔) พยาธิทุกข์ ทุกข์เพราะความเจ็บไข้ (๕) สันตปาทุกข์ ทุกข์ร้อน (๖) วิปากทุกข์ ทุกข์เพราะผลกรรม (๗) สหคตทุกข์ ทุกข์ไปด้วยกัน (๘) อาหารปริเยญญทุกข์ ทุกข์ในการหากิน (๙) วิวาหมุลกทุกข์ ทุกข์มีวิวาทเป็นมูล (๑๐) ทุกข์กัณณ์ ทุกข์รวยยอด อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ ความเป็นของมิใช่ตัวตน คือภาวะสังขารและวิสังขาร เป็นของมิใช่ตัวตน กำหนดรู้ได้ด้วยลักษณะ คือ (๑) ไม่อยู่ในอำนาจใครเลย (๒) แยกต่ออัตตา หาความเป็นตัวตนไม่ได้เลย (๓) หาเจ้าของมิได้ไม่มีใครเป็นเจ้าของแท้จริง (๔) เป็นสภาพว่างเปล่าหาสภาวะที่แท้จริงไม่ได้ (๕) เป็นสภาวะธรรมเป็นไปตามเหตุปัจจัย.

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า เราจะเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม มันเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น เมื่อพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็จะเห็นพระไตรลักษณ์เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน ไม่มีเรา ไม่มีเขา ก็สามารถที่จะแก้ปัญหาชีวิตในสังคมได้ และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน การประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตคือจะต้องมีธรรมะ ๔ อย่าง อันได้แก่ธรรมเหล่านี้ คือ (๑) สติ ระลึกถึงธรรมทั้งหลาย ที่อาจจะแก้ปัญหาได้ทันเวลา (๒) ปัญญาหรือความรู้ที่สติเลือกคิดเอามาอย่างเหมาะสมแก่เหตุการณ์นั้น ๆ (๓) สัมปชัญญะ คือปัญญานั้นเผชิญหน้ากับเหตุการณ์นั้นอยู่ด้วยความรู้สึกตัวพร้อม (๔) สมาธิ คือ กำลังจิตที่เพิ่มให้อย่างเพียงพอทั้ง ๔ อย่างนี้ ทำงานสัมพันธ์กันเป็นกลุ่มอย่างประสานกัน ต้องมีสติปัญญารู้สึกตามนัยสติปัญญา ๔ คือ (๑) เห็นกายในกาย (๒) เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย (๓) เห็นจิตในจิต (๔) เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เรียกว่ามีสติขั้นใน^{๒๖}

^{๒๖} สัมภาษณ์นายคำ วิชาพลู เครือข่ายองค์กรชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์.

นายทองคำ แจ่มใส ปราชญ์ชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ เป็นหลักธรรมของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งมวลบนโลกใบนี้ ที่ต้องสำนึกหรือตระหนักในความเป็นจริง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ว่าที่สุดแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง มีความไม่เที่ยง มีความทุกข์ความกังวล และความไม่ เป็นตัวตนที่แท้จริง ฉะนั้นทุกคนจะต้องยอมรับ และเรียนรู้เพื่อสร้างปฏิบัติกรรมดี ซึ่งเป็นสิ่งที่แน่นอน ไม่ต้องทุกข์กังวลและไม่มีศูนย์หายเสื่อมคลายไปไหนได้ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความ แตกต่างกัน คือ ไม่มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด เพราะสุดท้ายแล้วสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย นั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงและดับสลายไปด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความ เหมือนกัน สรรพสัตว์ที่แตกต่างกันนั้นคือความมีวัฏสนธรรมที่ทำให้คนแตกต่างจากสัตว์คือมีสุภาชิตอยู่ บทหนึ่งเป็นสุภาชิตโบราณมีอยู่ก่อนพุทธกาล คือ (๑) อาหาร (๒) การพักผ่อนหลับนอน (๓) ความ กลัว (๔) การสืบพันธุ์ สัตว์และคนมี ๔ อย่างนี้เหมือนกัน ธรรมเท่านั้นที่ทำให้คนให้พิเศษยิ่งกว่าสัตว์ คนที่ปราศจากธรรมย่อมเหมือนสัตว์ ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ มีสิ่งที่เหมือนกันอยู่ ๔ อย่าง คือ อาหาร การนอน ความกลัว และการสืบพันธุ์ และสรรพสัตว์ตลอดถึงสรรพสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกันนั้น คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง ไม่แน่นอน เกิดการเปลี่ยนแปลงตาม ปัจจย ทั้งปัจจยภายในและปัจจยภายนอก ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ ความทุกข์ความกังวลจากความไม่เที่ยง จากความเสื่อม จากที่มีเกิดขึ้นดำรงอยู่ แล้วในที่สุดก็ดับไป ดังนั้นในสรรพสัตว์จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ อนัตตาในไตรลักษณ์มี ลักษณะ ความไม่มีตัวตน การบังคับหรือกำหนดตั้งใจคิดใจต้องการไม่ได้ ดังนั้น คนเราไม่ควรประมาท ในชีวิต ความประมาทนั้นมีหลายประการ คือ

๑. ประมาทในวัยคิดว่าตนยังมีอายุน้อย ยังไม่ประพฤติปฏิบัติดีก็ได้ ฉันทยังไม่ตาย ฉันทยังไม่ เข้าวัดฟังธรรม ฉันทยังไม่รักษาศีลห้า ศีลแปด ศีลอุโบสถ เป็นต้น
๒. ประมาทในทรัพย์ คิดว่าฉันทมีทรัพย์มีเงินทองใช้จ่ายมากมาย ฉันทยังไม่ตาย เป็นต้น
๓. ประมาทในชีวิต คิดว่าฉันทยังมีอายุยืนยาวฉันทจะหาความสุขสนุกสนานไปก่อน ฉันทจะ เป็นนักเลงสุรา ฉันทจะเป็นนักเลงหญิง นักเลงเพศตรงกันข้าม นักเลงการพนัน เป็นต้น
๔. ประมาทในรูป คิดว่าฉันทมีรูปสมบัติสวยงามกว่าใครอื่น ฉันทยังไม่แก่ ไม่ตาย เป็นต้น
๕. ประมาทในยศ คิดว่าฉันทมียศถาบรรดาศักดิ์มีอำนาจาญาญาสูงกว่าใคร ฉันทสูง ฉันทเด่น กว่าใคร ฉันทยังไม่ตาย ดังนั้นเป็นต้นชื่อว่าประมาทในยศ

๖. ประมาทในความรู้ คิดว่าฉันทมีความรู้กว่าใคร ฉันทจบมาจากมหาวิทยาลัย ฉันทมีหลาย ปริญญา ฉันทเป็นนักเรียนหัวนอก ฉันทเป็นด็อกเตอร์ ฉันทหัวสูงกว่าใคร เป็นต้น

ความประมาททั้ง ๖ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย คือ เมื่อประมาทเสียแล้ว ตนเองก็ไม่มีโอกาสประกอบคุณงามความดี พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนที่ประมาท แล้ว เหมือนคนตายแล้ว นี่เป็นบทเตือนจิตสะกิดใจ เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ทุกคนใน สังคมต้องยอมรับในหลักของไตรลักษณ์ซึ่งเป็นสัจธรรม ดังนั้นในการดำเนินชีวิตต้องยึดหลักทางสาย กลางและความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตคือ...ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ความไม่เพ้อเลอะ,

ความไม่เลินเล่อเพลอสติ, ความไม่ปล่อยปละละเลย, ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความผิดพลาดเสียหาย และไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงาม และความเจริญ ความมีสติรอบคอบ และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ ใช้หลักการปฏิบัติในศีล ๕ อย่างรอบรู้แบบครบถ้วน ทำตัวทำตนอยู่บนความพอดี ไม่มีหนี้สิน มีความสันโดษ ยินดีในของ ๆ ตนที่มีอยู่ ไม่เป็นคนโลภมาก มีความประหยัด ซื่อสัตย์ สุจริต มีความจริงใจในตัวเองและอยู่พอดีพองามตามแนวทางของพ่อหลวงรัชกาลที่ ๙ ดังนั้น ไตรลักษณ์เป็นหลักธรรมเป็นหัวใจของชีวิต ของสังคม เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา แต่สังคมและคนไทยยังไม่เข้าใจอย่าลึกซึ้งในหลักธรรมข้อนี้ ควรมีการอธิบายหรือการชี้แจงอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความเข้าใจ เข้าถึงหลักธรรมไตรลักษณ์ ชีวิตและจิตใจในผู้คนและสังคมจะผ่อนคลายเบาบางและลดทุกข์ได้^{๒๗}

ทุกข์ในไตรลักษณ์โดยรวมแล้วเกิดขึ้นได้ ๒ ทาง คือ ทางกาย (กายิกทุกข์) และทางใจ (เจตสิกทุกข์) ซึ่งทุกข์ ทั้ง ๒ ประการนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นมาเอง แต่มีสาเหตุทำให้เกิดทุกข์

๓.๑.๑ กายิกทุกข์และเจตสิกทุกข์

ทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยาก เมื่อถือเอาความหมายอย่างง่าย ๆ ได้แก่ความไม่สบาย ความลำบาก ความเดือดร้อน เป็นผลของความทุกข์ พระพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์ เรื่องการดับทุกข์ ทางทำให้เกิดทุกข์มีหลายทาง แต่หลักใหญ่ๆ แล้ว มี ๒ ทาง คือ กายิกทุกข์ เป็นทุกข์ทางกาย และเจตสิกทุกข์ เป็นทุกข์ทางใจ อีกประการหนึ่ง เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์มีสองทาง คือ (๑) สามิสทุกข์ ได้แก่ทุกข์อิงอามิส หมายถึง ทุกข์ที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่เป็นเหยื่อล่อ ให้นัคนรไขว่คว้าเพื่อให้เป็นประโยชน์สมความต้องการของตน เมื่อไม่ได้อย่างหวังก็เป็นทุกข์ หรือได้มาก็เป็นทุกข์เพราะต้องระวังรักษากลัวสูญหาย เป็นกามคุณที่เจอไปด้วยทุกข์ เป็นบ่วงที่คอยผูกมัดให้ติดอยู่ในภพชาติ (๒) นิรามิสทุกข์ ได้แก่ทุกข์ไม่อิงอามิส หมายถึง ทุกข์ขึ้นต้นของบุคคลผู้พยายามเปลื้องตนให้หลุดพ้นจากเหยื่อล่อทั้งปวง เป็นทุกข์ที่เกิดจากความเพียร เพื่อห้ามจิตไม่ให้พะวักพะวนถึงกามคุณและอาสวะกิเลส กายิกทุกข์และเจตสิกทุกข์^{๒๘} คือ

๑. **กายิกทุกข์** ทุกข์ทางกาย การที่กายมีภาวะไม่ปกติ หรือ มีสภาพร่างกายไม่สมประกอบ พิกลพิการ ทำอะไรก็มีอุปสรรคขัดขวาง มีโรคภัยเบียดเบียน และการไม่มีทรัพย์เครื่องอุปโภคบริโภคใช้สอย มีความยากลำบากในการหาเลี้ยงชีพ ตลอดถึงความเหน็ดเหนื่อยจากการประกอบกิจการงาน เป็นต้น เรียกว่า ทุกข์ทางกาย

๒. **เจตสิกทุกข์** ทุกข์ทางใจ คือความเหือดแห้งใจ ความพิโรธรำพัน ความเสียใจโทมนัส การประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ความปรารถนาที่ไม่สมหวัง หรือใจถูกไฟคือกิเลส ได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ เมาอยู่ให้รู้มึนร้อนวุ่นวายเป็นทุกข์ เป็นต้น เรียกว่า ทุกข์ทางใจ

^{๒๗} สัมภาษณ์ นายทองคำ แจ่มใส ปราชญ์ชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์.

^{๒๘} อภิ.ย. (ไทย) ๓๕/๑๐/๓๕๗.

ทุกข์ทั้ง ๒ ประการ คือ กายิกทุกข์ หรือทุกข์ทางกาย และเจตสิกทุกข์ หรือทุกข์ทางใจนี้ ทำให้เกิดทุกข์ในสังคัม ๔ ด้าน

๓.4 ทุกข์ในสังคัม ๔ ด้าน

ทุกข์ของคนในสังคัมจังหวัดบุรีรัมย์นั้น โดยภาพรวมแล้ว มี ๔ ด้าน คือ ด้านครอบครัว ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านจิตใจ มีรายละเอียด ดังนี้

๓.4.๑ ด้านครอบครัว

ปัญหาทางด้านครอบครัว ไม่นับว่าเป็นปัญหาที่น่ากังวล หรือจะเป็นปัญหาหนักของหมู่บ้านหรือชุมชน ถึงแม้จะมีปัญหาในเรื่องของการอพยพโยกย้ายไปทำงานในต่างถิ่นของคนหนุ่มสาววัยทำงานบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดปัญหาด้านครอบครัวมากมายนัก ในทางตรงกันข้ามเด็กๆ ที่มีพ่อแม่ไปทำงานในเมืองใหญ่แล้วต้องอาศัยอยู่กับญาติผู้ใหญ่ที่เป็นปู่ย่าตายายกลับไม่ได้ทำให้เด็กมีปัญหาขาดความอบอุ่น เนื่องจากได้รับความเอาใจใส่ดูแลด้วยความรักจากญาติผู้ใหญ่เหล่านั้นๆ เป็นอย่างดี ทำให้เด็กๆ สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคัมได้อย่างปกติสุขและพัฒนาด้านการเรียนรู้ได้อย่างเต็มความสามารถเหมือนๆ กับเด็กทั่วไป ทั้งนี้ จากการที่คณะกรรมการหมู่บ้านได้ดำเนินตามนโยบายของจังหวัด คือ การปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานอยู่แล้ว โดยเฉพาะในข้อที่ ๘๑/๑ ที่ว่า “ให้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายเด็กและเยาวชน (กม.น้อย) เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วม เป็น กม. คู่ขนาน ในการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้สามารถรับช่วงการพัฒนาหมู่บ้านในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ระบบทายาท) ในการจัดตั้ง กม.น้อย ให้ผู้ใหญ่บ้านออกคำสั่งแต่งตั้งด้วยความเห็นชอบของคณะกรรมการหมู่บ้าน และให้มีพิธีปฏิญาณตนรับหน้าที่ตามบัญญัติธรรมนูญหมู่บ้าน” ด้วยติมาตลอดตั้งแต่เริ่มใช้ธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานโดยได้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายเด็กและเยาวชน (กม.น้อย) เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วม เป็น กม. คู่ขนาน ในการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้สามารถรับช่วงการพัฒนาหมู่บ้านในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ระบบทายาท) จึงทำให้เด็กและเยาวชนได้มีกิจกรรมทำอยู่ตลอด ไม่มีเวลาในการจับกลุ่มมั่วสุมทำสิ่งที่ไม่ดีกับธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลาน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ไม่มีปัญหาทางด้านนี้ในชุมชน

จากการที่คณะกรรมการหมู่บ้านได้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายเด็กและเยาวชน (กม.น้อย) นั้น ทำให้เยาวชนได้มีส่วนร่วม เป็น กม. คู่ขนาน ในการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน และได้ร่วมฝึกปฏิบัติงานในกิจกรรมด้านต่างๆ ภายในหมู่บ้าน โดยการทำงานกับคณะกรรมการหมู่บ้านชุดใหญ่ ถือว่าเป็นการ รับช่วงการพัฒนาหมู่บ้านในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ คณะกรรมการหมู่บ้านยังได้ปฏิบัติตามหมวดที่ ๒ ว่าด้วยดีที่ ๑ เป็นคนดีแห่งธรรมนูญหมู่บ้าน โดยมีคณะทำงานด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลักในหมวดนี้ สร้างจิตสำนึกให้ทุกครอบครัวประพฤติตนเป็นคนดี ละเว้นความชั่ว และเกรงกลัวบาปทุกครอบครัวต้องธำรงและรักษาไว้ซึ่งความเป็นชาติไทย เทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ด้วยชีวิต สมาชิกทุกครอบครัวต้องรักษาศีล ๕ หรือปฏิบัติตามหลักศาสนาที่นับถือ เว้นจากการประพฤติชั่ว มีจิตสำนึกดี ทำแต่ความดีและปฏิบัติตามกฎข้อห้าม ดังนี้

๑) ห้ามผู้ใดมีการประทุษร้าย ทะเลาะเบาะแว้ง ทำให้ผู้อื่นเกิดความเดือดร้อนหรือเสียหาย แก่ร่างกายและทรัพย์สินทั้งส่วนตนและส่วนรวม

๒) ห้ามผู้ใดมีพฤติกรรมการลักขโมย หรือยึดเอาทรัพย์สินของบุคคลอื่นโดยที่ไม่ได้รับอนุญาต รวมทั้งห้ามทำลายหรือทำให้เสียหาย ซึ่งทรัพย์สินของผู้อื่นหรือทรัพย์สินทางราชการหรือหมู่บ้าน

๓) ห้ามผู้ใดล่วงละเมิดประเพณี หรือมีพฤติกรรมแสดงออกเชิงชู้สาว กับบุตร ภรรยาหรือสามีผู้อื่น การแย่งชิงของรักของบุคคลอื่นไม่ดี ทำให้เป็นบาป มีผลทำให้เสียหาย

๔) เฝาระวัง ห้ามมีการหลอกลวง ต้มตุ๋น ใส่ร้ายป้ายสี ต่อกันหรือพูดไม่ดีทำให้อันตราย

๕) ส่งเสริมให้ลด ละ เลิก บุหรี่ สุราหรือเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ และห้ามเล่นการพนัน ผิดกฎหมาย ทำให้เสียวัฒนธรรมประเพณีประเพณีปฏิบัติความดีงาม

ผู้ใดกระทำการฝ่าฝืน ให้คณะกรรมการหมู่บ้านว่ากล่าวตักเตือน พร้อมแจ้งต่อที่ประชุม และประชาสัมพันธ์ให้ราษฎรในหมู่บ้านทราบ และหากเป็นความผิดตาม (๑) และ (๓) ให้ชดใช้ค่าสินไหมทดแทนหรือชดใช้สิ่งของที่ชำรุด สูญหาย หากเป็นความผิดตาม (๒) ให้ทำการปรับเงิน ๒ เท่า หรือให้ซ่อมแซมหรือชดเชยทรัพย์สินเท่ากับจำนวนที่สูญหาย หรือให้ดำเนินคดีตามกฎหมาย และเป็นความผิดฐานเล่นการพนันตาม (๕) ต้องจ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนหมู่บ้าน จำนวน ๕๐๐ บาท ต่อคน และทุกคนต้องรับผิดชอบกันไม่ยกเว้น

ดังนั้น ในปัจจุบัน ประชาชนชาวบ้านประสบปัญหาทางด้านครอบครัวบ้างเหมือนกัน แต่ไม่ถึงขนาดว่าเป็นปัญหาที่น่ากังวล หรือจะเป็นปัญหาหนักของหมู่บ้านหรือชุมชน ในขณะเดียวกัน ถึงแม้จะมีปัญหาในเรื่องของการอพยพโยกย้ายไปทำงานในต่างถิ่นของคนหนุ่มสาววัยทำงานบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดปัญหาด้านครอบครัวมากมายนัก ในทางตรงกันข้าม เด็กๆ ที่มีพ่อแม่ไปทำงานในเมืองใหญ่ แล้วต้องอาศัยอยู่กับญาติผู้ใหญ่ที่เป็นปู่ตายาย กลับไม่ได้ทำให้เด็กมีปัญหาขาดความอบอุ่น เนื่องจากได้รับความเอาใจใส่ดูแลด้วยความรักจากญาติผู้ใหญ่เหล่านั้นเป็นอย่างดี ทำให้เด็กๆ สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุขและพัฒนาด้านการเรียนรู้ได้อย่างเต็มความสามารถเหมือนกับเด็กๆ ทั่วไป ทั้งนี้ จากการที่คณะกรรมการหมู่บ้านได้ดำเนินตามนโยบายของจังหวัด คือ การปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานอยู่แล้ว โดยเฉพาะในข้อที่ ๘๑/๑ ที่ว่า ให้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายเด็กและเยาวชน (กม.น้อย) เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วม เป็น กม. คู่ขนาน ในการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้สามารถรับช่วงการพัฒนาหมู่บ้านในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงทำให้เด็กและเยาวชนได้มีกิจกรรมทำอยู่ตลอด ไม่มีเวลาในการจับกลุ่มมั่วสุมทำสิ่งที่ไม่ดีกับธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ไม่มีปัญหาทางด้านนี้ในชุมชน

การส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้านครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการของประชาชน สภาพปัญหาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์ สามารถแยกเป็น ๒ ส่วน คือ เยาวชนตามอำเภอนอกเมืองก็มีคุณภาพชีวิตที่ลำบากหลายอย่างไม่สุขสบาย แต่ก็ไม่ถึงกับตกต่ำเกินไป พอเยียวยาแก้ไขได้ ประชาชนในเมืองมีความสะดวก และดีกว่าอยู่แล้วและดีขึ้น โดยมีหลายระดับแห่งคุณภาพชีวิตที่ดี

แตกต่างกัน^{๒๙} คุณภาพชีวิตของประชาชนมีทุกระดับชั้น คือ จน ปานกลาง และสูงสุด คนจนก็มีปัญหาในส่วนของคนจน ปานกลางก็มีส่วนปัญหาของปานกลาง สูงสุดก็มีส่วนปัญหาสูงสุด แต่สรุปคุณภาพชีวิตของคนยากจนจะด้อยกว่าเขาค่อนข้างมาก^{๓๐} คุณภาพชีวิตของประชาชน หมายถึง ความเป็นอยู่ที่ดีของตนเอง ทางด้านร่างกายและจิตใจ ของสังคม และยังครอบคลุมไปถึงความปลอดภัยในสิทธิและเสรีภาพ คุณภาพชีวิตของคนบุรีรัมย์ ซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ในขณะที่ปัญหาส่วนมากที่พบ ได้แก่ รายได้สินค้าเกษตรกรรมตกต่ำตามภาวะราคาผลผลิต การหารายได้เสริมยังไม่มากพอ^{๓๑} ปัญหาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์ จะต้องได้รับการพัฒนาหรือยกระดับคุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งแต่ละปัญหาต้องได้รับการแก้ไขทุกภาคส่วน หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องต้องแก้ไขปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เช่น ปัญหาการศึกษา ปัญหาเศรษฐกิจของสังคม ปัญหาด้านสาธารณสุข และปัญหาคุณธรรมจริยธรรม^{๓๒}

สภาพปัญหาคุณภาพชีวิตของประชาชนก็มีเหมือนกันทุกคน คือ เกิด แก่ เจ็บ และตาย แต่ในระหว่างมีชีวิตเป็นอยู่ ก็จะมีปัญหาการเลี้ยงชีพ การศึกษา การงาน สิ่งแวดล้อม ที่อยู่อาศัย^{๓๓} ด้านการศึกษา ด้านสุขภาพอนามัย การประกอบอาชีพ การมีส่วนร่วม และพัฒนาหรือจัดการท้องถิ่น บ้านเมือง ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน จึงมีการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุข ตลอดแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิต^{๓๔} ซึ่งปัญหาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปัญหาเศรษฐกิจและสังคม ปัญหาสุขภาพอนามัย และปัญหาประชาชนขาดความรู้ ขาดความรู้ด้านกฎหมายในการดำรงชีวิต สิทธิมนุษยชน ปัญหายาเสพติด และปัญหาความยากจน ขาดความรู้ในการทำงานหา

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา (ฐานิสฺสโร), รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์รูปที่ ๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๐} สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร, เจ้าอาวาสวัดบ้านบุตาวงษ์ และรองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๓๑} สัมภาษณ์ นายจรินทร์ รอบกลาง, หัวหน้ากลุ่มงานพัฒนาชุมชน จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๒} สัมภาษณ์ นายทองใจ ปุยไธสง, พัฒนาการอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๓} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญทัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๓๔} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง, เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง, ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๕} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญทัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๓๖} สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา (ฐานิสฺสโร), รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์รูปที่ ๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร, เจ้าอาวาสวัดบ้านบุตาวงษ์ และรองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

รายได้^{๓๕} การหาเลี้ยงชีวิตในทางผิด อาชีพที่ผิดกฎหมาย เช่น เขาประกอบมิจอาชีพ หรือประกอบอาชีพผิดกฎหมาย เช่น พวกมิจอาชีพ^{๓๖}

๓.4.๒ ขรวาธรรม ๔

การจะแก้ปัญหาด้านครอบครัวได้นั้น จะต้องประยุกต์ใช้หลักขรวาธรรม หลักธรรมในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำหรับผู้ครองเรือน มี ๔ ข้อ^{๓๗} คือ

๑. **สัจจะ** หมายถึง ความซื่อสัตย์ต่อกัน ความไว้นื้อเชื่อใจกัน ไม่นอกใจกัน สามิภรรยารักใคร่กัน ต่างฝ่ายต่างจริงใจและซื่อสัตย์ต่อกันไม่มีความลับต่อกัน พุดง่าย ๆ คือรักเดียวใจเดียวต่อกันอย่าหลายใจ แต่อย่าหึงกันจนมากเกินไป เพราะจะนำไปสู่การเข้าใจผิด เกิดการโกรธเคืองกัน ทะเลาะวิวาทกันเองอาจทำให้ชีวิตครอบครัวแตกแยก

๒. **ทมะ** แปลว่า ความฝึกฝนปรับปรุงตน ทมะ นี่เป็นข้อสำคัญในการที่จะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้า ทมะ หมายถึง การรู้จักข่มใจ หักห้ามใจในเวลาที่มีเรื่องราวที่ไม่สบายใจเกิดขึ้น เช่น เวลาโกรธ ก็พยายามข่มใจไม่ให้โกรธ หรือแสดงความโกรธนั้นต่ออีกฝ่ายหนึ่ง เพราะจะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งไม่พอใจหรืออาจโกรธตอบอันจะนำไปสู่การทะเลาะกันได้ บุคคลที่มาอยู่ร่วมกันนั้น ย่อมมีพื้นเพต่าง ๆ กัน มีอุปนิสัยใจคอและสังสมประสบการณ์มาไม่เหมือนกัน แต่เมื่อมาอยู่ร่วมกันแล้วจำเป็นที่จะต้องปรับตัวเข้าหากัน

๓. **ขันติ** คือ ความอดทน ความอดทนเป็นเรื่องของพลังความเข้มแข็ง ความอดทนหมายความว่า ให้รู้จักอดทนต่อคำกล่าวติฉินของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือของคนอื่น ๆ เขาจะว่าอะไรก็ให้พยายามอดทนไว้ เก็บอารมณ์ไว้ อย่าแสดงออกตอบ เพราะหากแสดงออกตอบก็จะนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกัน โกรธเคืองกัน ผิดใจกัน เวลาที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโกรธ ก็ให้อีกฝ่ายหนึ่งพยายามอย่าโกรธตอบ หรือทางที่ดีที่สุดให้หนีไปให้ไกล คนเราเมื่ออยู่ร่วมกันท้าวานว่าเหมือนลื่นกับพิน ย่อมจะมีโอกาสที่กระทบกระทั่งกัน จึงต้องมีความหนักแน่นและอดทน

๔. **จาคะ** แปลว่า การเสียสละ การรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตนให้อีกฝ่าย หรือเสียสละความสุขของตนเพื่ออีกฝ่าย ทุกฝ่ายพยายามยอมกันในเรื่องบางเรื่องหรือทุกเรื่อง การเสียสละเพื่อประโยชน์แก่กันจะเกิดความสงสารเห็นอกเห็นใจกันมากที่สุด^{๓๘}

๓.4.๓ ด้านเศรษฐกิจ

การจะแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ คือ ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินการสร้างเศรษฐกิจชุมชนเพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีศักยภาพสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้ ปัญหาด้านเศรษฐกิจที่พบในชุมชนส่วนใหญ่มีใช้ปัญหาที่วิกฤติขนาดจนต้องร้องขอหรือพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกต่างๆ แต่เป็นปัญหาเพียงเล็กน้อยที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญทั่วไปที่พบเห็นได้ในชุมชนชนบทต่างๆ ทั่วประเทศ นั่นคือ ปัญหาราคาสินค้าทางการเกษตรตกต่ำ อย่างไรก็ตาม

^{๓๕} สัมภาษณ์ นายทองใจ ปุ้ยโธสง, พัฒนาการอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๓๖} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง, เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง, ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๗} พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ ป.ธ.๙), เบญจศีลเบญจธรรม : อุดมชีวิตของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นบุญ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

ประชาชนในหมู่บ้านต่างก็ได้ัญเชิญปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อมุ่งไปสู่ความสุขที่เกิดจากความสมดุล ความพอประมาณอย่างมีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดี ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ มีความเป็นอยู่อย่างเป็นสุขและพอเพียง ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนในหมู่บ้านได้รวมกลุ่มในการปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อรับประทานในครอบครัวกันอยู่แล้ว ซึ่งมีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มปลูกมะนาว เป็นต้น ในขณะที่ถ้ามีผลผลิตมากก็จะนำมาแลกเปลี่ยนกันในชุมชน หรือส่งขายในตลาดของชุมชนอื่นๆ

นอกจากนี้ คณะกรรมการหมู่บ้านยังได้ปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลาน หมวดที่ ๔ ว่าด้วยดีที่ ๓ รายได้สมดุล โดยให้คณะทำงานด้านส่งเสริมเศรษฐกิจ เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลักในหมวดนี้ ส่งเสริมให้ทุกครอบครัวร่วมปฏิบัติตามแนวทางการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ การออม จัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อแก้ปัญหาความยากจน โดยผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนตามกิจกรรม อาชีพ พร้อมจัดทำแผนพัฒนาอาชีพนั้นๆ ส่งเสริมให้ทุกครัวเรือนปลูกพืชผักสวนครัวเลี้ยงสัตว์ การประมง อาชีพเสริมอื่นตามความเหมาะสมของพื้นที่และศักยภาพภายในหมู่บ้านเพื่อการบริโภคหรือการจำหน่ายเพื่อเพิ่มรายได้และให้คณะกรรมการหมู่บ้านมีหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนการประกอบอาชีพดังกล่าวในหมู่บ้าน โดยรับซื้อสินค้าจากแต่ละครอบครัวเพื่อนำมาจำหน่ายยังร้านค้าสหกรณ์ประจำหมู่บ้านหรือจัดให้มีตลาดนัดในชุมชน หรือตลาดเซราะกราวเพื่อให้มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันในหมู่บ้าน หรือการรวมกลุ่มสินค้าต่างๆ ไปจำหน่ายในตลาด เสมือนมีตู้เย็นข้างบ้าน ATM ข้างกาย และให้ประสานแหล่งความรู้และแหล่งเงินทุนต่างๆ มาสนับสนุนให้ชุมชน รณรงค์ให้มีการจัดตั้งธนาคารหมู่บ้าน หรือกลุ่มออมทรัพย์อื่นๆ ส่งเสริมให้มีการตั้งสหกรณ์หรือร้านค้าชุมชนประจำหมู่บ้าน เพื่อเป็นศูนย์กลางในการจำหน่ายสินค้าในราคาที่เป็นธรรม และสร้างรายได้ให้กับสมาชิก หรือครอบครัวในหมู่บ้านและให้คณะกรรมการหมู่บ้านกำหนดระเบียบหลักเกณฑ์ในการดำเนินการ ส่งเสริมให้มีอาชีพทางเลือก หรืออาชีพเสริมเพื่อยกระดับสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP) อาชีพเชิงเศรษฐกิจการตลาด สนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มอาชีพพัฒนาสู่วิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชนและสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เพื่อการแลกเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ และการเรียนรู้ร่วมกัน ส่งเสริมให้มีการทำเกษตรอินทรีย์วิถีชาวบ้าน เพื่อลดต้นทุนทางการผลิตของเกษตรกรภายในหมู่บ้าน และส่งเสริมให้มีการใช้พลังงานทางเลือกและพลังงานทดแทน เพื่อการใช้วัสดุที่เป็นเชื้อเพลิงอย่างคุ้มค่า ส่งเสริมและจัดให้มีศูนย์เรียนรู้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้าน เพื่อการเรียนรู้และให้ราษฎรในหมู่บ้านนำไปใช้โดยให้มีศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการประกอบอาชีพ การจำหน่ายสินค้าและการสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชน^{๓๙}

นอกจากนี้ ประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ยังได้ดำเนินการขับเคลื่อนนโยบายสำคัญของรัฐบาลที่มุ่งสู่ประชาชนในชนบท ย่อมมีผลกระทบในวงกว้าง และได้คะแนนนิยมในหมู่รากแก้วที่สำคัญจะต้องโดนใจคนชนบท เข้าถึงจิตวิญญาณของคนที่ยึดมั่นปัจเจกทั้งปวง กระจายโอกาสให้กลุ่มด้อยโอกาสทางสังคมเข้าถึงแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพ ซึ่งต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวน

^{๓๙} ประมวลจากการสัมภาษณ์ นางจินตนา ประเสริฐ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านน้อยบุตาวงศ์, ๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

มาก บางคนเรียกว่านโยบายประชานิยม แต่นั่นเป็นความหมายที่เข้าใจทั่วๆ ไป ประชานิยมมีความหมายกว้างขวางครอบคลุม มีมิติที่เข้าใจแตกต่างกัน แล้วแต่ท่านจะตีความเชิงบวกหรือเชิงลบ ในต่างประเทศก็มีนโยบายในลักษณะนี้อยู่มาก แต่นโยบายที่ส่งผลถึงคะแนนเสียงมากที่สุด ย่อมเป็นนโยบายที่ยังลงลึกถึงรากแก้วในชนบทและในชุมชน ถูกใจ ชอบใจ เข้าใจ แต่ผลกระทบจะเป็นอย่างไร เป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งต้องนำมาใคร่ครวญเป็นสำคัญด้วย

ส่วนนโยบายที่เรียกว่าข้างบนหลายชิ้นนั้น ส่วนใหญ่จะเรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาความยากจน รัฐจัดงบประมาณให้อยู่ในยุทธศาสตร์แรกที่ว่ายุทธศาสตร์ขจัดความยากจน ขณะนี้เรามุ่งงานขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นปรัชญาที่เป็นหัวใจของการแก้จนอย่างยั่งยืน คือต้องอยู่บนวิถีแห่งความพอเพียง ถ้าเราอยู่อย่างพอเพียงแล้ว ความจนสามารถถลึงคลาไคลแก้ไขได้ และจากการประเมินพบว่า ครึ่งหนึ่งของสภาพปัญหาแก้ด้วยตัวของชุมชนเองบนวิถีพอเพียงนั่นเอง บางท่านใช้คำว่าการพัฒนาชนบทผสมผสาน บางสมัยเช่นในยุครัฐบาลที่แล้วใช้ชื่อว่า การแก้ปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการ หรือมีการพัฒนาหมู่บ้าน SML บางแห่งเรียกว่าการสร้างชุมชนเข้มแข็ง บางแห่งเรียกการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง ถ้าเกี่ยวกับสาธารณสุขก็จะเรียกยุทธศาสตร์เมืองไทยเข้มแข็ง หรือแนวของพัฒนาชุมชน ก็จะระบุคำว่าพัฒนาชุมชนในบริบทต่าง ๆ ดังนั้น จะชื่ออะไรก็ตามแต่ น่าจะเหมือนกับการกำหนดชื่อหนังสือ จะตั้งชื่ออะไรก็ได้ แล้วแต่ใครจะเรียกขาน แต่สาระตลึงข้างในนั้นเรื่องเดียวกัน เชื่อมโยงกัน กลุ่มเป้าหมายเดียวกันทั้งสิ้น

ชุมชนจะเข้มแข็งแรงดังवादผืนได้ จะต้องมีการจัดการชุมชนหรือแผนชุมชน ศัพท์แสงทางวิชาการบางแห่งเรียกว่าไปจัดการความรู้ในชุมชน เป็นกิจกรรมในกระบวนการเรียนรู้ และแสวงหา เพื่อให้รู้จักตัวเอง รู้จักครอบครัว ในชุมชน/หมู่บ้านนั้นๆ การจะไปสู่ความเข้มแข็งได้ ต้องมีการถกทอจนตลึงลึก ทำแล้วทำอีก เรียนรู้ เรียนปฏิบัติ จนเชื่อมโยงกันและขยายวงออกไป เกิดพลังขับเคลื่อนที่ระเบิดจากข้างใน (ของชุมชน) เอง โดยเริ่มจากความพอเพียงในระดับตนเอง ครอบครัว เป็นลำดับ อย่างไรก็ตามอยากฝากข้อคิดในการจัดการสู่ชุมชนเข้มแข็ง จึงมีองค์ประกอบเป็น “๗ ก” เป็นพื้นฐานขั้นต้นที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ดังต่อไปนี้ คือ

๑. แกนนำ ต้องมีผู้นำ คนนำ กลุ่มนำ เป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรก ที่พยุ่งหมู่บ้านขึ้นมา อาจเป็นผู้นำตามกฎหมาย (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) หรือผู้นำตามธรรมชาติที่ได้รับความเชื่อถือ ได้เรียนรู้จากการดำเนินวิถีชีวิตจนเป็นแบบอย่าง ถ้าไม่มีผู้นำ จะไม่มีคนตาม ถ้าไม่เห็นตัวอย่างก็ไม่มีใครสนใจ แกนนำอาจไปศึกษาเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ แล้วนำมาถ่ายทอด ผู้นำในความหมายนี้ จะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง

๒. กลไกการบริหารจัดการ เรียกกว้างๆ ถึงการจัดการชุมชน ว่าต้องมีกระบวนการ มีกรอบการทำงาน ใน ๓ คำ เป็นอย่างน้อย ก - ข - ค

- ก แรก คือ กฎ กติกา กลยุทธ์ ชาวบ้านเขาจะมีกฎยึดถือเป็นข้อตกลงของแต่ละกลุ่ม จะแบ่งสรรทรัพยากรอย่างไร จะลงขันกันอย่างไร มีกฎในหมู่บ้าน นอกจากกฎหมาย หรือมีกฎธรรมชาติของเขาเอง มีกติกา ระเบียบกฎเกณฑ์ และมีกลวิธีในการทำงาน ประสาน ขยายวง บางแห่งเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม เชื่อในความดีงามและกรรมของตนเอง

- ข ข้อมูล การจะรู้จักตนเอง รู้จักครอบครัว ต้องมีข้อมูลของคน รู้รายรับ-รายจ่าย ครัวเรือน โดยการจัดทำบัญชีแต่ละครัวเรือน รู้จักจุดอ่อน-จุดแข็ง เกิดจากได้เห็นตัวเลขค่าใช้จ่าย

รู้จักเหตุ จึงนำมาสู่ผลในการบรรเทาหรือแก้ปัญหา ฉะนั้น ตัวเลขที่ปรากฏในชุมชน จะต้องรู้จักเก็บกันเอง (โดยวิธีการใดหรือขอรูปแบบจากหน่วยใดก็ได้)

- ค ความรู้ ต้องมีต้นแบบที่เป็นองค์ความรู้ มีเทคโนโลยีเข้ามาช่วย อาศัยภูมิปัญญาชาวบ้าน จะเน้นด้านต่างๆ เช่น ด้านเกษตรอินทรีย์ ด้านอาหารปลอดภัย เป็นต้น

๓. กลุ่ม เมื่อมีการจัดการที่ดีจะแบ่งซอยกลุ่มออกไปหลายกลุ่ม ทั้งอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสวัสดิการชุมชน กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มแม่บ้านทอผ้า กลุ่มเลี้ยงกบ ฯลฯ มีกลุ่มมากแบ่งงานกันทำมาก ก็จะเกิดพลังตามมา แบ่งกันรับผิดชอบ และขยายวง

๔. กองทุน การระดมทุนของกลุ่ม ทำให้กิจกรรมของชุมชนต่อยอดเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน กองทุนในหมู่บ้านมีหลายก้อน ทั้งที่รัฐเคยให้ไว้ หรือที่ส่วนราชการจัดสรรให้แก่หมู่บ้านมีระดับความยากจน กองทุนที่เกิดจากการลงขันกันเอง อะไรก็ตามแต่ที่เป็นปัจจัยให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่อง ชาวบ้านจะเรียนรู้ มีการจัดระเบียบการเงินกองทุนที่ดูแลกันเอง

๕. กิจกรรม กิจกรรมมี ๒ ประเภท กิจกรรมสังคมในชุมชน กับกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการผลิต ทั้งในเรื่องวิสาหกิจชุมชนของชุมชนต่าง ๆ เช่น การผูกติดกับการสร้างความสามัคคีสมานฉันท์ในชุมชนของชมรมต่าง ๆ เช่น ชมรมผู้สูงอายุ ชมรมคนรักการออกกำลังกาย ชมรมธรรมะท้องถิ่น ฯลฯ กิจกรรมในชุมชนมีการประชุมประชาคม มีเวทีสมานฉันท์ มีเวทีที่วัด โรงเรียน สวนสาธารณะ สามารถจรรโลงให้เกิดความปรักปรำพร้อมแก่ประชาคม รวมตลอดถึงกิจกรรมร่วมกันแก้ปัญหาภัยพิบัติของพื้นที่ เมื่อเกิดมีให้ช่วยกันคุ้มครองรักษา

๖. การเกษตร ที่หยิบยกเรื่องการเกษตรมาเป็น ก. ที่ ๖ เพราะร้อยละ ๗๐ ของหมู่บ้าน/ชุมชน พึ่งการเกษตรในมิติต่างๆ แต่ละชุมชนต้องเลือกกิจกรรมการเกษตรเด่นๆ มาทำให้เป็นจุดขาย จากนั้นจะขยายไปสู่ด้านอื่นๆ เช่น การท่องเที่ยว การอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น ฯลฯ

๗. สุดท้าย การเมืองท้องถิ่น แผนชุมชนจะบังเกิดได้ดีปัจจัยสำคัญอยู่ที่การเมืองในชุมชน ต้องอยู่บนฐานของธรรมาภิบาล อบต. จะมีบทบาทสำคัญเข้ามาดูแลสนับสนุนงบประมาณ และร่วมเป็นภาคีหนึ่งในการขับเคลื่อนชุมชน เพราะท้องถิ่นมีหน้าที่โดยตรงในการดูแลความสุข ความปลอดภัย สุขอนามัยของคนในชุมชน เพราะท้องถิ่นเป็นเจ้าภาพในแต่ละพื้นที่ เป็นเจ้าของปัญหาและเจ้าของชีวิตของคนด้วย

จะเห็นว่า ๗ ก ข้างต้น เป็นปัจจัยพื้นฐานให้เกิดกระบวนการจัดการตนเองหรือก่อร่างสร้างรูปในเรื่องแผนชุมชน นำไปสู่ “ชุมชนเข้มแข็ง” อันเป็นแนวทางการพัฒนาสังคมและชุมชนให้มั่นคงและยั่งยืนสืบต่อไป ทั้งนี้ การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางด้านเศรษฐกิจเชิงพุทธบูรณาการของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์นั้น ถือว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนต้องอาศัยหลายฝ่ายมาช่วยเหลือกันทั้งภาครัฐและเอกชน

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างมาก ทุกคนที่เกิดมามีความต้องการชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีและเจริญมั่นคง และต้องอาศัยหลายฝ่ายมาช่วยเหลือกันทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งนี้^{๔๐} ทุกคนต้องการอยู่ดีกินดี แต่ด้วยความเลื่อมล้ำในการเป็นอยู่ คุณภาพ

^{๔๐} สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา (ฐานิสโร), รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์รูปที่ ๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๐.

ชีวิตของประชาชนจึงไม่เท่ากัน จะคอยพึ่งรัฐอย่างเดียวก็ไม่ได้ ทุกคนจึงต้องแสวงหาสิ่งที่ทำให้คุณภาพชีวิตของเขาสุขสบาย^{๔๑} การพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นสิ่งที่ควรกระทำเพราะปัญหาการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ส่วนใหญ่ ก็มีสาเหตุมาจากตัวของมนุษย์นั่นเอง^{๔๒} เช่น ปัญหาจำนวนประชากร ประชากรมากเกินไป ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาทางสังคม รวมถึงค่านิยมต่างๆ ทางสังคม มีความจำเป็นเพื่อให้ประชาชนมีเศรษฐกิจมั่นคง ประชาชนพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งวิสัยทัศน์รัฐบาล “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” การพัฒนาคุณภาพชีวิต ของประชาชนมีความจำเป็นมาก เพราะว่าถ้าหน่วยงานภาครัฐหรือประชาชนข้อมูล จปฐ. ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตแล้วจะทำให้ชาวบ้านรู้ปัญหาของตนเอง และมีเป้าหมายในการพัฒนา ทั้งในระดับครัวเรือนและหมู่บ้าน กำหนดแนวทางการพัฒนา หรือแนวทางการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้^{๔๓}

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ มีความจำเป็นสำคัญมากอย่างยิ่งยวด ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น ย่อมต้องพัฒนาความจำเป็นขั้นพื้นฐาน และต้องได้รับการพัฒนา เช่นการศึกษา สุขภาพอนามัย ด้านการส่งเสริมอาชีพ การมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของประชาชน ตลอดจนการรับรู้ระเบียบกฎเกณฑ์ของกฎหมายบ้านเมือง ข้อบังคับในสังคม ศิลธรรม จริยธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ซึ่งต้องเริ่มจากการพัฒนาทาง ด้านครอบครัว ชุมชน ตลอดจนหน่วยงานภาครัฐต้องบูรณาการช่วยเหลือประชาชนทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง^{๔๔} ทั้งนี้ เพื่อให้ประชาชนชาวบุรีรัมย์มีคุณภาพชีวิตที่ดี ส่งผลให้มีจิตใจเบิกบาน รู้จักการแบ่งปัน ทำงานเพื่อส่วนรวม ในเมื่อคนมีกินมีใช้ ก็กินอิ่ม นอนอุ่น อยู่ดี หนีหמדก็มีสุข ทำให้มีความสุขทุกที่^{๔๕} การพัฒนามีความจำเป็นเพราะว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่นั้น สามารถที่จะยกระดับความเป็นอยู่ ตลอดจนการประกอบอาชีพ มีความรู้สามารถสร้างรายได้ และยังส่งผลไปยังสภาพสังคมมีความเป็นอยู่ที่ดี ตลอดจนการพัฒนาทางด้านบุคคล เศรษฐกิจ สังคม ให้มีคุณภาพมั่นคง^{๔๖}

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์มีความจำเป็นอย่างมาก เช่น ระบบการศึกษาเรียนรู้ การส่งเสริมฟื้นฟูกระบวนการ วัด บ้าน โรงเรียน ให้รัฐส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม^{๔๗} การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ ประชาชนต้องมีการศึกษาที่ดี และรักษามีสุขภาพพลานามัยแข็งแรง^{๔๘} ซึ่งองค์การสหประชาชาติมีแนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ๙ องค์ ประกอบ คือ ๑. ด้านสุขภาพ ๒. ด้านการ

^{๔๑} สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สันติโกโร, เจ้าอาวาสวัดบ้านบุตาวงษ์ และรองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๔๒} สัมภาษณ์ พระครูนิมิตตวรธรรม (ธมฺมวโร), เจ้าอาวาสวัดเทพนิมิตร เจ้าคณะตำบลหนองคู, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๔๓} สัมภาษณ์ นายทองใจ ปุยไธสง, พัฒนาการอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๔๔} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญตัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๔๕} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง, เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง, ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๔๖} สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี, ผู้อำนวยการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสง, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๔๗} สัมภาษณ์ นายทองคำ แจ่มใส, ปราชญ์ชุมชนด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน, ๔ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๔๘} สัมภาษณ์ นายสุวรรณ เสงี่ยม, ผู้ใหญ่บ้านผักกาดหญ้า หมู่ที่ ๔, ๒๕ มกราคม ๒๕๖๐.

บริโภคอาหาร ๓. ด้านการศึกษา ๔. ด้านอาชีพสภาพของงานที่ทำ ๕. ด้านบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ๖. ด้านหลักประกันทางสังคม ๗. ด้านเครื่องนุ่งห่ม ๘. ด้านสถานที่พักผ่อน ๙. ด้านสิทธิมนุษยชน^{๔๙} มีการพัฒนามากขึ้นตามลำดับ จาก ๕-๖ ปีที่แล้วอยู่ในอันดับต่ำรองของประเทศ ปัจจุบันอยู่ในอันดับกลางๆ มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ตามเกณฑ์ จปฐ. ๕ หมวด ๓๑ ตัวชี้วัดไม่ผ่านเกณฑ์เรื่อง บุหรี่ สุรา เป็นอันดับต้นๆ^{๕๐} จากการกำหนดวิสัยทัศน์จังหวัดบุรีรัมย์ เนื่องจากการสร้างรายได้อาชีพการเกษตรกรรม เกษตรกรรม อุตสาหกรรม การยกระดับสินค้าชุมชน (OTOP) การส่งเสริมการท่องเที่ยว การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในการประกอบอาชีพ การศึกษา การสาธารณสุข การส่งเสริมการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน ในการพัฒนาจะทำให้ยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ดีขึ้น^{๕๑}

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์นั้น อยู่ในระดับที่น่าพึงพอใจ หลายหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องและพัฒนา ประสานความร่วมมือเป็นภาคีเครือข่ายอย่างเป็นระบบ^{๕๒} ทั้งนี้ มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และดีขึ้นทุกหน่วยงาน แต่ก็มีบางครั้งคำสั่งจากหน่วยบน ทำให้คนข้างล่างได้รับความเสียหายหรือได้ไม่ตามวัตถุประสงค์^{๕๓} การพัฒนาคุณภาพชีวิต ส่วนมากเป็นการนำเอากิเลสเป็นตัวล่อเหนี่ยวนำการดำเนินชีวิตเป็นส่วนมาก^{๕๔} ในการพัฒนาแบบองค์รวม บูรณาการระหว่างภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านจะเน้นการปรับเปลี่ยนแนวความคิด การทำเป็นตัวอย่างให้เกษตรกรดู ในด้านการพัฒนาโดยมองไปด้านอนาคตของลูกหลาน และการพัฒนาประเทศชาติแบบมั่นคงและยั่งยืนตลอดไป^{๕๕} แต่หน่วยงานของรัฐไม่มีการวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตแบบบูรณาการกันเลย แต่ละกระทรวงก็บอกว่าทำเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ แต่นโยบายดีๆ เป็นรูปธรรม ไม่ค่อยได้รับการสานต่อ อย่างตัวอย่าง ธรรมนูญ ๙ ดี ของอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ยังมีได้บูรณาการจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเท่าที่ควร^{๕๖} ในการพัฒนาโดยจะเน้นที่ภาคการเกษตร การจัดทำบัญชีการใช้ย่นเน้นเรื่องการประหยัด การพัฒนาด้านศีลธรรม โดยให้ประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ยึดหลัก ๙ ดี การสนับสนุนทางรัฐบาลค่อนข้างช้า ทำให้หมู่บ้านต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และต้องทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ภาพรวมดีขึ้นตามหลัก จปฐ. (ความจำเป็นพื้นฐาน)^{๕๗}

^{๔๙} สัมภาษณ์ พระครูนิมิตรรธรรม (ธมฺวโร), เจ้าอาวาสวัดเทพนิมิตร เจ้าคณะตำบลหนองคู, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๕๐} สัมภาษณ์ นายจรินทร์ รอบกลาง, หัวหน้ากลุ่มงานพัฒนาชุมชน จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๕๑} สัมภาษณ์ นายทองใจ ปุยไธสง, พัฒนาการอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๕๒} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญทัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๕๓} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง, เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง, ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๕๔} สัมภาษณ์ นายคำเดื่อง ภาษี, ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์ สาขานักคิด นักพูด นักปฏิบัติ แห่งยุคสมัย, ๑ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๕๕} สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี, ผู้อำนวยการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสง, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๕๖} สัมภาษณ์ นายคำ วิชาพล, เครือข่ายองค์กรชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์, ๓ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๕๗} สัมภาษณ์ นายสุวรรณ เสงี่ยม, ผู้ใหญ่บ้านผึกกาดหญ้า หมู่ที่ ๔, ๒๕ มกราคม ๒๕๖๐.

ดังนั้น การดำเนินชีวิตในท่ามกลางภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมปัจจุบัน แต่ประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ก็ได้ดำเนินวิถีชีวิตตามแนวหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินการสร้างเศรษฐกิจชุมชนเพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีศักยภาพสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้ ปัญหาด้านเศรษฐกิจที่พบในชุมชนส่วนใหญ่มีใช้ปัญหาที่วิกฤติขนาดจนต้องร้องขอหรือพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกต่างๆ แต่เป็นปัญหาเพียงเล็กน้อยที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญทั่วไปที่พบเห็นได้ในชุมชนชนบทต่างๆ ทั่วประเทศ นั่นคือ ปัญหาราคาสินค้าทางการเกษตรตกต่ำ อย่างไรก็ตาม ประชาชนในหมู่บ้านต่างก็ได้ช่วยเหลือปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อมุ่งไปสู่ความสุขที่เกิดจากความสมดุล ความพอประมาณอย่างมีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดี ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ มีความเป็นอยู่อย่างเป็นสุขและพอเพียง ทั้งนี้ เนื่องจากประชาชนในหมู่บ้านได้รวมกลุ่มในการปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อรับประทานในครอบครัวกันอยู่แล้ว ซึ่งมีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มปลูกมะนาว เป็นต้น ในขณะที่ถ้ามีผลผลิตมากก็จะนำมาแลกเปลี่ยนกันในชุมชน หรือส่งขายในตลาดของชุมชนอื่นๆ อันเป็นการพึ่งพาตนเองมุ่งไปสู่ความสุขที่เกิดจากความสมดุล ความพอประมาณอย่างมีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดี ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

๓.4.๔ ทัศนคติที่มีต่อประโยชน์ ๔

การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจนั้น ก็เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ให้เกิดความมั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ หรือเพื่อให้ประชาชนมีการอยู่ดีกินดี หรือมีมาตรฐานในการครองชีพสูงขึ้น ในทางเศรษฐกิจถือว่ายังมีการอยู่ดีกินดีด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคมากเพียงใด ชีวิตย่อมมีความสุขและสะดวกสบายมากเพียงนั้น และเชื่อว่า เมื่อมีสินค้า และมีการบริการที่ผลิตได้ให้แก่ประชาชนโดยทั่วถึงมากยิ่งขึ้น ประชาชนก็จะมีความสุขและความเป็นอยู่ดีขึ้น ต้องประยุกต์ใช้หลักทัศนคติที่มีต่อประโยชน์ การแก้ปัญหาในปัจจุบันหรือหลักสร้างความสำเร็จทันตาเห็น อันเป็นคำสอนให้ตั้งเนื้อตั้งตัวได้ในทางเศรษฐกิจ ๔ ประการ^{๕๕} คือ

๑. **อุฏฐานสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ต้องมีความหมั่น คือ มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต รู้จักใช้ปัญญาความสามารถจัดการดำเนินการไปให้ได้ผลดี ซึ่งเป็นทางให้ได้ทรัพย์

๒. **อารักขสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ ต้องรู้จักเก็บคุ้มครองทรัพย์ หน้าที่การงานและผลงานที่ตนได้มาหรือได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรนั้น ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย โดยเฉพาะ ถ้าเป็นทรัพย์ ก็ต้องยังรู้จักเก็บออม

๓. **กัลยาณมิตตตา** ความมีเพื่อนเป็นคนดี ต้องเลือกคบคนดีเป็นเพื่อน คือ เลือกคบแต่สุทนต์มิตร ได้แก่ มิตรแท้ เพื่อนจริง ที่มีอุปการคุณ สมานสุขทุกข์ แนะนำประโยชน์ให้และมีความรักใคร่จริงใจ ถ้าดำเนินธุรกิจเป็นบริษัทหรือสหกรณ์ ก็จำเป็นต้องเลือกสมาชิกที่ดี

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓). หน้า ๙๕.

๔. **สมชีวิตา** การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ต้องมีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เลี้ยงชีวิตแต่พอดีมิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย การใช้งบประมาณประจำบ้าน หรือการวางแผนการใช้จ่ายประจำครอบครัวอย่างมีระเบียบ

๓.4.๕ ด้านสังคม

การจะแก้ปัญหาด้านสังคม ซึ่งสังคมก็มีปัญหาเหมือนกัน แต่มีใช้ปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งทำหน้าที่ในการกำกับดูแลความสงบสุขทั่วไปของหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม จากการสนทนากับผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ทราบว่าจากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมี เช่น การจับกลุ่มมั่วสุมกันของวัยรุ่น ปัญหาการสร้างควนควาย (ทะเลาะวิวาท) การสร้างมลพิษทั้งทางเสียงและกลิ่นรบกวนเพื่อนบ้าน รวมทั้งการเล่นการพนัน เป็นต้น ได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง โดยปัญหาที่พอมิให้เห็นเมื่อไม่นานมานี้ คือ เหมือนกับจะเป็นการมั่วสุมกันของวัยรุ่น แต่ในความเป็นจริง คือ มีเด็กคนหนึ่งเพิ่งจะเสียผู้ปกครองไป จึงมีเพื่อนมาอยู่เป็นเพื่อนหลายคน และเป็นเวลาหลายวันเกินไป แต่เมื่อได้รับการตักเตือนจากผู้ใหญ่ เด็กๆ ก็ให้ความเคารพเชื่อฟัง ดังนั้น เหตุการณ์นี้จึงไม่น่าจะเรียกว่าเป็นปัญหา เนื่องจากมีเหตุจำเป็นดังกล่าว ดังนั้น จากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมีได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง และทำให้สมาชิกทุกคนของหมู่บ้านสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

นอกจากนี้ คณะกรรมการหมู่บ้านยังได้ปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลาน ในหมวดที่ ๗ ว่าด้วยดีที่ ๖ สังคมอบอุ่น โดยจัดให้มีคณะกรรมการด้านสังคม สิ่งแวดล้อมและสาธารณสุขเป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลัก และคณะกรรมการด้านการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบร่วมในหมวดนี้ เริ่มจากการจัดให้มีศูนย์วิจัยเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจสร้างพลังยึดเหนี่ยวจิตใจคนในหมู่บ้านให้เป็นหนึ่งเดียว ส่งเสริมให้เกิดความรัก ความอบอุ่น สร้างสายใยรักในครอบครัว โดยคณะกรรมการหมู่บ้านจัดให้ราษฎรแต่ละครอบครัวได้มีการจัดทำกิจกรรมร่วมกัน และมีส่วนร่วมในงานประเพณี วันสำคัญต่างๆ ส่งเสริมให้สมาชิกทุกครอบครัวถือศีล ปฏิบัติตามข้อกำหนดแต่ละศาสนา และต้องเคารพกฎหมายบ้านเมืองอย่างเคร่งครัด หากปฏิบัติได้ จะได้รับการยกย่อง เป็นคนดี ศรีหมู่บ้าน สนับสนุนให้ทุกครอบครัวได้ตระหนัก ควบคุม ดูแล และจำกัดเวลาการใช้คอมพิวเตอร์และสื่อออนไลน์ของเด็กและเยาวชน รวมถึงผู้ประกอบการร้านอินเทอร์เน็ตในหมู่บ้านด้วย

หากไม่ปฏิบัติตาม ผู้ปกครองและผู้ประกอบการต้องได้รับการตักเตือน และถูกลงโทษตามธรรมนูญของหมู่บ้าน โดยคณะกรรมการรับผิดชอบในหมวดนี้กำกับดูแล แนะนำและให้คำปรึกษาเสริมสร้างและสนับสนุนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม จารีตประเพณี ที่ดีงามของหมู่บ้าน/ชุมชน ส่งเสริมให้ทุกครอบครัวมีความรักความสามัคคีเอื้ออาทรและมีจิตสาธารณะในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขอย่างยั่งยืน และห้ามกระทำความรุนแรงต่อเด็ก สตรี ผู้สูงอายุ หรือผู้พิการ หากผู้ใดกระทำความรุนแรงให้คณะกรรมการหมู่บ้านมีหน้าที่ห้ามปรามและว่ากล่าวตักเตือน หากกระทำผิดอีกให้ผู้เสียหายหรือผู้ใหญ่บ้านดำเนินการแจ้งความคดีตามกฎหมาย และให้คณะกรรมการหมู่บ้านช่วยเหลือบรรเทา

ทุกปีในเบื้องต้นแก่ผู้เสียหาย ส่งเสริมให้แรงงานนอกระบบทุกคนเข้าสู่ระบบประกันสังคม (ม. ๔๐) เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงและส่งเสริมให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวเข้าถึงระบบสวัสดิการสังคม ทุกด้าน ส่งเสริมให้ทุกครอบครัวได้เรียนรู้และดำเนินชีวิต โดยยึดหลัก “เศรษฐกิจพอเพียง” และมี แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตครัวเรือน สนับสนุนให้คนในหมู่บ้านให้ความเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส และ คณะกรรมการหมู่บ้านอย่างเคร่งครัด ให้มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ เพื่อสร้างจิตสำนึก ให้เกิดความรัก ความสามัคคี เอื้ออาทรต่อกันของคนในหมู่บ้าน/ชุมชน

ด้านแผนพัฒนาหมู่บ้าน ให้คณะกรรมการด้านแผนพัฒนาหมู่บ้าน เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลักในด้านนี้ ให้หมู่บ้านจัดทำระบบฐานข้อมูล และระบบสารสนเทศ (Data Base – MIS) ให้ ครบถ้วน ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ให้หมู่บ้านมีแผนพัฒนาหมู่บ้าน ทั้งแผนระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว โดยในการจัดทำแผนพัฒนาหมู่บ้าน ให้ดำเนินการจัดทำแผนตามความต้องการและ สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านอย่างแท้จริง โดยให้ราษฎรในหมู่บ้านมีหน้าที่สนับสนุนการ จัดแผนพัฒนาพัฒนาหมู่บ้านและให้คณะกรรมการหมู่บ้าน หัวหน้าคุ้มบ้าน คณะกรรมการคุ้มบ้าน มีหน้าที่ประสานงานในการจัดทำแผนและติดตามผลการดำเนินการตามแผน ให้คณะกรรมการด้าน แผนพัฒนาหมู่บ้าน ประสานหน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรใดๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้มีการขับเคลื่อนและมีการดำเนินการแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมในแผนพัฒนา หมู่บ้าน รวมทั้งมีการทบทวนแก้ไขและเสนอแผนในอนาคตต่อไป ทั้งนี้ สมาชิกองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่นในหมู่บ้าน ต้องนำโครงการ/กิจกรรมในแผนพัฒนาหมู่บ้านไปบรรจุในแผนฯ ๓ ปี ขององค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น

ด้านการอำนวยความสะดวกเป็นธรรมของคณะกรรมการหมู่บ้าน (ศูนย์ดำรงธรรมหมู่บ้าน) ให้คณะกรรมการด้านการปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยเป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลักในด้านนี้ ให้มีการจัดตั้งศูนย์ดำรงธรรมหมู่บ้าน ณ ที่ทำการผู้ใหญ่บ้านหรือสถานที่ที่เห็นสมควร ศูนย์ดำรงธรรม หมู่บ้าน มีหน้าที่

๑) เป็นศูนย์ไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาททั้งความแพ่งทุกประเภท หรือความอาญาที่เป็น ความผิดอันยอมความได้พร้อมจัดทำบันทึก เอกสาร รวมทั้งการรายงานตามระเบียบกำหนดโดยถือ ปฏิบัติตามข้อบังคับกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการปฏิบัติงานประนอมข้อพิพาทของคณะกรรมการ หมู่บ้าน พ.ศ.๒๕๓๐

๒) เป็นศูนย์รับเรื่องราวร้องทุกข์ของราษฎรในหมู่บ้าน ทำการแนะนำแก้ไข รวมทั้ง ประสานหรือรายงานหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องหรือศูนย์ดำรงธรรมอำเภอ เพื่อดำเนินการใน ส่วนที่เกี่ยวข้องต่อไป

ด้านการประชาคมหมู่บ้านให้คณะกรรมการด้านอำนวยการ เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลักใน ด้านนี้ ส่วนการใดที่เป็นเรื่องผลประโยชน์ของส่วนรวม หรือเป็นกรณีที่มีผลกระทบต่อราษฎรส่วนใหญ่ ในหมู่บ้าน หรือเป็นกรณีที่ต้องใช้บังคับเพื่อให้ราษฎรในหมู่บ้านต้องประพฤติปฏิบัติตามหรือการใดที่มี ผู้เห็นสมควรยกขึ้นหารือกับคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน หรือการใดที่ทางราชการสั่งให้นำเข้าที่ประชุม ประชาคมหมู่บ้าน ให้คณะกรรมการหมู่บ้านนำเรื่องนั้นๆ เข้าปรึกษาหารือในที่ประชุมประชาคม หมู่บ้าน มติหรือความเห็นของที่ประชุมต้องไม่ขัดต่อกฎหมายหรือระเบียบคำสั่งของทางราชการ และ ให้มีสภาพบังคับให้ทุกคนต้องปฏิบัติตามมติของที่ประชุมประชาคมในเรื่องนั้น การประชุมประชาคม

ทุกครั้งต้องมีหัวหน้าครอบครัวหรือผู้แทนที่มีอายุตั้งแต่ ๑๕ ปี ขึ้นไป ครัวเรือนละ ๑ คน เข้าร่วมประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน หากมีผู้เข้าประชุมไม่ครบตามจำนวนที่กำหนดไว้ในข้อนี้ ให้ถือว่ายังไม่ครบองค์ประชุมและห้ามดำเนินการประชุม หรือในขณะที่กำลังประชุมกันหากมีผู้ออกจากที่ประชุมไปจนเหลือไม่ครบองค์ประชุมก็ให้การประชุมในขณะนั้นจำเป็นต้องยุติลงมติที่ประชุมประชาคมหมู่บ้าน ให้ถือตามเสียงข้างมากของที่ประชุม หากมีคะแนนเสียงเท่ากัน ให้มีการทบทวนและหารือใหม่ร่วมกันเพื่อหาข้อสรุปเหมาะสมและจัดให้มีการลงมติอีกครั้ง ในการประชุมประชาคมทุกครั้งเพื่อให้การปรึกษาหารือเป็นไปด้วยความรอบคอบและป้องกันปัญหาหรือความเสี่ยงที่อาจจะเกิดขึ้น จึงให้ที่ประชุมเลือกบุคคลที่เห็นสมควรจำนวน ๕-๗ คน เพื่อทำหน้าที่ฝ่ายค้านในที่ประชุมโดยให้มีหน้าที่คัดค้านทุกเรื่องที่ปรึกษาหารือพร้อมให้เสนอแนวทางแก้ไขและให้ร่วมรับผิดชอบร่วมปฏิบัติด้วย ให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานที่ประชุมประชาคมหมู่บ้าน กรณีไม่มีผู้ใหญ่บ้านหรือมีแต่ไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ หรือผู้ใหญ่บ้านไม่อยู่ในที่ประชุมก็ให้ที่ประชุมเลือกบุคคลที่เห็นสมควรทำหน้าที่เป็นประธานที่ประชุม และให้ปลัดหมู่บ้านเป็นเลขานุการของที่ประชุมประชาคมหมู่บ้าน โดยมีหน้าที่แจ้งเชิญผู้เข้าประชุม จัดทำระเบียบวาระหรือหัวข้อในการประชุมจัดทำเอกสารให้ผู้เข้าประชุมลงชื่อ บันทึกรายงานการประชุมและงานธุรการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องตามที่ได้รับมอบหมาย เพื่อให้เกิดความสันติสุขและความเข้มแข็งในชุมชน^{๕๙}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ก็ได้ประสบกับปัญหาทางสังคมเหมือนกัน แต่มีใช้ปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งทำหน้าที่ในการกำกับดูแลความสงบสุขทั่วไปของหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม จากการสนทนากับผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ทราบว่าจากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมี เช่น การจับกลุ่มมั่วสุมกันของวัยรุ่น ปัญหาการสร้างความวุ่นวาย (ทะเลาะวิวาท) การสร้างมลพิษทั้งทางเสียงและกลิ่นรบกวนเพื่อนบ้าน รวมทั้งการเล่นการพนัน เป็นต้น ได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง โดยปัญหาที่พอมิให้เห็นเมื่อไม่นานมานี้ คือ เหมือนกับจะเป็นการมั่วสุมกันของวัยรุ่น แต่ในความเป็นจริง คือ มีเด็กคนหนึ่งเพิ่งจะเสียผู้ปกครองไป จึงมีเพื่อนมาอยู่เป็นเพื่อนหลายคน และเป็นเวลาหลายวันเกินไป แต่เมื่อได้รับการเตือนจากผู้ใหญ่ เด็กๆ ก็ให้ความเคารพเชื่อฟัง ดังนั้น เหตุการณ์นี้จึงไม่น่าจะเรียกว่าเป็นปัญหา เนื่องจากมีเหตุจำเป็นดังกล่าว ดังนั้น จากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมีได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง และทำให้สมาชิกทุกคนของหมู่บ้านสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตเชิงพุทธบูรณาการทางด้านสังคมของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์นั้น สามารถแบ่งเป็น ๓ ประเด็น คือ ๑) ให้ทุกคนทุกฝ่ายมีส่วนร่วม มีกลุ่ม หรือทีมงาน ๒) มองปัญหาให้ชัดเจน และแยกแยะให้ได้ ๓) มีการออกแบบและวางแผนงานอย่างเป็นระบบ โดยภาครัฐจะต้องทำงานร่วมกันกับภาคชุมชนและเอกชน^{๖๐} ซึ่งรัฐบาลควรที่จะจัดหา

^{๕๙} ประมวลจากการสัมภาษณ์ นางจินตนา ประเสริฐ, ผู้ใหญ่บ้านบ้านน้อยบุตาวงษ์, ๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

^{๖๐} สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา (ฐานิสฺสโร), รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์รูปที่ ๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๐.

ที่อยู่อาศัย ที่ทำกินให้คนที่ยังไม่มี ส่วนคนที่มีอยู่แล้วก็ควรที่จะส่งเสริมในเรื่องของการศึกษา หน้าที่การงานให้มั่นคงดีขึ้นตามลำดับ คุณภาพชีวิตของประชาชน หมายถึง การดำรงชีวิตในระดับที่เหมาะสมกับมนุษย์ ตามสภาพความจำเป็นพื้นฐานในสังคม ซึ่งมันอาจจะต้องสัมพันธ์ทางด้านร่างกาย และจิตใจ อารมณ์ สังคม และความคิดพอกินพอใช้ ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงของพ่อหลวงเรา^{๖๑} น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของในหลวง รัชการที่ ๙ เป็นหลักใช้ข้อมูล จพฐ. ในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน ให้หมู่บ้านจัดทำแผนพัฒนาหมู่บ้านเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหา ประเมินผลการพัฒนาเป็นประจำทุกปี และวางแผนแก้ปัญหา^{๖๒} ในข้อมูล จพฐ. ได้มีการจัดเก็บโดยประชาชน ทำให้ทราบว่าครัวเรือนหมู่บ้านมีปัญหาอะไร เมื่อทราบแล้วส่วนใดที่ประชาชนแก้ไขปัญหาเองได้ในครัวเรือน ก็มีการดำเนินการแก้ไข ส่วนใดไม่สามารถดำเนินการแก้ไขเองได้ ก็ขอรับการสนับสนุนจากภาครัฐ หรือ อบต. เทศบาล, อบจ. ส่วนงานราชการส่วนภูมิภาค อำเภอ จังหวัด^{๖๓}

แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์ ก่อนอื่นเราต้องมองความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ว่ามีอะไรบ้าง และมองเห็นสภาพปัญหาของสังคมในชุมชน ว่ามีอะไรบ้าง ต้องพัฒนาปรับปรุงแก้ไขเช่นปัญหาความยากจน รัฐควรเร่งส่งเสริมอาชีพ ปัญหาประชาชนขาดความรู้ต้องส่งเสริมการศึกษา ฯลฯ เป็นต้น^{๖๔} ขณะที่ ผาย สร้อยสระกลาง ก็ได้แสดงทัศนะเสริมในประเด็นเดียวกันว่า ทำให้กินอิ่ม นอนอุ่น อยู่ดี หนี้หมด มีความเป็นอยู่ให้พอเพียง^{๖๕} ซึ่งผู้ใหญ่ต้องทำตัวเป็นตัวอย่างก่อน ให้ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต และภูมิปัญญาเก่าๆ ของบรรพบุรุษเป็นภูมิคุ้มกัน และต้องทำอย่างจริงจังจับนวิถีชีวิต ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชการที่ ๑๐^{๖๖} ต้องเริ่มต้นจากตนเองก่อน จึงขยับสู่คนในครอบครัวและชุมชน เช่นการรักษาสภาพด้วยการปลูกพืชผักกินเองโดยไม่ใช้สารเคมีทุกชนิด ใช้หลัก ๒ ส. คือ อาหารดี มีประโยชน์ต่อชีวิตตนเอง ออกกำลังกายให้เหมาะสมกับวัยตนเอง อารมณ์ดี ปล่อยวาง ไม่ดื่มแอลกอฮอล์ ไม่เสพสิ่งเสพติดทุกชนิด^{๖๗}

แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ ควรจะสร้างกระบวนการเรียนรู้ ส่งเสริมด้านอาชีพให้เกษตรกร เอาสังคม วัฒนธรรมประเพณี เป็นที่ตั้ง^{๖๘} สำรวจปัญหาที่แท้จริงของคนในชุมชน และหมู่บ้าน วิเคราะห์ปัญหา จัดทำแผนพัฒนา ของบประมาณสนับสนุน ภาครัฐ อบต. เทศบาล และดำเนินการสู่การปฏิบัติ ติดตามประเมินผลงานอย่างมีประสิทธิภาพ^{๖๙} ต้องทำให้คนในหมู่บ้านเข้าใจเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต และต้องเริ่มสอนจากครัวเรือนเสียก่อน และจึง

^{๖๑} สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สดุดิโร, เจ้าอาวาสวัดบ้านบุตาวงษ์ และรองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๖๒} สัมภาษณ์ นายจรินทร์ รอบกลาง, หัวหน้ากลุ่มพัฒนาชุมชน จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๖๓} สัมภาษณ์ นายทองใจ ปุยไธสง, พัฒนาการอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๖๔} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญทัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๖๕} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง, เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง, ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๖๖} สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี, ผู้อำนวยการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสง, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๖๗} สัมภาษณ์ นายคำ วิชาพลู, เครือข่ายองค์กรชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์, ๓ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๖๘} สัมภาษณ์ นายทองคำ แจ่มใส, ปราชญ์ชุมชนด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน, ๔ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๖๙} สัมภาษณ์ นายสุวรรณ เสียงนา, ผู้ใหญ่บ้านผึกกาดหญ้า หมู่ที่ ๔, ๒๕ มกราคม ๒๕๖๐.

ขยายสู่ระดับชุมชน และ ส่ง สุธทวิ ก็ได้แสดงทัศนะเสริมในประเด็นเดียวกันว่า น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของในหลวงรัชการที่ ๙ และให้ข้อมูล จปฐ. (ความจำเป็นพื้นฐาน) ในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน^{๗๐} และหลักพุทธธรรมที่สามารถนำไปใช้บูรณาการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์นั้น ได้แก่ หลักศีล ๕, หลักทวิภูมิธนีมีกตประโยชน์ ๔, หลักอิทธิบาท ๔, เบญจธรรม ๕, หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ^{๗๑} หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มากมายตามอุปนิสัยของแต่ละบุคคล แต่สำหรับผู้ครองเรือนต้องมีหลักเบญจศีล คู่เบญจธรรม และหลักฆราวาสธรรม ๔ ประการ และหลักโยนิโสมนสิการ และการพัฒนาทางด้านความรู้ (ปัญญา) มีกระบวนการพัฒนาอยู่ ๗ ประการ^{๗๒} คือ

๑. การพัฒนาความรู้ความเข้าใจที่ได้รับฟังมา
๒. การพัฒนาการเรียนรู้และประสบการณ์ต่างๆ
๓. การคิดพิจารณาใช้วิจารณ์ญาณ
๔. การรู้จักมองรู้จักคิดเข้าถึงความจริง
๕. ทำกิจให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี
๖. เลือกคิดประมวลความรู้ความสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์
๗. รู้เท่าทันธรรมชาติอย่างมีเหตุผล

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เป็นแนวทางแห่งการประมาณตน ทำสิ่งที่ตนพอจะทำได้เพื่อตนเอง เพื่อชุมชนและจะก่อให้เกิดผลแห่งประโยชน์สุขตามมา

๓.4.๖ สังคหัตถ์ ๔

การจะแก้ปัญหาสังคมนี้ จะต้องประยุกต์ใช้สังคหัตถ์ ๔ ซึ่งหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล สังคหัตถ์ แปลว่า หลักการสงเคราะห์ คือ หลักการยึดเหนี่ยวใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ทำให้ตนเองก็เป็นที่ยรักและคนชุมชนก็ร่วมกันอยู่ได้ ไม่แตกแยกกระจัดกระจาย ทำให้สังคมมีเอกภาพและมีความมั่นคง เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน สังคหัตถ์ มี ๔ ประการ^{๗๓} คือ

๑. **ทาน** การให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เฉลี่ยเจือจาน แจกจ่าย ช่วยเหลือด้วยสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนวิชาความรู้ เช่น (๑) การให้ด้วยเมตตา คือ แสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ (๒) การให้ด้วยกรุณา คือ ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ ความเดือดร้อน (๓) การให้ด้วยมุทิตา คือ ส่งเสริมผู้ทำความดี คนที่ทำงานสร้างสรรค์ เจริญก้าวหน้า ถ้าคนเราถำรักที่จะอยู่ด้วยกันต้องปันกันกิน ปันกันใช้ หามาได้แล้วควรรวมกันไว้เป็นกองกลางแล้วจึงแบ่งกันใช้ หากไม่เอามารวมกันอาจเกิดการระแวงกันได้ ที่ใดที่ปราศจากการให้ที่น่ายอมแห่งแล้งเหมือนทะเลทราย การปันกันนี้รวมทั้งการปันทุกข์กันในครอบครัวด้วย เมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมีความทุกข์ มีปัญหา ก็ควรนำมาปรึกษากัน อีก

^{๗๐} สัมภาษณ์ นางจินตนา ประเสริฐ, ผู้ใหญ่บ้านน้อยบุตาวงษ์, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๗๑} สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา (ฐานิสฺสโร), รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์รูปที่ ๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๗๒} สัมภาษณ์ พระครูนิมิตตวรธรรม (ธมวโร), เจ้าอาวาสวัดเทพนิมิตร เจ้าคณะตำบลหนองคู, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **หลักสูตรอารยชน**, ฉบับ ๒ ภาค ไทย-อังกฤษ พิมพ์ครั้งที่ ๗, (บุรีรัมย์: เรวัตการพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๑๔.

ฝ่ายก็ต้องรับรู้จักรับฟังและปลูกปลูกให้กำลังใจ

๒. **ปิยวาจา** พูดอย่างรักกัน คือ ใช้คำสุภาพ ให้เกียรติกัน พูดด้วยความหวังดีมีน้ำใจ พูดแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น (๑) พูดด้วยเมตตา คือ ทักทายปราศรัยแสดงน้ำใจไมตรี พาทีสุภาพ (๒) พูดด้วยกรุณา คือ เห็นใจ ปรองบอดใจ แนะนำ ให้คำปรึกษา บอกทางแก้ปัญหา การพูดกันด้วยวาจาไพเราะ แม้การตักเตือนกันก็ต้องระมัดระวังคำพูด ถ้าถือเป็นกันเองมากเกินไป ก็อาจจะเกิดทิฐิ ทำให้ครอบครัวไม่สงบสุข โดยถือหลักว่า ก่อนแต่งงานเคยพูดไพเราะอย่างไร หลังแต่งงานก็พูดให้ไพเราะอย่างนั้น

๓. **อิตถจริยา** ทำประโยชน์แก่เขา คือ สละเรี่ยวแรงกำลังกาย กำลังความสามารถ ช่วยเหลือผู้อื่น และบำเพ็ญประโยชน์ เช่น (๑) ช่วยด้วยความเมตตา คือ แบ่งเบาภาระ ร่วมมือ แสดงน้ำใจไมตรี (๒) ช่วยด้วยกรุณา คือ นำผู้อ่อนแอหรือตกอยู่ในอันตรายให้พ้นภัย (๓) ช่วยด้วยมุทิตา คือ ให้กำลังใจสนับสนุน ร่วมมือแก้ผู้ทำความดีและเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ การ นำความรู้ความสามารถมาช่วยเหลือกัน ประพฤติตนเป็นประโยชน์ต่อกันในทุกด้าน เมื่อรู้ว่าอะไรดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควร ก็นำมาเล่าสู่กันฟัง พยายามศึกษาหาความรู้ทางธรรม เอาใจมาเกาะกับธรรมให้มาก คนในสังคมนั้น เมื่อทะเลาะกันมักจะโยนความผิดให้อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งแท้จริงแล้วย่อมมีความผิดด้วยกันทั้งสองฝ่าย อย่างน้อยก็ผิดที่ไม่หาวิธีที่เหมาะสมแนะนำตักเตือนกัน ปล่อยให้ฝ่ายหนึ่งทำความผิดโดยไม่ได้ตักเตือนกัน

๔. **สมานัตตตา** เอาตัวเข้าเสมอสมาน คือ ร่วมหมู่ ร่วมมือ ร่วมจุดหมาย ร่วมแก้ไข ปัญหา ร่วมสุขร่วมทุกข์ ปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค เสมอต้นเสมอปลาย ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ การวางตัวให้เหมาะสมกับที่ตัวเป็นพ่อบ้านก็ทำตัวให้สมกับเป็นพ่อบ้าน เป็นแม่บ้านก็ทำตัวให้สมกับเป็นแม่บ้าน ต่างก็วางตัวให้ เหมาะสมกับหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายทั้งในบ้านและนอกบ้าน ซึ่งข้อนี้จะประพฤติ ปฏิบัติให้ดี ต้องฝึกสมาธิให้ใจผ่องใสเป็นปกติ เพราะคนที่ใจผ่องใสจะรู้ว่าในภาวะเช่นนั้น ควรจะวางตนอย่างไร ไม่ระเริงโลภจนวางตนไม่เหมาะสม^{๗๔}

๓ .

4.๗ ด้านจิตใจ

การแก้ปัญหาด้านจิตใจ คือ ต้องมีความสัมพันธ์กันของในครอบครัวนั้น ซึ่งมีผลต่อสุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัว ถ้าครอบครัวอบอุ่น มีความรักใคร่ ปรองดอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมาชิกในครอบครัวก็จะมีความรู้สึกที่มั่นคง และเมื่อประสบปัญหา ก็จะเชื่อมั่นได้ว่ามีแหล่งที่จะช่วยเหลือ สนับสนุน ไม่ถูกทอดทิ้ง แต่ตรงกันข้าม ถ้าครอบครัวแตกแยก หรือต่างคนต่างอยู่ สมาชิกในครอบครัวไม่รักใคร่ผูกพันกัน ต่างเอาเปรียบ หรือเห็นแก่ตัวแล้ว สมาชิกแต่ละคนย่อมต้องต่อสู้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยว และว้าเหว โดยเฉพาะเมื่อประสบปัญหาที่ไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปพึ่งใคร ย่อมกระทบต่อสุขภาพจิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุในจังหวัดบุรีรัมย์ ก็มีปัญหาด้านจิตใจบ้างเหมือนกัน โดยเฉพาะท่านผู้ที่มีบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพ ซึ่งก็มีอยู่บ้างแต่จำนวนไม่มากจึงไม่จัดเป็นปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ก็ยังถือว่ามิได้อยู่จริงในหมู่บ้าน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลายก็มีได้นิ่งนอนใจ ซึ่งก็ได้ดำเนินการแก้ไข

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ตามเหตุปัจจัยโดยคณะกรรมการหมู่บ้านที่ดูแลเรื่องนี้ได้กำหนดออกเยี่ยมบ้านทุกเดือนสลับสับเปลี่ยนกันไปตามบ้านเป้าหมายต่างๆ รวมทั้งบ้านที่ไม่ได้อยู่ในเป้าหมายด้วย โดยทำงานร่วมกันกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ทั้งนี้ การออกเยี่ยมบ้านเป็นการช่วยผ่อนคลายอาการป่วยทางจิตของผู้สูงอายุที่เฝ้าคิดถึงบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพได้เป็นอย่างดี เพราะมีเพื่อนพูดคุย นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมโครงการต่างๆ ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมโครงการ อสม.รุ่นใหม่ใส่ใจสุขภาพ ซึ่งเป็นโครงการที่จัดให้มีการออกกำลังกายทุกวันพฤหัสบดีและช่วงเทศกาลสำคัญต่าง หรือกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ คณะกรรมการหมู่บ้านยังได้ปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานหมวดที่ ๓ ว่าด้วยดีที่ ๒ มีปัญญา โดยให้คณะกรรมการด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลักในหมวดนี้ ทำให้องค์กรหลักในชุมชนประกอบด้วย บ้าน วัด หน่วยงานทางการศึกษา และส่วนราชการส่งเสริมสมาชิกของทุกครอบครัวให้ได้รับการศึกษาทุกระดับทุกประเภท ให้มีความรู้ความสามารถนำไปใช้ในการดำรงชีวิตได้ บิดามารดาหรือผู้ปกครอง ต้องส่งบุตรหลานทุกคนเข้ารับการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาจนจบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และประกอบอาชีพได้ โดยดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างสันติสุข ตามระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ทั้งนี้ คณะกรรมการหมู่บ้าน ต้องส่งเสริมสนับสนุนและช่วยเหลือการจัดการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ให้ทุกครอบครัวปฏิบัติตามวิถีประชาธิปไตยเช่น หลักการใช้เหตุผล หลักการยึดเสียงข้างมากยอมรับฟังเสียงข้างน้อย หลักการแบ่งปันและการให้อภัย หลักการเคารพกฎหมาย ใช้สติในการแก้ไขปัญหา เป็นต้น

อนึ่ง เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเครียดเกี่ยวกับรายได้ของครัวเรือน คณะกรรมการหมู่บ้านยังได้ปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลาน หมวดที่ ๔ ว่าด้วยดีที่ ๓ รายได้สมดุล โดยให้คณะกรรมการด้านส่งเสริมเศรษฐกิจ เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลักในหมวดนี้ ส่งเสริมให้ทุกครอบครัวร่วมปฏิบัติตามแนวทางการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ การออม จัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อแก้ปัญหาความยากจน โดยผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนตามกิจกรรม อาชีพ พร้อมจัดทำแผนพัฒนาอาชีพนั้นๆ ส่งเสริมให้ทุกครัวเรือนปลูกพืชผักสวนครัวเลี้ยงสัตว์ การประมง อาชีพเสริมอื่นตามความเหมาะสมของพื้นที่และศักยภาพภายในหมู่บ้านเพื่อการบริโภคหรือการจำหน่ายเพื่อเพิ่มรายได้และให้คณะกรรมการหมู่บ้านมีหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนการประกอบอาชีพดังกล่าวในหมู่บ้าน โดยรับซื้อสินค้าจากแต่ละครอบครัวเพื่อนำมาจำหน่ายยังร้านค้าสหกรณ์ประจำหมู่บ้านหรือจัดให้มีตลาดนัดในชุมชน หรือตลาดเซราะกราวเพื่อให้มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันภายในหมู่บ้าน หรือการรวมกลุ่มสินค้าต่างๆ ไปจำหน่ายในตลาด เสมือนมี “ตู้เย็นข้างบ้าน ATM ข้างกาย” และให้ประสานแหล่งความรู้และแหล่งเงินทุนต่างๆ มาสนับสนุนให้ชุมชนรณรงค์ให้มีการจัดตั้งธนาคารหมู่บ้าน หรือกลุ่มออมทรัพย์อื่นๆ ส่งเสริมให้มีการตั้งสหกรณ์หรือร้านค้าชุมชนประจำหมู่บ้าน เพื่อเป็นศูนย์กลางในการจำหน่ายสินค้าในราคาที่เป็นธรรม และสร้างรายได้ให้กับสมาชิก หรือครอบครัวในหมู่บ้านและให้คณะกรรมการหมู่บ้านกำหนดระเบียบหลักเกณฑ์ในการดำเนินการ ส่งเสริมให้มีอาชีพทางเลือก หรืออาชีพเสริมเพื่อยกระดับสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP) อาชีพเชิงเศรษฐกิจการตลาด สนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มอาชีพพัฒนาสู่วิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชนและสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เพื่อการแลกเปลี่ยน

ผลิตภัณฑ์ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ และการเรียนรู้ร่วมกัน ส่งเสริมให้มีการทำเกษตรอินทรีย์วิถีชาวบ้าน เพื่อลดต้นทุนทางการผลิตของเกษตรกรภายในหมู่บ้าน และส่งเสริมให้มีการใช้พลังงานทางเลือกและพลังงานทดแทน เพื่อการใช้วัสดุที่เป็นเชื้อเพลิงอย่างคุ้มค่า ส่งเสริมและจัดให้มีศูนย์เรียนรู้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้าน เพื่อการเรียนรู้และให้ราษฎรในหมู่บ้านนำไปใช้โดยให้มีศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการประกอบอาชีพ การจำหน่ายสินค้าและการสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชน

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการหมู่บ้านได้ส่งเสริมให้ประชาชน ปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานหมวด ๕ ว่าด้วยดีที่ ๔ สุขภาพแข็งแรง โดยให้คณะกรรมการด้านสังคม สิ่งแวดล้อมและสาธารณสุขเป็นเจ้าภาพรับผิดชอบหลักในหมวดนี้ ให้หัวหน้าครอบครัวส่งเสริมให้สมาชิกออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ และให้คณะกรรมการหมู่บ้านจัดให้มีลานสุขภาพและให้ราษฎรรวมกลุ่มกันออกกำลังกายเป็นประจำอย่างน้อยสัปดาห์ละ ๓ ครั้งๆ ละไม่น้อยกว่า ๓๐ นาที และให้จัดตั้งกลุ่มออกกำลังกายอย่างน้อย ๑ กลุ่ม เช่น กลุ่มส่งเสริมมวยไทยมรดกโลกและลานมวยไทย หรือกายบริหาร ๑๕ ท่า แม่ไม้มวยไทย เป็นต้น ให้ผู้ประกอบการร้านค้า/แผงลอย ผู้ผลิตหรือผู้จำหน่ายในหมู่บ้านปฏิบัติตามมาตรฐานของกระทรวงสาธารณสุขและมีจิตสำนึกที่ดีต่อเพื่อนบ้านโดยผลิตจำหน่ายเฉพาะอาหารที่สะอาด มีคุณภาพ ปราศจากสารพิษหรือสารปนเปื้อนและให้คณะกรรมการหมู่บ้านเฝ้าระวังภัยสุขภาพจากร้านค้าแผงลอย รถเร่และหาบเร่ ผู้เดินฝ่าฝืนหรือกระทำความผิด ต้องจ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนฯ หมู่บ้าน จำนวนไม่เกิน ๕๐๐ บาท คนในครอบครัวต้องไม่ทอดทิ้งเด็ก คนชรา ผู้ป่วย ผู้พิการ และผู้ป่วยจิตเวช ให้ทุกครอบครัวร่วมกิจกรรมการควบคุมป้องกันโรคและภัยสุขภาพตามที่คณะกรรมการหมู่บ้านร้องขอ และให้คณะกรรมการหมู่บ้านจัดให้มีความรู้เกี่ยวกับโรคภัยสุขภาพ โดยการประสานการดำเนินการร่วมกับหน่วยบริการสาธารณสุขในพื้นที่ ส่งเสริมให้ราษฎรในหมู่บ้านเข้ารับการตรวจคัดกรองสุขภาพเบื้องต้นในโรงพยาบาลหรือหน่วยงานสาธารณสุขทุกปี อย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง

ที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุส่วนหนึ่ง ก็มีปัญหาด้านจิตใจบ้างเหมือนกัน โดยเฉพาะท่านผู้ที่มีบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพ ซึ่งก็มีอยู่บ้างแต่จำนวนไม่มากจึงไม่จัดเป็นปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ก็ยังคงถือว่ามิได้อยู่จริงในหมู่บ้าน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลายก็ได้นิ่งนอนใจ ซึ่งก็ได้ดำเนินการแก้ไขตามเหตุปัจจัยโดยคณะกรรมการหมู่บ้านที่ดูแลเรื่องนี้ได้กำหนดออกเยี่ยมบ้านทุกเดือนสลับสับเปลี่ยนกันไปตามบ้านเป้าหมายต่างๆ รวมทั้งบ้านที่ไม่ได้อยู่ในเป้าหมายด้วย โดยทำงานร่วมกันกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ทั้งนี้ การออกเยี่ยมบ้านเป็นการช่วยผ่อนคลายอาการป่วยทางจิตของผู้สูงอายุที่เฝ้าคิดถึงบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพได้เป็นอย่างดี เพราะมีเพื่อนพูดคุย นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมโครงการต่างๆ ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมโครงการ อสม.รุ่นใหม่ใส่ใจสุขภาพ ซึ่งเป็นโครงการที่จัดให้มีการออกกำลังกายทุกวันพฤหัสบดีและช่วงเทศกาลสำคัญต่าง หรือกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น

รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตเชิงพุทธบูรณาการของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ ใช้พรหมวิหารธรรมพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนดำรงชีวิตได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์เฉกเช่นพรหม เป็นแนวธรรมปฏิบัติของผู้ที่ผู้ปกครอง และการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ประกอบด้วยหลักปฏิบัติ ๔ ประการ ได้แก่ เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่

ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ มุทิตา คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตาชั่ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน ใช้หลักศีล ๕ เพื่อละลดเลิกอบายมุขทุกชนิด^{๗๕}

การพัฒนาคุณภาพชีวิตเชิงพุทธบูรณาการของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ ควรที่จะใช้หลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามาปรับใช้ให้เข้ากับอาชีพของแต่ละคน โดยนำหลักฆราวาสธรรม เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น ควรเน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการลงทุนในสิ่งก่อสร้างขั้นพื้นฐานในรูปแบบของระบบคมนาคมและขนส่ง ระบบเขื่อนเพื่อการชลประทานและพลังงานไฟฟ้า สาธารณูปการ ฯลฯ รัฐทุ่มเททรัพยากรเข้าไปเพื่อการปูพื้นฐานให้มีการลงทุนในด้านเอกชนเป็นหลัก ทั้งนี้ การใช้หลักธรรมบุญ ๙ ดี เป็นคุณธรรมนำทางในการดำเนินชีวิตไปสู่ความสงบสุข เศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชการที่ ๙^{๗๖} ซึ่งอดีตผู้ว่าเสรี ศรีหตรัย เป็นจุดเริ่มสืบสานแนวคิดบุรีรัมย์สันติสุข ๙ ดี ร่วมกับหมู่บ้านรักษาศีล ๕ จะทำให้มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพจิตดี เป็นคุณภาพชีวิต กับทั้งการน้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ และเป็นแนวทางการทำงาน เช่น ใช้หลักฆราวาสธรรมซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทางโลก ประกอบด้วยธรรมะ ๔ ประการ คือ สัจจะ แปลว่า จริง ตรง แท้ มีความซื่อสัตย์ เป็นพื้นฐาน เป็นคนจริงต่อความเป็นมนุษย์ของตน ทมะ แปลว่า ฝึกตน ช่มจิต และรักษาใจ บังคับตัวเองเพื่อลดและละกิเลส และรักษาสัจจะ ชันติ แปลว่า อดทน ไม่ใช่แค่เพียงแต่อดทนกับคำพูดหรือการกระทำของผู้อื่นที่เราไม่พอใจ แต่หมายถึงการอดทนอดกลั้นต่อการบีบบังคับของกิเลส จาคะ แปลว่า เสียสละ บริจาคสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน โดยเฉพาะกิเลสนั้น คือสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่กับตน ละนิสัยไม่ดีต่างๆ ควรสร้างกระบวนการ บ้าน วัด โรงเรียน และรัฐอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนสืบต่อไป

๓.4.๘ สมာธิ ๒ อย่าง

การจะแก้ปัญหาด้านจิตใจ จะต้องประยุกต์ใช้หลักสมาธิ เรียกว่า “จิตตภาวนา” แปลว่าการอบรมจิต หรือเรียกว่า กรรมฐาน เป็นวิธีฝึกอบรมจิต หรือเป็นวิธีฝึกอบรมจิต การฝึกอบรมจิตให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบานสงบผ่องใส และเกิดความเพียร สติ และสมาธิ เป็นการฝึกอบรม สมถภาวนา ทำจิตให้สงบและ วิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจตามความเป็นจริง

^{๗๕} สัมภาษณ์ นายคำ วิชาพลู. เครือข่ายองค์กรชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์, ๓ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๗๖} สัมภาษณ์ นายสง่า สุขทวี, หัวหน้างานด้านเศรษฐกิจ บ้านน้อยบุตาจารย์, ๒๙ มกราคม ๒๕๖๐.

การฝึกจิตในพระพุทธศาสนา เรียกว่า “จิตตภาวนา” หรือเรียกว่า กรรมฐาน การปฏิบัติสมาธิมี ๒ อย่าง คือ สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน การอบรมจิตหรือการฝึกจิตในพระพุทธศาสนา เป็นวิธีฝึกอบรมจิต หมายถึง อบรมณที่เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา ที่ตั้งแห่งการทำสมาธิเพียร กัมมัฏฐานจำแนกเป็น ๒ ประการ^{๗๗} คือ

๑. สมถกัมมัฏฐาน หรือสมถภาวนา สมถะ แปลว่า สงบ หรือความสงบระงับจิต หมายถึง การทำจิตใจให้สงบ กรรมฐานแปลว่าตั้งกรรม หมายถึงการปฏิบัติทำสมาธิและปัญญา เป็นอุบายสงบใจ คือฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ได้แก่การฝึกสมาธินั่นเอง โดยการทำให้สงบจากกิเลสและนิวรณ์ ๕ ประการ ความพอใจรักใคร่ในกามคุณ, ความพยาบาท, ความหดหู่ซึมเซา, ความฟุ้งซ่านรำคาญ, และความลังเลสงสัย สมาธิแปลว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต หมายถึง ความสำรวมจิตให้แน่วแน่เพื่อเพ่งในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เกิดภาวะจิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว เมื่อฝึกสมาธิเจริญภาวนาให้สงบจากกิเลสและนิวรณ์ธรรมได้แล้ว ขึ้นต่อไปก็เจริญวิปัสสนาต่อ

๒. วิปัสสนากัมมัฏฐาน หรือวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การเจริญภาวนา ให้มีความเห็นแจ้ง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง รู้แจ้งในไตรลักษณ์ ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ รู้แจ้งว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

การปฏิบัติสมาธิทั้ง ๒ ประการนี้ จะช่วยให้มีจิตใจที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวไปกับอารมณ์ที่ไม่ปรารถนา คือ เมื่อเกิดอะไรขึ้นก็สามารถควบคุมสติได้ ไม่ปล่อยใจไปกับอารมณ์ของความโกรธ ความโลภ และความหลง เป็นต้น

๓.๕ สรุป

ปัญหาทางด้านครอบครัว นับว่าเป็นปัญหาที่น่ากังวลใจ หรือเป็นปัญหาหนักของหมู่บ้านหรือชุมชน ถึงแม้จะมีปัญหาในเรื่องของการอพยพโยกย้ายไปทำงานในต่างถิ่นของคนหนุ่มสาววัยทำงานบ้าง จึงทำให้เกิดปัญหาด้านครอบครัว เด็กๆ ที่มีพ่อแม่ไปทำงานในเมืองใหญ่แล้วต้องอาศัยอยู่กับญาติผู้ใหญ่ที่เป็นปู่ย่าตายายนั้น ทำให้เด็กมีปัญหาขาดความอบอุ่น เด็กเหล่านั้นก็คบเพื่อนและสิ่งไม่ดีต่างๆ ก่อให้เกิดปัญหา โดยปัญหาเด็กติดยาเสพติด ที่ทุกภาคส่วนร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหานี้

ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ที่พบในชุมชนส่วนใหญ่มีปัญหาต้องร้องขอหรือพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรของรัฐ ปัญหาทั่วไปที่พบเห็นได้ในชุมชนชนบทต่างๆ ทั่วประเทศ คือ ปัญหาราคาสินค้าทางการเกษตรตกต่ำ ประชาชนในหมู่บ้านต่างก็ได้รื้อถอนนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ มาเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของคนในสังคม เพื่อมุ่งไปสู่ความสุขที่เกิดจากความสมดุล ความพอประมาณอย่างมีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดี ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ มีความเป็นอยู่อย่างเป็นสุขและพอเพียง

ปัญหาด้านสังคม มีซึ่งปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งทำหน้าที่ในการกำกับดูแลความสงบสุขทั่วไปของในจังหวัดบุรีรัมย์ จากการสนทนากับผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ทราบว่าจากการที่

^{๗๗} กนก จันทร์ขจร, **ธรรมเพื่อชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ 8, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน ๒๕๕๙), หน้า ๘๕๗-๘๖๑.

ประชาชนในหมู่บ้านต่างๆ ได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมี เช่น การจับกลุ่มมั่วสุมกันของวัยรุ่น ปัญหาการสร้างควมวุ่นวาย (ทะเลาะวิวาท) การสร้างมลพิษทั้งทางเสียงและกลิ่นรบกวนเพื่อนบ้าน รวมทั้งการเล่นการพนัน มีแนวโน้มลดน้อยลง

ปัญหาด้านจิตใจ เกิดความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว มีผลต่อสุขภาพจิต ถ้าครอบครัวอบอุ่น มีความรักใคร่ปรองดอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมาชิกในครอบครัวก็จะมีความรู้สึกที่มั่นคง และเมื่อประสบปัญหา ครอบครัวแตกแยก หรือต่างคนต่างอยู่ สมาชิกในครอบครัวไม่รักใคร่ผูกพันกัน ต่างเอาเปรียบ หรือเห็นแก่ตัวแล้ว สมาชิกแต่ละคนย่อมต้องต่อสู้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยว และว้าเหว่ โดยเฉพาะเมื่อประสบปัญหาที่ไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปพึ่งใคร ย่อมกระทบต่อสุขภาพจิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาสุขภาพจิตผู้สูงอายุในจังหวัดบุรีรัมย์

การไม่เข้าใจหลักไตรลักษณ์ ๓ ประการ (๑) อนิจจลักษณะ คือ ลักษณะไม่เที่ยง (๒) ทุกลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นทุกข์ (๓) อนัตตลักษณะ คือ ลักษณะที่ไม่มีความหมายแห่งตัวตน ลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่า สามัญญลักษณะ ซึ่งสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ ทั้งที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครองมีลักษณะที่เหมือนกัน คือ ตกอยู่ในหลักไตรลักษณ์ เมื่อตกอยู่ในหลักไตรลักษณ์ จึงเกิดปัญหาด้านต่างๆ ขึ้น เช่น ปัญหาทางด้านครอบครัว ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสังคม และปัญหาด้านจิตใจ เป็นต้น

ดังนั้น การแก้ปัญหาวิตชีวิตของคนในไตรลักษณ์ที่เกิดในเบญจขันธ์ คือ ความสุขเกิดทางกาย เรียกว่า กายิกสุข ไม่ว่าจะได้รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น และความสุขเกิดทางจิต เรียกว่า เจตสิกสุข ไม่ว่าจะได้ความสุขเกิดจากสมาธิ คือ ทำให้จิตดี ซึ่งหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์ และการดับทุกข์เป็นหลัก เพื่อจะแก้ปัญหาวิตชีวิตและปัญหาสังคม ปัญหาวิตชีวิตและสังคมคือความทุกข์ ปัญหาวิตชีวิตและสังคมเกิดจากสมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ปัญหาวิตชีวิตและสังคมจะหมดไปหรือดับทุกข์คือ นิโรธ ความดับทุกข์ไม่มีเหลือ ปัญหาวิตชีวิตและสังคมจะหมดไป ปัญหาความทุกข์ของมนุษย์นั้น อยู่ที่กิเลสและความเห็นแก่ตัว ความทุกข์ความเดือดร้อนจะหมดไปก็เพราะหมดความเห็นแก่ตัว เมื่อกิเลสและความเห็นแก่ตัวหมดไป ความสุขความเจริญ ความสงบเย็นก็เกิดขึ้น ปัญหาวิตชีวิตและสังคมก็จะหมดสิ้นไป

บทที่ ๔

แนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ ของคนในสังคมปัจจุบัน

ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน โดยเน้นการประยุกต์ใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนามาปรับใช้เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันและในจังหวัดบุรีรัมย์ ๕ อำเภอ (๑) อำเภอเมืองบุรีรัมย์ (๒) อำเภอลำปลายมาศ (๓) อำเภอแคนดง (๔) อำเภอสตึก (๕) อำเภอพลับพลาชัย ซึ่งการบรรเทาทุกข์ ๔ ด้าน คือ (๑) ด้านครอบครัว (๒) ด้านเศรษฐกิจ (๓) ด้านสังคม (๔) ด้านจิตใจ และสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิประกอบเพื่อการวิจัย จะได้นำเสนอต่อไป

๔.๑ ประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์

ไตรลักษณ์หรือธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติ มีลักษณะประจำของสิ่งทั้งปวง ๓ ประการ ได้แก่ อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตตา ความไม่มีตัวตน คือไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับบัญชาใครได้ ในธรรมนิยามสูตรกล่าวว่า “ตถาคต” (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม ว่า

สัพเพ สังขารา อนิจจา สังขารังปวงไม่เที่ยง
สัพเพ สังขารา ทุกขา สังขารังปวงเป็นทุกข์
สัพเพ สังขารา อนัตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^๑

ตถาคตรู้รู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา นอกจากความหมายไตรลักษณ์ในพระไตรปิฎกแล้ว ผู้วิจัยได้แจกแบบสอบถามสัมภาษณ์ ดังนี้

พระเดชพระคุณพระศรีปริยัติธาดา ฐานิสสโร ขาดิศาดี รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ วัดโพธิ์น้อยบ้านยางลาว ตำบลบ้านยาง อำเภอ ลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำโลกสันนิบาสนี้ เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ คงอยู่ เป็นกฎธรรมชาติ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งต้องอยู่ภายใต้กฎนี้ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน เพราะกรรมการกระทำเพราะรูปพรรณสัณฐานบ้าง แต่เหมือนกันในสามัญลักษณะ คือ อยู่ภายใต้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นไปตามกรรม รับผิดชอบเหมือนกัน อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นความจริงในโลก เป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำในสังขตธรรมและอสังขตธรรม และทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นสภาพที่สัตว์ต้องประสบพบเจอ เป็นสภาพที่ทนได้ยาก เป็นสภาพความจริงที่มีอยู่ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงและต้องพบเจอ เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทาง ไตรลักษณ์ ให้ความรู้ความเข้าใจก่อน ให้

^๑ อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘

ปฏิบัติธรรมให้เห็นเป็นจริง มีตัวอย่างและให้ดูตัวอย่าง ฯลฯ ให้มองเห็นตามสภาพความจริง แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ศึกษาตามสภาพความเป็นจริง ต้องมีการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนากรรมฐานประกอบการศึกษา ทำให้รับสภาพความจริง และควรมีคำถามเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจในหลักสามัญลักษณ์ด้วย^๒

พระครูจินตารวัฒน์ ยสโร จันทรดอน เจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจินตาราม บ้านฝไทรินทร์ ตำบลฝไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ ได้แก่ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ๓ ประการ คือ อนิจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความไม่มีตัวตน คือไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับบัญชาใครได้ ในธรรมนิยามสูตรกล่าวว่า “ตถาคต” (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยามว่า (๑) สัพเพ สังขารา อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง (๒) สัพเพ สังขารา ทุกขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ (๓) สัพเพ ธัมมา อนัตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมนั้น เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วในตัวเรา ควรที่จะเกิดความสดสังเวชใจว่า ร่างกายของเรานั้นเกิดมาแล้วได้ตั้งอยู่นาน เมื่อปราศจากวิญญานแล้ว ก็หาประโยชน์อื่นใดมิได้เลย ฉะนั้นไม่ควรประมาทในชีวิต การประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ควรที่จะประยุกต์ใช้หลักธรรม อิทธิบาท ๔ คือ (๑) ความพอใจทำงานนั้น ๆ (๒) เพียรทำงานนั้น ๆ (๓) เอาใจจดจ่อในงานนั้น ๆ (๔) หมั่นตรึงตรองหาเหตุผลในการทำงานนั้น ๆ ทั้ง ๔ ข้อนี้ควรยึดมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตอันเกิดจากการ เสื่อมสลด จากการเกิด แก่ เจ็บตาย เพื่อจะได้ไม่ประมาทหมัวเมาในชีวิตในการประพฤติปฏิบัติธรรม^๓

พระครูอุดมจันทวรรณอดุลโม เจริญสุข ดร. เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส บ้านฝักกาดหญ้า ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า เถรวาท แปลว่า คำของพระเถระ เป็นนิกายสงฆ์ในศาสนา ไตรลักษณ์ใช้เรียกกันภาษาไทยเพื่อความสะดวก แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง ซึ่งท่านหมายถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไตรลักษณ์ คำตอบที่แสวงหา เหมือนว่าจะมองไม่เห็นจุดคงที่ ไตรลักษณ์ คือ ความจริงแท้ของสรรพสัตว์ ที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ความจริง ๓ อย่างนี้เชื่อมโยงกันเป็นลูกโซ่ กล่าวคือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ปัญหาชีวิตเกิดขึ้นได้ ๒ ทาง คือ (๑) ปัญหาชีวิตที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอก เช่น ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจของประเทศ ปัญหาเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น (๒) ปัญหาชีวิตเกิดจากปัจจัยภายใน คือ ตัวเราเอง

^๒ สัมภาษณ์ พระเดชพระคุณ พระศรีปริยัติธาดา ฐานิสสโร ชาติคำดี รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์, ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ วัดโพธิ์น้อย บ้านยางลาว ตำบลบ้านยาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^๓ สัมภาษณ์ พระครูจินตารวัฒน์ ยสโร จันทรดอน เจ้าอาเภอลำปลายมาศ วัดจินตาราม บ้านฝไทรินทร์ ตำบลฝไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

การแก้ปัญหาชีวิตด้วยธรรมะต้องพัฒนาปรับปรุงตัวเองให้มาก ๆ ด้วยการตระหนักรู้ เกิดความรู้เท่าทันเหตุการณ์รับรู้ต่อทุกอาการเคลื่อนไหว แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันหลักธรรมเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาวีชีวิตของคนในสังคมยุคปัจจุบัน คือ เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน วิปัสสนาหรือปัญญาจักเจริญขึ้นเมื่อปัญญาเจริญขึ้นแล้ว อวิชชา ก็ดับไป เราสามารถมองเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ทำให้เรารู้แจ้งในไตรลักษณ์นำไปสู่ความหลุดพ้น “พหุลาณฺสาณิ” คำสอนของพระพุทธองค์ท่านสอนเกี่ยวกับอนิจจลักษณะมากที่สุด^๔

พระครูสุนทรวิธานิต (เขมวีโร) ดร. เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ บ้านหนองไฮ ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะ ๓ ประการของชีวิต ชีวิตทุกชีวิตต้องมีลักษณะ ๓ ประการนี้เหมือนกันทั้งหมด จึงเรียกลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ว่า สามัญลักษณ์ คือ ลักษณะทั่วไป หรือลักษณะที่เหมือนกันของสังขารทั้งปวง หรือเหมือนกันของชีวิต ซึ่งประกอบด้วย อนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ไตรลักษณ์ แสดงถึงความไม่คงที่ มีเกิดแก่เจ็บตาย เปรียบเทียบ ทั้งสรรพสัตว์และสรรพสิ่ง มีความไม่เที่ยงเช่นกัน หากชีวิตตกอยู่ในสภาพใด ๆ ควรเข้าใจว่าสภาพนั้นๆ เป็นลักษณะธรรมชาติของทุกสิ่งต่างหากอยู่ในสภาพดี อย่ายินดีในสภาพนั้นเกินไป หากอยู่ในสภาพทุกข์ อย่าเศร้าโศกเป็นทุกข์กับสภาพนั้นเกินไปเช่นกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับความรู้ความเข้าใจของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ เรียกว่า กฎอัมปปัจจยตา แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมที่ใช้ดำรงชีวิต ยกตัวอย่างเช่น หลักไตรลักษณ์ สอนให้คนใช้ชีวิตอย่าไปยึดมั่นถือมั่น ทั้งสิ่งในตัวร่างกายและสิ่งของทรัพย์สินภายนอกกายทั้งหลาย ทำให้ลดการแก่งแย่ง ลดการเศร้าโศก และเข้าใจในสังขารที่เกิดขึ้นกับทุกชีวิตได้ ไตรลักษณ์บุคคลย่อมเห็นด้วยปัญญาคือต้องรู้เองเห็นเองอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง^๕

นายพิเชษฐ์ วิจิตรศักดิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑, ๔๘ บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ ตำบลผไทโรนทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างนี้คือ สภาวะที่เกิดขึ้นแล้วมีลักษณะเหมือนกัน ได้แก่ สังขารทั้งหลายทั้งปวง ที่ถูกปรุงแต่งให้เกิดขึ้นแล้วมีลักษณะเหมือนกันคือเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น แตกต่างกันบ้างอยู่ที่ช้าหรือเร็วเท่านั้น สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ แตกต่างกันอย่างนี้ สรรพสัตว์หรือสรรพสิ่งทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นไม่เหมือนกัน คือ เกิดขึ้นแล้ว แก่เจ็บตาย ไม่เหมือนกัน บางสัตว์เกิดขึ้นแล้วแก่เจ็บตายเร็ว บางสิ่งเกิดขึ้นแล้ว เกิดแก่เจ็บตายช้า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกันสรรพสัตว์หรือสรรพสิ่งทั้งหลายเหมือนกันดังนี้ คือ ไม่ว่าจะ เป็นสัตว์หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เกิดขึ้นแล้ว มีแก่ เจ็บตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหา

^๔ สัมภาษณ์ พระครูอุดมจันทรรณ อุดมโม เจริญสุข ดร. เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส บ้านผักกาดหญ้า ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^๕ สัมภาษณ์ พระครูสุนทรวิธานิต เขมวีโร ดร. เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ บ้านหนองไฮ ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ชีวิตในสังคม และการประยุกต์หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ในสังคมปัจจุบันนี้ เมื่อเรามีความรู้เกี่ยวกับสามัญลักษณ์หรือไตรลักษณ์แล้ว เมื่อความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ และความที่ไม่สามารถควบคุมสิ่งต่างๆ เหล่านี้ที่เกิดขึ้นกับตัวเราแล้ว ก็ควรจะสังเวช ว่าร่างกายเรานี้ว่า เมื่อเกิดขึ้นแล้วมิได้ตั้งอยู่นาน ครั้นปราศจากวิญญานแล้วว่า จักนอนทับซึ่งแผ่นดิน ประดุจดั่งว่า ท่อนไม้และท่อนพินหาประโยชน์มิได้^๖

พระมหาบุญเลิศ สนติกโร รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ บ้านบุตาवंษ์ ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ แตกต่างกันไปเพราะเหตุแห่งกรรมเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ให้เลวต่างกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ เกิดขึ้น แปรไป ในท่ามกลางและดับไปในที่สุด อนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ทนได้ยากในการเปลี่ยนแปลงในสภาพนั้น ๆ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ เป็นสภาพไม่มีตัวตน แยกต่ออดีต บังคับไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจของใครทั้งนั้น

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ ถ้านำเอาไตรลักษณ์ไปแก้ปัญหาในชีวิต สังคมหมู่สัตว์ มนุษย์และสิ่งที่มีอยู่ในโลกจะอยู่อย่างสงบสุข แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ให้มีหลักการ วิธีการ และอุดมการณ์ คือ ละชั่ว ประพฤติชอบ ประกอบความดี^๗

พระครูนิมิตสาราภิรมย์ เจ้าคณะตำบลหนองบัวโคก วัดจตุรธารฐ์บำรุง บ้านสี่เหลี่ยมใหญ่ ตำบลหนองบัวโคก อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ความจริงของชีวิต ของสภาพธรรมย่อมเป็นไปตามธรรมดา เป็นไปตามธรรมชาติตามกาลเวลา จะเป็นรูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ย่อมตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก หิวมากก็เป็นทุกข์ กระหายมากก็เป็นทุกข์ เหนื่อยมากก็เป็นทุกข์ อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ สิ่งที่เราได้อยู่เราไม่ยอมให้มันเปลี่ยนแปลงไป อยากให้อยู่ในอำนาจของเราแต่มันก็ไม่เป็นไป ห้ามไม่ให้เกิด ห้ามไม่ให้แก่ ห้ามไม่ให้ตาย ก็ห้ามไม่ได้

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ให้เขาเข้าใจในธรรมชาติ ให้เข้าใจในการกระทำแห่งการเวลาจะได้ปล่อยวาง พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน เมื่อเรารู้ว่าการเกิดปรากฏ การเปลี่ยนแปลงปรากฏ การดับปรากฏ ตามความเป็นจริงแล้ว ชื่อว่าเราเห็น เห็นเหตุให้เกิดทุกข์ เห็นตัวความดับทุกข์ นั่นคือเข้าใจสภาพความเป็นจริงของสังขาร ซึ่งการศึกษาโดยเพียงปริยัติอาจไม่รู้แจ่มแจ้งในไตรลักษณ์ จะเห็นแจ้งตามความเป็นจริงนั้นเมื่อลงมือปฏิบัติ คือปฏิบัติในพระสัทธรรม

^๖ นายพิเชษฐ์ วิจิตรศักดิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ ๑๑,๔๘ บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ ตำบลไพรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^๗ สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดบ้านบุตาवंษ์ บ้านบุตาवंษ์ ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

จึงจะเห็นตามความเป็นจริงได้^๘

พระครูชัยธรรมคุณ เจ้าอาวาสวัดทะเลเมนชัย เจ้าคณะตำบลทะเลเมนชัย บ้านทะเลเมนชัย ตำบลทะเลเมนชัย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในพระพุทธศาสนาเถรวาท สิ่งที่เราเรียกว่าไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นอนัตตา ซึ่งเรียกว่า สามัญลักษณ์ คือลักษณะที่เหมือนกันแก่สังขารทั้งปวง คือลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ มีปรกติสำหรับโลก ไม่มีใครปรุงแต่งมัน เป็นธรรมชาติ เครื่องดำรงอยู่ของธรรม เป็นธรรมชาติ เครื่องตั้งอยู่ของธรรม เป็นธรรมนิยาม เครื่องกำหนดหมายของธรรม เป็นต้น

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ มีแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวไตรลักษณ์คือ เมื่อมีปัญหาเห็นสังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาแล้ว ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็ทุกข์ คือสิ่งที่ไม่เที่ยง แต่ตนสำคัญผิดว่าเที่ยง สิ่งที่เราจริงเป็นทุกข์ แต่ตนสำคัญผิดว่าเป็นสุข และสิ่งซึ่งเป็นอนัตตา แต่ตนสำคัญผิดว่าเป็นอัตตา เมื่อมีปัญหาเห็นอย่างนี้ ย่อมทำให้บุคคลมีความหมดจดบริสุทธิ์พ้นจากปัญหาตนเองและสังคม คือความพ้นทุกข์ได้ การประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ คนจะต้องรู้หน้าที่โดยสมมุติของไตรลักษณ์ เพื่อขจัดความโง่ของมนุษย์ต่อลักษณะของธรรมชาติ ทั้งที่เป็นสังขตะและอสังขตะ เมื่อคนเห็นไตรลักษณ์โดยเฉพาะที่มีอยู่ในนามรูปของตนแล้ว เพื่อป้องกันความยึดมั่นถือมั่น อันเป็นเหตุของความทุกข์ที่จะมาทำลายหรือย้ายได้ ดังนั้น เรื่องไตรลักษณ์เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงย้ำมากที่สุด ทรงสั่งสอนมากที่สุด ทรงสั่งสอนมากกว่าเรื่องทั้งหลาย ควรที่จะได้รับการสนใจเป็นพิเศษ หรือศึกษาเอาใจใส่ให้มากที่สุด ไม่ควรมองข้ามไตรลักษณ์ซึ่งมีอยู่ตามความจริงของสังขาร^๙

พระมหาปัญญาวรวัฒน์ สิริภทโท ผศ.ดร.เจ้าอาวาสวัดศรีสวัสดิ์ เจ้าคณะตำบลแสงพัน บ้านสีเหลี่ยน้อย ตำบลแสงพัน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง หมายถึง สามัญลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่เหมือนกันแก่สังขารทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงลักษณะแห่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งอนิจจังในไตรลักษณ์ คือ มีลักษณะเปลี่ยนแปลงเรื่อยของสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง สิ่งทั้งปวงที่เราเรียกกันว่าโลก หรือสังขารทั้งโลกและสังขารปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงเรื่อยตามรูปลักษณะของอนิจจัง ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะเป็นของที่ต้องทน ทนได้ยาก หรือต้องทนด้วยความตรากตรำในการกิจหน้าที่การงานในชีวิตประจำวัน, หรือต้องทนในทุกขเวทนาเมื่อต้องได้รับความเจ็บไข้ได้ป่วยในความทุกข์ต่าง ๆ หรือได้รับความทนเจ็บใจด้วยอำนาจของกิเลสที่มากกระทบหรือมารุมเร้าทางจิตใจ ให้เกิดความทุกข์ เป็นต้น อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะ คือ มีลักษณะเป็นอนัตตา ไม่มีความเป็นตัวตน หรือบังคับบัญชาไม่ได้ ไม่มีใครสามารถกระทำไว้ในอำนาจแห่งตนได้

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ถ้ามนุษย์ได้ศึกษาธรรมะ

^๘ สัมภาษณ์ พระครูนิมิตสาราภิรมย์ เจ้าคณะตำบลหนองบัวโคกวัดจตุรธารราษฎร์บำรุง บ้านสีเหลี่ยนใหญ่ ตำบลหนองบัวโคก อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^๙ สัมภาษณ์ พระครูชัยธรรมคุณ เจ้าอาวาส วัดทะเลเมนชัย เจ้าคณะตำบลทะเลเมนชัย บ้านทะเลเมนชัย ตำบลทะเลเมนชัยอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ไตรลักษณ์แตกดับอย่างแท้จริง รู้จริงเห็นจริง เข้าใจจริง มนุษย์นำมาประยุกต์ใช้แบบบูรณาการกับชีวิตประจำวันได้แน่นอน และเกิดความสุขโดยแท้จริง การประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ (๑) คนในสังคมอย่าได้ประมาทเรื่องพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอยู่เรื่อย ๆ ถ้าเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามความเป็นจริงแล้ว ชีวิตก็จะสงบสุขเย็นลงไปได้ตลอดเวลาในการศึกษาและปฏิบัติ (๒) คนในสังคมต้องใช้วิปัสสนากัมมัฏฐาน พิจารณาไตรลักษณ์ ให้มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นให้ถูกต้องในเรื่องของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อมีปัญหาเห็นแล้ว ก็จะไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็ปล่อยวางอุปาทานดับความทุกข์ได้ ฉะนั้น คนในสังคมจะดับทุกข์ได้ จะต้องเอาธรรมพระไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไปแก้ปัญหาชีวิตให้ได้ในปัจจุบันจึงจะมีความสุขความเจริญ^{๑๐}

นายจรัส แก้วมัจฉา ผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์หมู่ที่ ๓ บ้านผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนานั้น ว่าด้วยลักษณะหรือสภาวะอันเกิดขึ้นและมีลักษณะเสมอกัน คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์ได้แก่สิ่งที่มีวิญญาณ ส่วนสรรพสิ่งทั่วไปนั้น ได้แก่ สิ่งที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ เกิดขึ้นแล้วมีดับไปเหมือนกัน เป็นอนัตตาไปด้วยกันทั้งนั้น ไม่เลือกใครในโลกนี้ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ มีความเหมือนกัน คือ ทั้งสรรพสัตว์ทั้งสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เกิดขึ้นแล้วดับไป มีแล้วหายไป เป็นกฎธรรมดาเหมือนกัน

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ต้องมีความเห็นไตรลักษณ์อย่างถูกต้องด้วยปัญญา ดังพระพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า..สัตว์ทั้งหลายล้วนพ้นทุกข์ทั้งปวงได้เพราะสมุทธานสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ คือ เห็นชอบในพระไตรลักษณ์ด้วยปัญญา เมื่อมีปัญหาเห็นชอบแล้ว ย่อมจะไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน ย่อมพ้นจากความทุกข์แก้ปัญหาชีวิตได้ เป็นต้น แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ ต้องแก้ด้วยการใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิต หรือแก้ปัญหาด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ คือ (๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้อง (๒) สัมมาสังกัปปะ ความปรารณาถูกต้อง (๓) สัมมาวาจา การพูดจาถูกต้อง (๔) สัมมากัมมันตะ การงานถูกต้อง (๕) สัมมาอาชีวะ การดำรงชีวิตถูกต้อง (๖) สัมมาวายามะ ความพยายามถูกต้อง (๗) สัมมาสติ ความระลึกถูกต้อง (๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจถูกต้อง นี่คือทางอริยมรรคในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน เพื่อความพ้นจากทุกข์และปัญหาที่จะเกิดจากตนเองและบุคคลอื่น เป็นต้น และต้องแก้ปัญหาด้วยศีล สมาธิ ปัญญา หรือสมณะและวิปัสสนาก็ได้ ของคนในสังคมปัจจุบัน^{๑๑}

พระครูจิตตรธรรมาทร ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจตุคามมัชฌิมาราม บ้านโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระมหาปัญญาวรรณ สิริภโท ผศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดศรีสวัสดิ์ เจ้าคณะตำบลแสงพัน บ้านสี่เหลี่ยมน้อย ตำบลแสงพัน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^{๑๑} นายจรัส แก้วมัจฉา ผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์หมู่ที่ ๓ บ้านผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ได้แก่ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง แจกออกเป็น ๓ อย่าง คือ (๑) อนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขัง ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ดังมีคำที่สวดทำวัตรเช้าอยู่ว่า รูปัง อนิจจัง รูปไม่เที่ยง, เวทนา อนิจจา เวทนาไม่เที่ยง, สัญญา อนิจจา สัญญาไม่เที่ยง, สังขาร อนิจจา สังขารไม่เที่ยง, วิญญาณัง อนิจจัง วิญญาณไม่เที่ยง, รูปัง อนัตตา รูปมิใช่ตัวตน, เวทนา อนัตตา เวทนามิใช่ตัวตน, สัญญา อนัตตา สัญญามิใช่ตัวตน, สังขาร อนัตตา สังขารมิใช่ตัวตน, วิญญาณัง อนัตตา วิญญาณมิใช่ตัวตน, สัพเพ สังขาร อนิจจา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง, สัพเพ ธัมมา อนัตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวง มิใช่ตัวตน การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ การใช้ไตรลักษณ์แก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน วิธีแก้ปัญหาชีวิตพระพุทธเจ้าทรงตรัสเป็นพุทธภาษิตไว้ว่า สัมมาทิฐิ สมาทานา สัพพัง ทุกขัง อุปัจจะคฺข คนทั้งหลายจะสิ้นปัญหาหมดทุกข์ทั้งปวงได้ต้องปฏิบัติตามสัมมาทิฐิ หรือเห็นด้วยปัญญาคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามความเป็นจริง แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน และการประยุกต์ใช้ไตรลักษณ์แก้ปัญหาชีวิตต้องรู้หลักในการปฏิบัติ ดังนี้ จะต้องเรียนรู้ความเป็นจริงทางปัญญาทั้งในแง่ปริยัติในแง่ปฏิบัติและในแง่ของปฏิเวธ ดังนี้

๑. การที่บุคคลมาเรียนรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่เสมอหรือปรึกษาหารือกันอยู่เสมอ ๆ เรียกไตรลักษณ์เรื่องนี้ว่าปริยัติ เพราะเป็นเรื่องการศึกษาเล่าเรียน

๒. การมีสติสำรวมระวังปฏิบัติต่อสังขารทั้งปวงให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรียกไตรลักษณ์ในเรื่องนี้ว่าปฏิบัติ เพราะต้องปฏิบัติให้รู้เท่าทันในสังขารทั้งปวง

๓. เมื่อปฏิบัติได้รู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เป็นการบรรลุมรรคผล เรียกไตรลักษณ์ในเรื่องนี้ว่าปฏิเวธ เพราะรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมความดับทุกข์ได้^{๑๒}

พระครูนิมิตวธรรม เจ้าคณะตำบลหนองคู บ้านหนองตาด ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ไตรลักษณ์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสามัญลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกอีกอย่างว่าธรรมนิยาม หรือธรรมฐิติ เป็นธรรมคาอยู่อย่างนั้น ปรากฏอยู่อย่างนั้น ทุกแผนก ทุกกาลเวลา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ ความไม่เที่ยงมีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์ สิ่งของสมบัติ เพชรนิลจินดา ทั้งรูปธรรมและนามธรรมของเราล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยงแท้แน่นอนอนมีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และแตกสลายในที่สุด

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ สังคมมนุษย์สมัยปัจจุบันนี้ ไม่ได้ศึกษาธรรมโดยตรงอันเนื่องจากเศรษฐกิจไม่ดีของอุปโภคบริโภคราคาแพงมากจึงทำให้สังคมไม่มีการศึกษาธรรมโดยตรง วิธีที่จะทำให้มนุษย์ได้อาศัยหาทางออกเพื่อให้คนในสังคมมีชีวิตที่มีความรู้ที่สมบูรณ์ได้นั้น จะต้องเข้าใจในความเป็นอยู่ของชีวิตให้ถูกต้อง จึงจะมีความสุขได้ทั้งไม่เบียดเบียน

^{๑๒} สัมภาษณ์ พระครูวิจิตรธรรมาทร กำลังศึกษาปริญญาตรีบัณฑิต ที่ปรึกษาเจ้าคณะเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจุฑามะชัยมาราม บ้านโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ตนเองและบุคคลอื่น แนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ หนทางที่จะทำให้สังคมมีธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้นั้นจะต้องศึกษาธรรมะให้เข้าใจในเรื่องพระไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงจะรู้เท่าทันกิเลส ไม่สร้างปัญหาให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนในตนเองและสังคม^{๑๓}

นายเจริญ สุขวิบูลย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกกลาง ตำบลโคกกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ เป็นลักษณะของสังขาร คือความไม่เที่ยง, ความเป็นทุกข์, ความเป็นอนัตตา. หรือที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ตั้งอยู่ในฐานะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ซึ่งเล็งไปในความรู้หรือความจริงในเรื่องปัญญา ในการแก้ปัญหาความดับทุกข์ สามัญลักษณ์คือสรรพสิ่งทั้งปวงที่อยู่ในโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ตัวของเราบุคคลอื่น หรือสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งมวลที่อุบัติเกิดขึ้นมาแล้วนั้น มีอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยเข้าสู่ความแตกดับทุกรูปทุกนามเสมอเหมือนกันหมดเช่นเดียวกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกันอย่างไรก็ตาม เช่นบางคนเป็นเศรษฐี บางคนเป็นคฤหบดี บางคนเป็นยาจกเชื้อใจ เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ต้องพิจารณาด้วยปัญญาให้เห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมเกิดปัญญาแก้ปัญหาชีวิตตามไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็จะไม่ระเหิงหลงใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ อันตั้งอยู่ในความไม่ประมาทในชีวิตย่อมมีความสุข และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ต้องใช้ปัญญาพิจารณาความจริงของชีวิต คือ ชีวิตจริงต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เสมอหน้ากัน รูปรูปทุกนามไม่มีอะไรที่จะหลีกเลี่ยงได้เลย ถ้าคนรู้ความจริงแล้วจะมีความสุขไปตามนั้น เพราะมีปัญญาเห็นจริงของชีวิตคือต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย เป็นเช่นนั้นเอง ทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ เมื่อมีปัญหาอย่างนี้จิตใจก็บริสุทธิ์สันปัญหาทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น^{๑๔}

นายสมร พินิจดวง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลผไทรินทร์ บ้านสีขวา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง สามัญลักษณ์หรือลักษณะที่เสมอกันหรือข้อกำหนดหรือสิ่งที่ ที่มีประจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) อนิจจตา อาการไม่เที่ยง อาการไม่คงที่ (๒) ทุกขตา อาการเป็นทุกข์ (๓) อนัตตตา อาการเป็นของไม่ใช่ตัวตน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ มีความแตกต่างไม่เที่ยงธรรมยั่งยืนในโลกใบนี้

^{๑๓} สัมภาษณ์ พระครูนิมิตวราธรรม เจ้าคณะตำบลหนองคู บ้านหนองตาต ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^{๑๔} สัมภาษณ์ นายเจริญ สุขวิบูลย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกกลาง ตำบลโคกกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สรรพสัตว์ การเกิด, แก่, เจ็บ, ตาย, ของสรรพสัตว์ที่เที่ยงแท้เช่นกัน สรรพสิ่งการได้มาที่ไม่ยั่งยืนในชีวิตก็ต้องมีวันหมดไปเช่นกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ ถ้าคิดดี ทำดี พุทธิ ชีวิตก็เป็นสุขเหมือนกัน

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ การเป็นตัวตนของตัวเองไม่ปิดกั้นชีวิตของตัวเอง การทำอะไรให้เป็นคนดี คิดก่อนทำและจะไม่เกิดปัญหาตามมาต้องมีสติในตัวตลอดเวลา และชีวิตไม่ยั่งยืนทำอะไรควรมีสติและไม่ประมาทในการดำรงชีวิต และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือการใช้ชีวิตปัจจุบันคนไทยเปลี่ยนแปลงมากควรนำหลักศาสนาพุทธมาใช้ในชีวิตประจำวันจะทำให้คนทุกคนเดินทางมาจุดหมายและอยู่ในเส้นทางที่เราเดิน ทำอย่างไรให้ชีวิตเราดีขึ้น และเปลี่ยนแปลงจะต้องมีลักษณะ 3 อย่างด้วยกัน คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชีวิตของคนเรา ก็จะมีความสุข และการที่คนเราจะมีไตรลักษณ์อย่างเดียวก็น่าไม่ได้ เราดัดแปลงชีวิตให้มันเป็นไปตามธรรมชาติ และนำหลักไตรลักษณ์มาใช้ในชีวิตของเราในการใช้ชีวิตประจำวัน และมีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายด้วย พร้อมมีเมตตาสิ่งที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ และกับปัจจัยของธรรมที่รวมกันเกิดอยู่นั้น เป็นกฎธรรมชาติเป็นธรรมดาของเหตุพร้อมมูลก็ไม่มีใครไปห้ามไม่ให้ผลเกิดได้^{๑๕}

นายสมจิตร ทองเชิด กำนันตำบลผไทรินทร์ บ้านผไทรินทร์พัฒนา หมู่ที่ ๑๙ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ไตรลักษณ์ ได้แก่ความไม่เที่ยงของสังขาร เพราะมีการเปลี่ยนแปลงประจักษ์ตามรูปเบญจขันธ์ เป็นไปตามเกณฑ์สามัญลักษณ์ ๓ อย่าง คือ (๑) อนิจจตา เปลี่ยนสภาพอยู่ทุกขณะ คงที่เพียงชั่วครู่ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทนถาวร, (๒) ทุกขตา ธรรมชาติปรุงแต่งคับกันเข้าไว้ เจ็บปวดบีบคั้นด้วยโรคภัยแสนทรมานได้ยาก, (๓) อนัตตตา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ผืนความปรารถนา เห็นอำนาจผู้เป็นเจ้าของ

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ มีแนวคิดเกี่ยวกับไตรลักษณ์ คือ การเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้มีความทุกข์ และการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ ประยุกต์ธรรมไตรลักษณ์ใช้ ดังนี้

๑. ใช้ปัญญาพิจารณาสังขารในความเที่ยง เพื่อบรรเทาในความไม่มีโรคเสียได้
๒. ใช้ปัญญาพิจารณาสังขารในความเป็นทุกข์ เพื่อบรรเทาความยึดถือในขันธ์ ๕
๓. ใช้ปัญญาพิจารณาสังขารในความเป็นอนัตตา เพื่อบรรเทาความไม่มีตัวตน^{๑๖}

นายเจริญ เผือกมะหิงษ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่วใหม่ หมู่ที่ ๑๖ บ้านโคกจั่วใหม่ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความหมายว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์

^{๑๕} สัมภาษณ์ นายสมร พินิจดวง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลผไทรินทร์บ้านสีขา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^{๑๖} สัมภาษณ์ นายสมจิตร ทองเชิด กำนันตำบลผไทรินทร์ บ้านผไทรินทร์พัฒนาหมู่ที่ ๑๙ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ไตรลักษณ์ หมายถึง สามัญลักษณ์ คือ กฎธรรมดาของสรรพสิ่งทั้งปวง อนิจจัง มีลักษณะ คือ ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร มีความหมายว่าสิ่งทั้งหลาย มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงเสมอไป ไม่มีลักษณะอันใดที่จะทำให้เรายึดถือได้ว่า เป็นตัวเราของเรา ทุกขัง มีลักษณะ คือ ความทุกข์ ความตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้เคลื่อนที่อยู่เรื่อยๆ เช่น คนเราเมื่อโตขึ้นเป็นหนุ่มสาวก็ยากที่จะหยุดยั้งแค่นั้น ไม่อยากแก่ แต่ก็หยุดไม่ได้ ส่วนอนัตตา มีลักษณะไม่ใช่ตัวตน คือ ไม่มีลักษณะอันใดที่จะทำให้เรายึดถือได้ว่าเป็นตัวเราของเรา ธรรมชาติของทุกสรรพสิ่ง คือมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ตามธรรมชาติของสัตว์โลกทั้งมวล

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ไตรลักษณ์ในชีวิตประจำวันคือทุกขัง หมายถึง ความทุกข์หรือว่าการที่ต้องทนทุกข์อยู่ หรือทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ถ้าเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์แล้ว จะแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างมากมาย หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าท่านให้กำหนดพิจารณาดูกำหนดรู้ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความไม่มีตัวตน และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ หากเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์แล้ว จะแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างมากมายและใช้หลักไตรลักษณ์ในการฝึกอบรม ขัดเกลาจิตใจของตนเอง อนิจจังคือความไม่เที่ยง ไม่คงอยู่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นธรรมดาของสิ่งมีชีวิตจึงมีความรู้สึก มนุษย์จะประสบความสำเร็จในชีวิตได้นั้นจะต้องมีหลักจริยธรรมในการครองชีวิตในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าได้สอนหลักเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีของตัวเราและชุมชนด้วยหลักไตรลักษณ์หรือหลักสามัคคีธรรม^{๑๗}

นายผาย สร้อยสระกลางเกษตรกรดีเด่น สาขาปราชญ์เกษตรกรของแผ่นดิน บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเรื่องไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ เป็นทฤษฎีทั่วไปกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ หมายถึง ลักษณะสิ่งที่เสมอกันทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง มีความเสื่อมเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอเรียกว่า อนิจลักษณะ, มีลักษณะการทนทุกข์ทรมานหรือความลำบากเรียกว่า ทุกขลักษณะ และมีลักษณะแห่งความไม่เป็นตัวของตัวหรือเป็นตัวของใครอื่น เรียกว่า อนัตตลักษณะ ซึ่งเรียกรวมๆ ว่า ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์คือลักษณะสิ่งที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ มีลักษณะต่างกันเป็นธรรมดา คือ บางคนเป็นเศรษฐี, บางคนเป็นคฤหบดี,บางคนเป็นคนเชื่องช้า, บางคนมีวาสนามาก, บางคนมีวาสนาน้อย เป็นต้น

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ แก้ปัญหาชีวิตตามไตรลักษณ์ คือว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติจะต้องสนใจในความจริงข้อนี้ให้มากที่สุด หรืออีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อมีปัญหาเห็นสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาแล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป้นทุกข์ คือ สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง คือ สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข คือ สิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา เมื่อมีปัญหาเห็นอย่างนี้จะถึงซึ่งพระนิพพานความดับทุกข์ได้ และการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ในการแก้ปัญหาชีวิต คือ ใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิตในสังคมปัจจุบัน คือ

^{๑๗} สัมภาษณ์ นายเจริญ เพ็ญมะหิงษ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่วใหม่ หมู่ที่ ๑๖ บ้านโคกจั่วใหม่ ตำบลผไทราญร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

แก้ชีวิตไม่ให้งุ่นวายในสังคม สมารถแก้ปัญหาชีวิตคน ให้เกิดความสงบไม่สร้างปัญหา ปัญญาแก้ความเห็นผิด ให้เกิดความเห็นตรงตามความจริงของสังขาร และการปฏิบัติธรรมหรือปัญหาของมนุษย์ไม่เกินไปจากธรรม ๕ ประการ หรือเบญจศีล ๕ ประการ การที่มนุษย์หรือคนเรามีปัญหาทุกปัญหาก็เพราะขาดการปฏิบัติในศีลธรรม ปัญหาของตนและสังคมจึงเกิดความวุ่นวายไม่มีที่สิ้นสุด^{๑๘}

นายคำเตื่อง ภาษี ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน บ้านเลขที่ ๔๐ หมู่ที่ ๘ บ้านโนนเขวา ตำบลหัวฝาย อำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์นี้ มีพระพุทธพจน์แสดงหลักไว้ในรูปของกฎของธรรมชาติว่า ตถาคต (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ดำรงอยู่เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยามว่า (๑) สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง (๒) สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ (๓) ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง, สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์, และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ มีรูปพรรณสัณฐานแตกต่างกันในเรื่องกรรมจำแนก สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ ตกอยู่ในไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ประการ อันได้แก่ อนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ต้องกำหนดใช้ปัญญาพิจารณาตามอาการ ๓ อย่าง คือ ความที่สังขารไม่ใช่ตัวตน ต้องประกอบด้วยปัญญาใช้โยนิโสมนสิการทำให้เข้าใจโดยอุปายอันแยบคาย กำหนดรู้เช่นนี้จึงแก้ปัญหาชีวิตของคนตามทางพระไตรลักษณ์ได้ และแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคม คือต้องมีปัญญาโดยกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติ คือ (๑) กฎเกณฑ์ที่เรียกว่าปัญญา คือ รู้เองเห็นเอง และต้องรู้ตามความเป็นจริงสามารถดับทุกข์ได้ (๒) กฎเกณฑ์ที่เรียกว่าปัญญา คือ ได้รับคำสอนหรือได้ยินได้ฟังมา และทำให้แจ้งในส่วนที่จะดับทุกข์ได้ (๓) กฎเกณฑ์แห่งการใช้ปัญญา คือ ต้องใช้คู่กับสติและสมาธิ และต้องใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ บุคคล สถานที่^{๑๙}

นายไพรัตน์ ชื่นศรี ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านแสงจันทร์ บ้านเลขที่ ๙๙ หมู่ที่ ๗ บ้านแสงจันทร์ ตำบลสนามชัย อำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า พระไตรลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ที่คนเห็นไตรลักษณ์ได้ยากนั้น เพราะมีสิ่งที่ปิดบังไว้ คือ (๑) สันตติปิดบัง อนิจจตา (๒) อิริยาบถปิดบังทุกขตา (๓) ฆนะสัญญาปิดบังอนัตตา

- ใช้ปัญญามนสิการพิจารณาให้เห็นความตั้งขึ้นและความเสื่อม อนิจลักษณะก็ปรากฏขึ้น
- ใช้ปัญญามนสิการพิจารณาให้เห็นความบีบคั้น ทุกขลักษณะก็ปรากฏขึ้นตามเป็นจริง
- ใช้ปัญญามนสิการพิจารณาถึงธาตุให้กระจายออกเป็นส่วน ๆ อนัตตลักษณะก็ปรากฏขึ้น

^{๑๘} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง เกษตรกรดีเด่น สาขาปราชญ์เกษตรกรของแผ่นดิน บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

^{๑๙} สัมภาษณ์ นายคำเตื่อง ภาษี ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน บ้านเลขที่ ๔๐ หมู่ที่ ๘ บ้านโนนเขวา ตำบลหัวฝาย อำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์

สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน คือ มีลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา มีเสมอกัน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความเหมือนกันในลักษณะที่เป็นสังขาร แปลว่าเครื่องปรุงแต่งเช่นเดียวกัน และเสมอกันโดยสามัญลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา โดยความรู้สึกของมนุษย์นั้น มีความรักสุข เกลียดความทุกข์ฉันทใคร่คนอื่นทั้งหลายก็มีความรักสุข เกลียดความทุกข์เช่นเดียวกัน

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ การแก้ปัญหาชีวิตของคนในทางไตรลักษณ์นั้นต้องปฏิบัติตามทางจิต คือให้มีความรู้สึกถูกต้องตามกฎของธรรมชาติว่า ไม่ใช่เรา ไม่มีเรา ไม่ว่าการคิด พุด ทำ ทั้งหมด มีแต่สติปัญญา อยู่แทนในจิตใจว่า เป็นของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือมีแต่ธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น หรือขันธห้า เท่านั้นที่ทำหน้าที่ไม่มีหยุด ไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวเราตัวเขาเข้าไปยุ่งในการคิดพุดทำ ทั้งหมด เรียกว่า เป็นการปฏิบัติธรรมชั้นโลกุตระธรรมถูกต้องทุกขั้นตอนอยู่ภายใน และการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ คนต้องปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหน้าที่ เพื่อความดับทุกข์โดยไม่เหลือไม่ว่าคนหรือสัตว์ ก็ต้องทำหน้าที่ ชีวิตจึงจะอยู่รอดได้ การทำหน้าที่นั้นคนจะต้องไม่สร้างปัญหาให้ยุ่งยาก เช่นต้องปฏิบัติเว้นจากอบายมุข มีดื่มน้ำเมา เทียวกลางคืน เทียวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร หรือมีกิริยาอาการทางกายวาจาไม่น่าดู น่าชม แข้งกระด้าง พุดจาหยาบคาย จึงมีปัญหา^{๒๐}

นายคำ วิหาพลุ เครือข่ายองค์กรชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ลักษณะของสังขารทั้งปวง มีความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และมีความเป็นอนัตตา เป็นต้น สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งปวง มีความแน่นอนที่เป็นธรรมดาเสมอเหมือนกัน กฎธรรมดาที่ว่านั้น เรียกว่า ไตรลักษณ์ มี ๓ ประการคือ (๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (๓) อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกัน คือ สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งมวล ที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้นั้น ย่อมมีสภาพเหมือนกันหมด หนีกฎของสามัญลักษณะไปไม่พ้น

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า เราจะเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม มันเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น เมื่อพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็จะเห็นพระไตรลักษณ์เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน ไม่มีเรา ไม่มีเขา ก็สามารถที่จะแก้ปัญหาชีวิตในสังคมได้ และการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน การประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตคือจะต้องมีธรรมะ ๔ อย่าง อันได้แก่ธรรมเหล่านี้ คือ (๑) สติ ระลึกถึงธรรมทั้งหลาย ที่อาจจะแก้ปัญหานั้นได้ทันเวลา (๒) ปัญญาหรือความรู้ที่สติเลือกคิดเอามาอย่างเหมาะสมแก่เหตุการณ์นั้น ๆ (๓) สัมปชัญญะ คือปัญญานั้นเผชิญหน้ากับเหตุการณ์นั้นอยู่ด้วยความรู้สึกตัวพร้อม (๔) สมาธิ คือ กำลังจิตที่เพิ่มให้อย่างเพียงพอทั้ง ๔ อย่างนี้ ทำงานสัมพันธ์กันเป็นกลุ่มอย่างประสานกัน

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านแสงจันทร์ บ้านเลขที่ ๙๙ หมู่ที่ ๗ บ้านแสงจันทร์ ตำบลสนามชัย อำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์.

ต้องมีสติปัญญาารู้สึกตามนัยสติปัญญา ๔ คือ (๑) เห็นภายในกาย (๒) เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย (๓) เห็นจิตในจิต (๔) เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เรียกว่ามีสติขั้นใน^{๒๑}

นายทองคำ แจ่มใส ปราชญ์ชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ให้ความเห็นว่า พระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ เป็นหลักธรรมของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งมวลบนโลกใบนี้ ที่ต้องสำนึกหรือตระหนักในความเป็นจริง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ว่าที่สุดแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง มีความไม่เที่ยง มีความทุกข์ ความกังวล และความไม่ เป็นตัวตนที่แท้จริง สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกัน คือ ไม่มีความแตกต่างกันแต่ อย่างไม่ เพราะสุดท้ายแล้วสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายนั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงและดับสลายไป ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกันนั้น คือ ความมีวัฏฏธรรมที่ ทำให้คนแตกต่างจากสัตว์คือมีสุภาชิตอยู่บหนึ่งเป็นสุภาชิตโบราณมีอยู่ก่อนพุทธกาล คือ (๑) อาหาร (๒) การพักผ่อนหลับนอน (๓) ความกลัว (๔) การสืบพันธุ์ สัตว์และคนมี ๔ อย่างนี้ เหมือนกัน และธรรมที่ทำให้คนให้พิเศษยิ่งกว่าสัตว์ คนที่ปราศจากธรรมย่อมเหมือนสัตว์ แต่ระหว่าง มนุษย์กับสัตว์ มีสิ่งที่เหมือนกันอยู่ ๔ อย่าง คือ อาหาร การนอน ความกลัว และการสืบพันธุ์

การแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์ คือ ทุกคนในสังคมต้องยอมรับ ในหลักของไตรลักษณ์ซึ่งเป็นสัจธรรม ดังนั้น ในการดำเนินชีวิตต้องยึดหลักทางสายกลางและความไม่ ประมาทในการดำเนินชีวิต คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ความไม่ผลอเลอ, ความไม่เลินเล่อผลอ สติ, ความไม่ปล่อยปละละเลย, ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความผิดพลาดเสียหาย และ ไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงาม ความเจริญ และความมีสติรอบคอบ และการประยุกต์ หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน คือ ใช้หลักการปฏิบัติในศีล ๕ อย่าง มีความซื่อสัตย์ สุจริต และเข้าถึงหลักธรรมไตรลักษณ์ ชีวิตและจิตใจในผู้คนและสังคมจะผ่อนคลาย เบาบางและลดทุกข์ได้^{๒๒}

โดยภาพรวมแล้ว ทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยาก เมื่อถือเอาความหมายอย่างง่าย ๆ ได้แก่ ความไม่สบาย ความลำบาก ความเดือดร้อน เป็นผลของความทุกข์ พระพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์ เรื่องการดับทุกข์ ทางทำให้เกิดทุกข์มีหลายทาง แต่หลักใหญ่ๆ แล้ว มี ๒ ทาง คือ ทางกาย หรือ เรียกว่า กายิกทุกข์ เป็นทุกข์ทางกาย และทางใจ เรียกว่าเจตสิกทุกข์ เป็นทุกข์ทางใจ อีกประการ หนึ่ง เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์มีสองทาง คือ (1) สามิสทุกข์ ได้แก่ ทุกข์อิงอามิส หมายถึง ทุกข์ที่เกิดขึ้น จากสิ่งที่เป็นเหยื่อล่อ ให้ดิ้นรนไขว่คว้าเพื่อให้เป็นประโยชน์สมความต้องการของตน เมื่อไม่ได้ อย่างหวังก็เป็นทุกข์ หรือได้มาก็เป็นทุกข์เพราะต้องระวังรักษากลับสูญหาย เป็นกามคุณที่เจอไปด้วยทุกข์ เป็นบ่วงที่คอยผูกมัดให้ติดอยู่ในภพชาติ (2) นิรามิสทุกข์ ได้แก่ ทุกข์ไม่อิงอามิส หมายถึง ทุกข์ขั้นต้น ของบุคคลผู้พยายามเปลี่ยนตนให้หลุดพ้นจากเหยื่อล่อทั้งปวงเป็นทุกข์ที่เกิดจากความเพียร เพื่อห้าม

^{๒๑} สัมภาษณ์ นายคำ วิชาพลู เครือข่ายองค์กรชุมชน บ้านเลขที่ ๖ หมู่บ้าน ๑๕ ตำบลหนองตาล อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์.

^{๒๒} สัมภาษณ์ นายทองคำ แจ่มใส ปราชญ์ชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์.

จิตไม่ให้พะวักพะวนถึงกามคุณและอาสวะกิเลส กายิกทุกข์และเจตสิกทุกข์^{๒๓} การบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันและในจังหวัดบุรีรัมย์ โดยรวมมี ๔ ด้าน คือ

๔.1.๑ ด้านครอบครัว

การบรรเทาทุกข์ด้านครอบครัว ไม่นับว่าเป็นปัญหาที่น่ากังวล หรือจะเป็นปัญหาหนักของหมู่บ้านหรือชุมชน ถึงแม้จะมีปัญหาในเรื่องของการอพยพโยกย้ายไปทำงานในต่างถิ่นของคนหนุ่มสาววัยทำงานบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดปัญหาด้านครอบครัวมากมายนักในทางตรงกันข้ามเด็กๆ ที่มีพ่อแม่ไปทำงานในเมืองใหญ่แล้วต้องอาศัยอยู่กับญาติผู้ใหญ่ที่เป็นปู่ย่าตายายกลับไม่ได้ทำให้เด็กมีปัญหาขาดความอบอุ่น เนื่องจากได้รับความเอาใจใส่ดูแลด้วยความรักจากญาติผู้ใหญ่ทุกๆ เป็นอย่างดี ทำให้เด็กๆ สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุขและพัฒนาการเรียนรู้ได้อย่างเต็มความสามารถเหมือนๆ กับเด็กทั่วไป ทั้งนี้ จากการที่คณะกรรมการหมู่บ้านได้ดำเนินตามนโยบายของจังหวัด คือ การปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานอยู่แล้ว โดยเฉพาะในข้อที่ ๘๑/๑ ที่ว่า “ให้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายเด็กและเยาวชน (กม.น้อย) เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วม เป็น กม. คู่ขนาน ในการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้สามารถรับช่วงการพัฒนาหมู่บ้านในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ระบบทายาท) ในการจัดตั้ง กม. น้อย ให้ผู้ใหญ่บ้านออกคำสั่งแต่งตั้งด้วยความเห็นชอบของคณะกรรมการหมู่บ้าน และให้มีพิธีปฏิญาณตนรับหน้าที่ตามบัญญัติธรรมนูญหมู่บ้าน” ด้วยดีมาตลอดตั้งแต่เริ่มใช้ธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานโดยได้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายเด็กและเยาวชน (กม.น้อย) เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วม เป็น กม. คู่ขนาน ในการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้สามารถรับช่วงการพัฒนาหมู่บ้านในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ระบบทายาท) จึงทำให้เด็กและเยาวชนได้มีกิจกรรมทำอยู่ตลอด ไม่มีเวลาในการจับกลุ่มมั่วสุมทำสิ่งที่ขัดกับธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลาน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ไม่มีปัญหาทางด้านนี้ในชุมชน

การส่งเสริมคุณภาพชีวิตด้านครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการของประชาชน สภาพปัญหาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์ สามารถแยกเป็น ๒ ส่วน คือ เยาวชนตามอำเภอนอกเมืองก็มีคุณภาพชีวิตที่ลำบากหลายอย่างไม่สุขสบาย แต่ก็ไม่ถึงกับตกต่ำเกินไป พอเยียวยาแก้ไขได้ ประชาชนในเมืองมีความสะดวก และดีกว่าอยู่แล้วและดีขึ้น โดยมีหลายระดับแห่งคุณภาพชีวิตที่ดีแตกต่างกัน^{๒๔} คุณภาพชีวิตของประชาชนมีทุกระดับชั้น คือ จน ปานกลาง และสูงสุด คนจนก็มีปัญหาในส่วนของคนจน ปานกลางก็มีส่วนปัญหาของปานกลาง สูงสุดก็มีส่วนปัญหาสูงสุด แต่สรุปคุณภาพชีวิตของคนยากจนจะด้อยกว่าเขาค่อนข้างมาก^{๒๕} คุณภาพชีวิตของประชาชน คือ ความเป็นอยู่ที่ดีของตนเอง ทางด้านร่างกายและจิตใจ ของสังคม และยังครอบคลุมไปถึงความปลอดภัยในสิทธิและเสรีภาพ คุณภาพชีวิตของคนบุรีรัมย์

ปัญหาคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ จะต้องได้รับการพัฒนาหรือยกระดับคุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งแต่ละปัญหาต้องได้รับการแก้ไขทุกภาคส่วน หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องต้อง

^{๒๓} อภิ.ย. (ไทย) ๓๕/๑๐/๓๕๗.

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา (ฐานิสฺสโร), รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์รูปที่ ๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร, เจ้าอาวาสวัดบ้านบุตาวัน และรองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

แก้ไขปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เช่น ปัญหาการศึกษา ปัญหาเศรษฐกิจของสังคม ปัญหาด้านสาธารณสุข และปัญหาคุณธรรมจริยธรรม^{๒๖} สังคมมีการเอารัดเอาเปรียบกันมากขึ้น เป็นหนี้ครัวเรือน มีภาระต้องจ่ายหนี้ และค่าใช้จ่ายอย่างอื่นไม่เพียงพอ เนื่องจากตกอยู่ภายใต้ระบบกระแสความคิดทางตะวันตก จึงปัญหาหนี้สิน โดยเฉพาะเกษตรกร ปัญหาในด้านราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ และปัญหาการแตกความสามัคคีของคนในชุมชน เนื่องมาจากภาวะการเมือง^{๒๗}

จะเห็นว่า การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางด้านครอบครัวของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ ยังคงมีปัญหาอยู่บ้างเล็กน้อย แต่ไม่ใช่ปัญหาหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็น สิ่งแวดล้อมไม่สู้ดี เช่น ดิน น้ำ ป่า อากาศ อาหารปนเปื้อน อาหารและผลิตภัณฑ์ที่ปลอดภัยไม่ให้เลือกน้อยมาก ไม่ใส่ใจสุขภาพตนเอง จึงเจ็บป่วยกันมาก ทำให้โรงพยาบาลไม่มีเตียงเพียงพอแก่ความต้องการของคนไข้ เช่น โรคเบาหวาน ไต หัวใจ มะเร็ง อุบัติเหตุ ตับแข็ง เป็นต้น และประเด็นด้านเศรษฐกิจ ขาดความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งสภาพดินน้ำและป่าไม้ สุขภาพร่างกาย เกิดโรคร้ายไข้เจ็บ ซึ่งส่วนมากเป็นโรคเบาหวานและความดัน

การบรรเทาทุกข์ด้านครอบครัวนั้น วิธีแก้ปัญหามันต้องปฏิบัติต่อกันระหว่างคนในครอบครัว โดยเฉพาะสามีและภรรยาต้องปฏิบัติต่อกัน ดังนี้ (๑) ความซื่อสัตย์ต่อกัน (๒) ตอบสนองเรื่องเพศสัมพันธ์ให้ดี (๓) ขยันทำงาน หาเงินทองจุนเจือครอบครัว (๔) การพุ่มเทก่าลังกาย และกำลังใจให้แก่กัน (๕) การยอมรับในตัวตนของกันและกัน (๖) การเอาใจใส่ดูแล และเอื้ออาทรต่อกัน (๗) การเคารพให้เกียรติคู่สมรส และ (๘) รู้จักอดทน และให้อภัย ถ้าคนในครอบครัวปฏิบัติหน้าที่และปฏิบัติในหลักพราวาสธรรม ๔ อย่าง คือ สัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะ ก็แก้ปัญหาคครอบครัวได้ คำว่า “พราวาสธรรม” ประกอบด้วย ๒ คำ “พราวาส” แปลว่า ผู้ดำเนินชีวิตในทางโลก, ผู้ครองเรือน และ “ธรรม” แปลว่า ความถูกต้อง, ความดีงาม, นิสสัยที่ดีงาม, คุณสมบัติ, ข้อปฏิบัติพราวาสธรรม แปลว่า คุณสมบัติของผู้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทางโลก ประกอบด้วยธรรมะ ๔ ประการ คือ (๑) สัจจะ แปลว่า จริง ตรง แท้ มีความซื่อสัตย์เป็นพื้นฐาน เป็นคนจริงต่อความเป็นมนุษย์ของตน (๒) ทมะ แปลว่า ฝึกตน ข่มจิต และรักษาใจ บังคับตัวเองเพื่อลดและละกิเลส และรักษาสัจจะ (๓) ขันติ แปลว่า อดทน ไม่ใช่เพียงแต่อดทนกับคำพูดหรือการกระทำของผู้อื่นที่เราไม่พอใจ แต่หมายถึงการอดทนอดกลั้นต่อการบีบบังคับของกิเลส (๔) จาคะ แปลว่า เสียสละ บริจาคสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน โดยเฉพาะกิเลส นั่น คือ สิ่งที่ไม่ควรมีอยู่กับตน ละนิสสัยไม่ตีต่าง ๆ การจะแก้ปัญหาด้านครอบครัวได้นั้น จะต้องประยุกต์ใช้หลักพราวาสธรรม ๔ หลักธรรมที่เป็นเครื่องมือสำหรับผู้ครองเรือน มี ๔ ข้อ^{๒๘} คือ

๑. **สัจจะ** หมายถึง ความซื่อสัตย์ต่อกัน ความไว้น้ำใจกัน ไม่นอกใจกัน สามีภรรยารักใคร่กัน ต่างฝ่ายต่างจริงใจและซื่อสัตย์ต่อกันไม่มีความลับต่อกัน พูดง่าย ๆ คือรักเดียวใจเดียวต่อกันอย่าหลายใจ แต่อย่าหึงกันจนมากเกินไป เพราะจะนำไปสู่การเข้าใจผิด เกิดการโกรธเคืองกัน ทะเลาะวิวาทกันเองอาจทำให้ชีวิตครอบครัวแตกแยก

^{๒๖} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญทัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๒๗} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง, เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง, ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๒๘} พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ ป.ธ.๙), เบญจศีลเบญจธรรม : อุดมชีวิตของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นบุญ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

๒. **ทมะ** แปลว่า ความฝึกฝนปรับปรุงตน ทมะ นี้เป็นข้อสำคัญในการที่จะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้า ทมะ หมายถึง การรู้จักข่มใจ หักห้ามใจในเวลาที่มีเรื่องราวที่ไม่สบายใจเกิดขึ้น เช่น เวลาโกรธ ก็พยายามข่มใจไม่ให้โกรธ หรือแสดงความโกรธนั้นต่ออีกฝ่ายหนึ่ง เพราะจะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งไม่พอใจหรืออาจโกรธตอบอันจะนำไปสู่การทะเลาะกันได้

๓. **ขันติ** คือ ความอดทน ความอดทนเป็นเรื่องของพลังความเข้มแข็ง ความอดทนหมายความว่า ให้รู้จักอดทนต่อคำกล่าวติฉินของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือของคนอื่น ๆ เขาจะว่าอะไรก็ให้พยายามอดทนไว้ เก็บอารมณ์ไว้ อย่าแสดงออกตอบ เพราะหากแสดงออกตอบก็จะนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกัน โกรธเคืองกัน ผิดใจกัน เวลาที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโกรธ ก็ให้อีกฝ่ายหนึ่งพยายามอย่าโกรธตอบ ต้องมีความหนักแน่นและอดทน

๔. **จาคะ** แปลว่า การเสียสละ การรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตนให้อีกฝ่าย หรือเสียสละความสุขของตนเพื่ออีกฝ่าย ทุกฝ่ายพยายามยอมกันในเรื่องบางเรื่องหรือทุกเรื่อง การเสียสละเพื่อประโยชน์แก่กันจะเกิดความสงสารเห็นอกเห็นใจกัน^{๒๙}

ประโยชน์ของการมีสัจจะ คือ ปลุกนิสสัยความรับผิดชอบให้เกิดขึ้นในตัว เป็นคนหนักแน่น มั่นคง มีความเจริญก้าวหน้าในการประกอบหน้าที่การงาน ได้รับการเคารพยกย่อง มีคนเชื่อถือ และยำเกรง ครอบครัวมีความมั่นคง ได้รับเกียรติยศชื่อเสียง

ประโยชน์ของการมีทมะ คือ ปลุกฝังนิสัยรักการฝึกฝนตนให้เกิดขึ้นในตัว ทำให้เป็นคนมีความสามารถในการทำงาน ไม่มีเวรกับใคร ยับยั้งตนเองไม่ให้หลงไปทำผิดได้ สามารถตั้งตัวได้ มีปัญญาเป็นเลิศ

ประโยชน์ของการมีขันติ คือ ปลุกฝังนิสัยการอดทนต่ออุปสรรคและปัญหาต่างๆ ทำงานได้ผลดี สามารถเป็นหลักในครอบครัวได้ สามารถเป็นหลักให้กับบริวารได้ ไม่มีเรื่องวิวาทกับคนอื่น ไม่หลงผิดไปทำความชั่วได้ ทำให้ได้ทรัพย์มา

ประโยชน์ของการมีจาคะ คือ ปลุกฝังการมีอารมณ์ผ่องใสและนิสสัยเสียสละให้เกิดขึ้นในตัว เป็นการสร้างความปลอดภัยแก่ตนเอง เป็นที่นับหน้าถือตาของคนทั่วไป ครอบครัวและสังคมเป็นสุข มีกัลยาณมิตรรอบตัว การมีฆราวาสธรรมโดยรวม ก็คือ เมื่อมีสัจจะย่อมมีเกียรติยศชื่อเสียง เมื่อมีทมะ ย่อมได้รับปัญญา เมื่อมีขันติย่อมเกิดทรัพย์ในบ้าน และเมื่อมีจาคะย่อมเกิด ประโยชน์ในครอบครัว^{๓๐}

ดังนั้น การจะแก้ปัญหาครอบครัวสามีภรรยาต้องรักใคร่กัน มีสัจจะ ความจริงใจและซื่อสัตย์ต่อกันไม่มีความลับต่อกัน พุดง่าย ๆ คือรักเดียวใจเดียวต่อกัน อย่าหลยใจ การอยู่ร่วมกันกับบุคคลภายนอกหรือในกิจการงานและสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย เราก็ต้องรู้จักปรับปรุงฝึกฝนตัวให้ดียิ่งขึ้น ด้วยการชวนหาความรู้ให้เท่าทันสิ่งแปลกใหม่อยู่เสมอชีวิตจึงเจริญก้าวหน้าได้ มีทมะ ความอดกลั้น ต้องรู้จักคิดพิจารณาและมีความรู้ความเข้าใจ จึงจะปรับตัวและฝึกฝนปรับปรุงตนได้ การมีขันติ ความอดทนต่อการทำงานเพื่อตั้งเนื้อตั้งตัวอย่าขี้เกียจสามีภรรยาที่ขยันพยายามหาทรัพย์ในทางที่ชอบ ก็จะมีชีวิตที่สุขสบาย ต่างจากคู่สามีภรรยาที่ไม่อดทนชีวิตคู่ก็จะล้มเหลว อดทนต่อความเจ็บปวดเมื่อยล้าทางกาย และอดทนต่อความลำบากตรากตรำในการทำงาน การอยู่ร่วมกันก็ต้องมี จาคะ

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๓๐} <https://th.wikipedia.org/wiki/ฆราวาสธรรม> 4 (เข้าถึงเมื่อ ๔ เมษายน ๒๕๖๑).

ความเสียสละต่อกัน เช่น เวลาฝ่ายหนึ่งไม่สบายเจ็บไข้ได้ป่วย อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องเสียสละความสุขส่วนตนเองเพื่อช่วย รักษาพยาบาล อย่างน้อยก็มีน้ำใจที่จะระลึกถึง เมื่อจะทำอะไรก็ตามก็คำนึงถึงความสุขของฝ่ายหนึ่ง เมื่อฝ่ายหนึ่งคำนึงถึงความสุขความเจริญของอีกฝ่ายหนึ่ง อย่างนี้ก็เรียกว่ามี จาคะ จาคะควรเมื่อแผ่ไปยังบิดา มารดา ญาติมิตร และเพื่อนมนุษย์ด้วย

๔.1.๒ ด้านเศรษฐกิจ

การบรรเทาทุกข์ด้านเศรษฐกิจ ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินการสร้างเศรษฐกิจชุมชนเพื่อให้ประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์มีศักยภาพสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ปัญหา ด้านเศรษฐกิจที่พบในชุมชนส่วนใหญ่มีใช้ปัญหาที่วิกฤติขนาดจนต้องร้องขอหรือพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกต่างๆ แต่เป็นปัญหาเพียงเล็กน้อยที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญทั่วไปที่พบเห็นได้ในชุมชนชนบทต่างๆ ทั่วประเทศ นั่นคือ ปัญหาราคาสินค้าทางการเกษตรตกต่ำ อย่างไรก็ตาม ประชาชนในหมู่บ้านต่างก็ได้ัญเชิญปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อมุ่งไปสู่ความสุขที่เกิดจาก ความสมดุล ความพอประมาณ อย่างมีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดี ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ มีความเป็นอยู่อย่างเป็นสุขและพอเพียง เนื่องจากประชาชนในหมู่บ้านได้รวมกลุ่มในการปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อรับประทานในครอบครัวกัน อยู่แล้ว ซึ่งมีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มปลูกมะนาว และปลูกพืชอย่างอื่น เป็นต้น ในขณะที่ถ้ามี ผลผลิตมากก็จะนำมาแลกเปลี่ยนกันในชุมชน หรือส่งขายในตลาดของชุมชนอื่นๆ

คนชุมชนจะเข้มแข็งนั้น ต้องมีองค์ประกอบเป็น “๗ ก” เป็นพื้นฐานขั้นต้นที่จะเกื้อกูลซึ่งกันและกัน คือ

๑. แกนนำ ต้องมีผู้นำ คนนำ กลุ่มนำ เป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรก ที่พยุหมู่บ้านขึ้นมา อาจเป็นผู้นำตามกฎหมาย (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) หรือผู้นำตามธรรมชาติที่ได้รับความเชื่อถือ ได้เรียนรู้จากการดำเนินวิถีชีวิตจนเป็นแบบอย่าง ถ้าไม่มีผู้นำ จะไม่มีคนตาม ถ้าไม่เห็นตัวอย่างก็จะมีใครสนใจ แกนนำอาจไปศึกษาเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ แล้วนำมาถ่ายทอด ผู้นำในความหมายนี้ จะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง

๒. กลไกการบริหารจัดการ เรียกกว้างๆ ถึงการจัดการชุมชน ว่าต้องมีกระบวนการ มีกรอบการทำงาน ใน ๓ คำ เป็นอย่างน้อย ก - ข - ค

ก. แรก คือ กฎ กติกา กลยุทธ์ ชาวบ้านเขาจะมีกฎยึดถือเป็นข้อตกลงของแต่ละกลุ่ม จะแบ่งสรรทรัพยากรอย่างไร จะลงขันกันอย่างไร มีกฎในหมู่บ้าน นอกจากกฎหมาย หรือมีกฎ ธรรมชาติของเขาเอง มีกติกา ระเบียบกฎเกณฑ์ และมีกลวิธีในการทำงาน ประสาน ขยายวง บางแห่งเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม เชื่อในความดีงามและกรรมของตนเอง

ข. ข้อมูล การจะรู้จักตนเอง รู้จักครอบครัว ต้องมีข้อมูลของคน รู้รายรับ-รายจ่าย ครัวเรือน โดยการจัดทำบัญชีแต่ละครัวเรือน รู้จักจุดอ่อน-จุดแข็ง เกิดจากได้เห็นตัวเลขค่าใช้จ่าย รู้จักเหตุ จึงนำมาสู่ผลในการบรรเทาหรือกำจัดปัญหา ฉะนั้น ตัวเลขที่ปรากฏในชุมชน จะต้องรู้จักเก็บกันเอง (โดยวิธีการใดหรือขอรูปแบบจากหน่วยใดก็ได้)

ค. ความรู้ ต้องมีต้นแบบที่เป็นองค์ความรู้ มีเทคโนโลยีเข้ามาช่วย อาศัยภูมิปัญญา ชาวบ้าน จะเน้นด้านต่างๆ เช่น ด้านเกษตรอินทรีย์ ด้านอาหารปลอดสารพิษ เป็นต้น

๓. กลุ่ม เมื่อมีการจัดการที่ดีจะแบ่งซอยกลุ่มออกไปหลายกลุ่ม ทั้งอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสวัสดิการชุมชน กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มแม่บ้านทอผ้า กลุ่มเลี้ยงกบ ฯลฯ มีกลุ่มมากแบ่งงานกันทำมาก ก็จะเกิดพลังตามมา แบ่งกันรับผิดชอบ และขยายวง

๔. กองทุน การระดมทุนของกลุ่ม ทำให้กิจกรรมของชุมชนต่อยอดเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน กองทุนในหมู่บ้านมีหลายก้อน ทั้งที่รัฐเคยให้ไว้ หรือที่ส่วนราชการจัดสรรให้แก่หมู่บ้านมีระดับความยากจน กองทุนที่เกิดจากการลงขันกันเอง อะไรก็ตามแต่ที่เป็นปัจจัยให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่อง ชาวบ้านจะเรียนรู้ มีการจัดระเบียบการเงินกองทุนที่ดูแลกันเอง

๕. กิจกรรม กิจกรรมมี ๒ ประเภท กิจกรรมสังคมในชุมชน กับกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการผลิต ทั้งในเรื่องวิสาหกิจชุมชนของชุมชนต่าง ๆ เช่น การผูกติดกับการสร้างความสามัคคีสมานฉันท์ในชุมชนของชมรมต่าง ๆ เช่น ชมรมผู้สูงอายุ ชมรมคนรักการออกกำลังกาย ชมรมธรรมะท้องถิ่น ฯลฯ กิจกรรมในชุมชนมีการประชุมประชาคม มีเวทีสมานฉันท์ มีเวทีที่วัด โรงเรียน สวนสาธารณะ สามารถจรรโลงให้เกิดความปรักปรำพร้อมแก่ประชาคม รวมตลอดถึงกิจกรรมร่วมกันแก้ปัญหาภัยพิบัติของพื้นที่

๖. การเกษตร ที่หยิบยกเรื่องการเกษตรมาเป็น ก. ที่ ๖ เพราะร้อยละ ๗๐ ของหมู่บ้าน/ชุมชน พึ่งการเกษตรในมิติต่างๆ แต่ละชุมชนต้องเลือกกิจกรรมการเกษตรเด่นๆ มาทำให้เป็นจุดขาย จากนั้นจะขยายไปสู่ด้านอื่นๆ เช่น การท่องเที่ยว การอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น ฯลฯ

๗. สุขท้าย การเมืองท้องถิ่น แผนชุมชนจะบังเกิดได้ดีปัจจัยสำคัญอยู่ที่การเมืองในชุมชนต้องอยู่บนฐานของธรรมาภิบาล อบต. จะมีบทบาทสำคัญเข้ามาดูแลสนับสนุนงบประมาณ และร่วมเป็นภาคีหนึ่งในการขับเคลื่อนชุมชน เพราะท้องถิ่นมีหน้าที่โดยตรงในการดูแลความสุข ความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชน เพราะท้องถิ่นเป็นเจ้าภาพในแต่ละพื้นที่ เป็นเจ้าของปัญหาและเจ้าของชีวิตของคนด้วย

จะเห็นว่า ๗ ก ข้างต้น เป็นปัจจัยพื้นฐานให้เกิดกระบวนการจัดการตนเองหรือก่อร่างสร้างรูปในเรื่องแผนชุมชน นำไปสู่ “ชุมชนเข้มแข็ง” อันเป็นแนวทางการพัฒนาสังคมและชุมชนให้มั่นคงและยั่งยืน การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางด้านเศรษฐกิจเชิงพุทธบูรณาการของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์นั้น การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนต้องอาศัยหลายฝ่ายมาช่วยเหลือกันทั้งภาครัฐและเอกชนซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างมาก ทุกคนที่เกิดมามีความต้องการชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีและเจริญมั่นคง และต้องอาศัยหลายฝ่ายมาช่วยเหลือกันทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งนี้ ยังสอดคล้องกับทัศนะของ^{๓๑)} ทุกคนต้องการอยู่ดีกินดี แต่ด้วยความเลื่อมล้ำในการเป็นอยู่ คุณภาพชีวิตของประชาชนจึงไม่เท่ากัน จะคอยพึ่งรัฐอย่างเดียวก็ไม่ได้ ทุกคนจึงต้องแสวงหาสิ่งที่ทำให้คุณภาพชีวิตของเขาสุขสบาย^{๓๒)} การพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นสิ่งที่ควรกระทำเพราะ

^{๓๑)} สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา (ฐานิสฺสโร), รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์รูปที่ ๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๒)} สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร, เจ้าอาวาสวัดบ้านบุตาวัน และรองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

ปัญหาการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ส่วนใหญ่ ก็มีสาเหตุมาจากตัวของมนุษย์นั่นเอง^{๓๓} ปัญหาจำนวนประชากรมากเกินไป ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาทางสังคม รวมถึงค่านิยมต่างๆ ทางสังคมมีความจำเป็นเพื่อให้ประชาชนมีเศรษฐกิจมั่นคง ประชาชนพึ่งพาตนเองได้ สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของรัฐบาล “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน”^{๓๔} ข้อมูล จปฐ. ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตแล้วจะทำให้ชาวบ้านรู้ปัญหาของตนเอง และมีเป้าหมายในการพัฒนา ทั้งในระดับครัวเรือนและหมู่บ้าน กำหนดแนวทางการพัฒนา หรือแนวทางการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้^{๓๕} การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ มีความจำเป็นอย่างยิ่งยวด ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น ย่อมต้องพัฒนาความจำเป็นขั้นพื้นฐาน และต้องได้รับการพัฒนา เช่น การศึกษา สุขภาพอนามัย ด้านการส่งเสริมอาชีพ การมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของประชาชน ตลอดจนการรับรู้ระเบียบกฎเกณฑ์ของกฎหมาย บ้านเมือง ข้อบังคับในสังคม ศีลธรรม จริยธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ซึ่งต้องเริ่มจากการพัฒนาทาง ด้านครอบครัว ชุมชน ตลอดจนหน่วยงานภาครัฐต้องบูรณาการช่วยเหลือประชาชนทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง^{๓๖} เป็นเรื่องสำคัญมาก เพื่อให้ประชาชนชาวบุรีรัมย์มีคุณภาพชีวิตที่ดี ส่งผลให้มีจิตใจเบิกบาน รู้จักการแบ่งปัน ทำงานเพื่อส่วนรวม ในเมื่อคนมีกินมีใช้ ก็กินอิ่ม นอนอุ่น อยู่ดี หนี้หมดก็มีสุข ทำให้มีความสุขทุกที่^{๓๗} การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่นั้นสามารถที่จะยกระดับความเป็นอยู่ ตลอดจนการประกอบอาชีพ มีความรู้สามารถสร้างรายได้ และยังสามารถไปยังสภาพสังคมมีความเป็นอยู่ที่ดี ตลอดจนการพัฒนาทางด้านบุคคล เศรษฐกิจ สังคม ให้มีคุณภาพมั่นคง^{๓๘} การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์มีความจำเป็นอย่างมาก เช่น ระบบการศึกษาเรียนรู้ การส่งเสริมฟื้นฟูกระบวนการ วัด บ้าน โรงเรียน ให้รัฐส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม^{๓๙}

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้จะดำเนินชีวิตในท่ามกลางภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมปัจจุบัน แต่ประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ก็ได้ดำเนินวิถีชีวิตตามแนวหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินการสร้างเศรษฐกิจชุมชนเพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีศักยภาพสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้ ปัญหาด้านเศรษฐกิจที่พบในชุมชนส่วนใหญ่มีใช้ปัญหาที่วิกฤติขนาดจนต้องร้องขอหรือพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกต่างๆ แต่เป็นปัญหาเพียงเล็กน้อยที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญทั่วไปที่พบเห็นได้ในชุมชนชนบทต่างๆ ทั่วประเทศ นั่นคือ ปัญหาราคาสินค้าทางการเกษตรตกต่ำ อย่างไรก็ตาม ประชาชนในหมู่บ้านต่างก็ได้อัญเชิญปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการดำเนิน

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระครูนิมิตรรธรรม (ธมฺมวโร), เจ้าอาวาสวัดเทพนิมิตร เจ้าคณะตำบลหนองคู, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๓๔} สัมภาษณ์ นายจรินทร์ รอบกลาง, หัวหน้ากลุ่มงานพัฒนาชุมชน จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๕} สัมภาษณ์ นายทองใจ ปุยไธสง, พัฒนาการอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๓๖} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญทัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๓๗} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง, เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง, ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๘} สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี, ผู้อำนวยการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสง, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๓๙} สัมภาษณ์ นายทองคำ แจ่มใส, ปราชญ์ชุมชนด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน, ๔ มีนาคม ๒๕๖๐.

กิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อมุ่งไปสู่ความสุขที่เกิดจากความสมดุล ความพอประมาณ อย่างมีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดี ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ ความเป็นอยู่อย่างเป็นสุขและพอเพียง ทั้งนี้ เนื่องจากประชาชนในหมู่บ้านได้รวมกลุ่มในการปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อรับประทานในครอบครัวกันอยู่แล้ว ซึ่งมีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มปลูกมะนาว เป็นต้น ในขณะที่ถ้ามีผลผลิตมากก็จะนำมาแลกเปลี่ยนกันในชุมชน หรือส่งขายในตลาดของชุมชนอื่นๆ อันเป็นการพึ่งพาตนเองมุ่งไปสู่ความสุขที่เกิดจากความสมดุล ความพอประมาณอย่างมีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดี ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

การจะแก้ปัญหาเศรษฐกิจ จะต้องประยุกต์ใช้หลักทฤษฎีมีกัตถประโยชน์ เป็นหลักธรรมในพุทธศาสนา คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน 4 อย่าง อีกอย่างเรียกว่า หัวใจเศรษฐกิจ "อุ อา กะ สะ" อาจเรียกสั้น ๆ ว่า ทฤษฎีมีกัตถะ (เนื่องจากอรรถ แปลว่า ประโยชน์อยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีประโยชน์ซ้ำซ้อนกันสองคำก็ได้) หรืออาจเรียกเต็มๆ ว่า ทฤษฎีมีกัตถสังวัตตนิกรรม ๔ หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักธรรมอันอำนวยการประโยชน์สุขขั้นต้น เพื่อประโยชน์สุขสามัญที่มองเห็นกันในชาตินี้ ที่คนทั่วไปปรารถนา มี ทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรี เป็นต้น อันจะสำเร็จด้วยธรรม ๔ ประการ คือ (๑) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น เช่น ขยันหมั่นเพียร เลี้ยงชีพด้วยการหมั่น ประกอบการงาน เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานนั้น ประกอบด้วยปัญญาเครื่องสอดส่อง อันเป็นอุปายในการงานนั้น ให้สามารถทำได้สำเร็จ (๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาโภคทรัพย์ (ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม) เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้พร้อมมูล ไม่ให้ถูกลัก หรือทำลายไปโดยภัยต่าง (๓) กัลยาณมิตตตา คบคนดี ไม่คบคนชั่ว อยู่อาศัยในบ้านหรือนิคมใด ย่อมดำรงตน เจริญ สนทนากับบุคคลในบ้านหรือนิคมนั้น ซึ่งเป็นผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา (๔) สมชีวิตา อยู่อย่างพอเพียง รู้ทางเจริญทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ผิดเคืองนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนื่อรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนื่อรายได้^{๔๐}

การบรรเทาทุกข์ด้านเศรษฐกิจนั้น เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ให้เกิดความมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ประชาชนจะก็มีความสุขและความเป็นอยู่ดีขึ้น ต้องปฏิบัติหลักทฤษฎีมีกัตถะประโยชน์ปัจจุบันหรือหลักสร้างความสำเร็จทันตาเห็น อันเป็นคำสอนให้ตั้งเนื้อตั้งตัวได้ในทางเศรษฐกิจ ๔ ประการ^{๔๑} คือ

๑. **อุฏฐานสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ต้องมีความหมั่น คือ มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต รู้จักใช้ปัญญาความสามารถจัดการดำเนินการไปให้ได้ผลดี ซึ่งเป็นทางให้ได้ทรัพย์

๒. **อารักขสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ ต้องรู้จักเก็บคุ้มครองทรัพย์ หน้าที่การงานและผลงานที่ตนได้มาหรือได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรนั้น ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย โดยเฉพาะ ถ้าเป็นทรัพย์ ก็ต้องยิ่งรู้จักเก็บออม

^{๔๐} <https://th.wikipedia.org/wiki/ทฤษฎีมีกัตถะประโยชน์> 4 (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๕๖๑).

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓). หน้า ๙๕.

๓. **กัลยาณมิตรตา** ความมีเพื่อนเป็นคนดี ต้องเลือกคบคนดีเป็นเพื่อน คือ เลือกคบแต่สุหทัยมิตร ได้แก่ มิตรแท้ เพื่อนจริง ที่มีอุปการคุณ สมานสุขทุกข์ แนะนำประโยชน์ให้และมีความรักใคร่จริงใจ ถ้าดำเนินธุรกิจเป็นบริษัทหรือสหกรณ์ ก็จำเป็นต้องเลือกสมาชิกที่ดี

๔. **สมชีวิตา** การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ต้องมีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เลี้ยงชีวิตแต่พอดีมิให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย การใช้งบประมาณประจำบ้าน หรือการวางแผนการใช้จ่ายประจำครอบครัวอย่างมีระเบียบ

๔.1.๓ ด้านสังคม

การบรรเทาทุกข์ด้านสังคม ปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งทำหน้าที่ในการกำกับดูแลความสงบสุขทั่วไปของหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม จากการสนทนากับผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ทราบว่าจากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมี เช่น การจับกลุ่มมั่วสุมกันของวัยรุ่น ปัญหาการสร้างควมวุ่นวาย (ทะเลาะวิวาท) การสร้างมลพิษทั้งทางเสียงและกลิ่นรบกวนเพื่อนบ้าน รวมทั้งการเล่นการพนัน เป็นต้น ได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง โดยปัญหาที่พอมิให้เห็นเมื่อไม่นานมานี้ คือ เหมือนกับจะเป็นการมั่วสุมกันของวัยรุ่น แต่ในความเป็นจริง คือ มีเด็กคนหนึ่งเพิ่งจะเสียผู้ปกครองไป จึงมีเพื่อนมาอยู่เป็นเพื่อนหลายคน และเป็นเวลาหลายวันเกินไป แต่เมื่อได้รับการตักเตือนจากผู้ใหญ่ เด็กๆ ก็ให้ความเคารพเชื่อฟัง ดังนั้น เหตุการณ์นี้จึงไม่น่าจะเรียกว่าเป็นปัญหา เนื่องจากมีเหตุจำเป็นดังกล่าว ดังนั้น จากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมีได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง และทำให้สมาชิกทุกคนของหมู่บ้านสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

จะเห็นได้ว่า ประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์ก็ได้ประสบกับปัญหาทางสังคมเหมือนกัน แต่มิใช่ปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งทำหน้าที่ในการกำกับดูแลความสงบสุขทั่วไปของหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม จากการสนทนากับผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ทราบว่าจากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมี เช่น การจับกลุ่มมั่วสุมกันของวัยรุ่น ปัญหาการสร้างควมวุ่นวาย (ทะเลาะวิวาท) การสร้างมลพิษทั้งทางเสียงและกลิ่นรบกวนเพื่อนบ้าน รวมทั้งการเล่นการพนัน เป็นต้น ได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง โดยปัญหาที่พอมิให้เห็นเมื่อไม่นานมานี้ คือ เหมือนกับจะเป็นการมั่วสุมกันของวัยรุ่น แต่ในความเป็นจริง คือ มีเด็กคนหนึ่งเพิ่งจะเสียผู้ปกครองไป จึงมีเพื่อนมาอยู่เป็นเพื่อนหลายคน และเป็นเวลาหลายวันเกินไป แต่เมื่อได้รับการตักเตือนจากผู้ใหญ่ เด็กๆ ก็ให้ความเคารพเชื่อฟัง ดังนั้น เหตุการณ์นี้จึงไม่น่าจะเรียกว่าเป็นปัญหา เนื่องจากมีเหตุจำเป็นดังกล่าว ดังนั้น จากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมีได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง และทำให้สมาชิกทุกคนของหมู่บ้านสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข อย่างไรก็ตาม ในประเด็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตเชิงพุทธบูรณาการทางด้านสังคมของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์นั้น

สามารถแบ่งเป็น ๓ ประเด็น คือ ๑) ให้ทุกคนทุกฝ่ายมีส่วนร่วม มีกลุ่ม หรือทีมงาน ๒)

มองปัญหาให้ชัดเจน และแยกแยะให้ได้ ๓) มีการออกแบบและวางแผนงานอย่างเป็นระบบ โดยภาครัฐจะต้องทำงานร่วมกันกับภาคชุมชนและเอกชน^{๔๒}

รัฐบาลควรที่จะจัดหาที่อยู่อาศัย ที่ทำกินให้คนที่ยังไม่มี ส่วนคนที่มีอยู่แล้วก็ควรที่จะส่งเสริมในเรื่องของการศึกษา หน้าที่การงานให้มั่นคงดีขึ้นตามลำดับ คุณภาพชีวิตของประชาชน หมายถึง การดำรงชีวิตในระดับที่เหมาะสมกับมนุษย์ ตามสภาพความจำเป็นพื้นฐานในสังคม ซึ่งมันอาจจะต้องสัมพันธ์ทางด้านร่างกายและจิตใจ อารมณ์ สังคม ความคิดที่อยู่อย่างพอกินพอใช้ ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงของพ่อหลวงเรา^{๔๓} น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของในหลวง รัชการที่ ๙ เป็นหลัก ใช้ข้อมูล จพฐ. ในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน ให้หมู่บ้านจัดทำแผนพัฒนาหมู่บ้าน เพื่อหาแนวทางแก้ปัญหา ประเมินผลการพัฒนาเป็นประจำทุกปี และวางแผนแก้ปัญหา^{๔๔} ข้อมูล จพฐ. ได้มีการจัดเก็บโดยประชาชน ทำให้ทราบว่าครัวเรือนหมู่บ้านมีปัญหาอะไร เมื่อทราบแล้วส่วนใดที่ประชาชนแก้ไขปัญหาเองได้ในครัวเรือน ก็มีการดำเนินการแก้ไข ส่วนใดไม่สามารถดำเนินการแก้ไขเองได้ ก็ขอรับการสนับสนุนจากภาครัฐ หรือ อบท. อบต. เทศบาล, อบจ. ส่วนงานราชการส่วนภูมิภาค อำเภอ จังหวัด^{๔๕} แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์ ก่อนอื่นเราต้องมองความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ว่ามีอะไรบ้าง และมองเห็นสภาพปัญหาของสังคมในชุมชนว่ามีอะไรบ้าง ต้องพัฒนาปรับปรุงแก้ไขเช่นปัญหาความยากจน รัฐควรเร่งส่งเสริมอาชีพ ปัญหาประชาชนขาดความรู้ต้องส่งเสริมการศึกษา ฯลฯ เป็นต้น^{๔๖} ขณะที่ ผาย สร้อยสระกลาง ก็ได้แสดงทัศนะเสริมในประเด็นเดียวกันว่า ทำให้กินอิ่ม นอนอุ่น อยู่ดี หนี้หมด มีความเป็นอยู่ให้พอเพียง^{๔๗}

การส่งเสริมคุณภาพชีวิตทางด้านส่งเสริมสังคมของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์นั้น มีการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านทุกๆ ไป เช่น สปัจริยธรรม^{๔๘} หมายถึงแนวทางหรือธรรมะที่ทำให้มนุษย์เรานั้นเป็นคนดี หรือจะเรียกได้ว่าเป็นธรรมะของคนนั่นเอง ซึ่งจะประกอบด้วยแนวคิดทั้ง ๗ ข้อซึ่งประกอบด้วยกันดังนี้ (๑) ธัมมัญญตา เป็นผู้รู้จักเหตุ (๒) อัตถัญญตา เป็นผู้รู้จักผล (๓) อัตตัญญตา เป็นผู้รู้จักตน (๔) มัตตัญญตา เป็นผู้รู้จักประมาณ (๕) กาลัญญตา เป็นผู้รู้จักกาล (๖) ปริสสัญญตา เป็นผู้รู้จักบริษัท (๗) ปุคคลปโรปรัญญตา เป็นผู้รู้จักบุคคล เป็นต้น ทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ทั้งนี้ จากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมีได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง และทำให้สมาชิกทุกคนของหมู่บ้านสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข นอกจากนี้ต้องปฏิบัติในหลักสังคหวัตถุ ๔ ประการ

^{๔๒} สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา (ฐานิสสโร), รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์รูปที่ ๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๔๓} สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สันติโกโร, เจ้าอาวาสวัดบ้านบุตาวงษ์ และรองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๔๔} สัมภาษณ์ นายจรินทร์ รอบกลาง, หัวหน้ากลุ่มงานพัฒนาชุมชน จังหวัดบุรีรัมย์, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๔๕} สัมภาษณ์ นายทองใจ ปุยไธสง, พัฒนาการอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๔๖} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญทัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๔๗} สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง, เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง, ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๓.

การบรรเทาทุกข์ด้านสังคม จะต้องประยุกต์ใช้สังคหวัตถุ ๔ ซึ่งหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล ซึ่งจะทำให้ตนเองเป็นที่รัก และคนชุมชนก็ร่วมกันอยู่ได้ ไม่แตกแยกกระจัดกระจาย ทำให้สังคมมีเอกภาพและความมั่นคง เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน สังคหวัตถุ มี ๔ ประการ^{๔๔} คือ

๑. **ทาน** การให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เฉลี่ยเจือจาน แจกจ่าย ช่วยเหลือด้วยสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนวิชาความรู้ เช่น (๑) การให้ด้วยเมตตา คือ แสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ (๒) การให้ด้วยกรุณา คือ ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ ความเดือดร้อน (๓) การให้ด้วยมุทิตา คือ ส่งเสริมผู้ทำความดี คนที่ทำงานสร้างสรรค์ เจริญก้าวหน้า คนเราถ้ารักที่จะอยู่ด้วยกันต้องปันกัน กิน ปันกันใช้ หามาได้แล้วควรรวมกันไว้เป็นกองกลางแล้วจึงแบ่งกันใช้ หากไม่เอามารวมกันอาจเกิดการระแวงกันได้ ที่ใดที่ปราศจากการให้ที่นั้นย่อมแห้งแล้งเหมือนทะเลทราย การปันกันนี้รวมทั้งการปันทุกข์กันในครอบครัวด้วย เมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมีความทุกข์ มีปัญหา ก็ควรนำมาปรึกษากัน อีกฝ่ายก็ต้องรับรู้จรรีบกฟังและปลุกปลอบให้กำลังใจ

๒. **ปิยวาจา** พูดอย่างรักกัน คือ ใช้คำสุภาพ ให้เกียรติกัน พูดด้วยความหวังดีมีน้ำใจ พูดแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น (๑) พูดด้วยเมตตา คือ ทักทายปราศรัยแสดงน้ำใจไมตรี พาที่สุภาพ (๒) พูดด้วยกรุณา คือ เห็นใจ ปลอดภัย แนะนำ ให้คำปรึกษา บอกทางแก้ปัญหา การพูดกันด้วยวาจาไพเราะ แม้การตักเตือนกันก็ต้องระมัดระวังคำพูด ถ้าถือเป็นกันเองมากเกินไป ก็อาจเกิดทิวฐิมานะทำให้ครอบครัวไม่สงบสุข โดยถือหลักว่า ก่อนแต่งงานเคยพูดไพเราะอย่างไร หลังแต่งงานก็พูดให้ไพเราะอย่างนั้น

๓. **อัตถจริยา** ทำประโยชน์แก่เขา คือ สละเรี่ยวแรงกำลังกาย กำลังความสามารถ ช่วยเหลือผู้อื่น และบำเพ็ญประโยชน์ เช่น (๑) ช่วยด้วยความเมตตา คือ แบ่งเบาระระ ร่วมมือ แสดงน้ำใจไมตรี (๒) ช่วยด้วยกรุณา คือ นำผู้อ่อนแอหรือตกอยู่ในอันตรายให้พ้นภัย (๓) ช่วยด้วยมุทิตา คือ ให้กำลังใจสนับสนุน ร่วมมือแก่ผู้ทำความดีและเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ การนำความรู้ความสามารถมาช่วยเหลือกัน ประพฤติตนเป็นประโยชน์ต่อกันในทุกด้าน เมื่อรู้ว่าอะไรดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควร ก็นำมาเล่าสู่กันฟัง พยายามศึกษาหาความรู้ทางธรรม เอาใจมาเกาะกับธรรมให้มาก สามีภรรยานั้นเมื่อทะเลาะกันมักจะโยนความผิดให้อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งแท้จริงแล้วย่อมมีความผิดด้วยกันทั้งสองฝ่าย อย่างน้อยก็ผิดที่ไม่หาวิธีที่เหมาะสมแนะนำตักเตือนกัน ปล่อยให้ฝ่ายหนึ่งทำความผิดโดยไม่ได้ตักเตือนกัน

๔. **สมานัตตตา** เอาตัวเข้าเสมอสมาน คือ ร่วมหมู่ ร่วมมือ ร่วมจุดหมาย ร่วมแก้ไข ปัญหา ร่วมสุขร่วมทุกข์ ปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค เสมอต้นเสมอปลาย ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ การวางตัวให้เหมาะสมกับที่ตัวเป็นพ่อบ้านก็ทำตัวให้สมกับเป็นพ่อบ้าน เป็นแม่บ้านก็ทำตัวให้สมกับเป็นแม่บ้าน ต่างก็วางตัวให้ เหมาะสมกับหน้าที่ที่ได้รับ มอบหมายทั้งในบ้านและนอกบ้าน ซึ่งข้อนี้จะประพฤติ ปฏิบัติให้ดี ต้องฝึกสมาธิให้ใจผ่องใสเป็นปกติ

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **หลักสูตรอารยชน**, ฉบับ ๒ ภาค ไทย-อังกฤษ พิมพ์ครั้งที่ ๗, (บุรีรัมย์: เรวัตการพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๑๔.

เพราะคน ที่ใจผ่องใสจะรู้ว่าในภาวะเช่นนั้น ควรจะวางตนอย่างไร ไม่ระเหิงโลกจนวางตนไม่เหมาะสม^{๕๐}

๔.1.๔ ด้านจิตใจ

การบรรเทาทุกข์ด้านจิตใจ มีผลมาจากความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว มีผลต่อสุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัว ถ้าครอบครัวอบอุ่น มีความรักใคร่ ประองตอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมาชิกในครอบครัวก็จะมีความรู้สึกที่มั่นคง และเมื่อประสบปัญหา ก็จะเชื่อมั่นได้ว่ามีแหล่งที่จะช่วยเหลือ สนับสนุน ไม่ถูกทอดทิ้ง แต่ตรงกันข้าม ถ้าครอบครัวแตกแยก หรือต่างคนต่างอยู่ สมาชิกในครอบครัวไม่รักใคร่ผูกพันกัน ต่างเอาเปรียบ หรือเห็นแก่ตัวแล้ว สมาชิกแต่ละคนย่อมต้องต่อสู้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยว และว้าเหว โดยเฉพาะเมื่อประสบปัญหา ก็ไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปพึ่งใคร ย่อมกระทบต่อสุขภาพจิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุส่วนหนึ่ง ก็มีปัญหาด้านจิตใจบ้างเหมือนกัน โดยเฉพาะท่านผู้ที่มีบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพ ซึ่งก็มีอยู่บ้าง แต่จำนวนไม่มากจึงไม่จัดเป็นปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ก็ยังถือว่ามิได้อยู่จริงในหมู่บ้าน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลายก็ได้มีใจนอบใจ ซึ่งก็ได้ดำเนินการแก้ไขตามเหตุปัจจัย โดยคณะกรรมการหมู่บ้านที่ดูแลเรื่องนี้ได้กำหนดออกเยี่ยมบ้านทุกเดือนสลับสับเปลี่ยนกันไปตามบ้านเป้าหมายต่างๆ รวมทั้งบ้านที่ไม่ได้อยู่ในเป้าหมายด้วย โดยทำงานร่วมกันกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ทั้งนี้ การออกเยี่ยมบ้านเป็นการช่วยผ่อนคลายอาการป่วยทางจิตของผู้สูงอายุที่เฝ้าคิดถึงบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพได้เป็นอย่างดี เพราะมีเพื่อนพูดคุย นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมโครงการต่างๆ ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมโครงการอสม.รุ่นใหม่ใส่ใจสุขภาพ ซึ่งเป็นโครงการที่จัดให้มีการออกกำลังกายทุกวันพลุ่สบดีและช่วงเทศกาลสำคัญต่าง หรือกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุส่วนหนึ่ง ก็มีปัญหาด้านจิตใจบ้างเหมือนกัน โดยเฉพาะท่านผู้ที่มีบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพ ซึ่งก็มีอยู่บ้าง แต่จำนวนไม่มากจึงไม่จัดเป็นปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ก็ยังถือว่ามิได้อยู่จริงในหมู่บ้าน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลายก็ได้มีใจนอบใจ ซึ่งก็ได้ดำเนินการแก้ไขตามเหตุปัจจัย โดยคณะกรรมการหมู่บ้านที่ดูแลเรื่องนี้ได้กำหนดออกเยี่ยมบ้านทุกเดือนสลับสับเปลี่ยนกันไปตามบ้านเป้าหมายต่างๆ รวมทั้งบ้านที่ไม่ได้อยู่ในเป้าหมายด้วย โดยทำงานร่วมกันกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ทั้งนี้ การออกเยี่ยมบ้านเป็นการช่วยผ่อนคลายอาการป่วยทางจิตของผู้สูงอายุที่เฝ้าคิดถึงบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพได้เป็นอย่างดี เพราะมีเพื่อนพูดคุย นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมโครงการต่างๆ ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมโครงการอสม.รุ่นใหม่ใส่ใจสุขภาพ ซึ่งเป็นโครงการที่จัดให้มีการออกกำลังกายทุกวันพลุ่สบดีและช่วงเทศกาลสำคัญต่าง หรือกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น

การสร้างรูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนมี ๓ รูปแบบ รูปแบบของคนดี หลักการที่สำคัญ คือ การกล้าปรับเปลี่ยนแนวคิดหรือปฏิรูปของตนเอง ระบบการทำงานโดยใช้หลัก

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามทฤษฎีใหม่ และให้มีคุณธรรมในการดำรงชีวิต ให้อุดหนุนพากเพียร^{๕๑} รูปแบบการพัฒนาต้องให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ ส่งเสริมการมีส่วนร่วม ร่วมคิด ร่วมวางแผน และยึดหลักพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ จากแนวทางการให้ข้อมูล จปฐ. เป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์ทำให้การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ในจังหวัดบุรีรัมย์ประสบผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม^{๕๒} การสร้างรูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนนั้น ควรส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในด้านความจำเป็นพื้นฐาน ปัญหาคุณภาพชีวิตของคนในสังคม ควรพัฒนาปรับปรุงไปในด้านใด เช่น ด้านสุขภาพ หลักการบริโภคอาหารอย่างถูกต้อง การศึกษา การส่งเสริมอาชีพในชุมชน ด้านหลักประกันสังคม ด้านปัจจัย ๔ ด้านกฎหมาย ประชาชนควรใช้หลักธรรมทางศาสนาต่างๆ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๕๓}

เสรี ศรีหัตถ์ เป็นจุดเริ่มสืบสานแนวคิดบุรีรัมย์สันติสุข ๙ ดี ร่วมกับหมู่บ้านรักษาศีล ๕ จะทำให้มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพจิตดี เป็นคุณภาพชีวิต กับทั้งการน้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ และเป็นแนวทางการทำงาน เช่น ใช้หลักธรรมาภิบาลซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทางโลก ประกอบด้วยธรรมะ ๔ ประการ คือ สัจจะ แปลว่า จริง ตรงแท้ มีความซื่อสัตย์เป็นพื้นฐาน เป็นคนจริงต่อความเป็นมนุษย์ของตน ทมะ แปลว่า ฝึกตน ข่มจิต และรักษาใจ บังคับตัวเองเพื่อลดและละกิเลส และรักษาสัจจะขันติ แปลว่า อดทน ไม่ใช่แค่เพียงแต่อดทนกับคำพูดหรือการกระทำของผู้อื่นที่เราไม่พอใจ แต่หมายถึงการอดทนอดกลั้นต่อการบีบบังคับของกิเลส มีจาคะ เสียสละ และบริจาค

การบรรเทาทุกข์ด้านจิตใจ สิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน คือ กิเลสเพราะเป็นสิ่งที่ไม่ควรมียู่กับตน ละนียสยไม่ตีต่างๆ ควรสร้างกระบวนการ บ้าน วัด โรงเรียน และรัฐอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนสืบต่อไปแนวทางการดำเนินงานสุขภาพจิต ปัญหาสุขภาพจิตก่อให้เกิดผลกระทบต่อ ชุมชนและสังคมนั้นๆ การเข้ารับรักษาดูแลจำเป็นจะต้องใช้บุคลากรที่มีความสามารถเฉพาะทาง ซึ่งในปัจจุบันยังไม่เพียงพอต่อการให้บริการอย่างทั่วถึง ฉะนั้นเพื่อป้องกันการเกิดปัญหาต้องส่งเสริมให้ประชาชนมีสุขภาพจิตที่ดี ก็ก่อให้เกิดความมั่นคงและสงบสุขในสังคม การดำเนินงานสุขภาพจิตชุมชนเป็นกลยุทธ์ของการพัฒนาชุมชน ที่จะผลักดันให้เกิดสุขภาพจิตที่ดีของสมาชิกในชุมชน โดยผ่านการส่งเสริมสุขภาพจิตและการป้องกัน การผิดปกติทางจิต มีการบริการสุขภาพจิตและให้การดูแลสุขภาพจิตในชุมชนสำหรับคนที่มีความผิดปกติทางจิตสังคม^{๕๔} โดยทำให้บุคคลเหล่านั้นสามารถอยู่ร่วมกันกับคนในสังคมได้ งานสุขภาพจิตชุมชนจะดูแลและดำเนินการ ด้วยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในจังหวัดบุรีรัมย์

สมาธิภาวนา เป็นภาษาบาลีมาจากคำว่า สมาธิ+ภาวนา สมาธิ แปลว่า สภาพธรรมที่ดำรงจิตไว้ด้วยดี,สมาธิ มีรูปวิเคราะห์(คำจัดความหมาย)ว่า สมมา สมํ ภา จิตตํ อาพาธตติ สมาธิ สมาธิตาม

^{๕๑} สัมภาษณ์ พระครูนิมิตตวรธรรม (ธมมวโร), เจ้าอาวาสวัดเทพนิมิตร เจ้าคณะตำบลหนองคู, ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๕๒} สัมภาษณ์ นายทองใจ ปุยไธสง, พัฒนาการอำเภอลำปลายมาศ, ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐.

^{๕๓} สัมภาษณ์ นางอุบลรัตน์ ศรีหาบุญทัน, หัวหน้างานฝ่ายสังคมสงเคราะห์เทศบาล, ๒ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๕๔} อมรพร สุการ และณัฐภูมิ อรินทร์, “การดูแลสุขภาพจิต : การมีส่วนร่วมของชุมชน”, วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี) ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑๒ กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๗.

หลักไวยากรณ์บาลีมาจาก ส+อา+ธา ธาตุ ลงในอรรถ ธารณ ในการทรงไว้+อิ ปัจจัย ภาวนา แปลว่า ธรรมชาติเป็นเครื่องให้เจริญ , ทำสิ่งที่มีอยู่แล้วในเจริญขึ้น ภาวนา มีรูปวิเคราะหฺ(คำจัดความหมาย) ว่า ภาเวติ เอเตยยาติ ภาวนา ภาวนาตามหลักไวยากรณ์บาลีมาจาก ภู ธาตุ ลงในอรรถ สดต่าย ในความมีความเป็น +ณ+ยุ+อา ปัจจัย เพราะฉะนั้นเรามักได้ยินกันว่าเจริญสมาธิภาวนา ซึ่งภาษาทางโลกที่เรารู้จักนำมาใช้กันคือคำว่า พัฒนา นั่นเอง คือทำให้เจริญขึ้น สมาธิภาวนาในทางพระพุทธศาสนานั้นว่าโดยรวมแบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ (๑) สมถกรรมฐานภาวนา (๒) วิปัสสนากรรมฐานภาวนา^{๕๕}

การจะแก้ปัญหาด้านจิตใจ จะต้องประยุกต์ใช้หลักสมาธิ เรียกว่า “จิตตภาวนา” แปลว่า การอบรมจิต หรือเรียกว่า กรรมฐาน เป็นวิธีฝึกอบรมจิต หรือเป็นวิธีฝึกอบรมจิต การฝึกอบรมจิตให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบานสงบผ่องใส และเกิดความเพียร สติ และสมาธิ เป็นการฝึกอบรม สมถภาวนา ทำจิตให้สงบและ วิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจตามความเป็นจริง การฝึกจิตในพระพุทธศาสนา เรียกว่า “จิตตภาวนา” หรือเรียกว่า กรรมฐาน การปฏิบัติสมาธิมี ๒ อย่าง คือ สมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน การอบรมจิตหรือการฝึกจิตในพระพุทธศาสนา เป็นวิธีฝึกอบรมจิต หมายถึง อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียร กัมมัฏฐานจำแนกเป็น ๒ ประการ^{๕๖} คือ

๑. **สมถกัมมัฏฐาน** หรือสมถภาวนา สมถะ แปลว่า สงบ หรือความสงบระงับจิต หมายถึง การทำจิตให้สงบ กรรมฐานแปลว่าตั้งกรรม หมายถึงการปฏิบัติทำสมาธิและปัญญา เป็นอุบายสงบใจ คือฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ได้แก่การฝึกสมาธินั่นเอง โดยการทำให้สงบจากกิเลสและนิวรณ์ ๕ ประการ ความพอใจรักใคร่ในกามคุณ, ความพยาบาท, ความหดหู่ซึมเซา, ความฟุ้งซ่านรำคาญ, และความลังเลสงสัย

๒. **วิปัสสนากัมมัฏฐาน** หรือวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การเจริญภาวนา ให้มีความเห็นแจ้ง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง รู้แจ้งในไตรลักษณ์ ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ รู้แจ้งว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

การฝึกสมาธิ คือ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบจากกิเลส และสิ่งกั้นจิตไว้ไม่ให้บรรลุความดี เมื่อทำให้จิตสงบนิ่งโดยเพ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว เมื่อจิตใจสงบมั่นคงแล้ว สติที่มั่นคงสงบย่อมทำให้เกิดปัญญา มีความสบายและรู้สึกเป็นสุขใจ และการปฏิบัติสมาธิก็จะนำไปสู่ความดับทุกข์ทั้งปวงได้

๔.๓ สรุป

การบรรเทาทุกข์ในสังคมนั้น จะต้องบรรเทาทุกข์ทั้งสี่ด้าน คือ (๑) ทุกข์ที่เกิดจากครอบครัว แตกแยกหย่าร้างกัน (๒) ทุกข์ที่เกิดจากเศรษฐกิจ ค่าครองชีพไม่พอ (๓) ทุกข์ที่เกิดจากสังคม คนอยู่ร่วมกันไม่สงบสุข (๔) ทุกข์ที่เกิดจาก คนมีสุขภาพจิตไม่ดี อาจกล่าวได้ว่า ทุกข์ที่เกิดขึ้น

^{๕๕} <http://pmsutherd.blogspot.com/2013/10/blog-post.html/> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๕๖๑).

^{๕๖} กนก จันทร์ขจร, **ธรรมเพื่อชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ 8, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน ๒๕๔๙), หน้า ๘๕๗-๘๖๑.

ในสังคมนั้นล้วนแล้วเกิดจากน้ำมือของมนุษย์ทั้งสิ้น การจะบรรเทาทุกข์ในสังคมนั้นจะนำ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรเทาทุกข์ โดยเฉพาะทุกข์ในไตรลักษณ์ คือ ทุกข์เกิดจากความ ไม่เที่ยง ทุกข์เกิดจากการเปลี่ยนแปลง คือ เกิด แก่ เจ็บตาย และทุกข์เกิดจากการไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงของธาตุ ๔ และขันธ์ ๕ ได้ การแก้ปัญหามาตรฐานของชีวิตและปัญหาสังคมจะต้องรู้ปัญหาชีวิตและสังคมว่าเกิดจากสาเหตุใด ซึ่งปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมโดยรวมแล้วเกิดจากสมุทัย คือ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และทุกข์จะดับได้ด้วยนิโรธ คือ ความดับทุกข์ไม่มีเหลือ และปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมจะหมดไป ด้วยวิธีการเจริญอริยมรรคมี ๘ ประการ ซึ่งปัญหาความทุกข์ ความเดือดร้อนของมนุษย์นั้น อยู่ที่กิเลสความอยากได้ที่ไม่มีขอบเขต ความเห็นแก่ตัว ปัญหาความทุกข์จะหมดไป เพราะหมดกิเลสและความเห็นแก่ตัว แต่ให้มีความเมตตา กรุณาต่อผู้อื่น เมื่อคนในสังคมมีความเมตตาต่อกันแล้ว ก็จะเกิดความสงบสุข ปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมก็จะหมดสิ้นไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน (๓) เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะจากการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑.๑ ไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือคำสอนในเรื่องความทุกข์ ความทุกข์เป็นธรรมที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นของสิ่งทั้งปวง เรียกว่าสามัญลักษณะ หรือไตรลักษณ์, หรือธรรมนิยาม ธรรมฐิติก็ได้. เป็นทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องความทุกข์ หมายถึงลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ ทั้งในความหมายที่ว่าทนทานหรือทนยาก ความหมายที่ว่าพิจารณาแล้วน่าอดทนระอาใจ และความหมายที่ว่าว่างอย่างน่าเกลียด. ยิ่งกว่านั้นผู้ที่ปฏิบัติความทุกข์ได้ ก็จะต้องอาศัยการพิจารณาในธรรมลักษณะเหล่านี้. ให้เห็นความจริง เป็นสัจธรรมในหลักธรรมนิยาม หรือสามัญลักษณะ ในสิ่งที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง แบบทฤษฎีทั่ว ๆ ไปนั่นเอง. ไม่ว่าสังขารที่มีวิญญาณครองหรือไม่มีวิญญาณครอง ย่อมประกอบอยู่ด้วยลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ ในฐานะเป็นกฎของธรรมชาติ. สังขารทั้งหลายจะมีลักษณะอื่นต่างกันอย่างไรก็ตาม แต่ต้องมีเครื่องหมายลักษณะเหมือนกันอย่างหนึ่ง คือสิ่งที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง.

และธรรมเป็นเครื่องหมายกำหนดเรียกว่าธรรมนิยาม เป็นกฎของธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในสิ่งทั้งปวง. สิ่งใดเป็นไปในกฎทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่าเป็นไปตามกฎธรรมชาติ. และไม่มีสิ่งใดเลยที่จะไม่ไปตามกฎอันนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ว่า เป็นบทยานิยามแห่งธรรม หรือธรรมฐิติ การตั้งอยู่แห่งธรรม หมายถึงปรากฏอยู่แห่งธรรมชาติของสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรอื่นนอกจากความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่เสมอกันของสรรพสิ่งทั้งมวล ดำรงอยู่ตลอดเวลาเป็นอย่างนี้

คำว่า อนิจจัง แปลว่า ความไม่เที่ยง มีความไม่หยุดอยู่ มีความเปลี่ยนแปลงเรื่อย มีทางที่จะกำหนดอย่างกว้างหรืออย่างหยาบที่สุด จนกระทั่งถึงอย่างแคบหรืออย่างละเอียดที่สุด ซึ่งอย่างกว้างที่สุด ถือเอายุคเป็นประมาณ เช่นยุคหนึ่งดวงอาทิตย์นี้ไม่มี โลกนี้ไม่มี พระจันทร์นี้ไม่มี เป็นต้น ครั้นมาถึงยุคหนึ่งก็เกิดมี ที่เกิดมีก็ยังแบ่งเป็นยุค ๆ ย่อยลงไป ซึ่งเป็นเครื่องหมายของความเปลี่ยนแปลงของโลก จึงกล่าวได้อย่างหยาบ ๆ ขึ้นหนึ่งก่อนว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยงครั้นมาถึงยุคสิ่งที่มีชีวิต ก็ยังเห็นได้รวดเร็วและรุนแรง ยิ่งกว่าที่เป็นไปในสิ่งที่ไม่มีชีวิตเสียอีก ท่านจึงสอนให้พิจารณาถึงความไม่เที่ยงของสิ่งที่มีชีวิต ซึ่งเป็นตัวเจ้าของปัญหา หรือตัวเจ้าทุกข์โดยเฉพาะเป็นส่วนสำคัญ. ความไม่เที่ยงของเรา ท่านให้พิจารณาอย่างหยาบ ๆ เป็นวัย ๆ ไป คือปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย หมายถึงการเป็น

เด็ก เป็นผู้ใหญ่ และเป็นคนแก่ชรา ซึ่งมีลักษณะแห่งการเกิดขึ้นและปรากฏอยู่ชั่วคราว แล้วก็ตายไป คือมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลาง และมีความแตกสลายตายไปในที่สุด

คำว่า ทุกข์ แปลว่า ทนยาก หรือดูแล้วน่าระอาใจ หรือว่างอย่างน่าเกลียด ความเป็นทุกข์นี้แฝงอยู่ในลักษณะแห่งความไม่เที่ยง หมายถึงการเปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ ทุกข์หมายถึงลักษณะแห่งความทนทานหรือทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่เข้าไปยึดถือหลักใหญ่ ๆ มีอยู่ว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ หมายถึงความเปลี่ยนแปลงนั่นเองทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมา ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลง ก็ไม่มีความทุกข์ หรือพิจารณาดูแล้วก็จะไม่น่าระอาใจ หรือไม่ดูเป็นของไรจากตัวตนโดยสิ้นเชิง เกี่ยวกับทุกข์ลักษณะนี้ ควรพิจารณาให้เห็นลักษณะอาการแห่งความเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง. ให้เห็นข้อที่ความทุกข์เนื่องมาจากความเป็นอนิจจังดังที่กล่าวมาแล้วอย่างหนึ่ง. ความเห็นอย่างแรกทำให้เกิดการเบื่อหน่ายต่อสิ่งที่ เป็นทุกข์ ความเห็นอย่างหลังทำให้เกิดโอกาสและพบวิธีแห่งการปล่อยวาง.

คำว่า อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน คือเป็นสิ่งที่ไม่ควรถือว่าเป็นตัวตน เป็นเพียงธรรมชาติล้วน ๆ ที่หมุนไปตามอำนาจแห่งเหตุและปัจจัยอยู่เป็นเนื่องนิจ. ลักษณะแห่งความเป็นอนัตตานี้ ท่านแสดงไว้ต่าง ๆ กัน แต่รวมใจความแล้วก็มุ่งหมายให้เกิดความรู้สึกว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตัวตน นั้นไม่มีจริงเป็นเพียงความไม่รู้และสำคัญผิด ยึดถือว่าตัวว่าตนขึ้น ด้วยอำนาจสัญญาธาตุญาณ คือความรู้สึกที่เกิดได้เองตามธรรมชาติของสิ่งที่มีชีวิตชนิดหนึ่งเท่านั้น.

ท่านสอนให้พิจารณาว่าคน ๆ หนึ่ง ประกอบอยู่ด้วยส่วน ๕ ส่วนคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละส่วน ๆ ก็ไม่ใช่ตัวตนของมันเอง เป็นเพียงสังขารที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย หรือเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ เมื่อแต่ละส่วนไม่ใช่ตนแล้ว ทั้งหมดนั้นจะเป็นตนไปได้ อย่างไร แม้ว่าจะมีลักษณะอาการแปลกประหลาดหรือวิจิตรประณีตยิ่งไปกว่าเดิมก็ตาม

ที่ว่าแต่ละส่วน ๆ ไม่ใช่ตัวตนนั้น ท่านสอนให้พิจารณาว่าแต่ละส่วน ๆ ย่อมเป็นไปเพื่ออาหารคือการบอบสลายชำรุดทรุดโทรม. ถ้าแต่ละส่วนเป็นตัวตนแท้จริงแล้ว มันจะไม่ควรชำรุดทรุดโทรมหรือเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น. เพราะเหตุที่มีการชำรุดทรุดโทรม ไม่อยู่ในอำนาจในตัวของมันเอง จึงถือว่ามันไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง คือไม่มีตัวตนที่แท้จริง มีแต่ตัวกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้อย่างหนึ่ง นี่เรียกว่าพิจารณาโดยถือเอาการชำรุดทรุดโทรมหรือที่เรียกว่าอาหารเป็นหลัก. อีกอย่างหนึ่งให้เริ่มพิจารณา โดยเอาความเปลี่ยนแปลงเป็นหลัก เช่นตั้งปัญหาว่าส่วนประกอบส่วนหนึ่ง ๆ ที่กล่าวนั้นเป็นของไม่เที่ยง. ถ้าไม่เที่ยงจะเป็นสุขหรือทุกข์. ถ้าเป็นทุกข์เพราะความไม่เที่ยงแปรปรวนเป็นธรรมดา จะถือว่ามันเป็นเราหรือเป็นของเราได้อย่างไรกัน. เพราะมันมีลักษณะเหมือนของที่ผืนเห็น ครั้นตื่นขึ้นมาก็หายไป หรือเหมือนกับของที่ยืมเขามา ไม่เท่าไรก็ต้องส่งคืน หรือเหมือนกับสิ่งที่พบเข้ากลางทาง เสรีแล้วก็ต้องเดินเลยไปทิ้งมันไว้ที่ตรงนั้น ดังนี้ เป็นต้น. รวมความแล้วก็คือมีลักษณะแห่งการที่ใคร ๆ ไม่อาจจะเข้าไปเป็นเจ้าของได้ และเป็นเจ้าของตัวมันเองก็ไม่ได้จึงได้เรียกว่า "อนัตตา" ดังนี้.

ข้อที่ควรสังเกตว่า ท่าน ไม่ใช่คำว่า สังขารทั้งหลายเหมือนใน ๒ ข้อแรก แต่ท่านใช้คำว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา นี่ย่อมแสดงว่าขอบเขตแห่งสิ่งที่ เป็น อนัตตานี้ กว้างกว่าขอบเขตแห่งสิ่งที่ ไม่เที่ยงและเป็นทุกข์. สิ่งที่ไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ได้แก่สังขารทั้งปวง ส่วนสิ่งที่ เป็นอนัตตานี้หมายถึงทุกสิ่งทั้งที่เป็นสังขาร และไม่ใช่สังขาร. สิ่งที่ไม่ใช่สังขารคือสิ่งที่ตรงข้ามจากสังขารโดยประการทั้งปวง ได้แก่ วิสังขาร ซึ่งโดยเฉพาะได้แก่สภาวะที่เรียกว่า นิพพาน คือสภาวะพิเศษอีกส่วนหนึ่งซึ่งไม่มีเหตุไม่

มีปัจจัยปรุงแต่ง อยู่นอกอำนาจหรือนอกขอบเขตของการปรุง แต่ถึงอย่างนั้นสภาวะนั้นก็เป็นอนัตตา คือไม่ใช่ตัวตนของมันเอง หรือของใคร คงให้เรียกแต่ว่า วิสังขารหรือนิพพาน หรือสิ่งที่ไม่มียะไรปรุงแต่งดังนี้ เป็นต้น ไปตามเรื่องของมัน. อย่าได้เข้าใจว่าเมื่อสังขารเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนแล้ว สิ่งตรงกันข้าม คือวิสังขาร ก็จะเป็นตัวตน ดังนี้เลย. ทั้งนี้เพราะเหตุใด ทั้งนี้เพราะเหตุว่าความรู้สึกว่าเป็นตัวตน นั้นเป็นเพียงของลม ๆ แล้ง ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะอวิชชา และอุปาทานทั้งนั้น

สิ่งที่เหมือนกันทั้ง ๓ นี้ ก็เหมือนกัน เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงมองเห็นถึงที่สุด จนนำมาใช้เป็นประโยชน์ เพื่อกำจัดปัญหาคือความทุกข์และก็ต้องใช้ได้ตลอดไป คือว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น หรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติจะต้องสนใจในความจริงข้อนี้ ให้มากที่สุด. เพราะว่าเมื่อมีปัญหา เห็นว่าสังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาแล้ว ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสิ่งที่ เป็นทุกข์ คือสิ่งที่ไม่เที่ยง แต่ตนสำคัญผิดว่าเที่ยง คือสิ่งที่แท้จริงเป็นทุกข์ แต่ตนสำคัญผิดว่าเป็นสุข และ สิ่งซึ่งเป็นอนัตตา แต่ตนสำคัญผิดว่าเป็นอัตตา เมื่อมีปัญหาถึงขนาดนี้ ตัวปัญญานั้นเองเป็นทางแห่ง ความหมดจดจากทุกข์ กล่าวคือ นิพพาน

๕.๑.๒ ทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน

ความทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน ทุกข์ใหญ่ ๆ มี ๒ ทาง คือ ทุกข์ทางกายหรือเรียกว่า กายิกทุกข์ เป็นความทุกข์ทางกาย และทุกข์ทางใจ เรียกว่าเจตสิกทุกข์ เป็นความทุกข์ทางใจ

๑. กายิกทุกข์ ทุกข์ทางกาย การที่กายมีภาวะไม่ปกติ หรือมีสภาพร่างกายไม่สมประกอบ พิกลพิการ ทำอะไรก็มีอุปสรรคขัดขวาง มีโรคภัยเบียดเบียน และการไม่มีทรัพย์สินเครื่องอุปโภคบริโภค ใช้สอย มีความยากลำบากในการหาเลี้ยงชีพ ตลอดถึงความเหน็ดเหนื่อยจากการประกอบกิจการงาน เป็นต้น เรียกว่า ทุกข์ทางกาย

๒. เจตสิกทุกข์ ทุกข์ทางใจ คือความเหือดแห้งใจ ความพิโรธรำพัน ความเสียใจโศกนัส การประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ความปรารถนาที่ไม่สมหวัง หรือใจถูก ไฟคือกิเลส ได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ เผลออยู่ให้ร้อนรุ่มวนเวียนเป็นทุกข์ เป็นต้น เรียกว่า ทุกข์ทางใจ

ทุกข์ทั้ง ๒ ประการนี้ เกิดจากปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน เป็นชีวิตของคนที่มี ปัญหาเกิดจากการศึกษาชนิดที่สร้างหรือเพิ่มปัญหาความเห็นแก่ตัว ปัญหาสิ่งที่เลวร้ายที่สุดของ ปัญหามนุษย์ คือสิ่งที่เรียกว่า ความเห็นแก่ตัว ถ้ายังมีความเห็นแก่ตัวอยู่เพียงใดในโลก ชีวิตของคนจะ หาความสุขสบายไม่ได้เลย ถ้าคนมีความเห็นแก่ตัว หรือคนทั้งโลกก็จะกลายเป็นโลกของความเห็นแก่ตัว ฉะนั้น ปัญหาของมนุษย์ของคนที่อยู่ในโลกนี้ ไม่ว่าประโยชน์ หรือการทำร้ายกัน ถึงขนาดแย่งกันครอง โลก หรือแข่งกันสร้างอาวุธสร้างเครื่องมือ ถ้าครองโลกแล้วมีความสุขพอใจ ไม่ต้องการสันติภาพในโลก แต่ครองโลกด้วยความเห็นแก่ตัว ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายจะหาความสุขสันติภาพไม่ได้ การศึกษา ทั้งหลายในโลกก็เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างนี้จึงมีความทุกข์ความเดือดร้อนตลอดเวลา

การศึกษาส่วนมากนั้นเน้นวัตถุนิยม อย่างนี้โลกมนุษย์เจริญขึ้น ๆ สิ่งที่ทำให้คนเห็นแก่ตัว ก็คือติดในวัตถุนิยมที่ผลิตขึ้นมานั่นเอง ตลอดเวลาที่ยังไม่เจริญด้วยวัตถุ ความเห็นแก่ตัวก็มีน้อย ก็ไม่มี ปัญหา เดียวนี้ใคร ๆ ก็ระดมผลิตวัตถุความเห็นแก่ตัว เป็นวัตถุเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสมากขึ้น ๆ การศึกษาลักษณะนี้ ไม่เป็นการศึกษาเพื่อลดความเห็นแก่ตัว เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว ยิ่งศึกษา มาก ยิ่งมีโอกาสกอบโกยมาก จึงเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มีความเห็นแก่ตัว มีความรู้มากก็ยิ่งกอบโกยเก่ง เพราะพัฒนาไปทางนั้น ในความรู้มีความเจริญเพื่อผลิตวัตถุออกมาให้แปลกออกมาให้มากแล้ว ก็

ส่งเสริมพอใจกันทั้งโลก ก็เจริญก้าวหน้ากว่าสิ่งใดไปอีก วัตถุที่ส่งเสริมกิเลส กิเลสทางวัตถุนิยมมากกว่าสิ่งใดในโลกและกำลังเจริญยิ่งขึ้น ส่งเสริมทำความเห็นแก่ตัวให้เกิดทุกข์เกิดปัญหาขึ้นในโลกนี้

อีกอย่างหนึ่ง ในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าหลักแห่งศีลและธรรม ๕ คู่ ของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาอื่นที่เป็นเครือเดียวกัน หลัก ๕ ประการ คือ

๑. การไม่เบียดเบียน พยาบาทปองร้าย ริษยากัน ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต ทุกวิถีทาง แต่กลับมีการกระทำที่ตรงกันข้าม คือมีเมตตาปรานี ไม่เหยียดหยาม ดูหมิ่นกัน สัมครสมาน สามัคคีกัน มีความประพฤติและความคิดเห็นไม่ขัดแย้งกัน มีความกตัญญูทวาทิต โดยถือว่าสัตว์ทั้งปวงที่อยู่ร่วมโลกกัน ล้วนแต่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ทั้งมนุษย์และเดรัจฉานต่างมีบุญคุณที่สัมพันธ์กันสนิท อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้.

๒. การไม่ลักขโมยแย่งชิงกัน ไม่เอาเปรียบบุคคลและสังคม ทั้งซึ่งหน้าและลับหลัง แต่กลับมีการแสวงหาและเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ปันกันในเรื่องของ ความรู้ และ ความดี ขวนขวายช่วยผู้อื่นในกิจที่ควรช่วย มีความพากเพียรเพื่อความก้าวหน้า ประหยัดมัธยัสถ์ บุรณะซ่อมแซม ขยันขันแข็งในหน้าที่การงานของตน เพื่อไม่ต้องเป็นขโมย เพื่อตั้งตัวและดำรงวงศ์สกุล และเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ปฏิบัติตามสัญญาประชาคมอย่างเคร่งครัด

๓. ไม่ล่วงละเมิดของรักและบุคคลอื่นเป็นที่รักของคนอื่นทุกชนิด ไม่ปล่อยตัวตามกระแสตัณหา แต่กลับมีความสันโดษยินดีในของรักหรือประโยชน์ของตนที่ได้มาหรือมีอยู่โดยชอบธรรม ไม่อยากใหญ่ในกาม เป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่โลภจนผิดธรรม.

๔. ไม่กล่าวเท็จทางกายทางวาจา หรือทางตัวอักษรทุกวิถีทางแต่กลับเป็นผู้มีวาจาเชื่อถือได้ มีประโยชน์ควรแก่การฟังของผู้อื่น มีชื่อเสียง มีความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียง ไม่มีมายาสาไทยเป็นต้น

๕. การไม่ตกเป็นทาสของอบายมุขทุกชนิด หรือสิ่งมีเมาเสพติดทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นทางแห่งความประมาทมัวเมา เสียความปรกดีแห่งสติสมปฤติทุกประการ แต่กลับเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ เห็นถูกเชื่อถูกไม่มัวเมา มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ไม่สะเพร่าเลินเล่อ มีความอดกลั้นอดทนในการศึกษา ในการบังคับตัวเอง ปฏิบัติถูกต้องต่อมิตรและศัตรู รู้จักฐานะและประมาณ รู้จักกาลเทศะ รู้จักสังคมและบุคคล มีการสำรวม มีมารยาทดี ไม่ดื้อกระด้าง มีหิริโอตตปัสสะ ละอายบาปกลัวบาปได้โดยลำพังตนเอง มีการศึกษาดี มีเพื่อนดี มีความใคร่ในทางดี ไม่เปิดโอกาสให้ใครดูหมิ่นได้ รู้จักเลือกใช้คนและคบคนที่เป็นคนดีมีศีลธรรม

ศีลและธรรม ทั้งหมดนี้ มีความมุ่งหมายผลเพียงความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบร้อยของสังคมทั่วไป และเป็นความผาสุกขั้นต้น ๆ อันเป็นวิสัยของปุถุชน มิได้หมายสูงขึ้นไปถึงการดับทุกข์หรือตัดกิเลสเด็ดขาดสิ้นเชิง จนเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของตัวศาสนา แม้ข้อนี้ก็เพียงหลักที่ควรกำหนดไว้ให้ตายตัว สำหรับการศึกษาและปฏิบัติในสังคม.

ธรรมอีกส่วนหนึ่งนั้น คือหัวใจพระศาสนา คือการเห็นไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะ ได้แก่ลักษณะแห่งสังขาร คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา ไม่เที่ยงคือไม่มีตัวตนที่ถาวร เรื่องไตรลักษณ์นี้ เป็นเรื่องสำหรับใช้ปัญญาพิจารณาทำลายความเป็นตัวตน หรือทำลายอัตตา ความเป็นตัวตนให้หมดสิ้นไป

ถ้ารู้เรื่อง อนิจจัง ความไม่เที่ยงมากเท่าไร ก็เท่ากับว่าเรามีอาวุธ คืออนิจจัง มาทำลายอัตตาตัวตนให้หมดเสียได้ ก็คือฆ่าตัวกู-ของกู หรือทำลายอัตตาตัวตนให้หมดไป.

ถ้าเห็นทุกข์ ความเป็นทุกข์แล้ว ชีวิตของเราต้องมีความอดทน มีความเป็นอยู่ทุกอย่าง ทั้งภพหรือชาตินี้ ก็เป็นของที่จะต้องทน เพราะความต้องทนนั้นแหละ คือตัวทุกข์ ฉะนั้น ไม่มีอะไร นอกจากตัวทุกข์ ชีวิตนี้เป็นความทุกข์ เพราะเป็นชีวิตที่ต้องทน ไม่มีตัวตนที่ไหน มีแต่ความต้องทน เอาความทนทุกข์ คือทุกข์นั้นแหละ มาทำลายความเป็นตัวตน คือความเห็นแก่ตัว ให้หมดไป.

สำหรับอนัตตานั้น ย่อมฆ่าอัตตาตัวตนอยู่แล้วโดยอัตโนมัติ โดยธรรมชาติมีอยู่แล้ว คือ เห็นว่าไม่มีตัวตน ไม่มีผู้กิน ไม่มีผู้อยู่ ไม่มีผู้ใช้ ไม่มีผู้ไป ไม่มีผู้ท่องเที่ยว และผู้เวียนว่ายอะไรเลย เพราะทุกสิ่งเป็นสังขารธรรมล้วน ๆ เป็นปฏิจกสมุปปันธรรมล้วน ๆ ไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร เป็น อนัตตา ทำลายอัตตา ความมีตัวตนของตน หรือตัวกู-ของกูให้หมดไป

การปฏิบัติอย่างนี้มีวิธีแก้ปัญหาชีวิตง่ายกว่าวิธีอื่น คือว่า เห็นอนิจจัง ก็เพื่อฆ่าอัตตา, เห็น ทุกข์ ก็เพื่อฆ่าอัตตา, เห็นอนัตตา ก็เพื่อฆ่าอัตตา นอกจากนั้นก็ไม่มีอะไรอีก จะเห็นธรรมะจริงก็คือ เห็นอนิจจัง ทุกข์ อนัตตา ทั้ง ๓ อย่างนี้ สามัคคีธรรม ระดมกันฆ่าอัตตาตัวกู-ของกู ทำลายความเป็น ตัวตนให้หมดไป กิเลสก็หมด ปัญหาชีวิตความทุกข์ก็หมดได้ มีแต่ความสงบสุข คือพระนิพพาน

๕.๑.๓ แนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน

แนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันนั้น คนใน สังคมจะต้องเข้าใจหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา สังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ และอนัตตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน เป็นสามัญลักษณะ คือ มี ลักษณะเสมอกันของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เมื่อรู้แล้วก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นก็จะไม่เป็น ทุกข์ในชีวิตประจำวันทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น

ทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน มีสาเหตุมาจากกิเลส คือ โลภะ ความโลภ โทสะ ความโกรธ และโมหะ ความหลง เมื่อเกิดกิเลสทั้ง ๓ ประการนี้ จึงเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น ลักทรัพย์ผู้อื่น ประพฤติ ผิดในสามภิกขุสิกขาอื่น พุทธเจ้าหลอกลวงผู้อื่น และเสพของมีนเมาอันเป็นเหตุให้เกิดความประมาท นอกจากนี้ มาจากกามคุณ ๕ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัส เมื่อมีกิเลสทั้ง ๓ ประการ ครบจำใจใจแล้ว และมีความลุ่มหลงในกามคุณ ๕ นี้ การดำเนินชีวิตของคนในสังคม ปัจจุบันจึงเกิดทุกข์ การจะดำเนินชีวิตให้มีความสุขนั้น จะต้องตัดกิเลสทั้ง ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ไม่ยึดมั่นในกามคุณ ๕ และปฏิบัติในศีล ๕ ข้อ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดใน กาม ไม่พูดเท็จ ไม่เสพของมีนเมา ก็จะบรรเทาทุกข์ได้

สรุปได้ว่า แนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์ในการบรรเทาทุกข์ของคนในสังคม ปัจจุบัน คือจะต้องรู้หลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา รู้ว่าสังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา รู้ว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และอนัตตตา รู้ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนของเราเมื่อรู้ หลักไตรลักษณ์แล้วก็ปฏิบัติในทางสายกลาง ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ คือ

สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ) คือ ความเห็นรวมไปถึงความเชื่อถือว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การบำเพ็ญทานย่อมมีผล การบูชามีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่วมีผลมีวิบาก โลกนี้มี โลกหน้ามี เป็นต้น

สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ (๑) เนกขัมมสังกัปปะ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจาก การหมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่าง ๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิด ที่เสียสละ และความคิดที่เป็นบุญเป็นกุศลทุกอย่างเป็นเรื่องของปัญญา

สัมมาวาจา คือวาจาชอบ เป็นวจีสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา ในระดับโลกียะคือ เว้นจากวจีทุจริต คือการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ

สัมมากัมมันตะ คือ การงานชอบ เป็นกายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย โดยปกติ คนเราเป็นผู้มีเจตนา งดเว้นจากกายทุจริต คือ การตัดรอนชีวิต การถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ การประพฤติผิดในกาม ซึ่งไม่มีสสารสันโดษประผิดทำนองคลองธรรม

สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ เป็นการประกอบอาชีพสุจริต ในขั้นที่ละเอียดขึ้นไป เว้นอกกรณีวิชา คือ การค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ ๕ อย่าง คือ (๑) ค้าขายอาวุธภัณฑ์ เครื่องประหาร (๒) ค้าขายมนุษย์และสัตว์ (๓) ค้าขายเนื้อสัตว์หรือเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย (๔) ค้าขายน้ำเมา รวมทั้งสิ่งเสพติดทั้งหลาย (๕) ค้าขายยาพิษ เพื่อทำลายมนุษย์

สัมมาวายามะ คือ ความพยายามชอบ มีความเพียรเป็นสัมมปปธาน มี ๔ อย่าง คือ (๑) สังวรปธาน เพียรระวังอกุศลหรือบาปไม่ให้เกิดขึ้นในสันดาน (๒) ปหานปธาน เพียรกำจัดอกุศลหรือบาปที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เพียรสร้างกุศลหรือบุญให้เกิดขึ้นในสันดาน (๔) อนรุทกขณาปธาน เพียรรักษากุศลและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม

สัมมาสติ คือ ระลึกรู้ชอบ เป็นสติเกิดจากการฝึกปรือโดยการพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม ที่เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔ อย่าง คือ (๑) กายานุปัสสนา การตามดูรู้ทันต่อกายที่ปรุงแต่ง (๒) เวทนานุปัสสนา การตามดูรู้ทันต่อเวทนาทั้งหลาย (๓) จิตตานุปัสสนา การตามดูรู้ทันต่อจิตเข้าไปภายในจิต (๔) ธัมมานุปัสสนา การตามดูรู้ทันต่อสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริง

สัมมาสมาธิ คือการตั้งจิตมั่นชอบ หรือความตั้งมั่นแห่งจิต ระดับต้น คือ สมาธิชั่วขณะ เรียกว่า (ขณิกสมาธิ) และสมาธิเนียด ๆ หรือสมาธิจนจะแน่วแน่ เรียกว่า (อุปปจารสมาธิ) ระดับสูง คือ สมาธิแน่วแน่หรือสมาธิแนบสนิท เรียกว่า (อัปปนาสมาธิ)

มรรคมืองค์ ๘ สรุปลงเป็น อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ทั้ง ๓ ระดับ เรียกรวมกันว่าไตรสิกขาหรือที่รู้จักกันทั่วไป คือ ศีล สมาธิ ปัญญา การปฏิบัติธรรมตามแนวทางแห่ง มรรคนี้เพื่อดับความทุกข์หรือบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันได้

ในการแก้ปัญหาชีวิตของมนุษย์ในสังคมพระพุทธเจ้าจึงมีพระดำริให้พระสาวกออกไป ประกาศพระศาสนา โดยมีพระปฐมวาจา ในการส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนาว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราหลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ และของมนุษย์ แม้พวกเธอได้หลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวงทั้งของทิพย์และของมนุษย์เช่นกัน พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้น ในท่ามกลางและในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้ครบถ้วนบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีธูติ คือ กิเลส ในจักขุเพียงเล็กน้อยมีอยู่ แต่เพราะโทษที่ยังไม่ได้ดับธรรม จึงต้องเสื่อมจากคุณที่พึงจะได้รับ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้รู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่ แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม

จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง และแผ่ขยายไปในชมพูทวีปอย่างรวดเร็ว ชาวชมพูทวีปพากันละทิ้งลัทธิเดิม แล้วหันมานับถือเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากขึ้นโดยลำดับและเผยแผ่ต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ และแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์ในการบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบันนั้น ต้องใช้ไตรสิกขาในการแก้ปัญหาชีวิต เริ่มต้นต้องใช้ศีลสมาธิปัญญา หรือ

จะดับทุกข์ได้ก็ต้องใช้ ปัญญา ศีล สมาธิ ก็เรียก เพราะไตรสิกขาที่สงเคราะห์ลงในอริยมรรคมีองค์ ๘ ในการใช้แก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคม คือต้องใช้ทั้ง ปัญญา ศีล สมาธิ นี่คือพูดเรียงตามมรรคมีองค์ ๘ หรือเรียกว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ

ในทางปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดทุกข์นั้น ไม่ว่าในระดับสังคม หรือในจิตใจเราเอง ศีลสมาธิ ปัญญา แยกออกจากกันไม่ได้ เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติต้องมีทั้งศีลสมาธิปัญญา ไม่ว่าในระดับสังคม เพื่อไม่ให้สังคมเบียดเบียนกันหรือระดับจิตใจข้างใน เพื่อไม่ให้เกิดทุกข์

ในระดับสังคม ทำไมเราไม่ทำร้ายร่างกายชีวิตสัตว์ เพราะเราเห็นว่าชีวิตของใครใคร่ก็รัก ขึ้นไปทำร้ายกัน เราจะอยู่ร่วมกันไม่เป็นสุข ความรู้ความเข้าใจ มีเหตุผลอย่างนี้ เราเรียกว่ามีปัญหา แล้วเรควบคุมบังคับจิตใจ ไม่ให้ไปทำร้ายผู้อื่นได้ เรียกว่าสมาธิ และเราไม่ไปทำร้ายร่างกายชีวิตของผู้อื่นทางร่างกายทำให้กายปรกติ เรียกว่า ศีล เมื่อเราไม่ไปทำร้ายร่างกายชีวิตของผู้อื่นนั้น เรามีทั้ง ปัญญา สมาธิ ศีล เมื่อมีพร้อมกันทั้ง ๓ อย่าง เรียกว่าเราปฏิบัติธรรม

ทำไมเราไม่ทำร้ายทรัพย์สินของผู้อื่น เพราะเห็นว่าทรัพย์สินของใครใคร่ก็รัก ขึ้นไปทำร้าย ทรัพย์สินกันก็อยู่ร่วมกันไม่เป็นสุข (ปัญญา) เราบังคับควบคุมจิตใจไม่ให้ไปทำร้ายทรัพย์สินผู้อื่นได้ (สมาธิ) และไม่ไปทำร้ายทรัพย์สินทางร่างกายข้างนอก (ศีล) ดังนั้นการที่เราไม่ไปทำร้ายทรัพย์สินของผู้อื่น เรามีทั้ง ปัญญา ศีล สมาธิ จึงเรียกว่าเราปฏิบัติธรรม แต่เป็นการปฏิบัติธรรมในระดับสังคม เพื่อไม่ให้สังคมเบียดเบียนกัน ทั้ง ปัญญา ศีล สมาธิ ต้องอาศัยกันแยกออกจากกันไม่ได้ การไม่ทำร้ายของรักของใครของผู้อื่น การไม่ใช้วาจาประทุษร้ายความเป็นธรรมของผู้อื่น การไม่เสพสิ่งมีนเมา ทำให้เสียสติสมปกติ เป็นการทำร้ายตนเองและผู้อื่นเป็นต้นก็ตาม ล้วนแต่ต้องมีทั้งปัญญา ศีล สมาธิ อาศัยกันรวมเป็นองค์ความสามัคคีปฏิบัติธรรมทั้งสิ้น

ในส่วนการปฏิบัติธรรมทางจิต เพื่อไม่ให้เกิดทุกข์ในทางจิตวิญญาณข้างใน ก็ต้องอาศัย ปัญญา สมาธิ ศีลเช่นเดียวกัน เช่น ทำไมเราไม่โกรธ ไม่เกลียด ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่รักใคร่หลงใหล ไม่อิจฉาริษยา ไม่วิตกกังวล ไม่น้อยเนื้อต่ำใจ เป็นต้น เพราะเราเห็นโทษของกิเลส ของความทุกข์ เห็นพระไตรลักษณ์ของอารมณ์ปรุงแต่งต่าง ๆ แล้วด้วยปัญญา การบังคับควบคุมจิตใจไม่ให้หวั่นไหว สมาธิ และเกิดความปรกติโดยทั่วไป ศีล จึงรักษาให้ปรกติสงบเย็นได้ การปฏิบัติธรรม ไม่ว่าเพื่อความผาสุกของสังคม หรือเพื่อจะรักษาจิตใจให้ปรกติเพื่อความพ้นทุกข์ข้างใน ก็ตาม ต้องมีทั้งปัญญา ศีล สมาธิ อาศัยกันแยกออกจากกันไม่ได้ และใช้ในขณะแห่งผัสสะ หรือเมื่อชำนาญจนเป็นธรรมชาติแล้ว ก็ไม่สนใจที่จะระมัดระวังที่ผัสสะอีกต่อไป

ศีลสมาธิปัญญา จึงเป็นองค์ประกอบของการปฏิบัติ เพื่อพ้นทุกข์ มิใช่ศีลทำให้เกิดสมาธิ สมาธิทำให้เกิดปัญญา ปัญญาทำให้พ้นทุกข์ ซึ่งเป็นการยากในการปฏิบัติ และไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ด้วย พฤติกรรมทุกชนิด ทุกอิริยาบถ ทุกเวลา ทุกสถานที่ ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่นแล้ว พฤติกรรมเหล่านั้นมีศีลสมาธิหรือปัญญา หรือมีปัญญา ศีล สมาธิ อยู่ในทุกพฤติกรรมนั้น ปัญญาจำปัญญาคิด โดยมากมักใช้แก้ปัญหาทางวัตถุ ปัญญารู้สึกใช้แก้ปัญหาคความทุกข์ในทางจิตใจ แม้บางครั้งอาจจะใช้ปัญญาจำ ปัญญาคิดบ้างเป็นพื้นฐาน เป็นความรู้เพื่อให้เกิดการปฏิบัติในการตามดูตามเห็นความรู้สึกต่อไป และปัญญารู้สึกนี้ ทุกคนมีโอกาสมีได้เท่ากัน พระพุทธศาสนาจึงไม่ได้เป็นของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นของทุกคนที่มีความรู้สึกในการปฏิบัติ

ธรรมมี ๒ ชุดคือ คือ ๑) ธรรมที่ต้อง รู้จำ รู้จัก รู้แจ้ง ให้สิ้นเชิง ๒) ธรรมที่ต้องปฏิบัติ ตลอดชีวิต ธรรมที่ต้องรู้จำ รู้จัก รู้แจ้ง คือ..อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. อนิจจัง แปลว่า ความเป็นของไม่เที่ยง ไม่มีอยู่จริง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ ไม่คงที่ อนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ไม่มีตัวตนที่ถาวรสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในสากลจักรวาล ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ต้องตกอยู่ในกฎของสามัญลักษณ์ หรือพระไตรลักษณ์ทั้งหมด มี ๓ ประการคือ...

๑. อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว เป็นไปตามเหตุปัจจัยของธรรมชาติ

๒. ทุกขัง แปลว่า เป็นทุกข์ มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีลักษณะที่เป็นทุกข์มองดูแล้วน่าสังเวชใจ ทำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้ที่ไม่มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้นๆ

๓. อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน มีความหมายว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีลักษณะอันใดที่จะทำให้เรายึดถือได้ว่าเป็นตัวเราของเรา ถ้าเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่า ไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราไปหลงเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น ก็เพราะความไม่รู้อย่างถูกต้องนั่นเอง

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่คือการประกาศความจริงออกไปว่า สิ่งปรุงแต่งทั้งปวงไม่เที่ยง สิ่งปรุงแต่งทั้งปวงเป็นทุกข์ สิ่งปรุงแต่งทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน

สามัญลักษณ์ ๓ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากกว่าคำสั่งสอนอื่นๆ ในบรรดาคำสั่งสอนทั้งหลายจะนำมารวบยอดอยู่ที่การเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่ทั้งสิ้น บางทีก็กล่าวตรงๆ บางทีก็พูดด้วยโวหารอย่างอื่น แต่ใจความมุ่งแสดง ความจริงอย่างเดียวกัน

เมื่อได้กล่าวถึงหลักที่ว่า เราต้องรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร และต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะตรงต่อกฎธรรมชาติของสิ่งทั้งปวง แท้จริงแล้ว หลักในพระบาลีก็มีอีกพวกหนึ่งเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ แปลว่า คำสอนที่เป็นประธานของคำสอนทั้งหมด มีอยู่ ๓ ข้อสั้นๆ คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำความดีให้เต็มที และทำจิตใจให้สะอาดปราศจากความเศร้าหมอง นี่เป็นหลักสำหรับปฏิบัติ

เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ยึดถือไม่ได้ และไปหลงใหลด้วยไม่ได้ เราต้องปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวงให้ถูกต้องด้วยความระมัดระวัง คือเว้นจากการทำชั่ว หมายถึง การละโมภ โลก ลาภด้วยกิเลส ไม่ลงทุนด้วยการฝืนศีลธรรมขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เพื่อไม่ไปทำความชั่ว อีกทางหนึ่งนั้นให้ทำแต่ความดีตามที่บัณฑิตสมมุติตกลงกันว่าเป็นความดี แต่ทั้งสองข้อนี้เป็นเพียงขั้นศีลธรรม

ข้อที่สามที่ว่า ทำจิตใจให้บริสุทธิ์หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองโดยประการทั้งปวงนั้น นั่นแหละ เป็นตัวพระพุทธศาสนาโดยตรง หมายความว่าทำจิตใจให้เป็นอิสระ ถ้ายังไม่เป็นอิสระจากอำนาจครอบงำของสิ่งทั้งปวงแล้ว จะเป็นจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ไปไม่ได้ จิตจะเป็นอิสระก็ต้องมาจากความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุด ถ้ายังไม่รู้จะไปหลงรัก หรือหลงชัง อย่างใดอย่างหนึ่งหลักเสี่ยงไม่ได้ แล้วจะเรียกว่าเป็นอิสระแท้จริงได้อย่างไร คนเรามีความรู้สึกอยู่สองอย่างเท่านั้น คือความพอใจกับไม่พอใจ (อภิขมา และโทมนัส) เท่านั้น วิธีเอาชนะความทุกข์ได้นั้นต้องมีสติปัญญา เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของเวทนาต่าง ๆ เหล่านั้น ด้วยความรู้สึกลงไปทุกครั้งที่จิตปรุงแต่งเป็นกิเลส มีความ โลก ความโกรธ ความหลง เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าอาการของจิตที่ปรุงแต่งในสภาพต่าง ๆ นั้น ล้วนแต่เห็นดเห็น้อย กระจาย กระจายไม่สงบ (ทุกขัง) สภาพนั้นไม่เที่ยงแท้แน่นอนค่อย ๆ จางหายไป (อนิจจัง) มันเป็นปรากฏการณ์ของเหตุปัจจัยชั่วขณะหนึ่งแล้วก็หายไป ไม่มีตัวตน ไม่ใช่ตัวตนแท้จริงที่ไหน (อนัตตา) เสมอกันไปหมด ในสิ่งปรุงแต่งเหล่านั้น จึงปล่อยวางความยึดทั้งภาวะที่เป็น PoSitive และ Negative ต่อไป จิตจึงอยู่เหนือการปรุงแต่ง เป็นโลกุตตระ (Supermundane) ความหลุดพ้นจากโลกหรือจากความทุกข์อัสวะกิเลสโดยประการทั้งปวงไปในที่สุด

๕.๒ หมวดธรรมประยุกต์ใช้จากการวิจัย

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์ เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน ทำให้สามารถสรุปผลการวิจัยได้เป็นองค์ความรู้เพื่อประยุกต์ใช้หลักธรรมที่ส่งเสริมการบรรเทาทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์ให้มีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมในการบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน ชาวจังหวัดบุรีรัมย์ ดังนั้นการประยุกต์หมวดธรรมความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ เป็นการประยุกต์ใช้หลักธรรมในการบรรเทาทุกข์ ให้มีประสิทธิภาพและพ้นปัญหาบรรเทาความทุกข์ทั้ง ๔ ด้าน ดังนี้

๑. ปัญหาทางด้านครอบครัว ไม่นับว่าเป็นปัญหาที่น่ากังวล หรือจะเป็นปัญหาหนักของหมู่บ้านหรือชุมชน ถึงแม้จะมีปัญหาในเรื่องของการอพยพโยกย้ายไปทำงานในต่างถิ่นของคนหนุ่มสาววัยทำงานบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดปัญหาด้านครอบครัวมากมายนัก ในทางตรงกันข้ามเด็ก ๆ ที่มีพ่อแม่ไปทำงานในเมืองใหญ่แล้วต้องอาศัยอยู่กับญาติผู้ใหญ่ที่เป็นปู่ย่าตายายกลับไม่ได้ทำให้เด็กมีปัญหาขาดความอบอุ่น เนื่องจากได้รับความเอาใจใส่ดูแลด้วยความรักจากญาติใหญ่นั้นๆ เป็นอย่างดี ทำให้เด็ก ๆ สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุขและพัฒนาด้านการเรียนรู้ได้อย่างเต็มความสามารถเหมือนๆ กับเด็กทั่วๆ ไป ทั้งนี้ จากการที่คณะกรรมการหมู่บ้านได้ดำเนินตามนโยบายของจังหวัด คือ การปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานอยู่แล้ว โดยเฉพาะในข้อที่ ๘๑/๑ ที่ว่า “ให้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายเด็กและเยาวชน (กม.น้อย) เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วม เป็น กม. คู่ขนาน ในการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้สามารถรับช่วงการพัฒนาหมู่บ้านในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ระบบทายาท) ในการจัดตั้ง กม. น้อย ให้ผู้ใหญ่บ้านออกคำสั่งแต่งตั้งด้วยความเห็นชอบของคณะกรรมการหมู่บ้าน และให้มีพิธีปฐมนิเทศรับหน้าที่ตามบัญญัติธรรมนูญหมู่บ้าน” ด้วยติมาตลอดตั้งแต่เริ่มใช้ธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานโดยได้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายเด็กและเยาวชน (กม.น้อย) เพื่อให้เยาวชนได้มีส่วนร่วม เป็น กม. คู่ขนาน ในการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้สามารถรับช่วงการพัฒนาหมู่บ้านในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ระบบทายาท) จึงทำให้เด็กและเยาวชนได้มีกิจกรรมทำอยู่ตลอด ไม่มีเวลาในการจับกลุ่มมั่วสุมทำสิ่งผิดกับธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลาน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ไม่มีปัญหาทางด้านนี้ในชุมชน

การจะแก้ปัญหาคือครอบครัวสามัคคีรักใคร่กัน มีสัจจะ ความจริงใจและซื่อสัตย์ต่อกันไม่มีความลับต่อกัน พุดง่าย ๆ คือรักเดียวใจเดียวต่อกัน อย่างหลายใจ การอยู่ร่วมกันกับบุคคลภายนอกหรือในกิจการงานและสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย เราก็ต้องรู้จักปรับปรุงฝึกฝนตัวให้ดียิ่งขึ้นด้วยการชวนช่วยหาความรู้ให้เท่าทันสิ่งแปลกใหม่อยู่เสมอชีวิตจึงเจริญก้าวหน้าได้ มีทมะ ความอด

กลั่น ต้องรู้จักคิดพิจารณาและมีความรู้ความเข้าใจ จึงจะปรับตัวและฝึกฝนปรับปรุงตนได้ การมีขันติ ความอดทนต่อการทำงานเพื่อตั้งเนื้อตั้งตัวอย่าชี้แจงสาธิตบรรยายที่ขยันพยายามหาทรัพย์สินในทางที่ชอบ ก็จะมีชีวิตที่สุขสบาย ต่างจากคู่สามีภรรยาที่ไม่อดทนชีวิตคู่ก็จะล้มเหลว อดทนต่อความเจ็บปวด เมื่อยล้าทางกาย และอดทนต่อความลำบากตรากตรำในการทำงาน การอยู่ร่วมกันก็ต้องมี จาคะ ความเสียสละต่อกัน เช่น เวลาฝ่ายหนึ่งไม่สบายเจ็บไข้ได้ป่วย อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องเสียสละความสุขส่วน ตนเองเพื่อช่วย รักษาพยาบาล อย่างน้อยก็มีน้ำใจที่จะระลึกถึง เมื่อจะทำอะไรก็ตามก็นึงถึงความสุข ของฝ่ายหนึ่ง เมื่อฝ่ายหนึ่งคำนึงถึงความสุขความเจริญของอีกฝ่ายหนึ่ง

๒. **ด้านเศรษฐกิจ** ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินการสร้างเศรษฐกิจชุมชน เพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีศักยภาพสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้ ปัญหาด้านเศรษฐกิจที่พบ ในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ใช่ปัญหาที่วิกฤติขนาดจนต้องร้องขอหรือพึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือ องค์กรภายนอกต่างๆ แต่เป็นปัญหาเพียงเล็กน้อยที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญทั่วไปที่พบเห็นได้ในชุมชน ชนบทต่างๆ ทั่วประเทศ นั่นคือ ปัญหาราคาสินค้าทางการเกษตรตกต่ำ อย่างไรก็ตาม ประชาชนใน หมู่บ้านต่างก็ได้อัญเชิญปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของ คนในชุมชน เพื่อมุ่งไปสู่ความสุขที่เกิดจาก ความสมดุล ความพอประมาณอย่างมีเหตุผล และมี ภูมิคุ้มกันที่ดี ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ มีความเป็นอยู่อย่างเป็นสุขและพอเพียง ทั้งนี้ เนื่องจาก ประชาชนในหมู่บ้านได้รวมกลุ่มในการปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อรับประทานในครอบครัวกันอยู่แล้ว ซึ่งมีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มปลูกมะนาว เป็นต้น ในขณะที่ถ้ามีผลผลิตมากก็จะนำมาแลกเปลี่ยน กันในชุมชน หรือส่งขายในตลาดของชุมชนอื่นๆ

การบรรเทาทุกข์ด้านเศรษฐกิจนั้น เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ให้เกิดความมั่นคง สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ประชาชนจะมีความสุขและความเป็นอยู่ดีขึ้น ต้องปฏิบัติหลักที่ภูธธัมมิกถะ ประโยชน์ปัจจุบันหรือหลักสร้างความสำเร็จทันตาเห็น อันเป็นคำสอนให้ตั้งเนื้อตั้งตัวได้ในทาง เศรษฐกิจ ๔ ประการ คือ (๑) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ต้องมีความหมั่น มีความ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และประกอบอาชีพอันสุจริต (๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อม ด้วยการรักษา คือ ต้องรู้จักเก็บคุ้มครองทรัพย์และรู้จักเก็บออม (๓) กัลยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็น คนดี ต้องเลือกคบคนดีเป็นเพื่อน คือ เลือกคบแต่สุทนต์มิตร ได้แก่ มิตรแท้ เพื่อนจริง ที่มีอุปการ คุณ สมานสุขทุกข์ แนะนำประโยชน์ให้และมีความรักใคร่ (๔) สมชีวิตา การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่ กำลังทรัพย์ที่หาได้ ต้องมีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย

๓. **ด้านสังคม** มีปัญหาเหมือนกัน แต่ไม่ใช่ปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบ หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งทำหน้าที่ในการ กำกับดูแลความสงบสุขทั่วไปของหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม จากการสนทนากับผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ทราบว่า จากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่งธรรมานุญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์ สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมี เช่น การจับกลุ่มมั่วสุมกันของวัยรุ่น ปัญหา การสร้างความวุ่นวาย (ทะเลาะวิวาท) การสร้างมลพิษทั้งทางเสียงและกลิ่นรบกวนเพื่อนบ้าน รวมทั้ง การเล่นการพนัน เป็นต้น ได้หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง โดยปัญหาที่พอมิให้เห็นเมื่อไม่นานมานี้ คือ เหมือนกับจะเป็นการมั่วสุมกันของวัยรุ่น แต่ในความเป็นจริง คือ มีเด็กคนหนึ่งเพิ่งจะเสีย

ผู้ปกครองไป จึงมีเพื่อนมาอยู่เป็นเพื่อนหลายคน และเป็นเวลาหลายวันเกินไป แต่เมื่อได้รับการ ตักเตือนจากผู้ใหญ่ เด็กๆ ก็ให้ความเคารพเชื่อฟัง ดังนั้น เหตุการณ์นี้จึงไม่น่าจะเรียกว่าเป็นปัญหา เนื่องจากมีเหตุจำเป็ดังกล่าว ดังนั้น จากการที่ประชาชนในหมู่บ้านได้ยอมรับปฏิบัติตามกรอบแห่ง ธรรมนูญหมู่บ้านสันติสุข ๙ ดี คัมภีร์สร้างอนาคตที่ดีให้ลูกหลานนั้น ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เคยมีได้ หายไปจากหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง และทำให้สมาชิกทุกคนของหมู่บ้านสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

การบรรเทาทุกข์ด้านสังคม จะต้องประยุกต์ใช้สังคหวัตถุ ๔ ซึ่งหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล ซึ่งจะทำให้ตนเองก็เป็นที่รัก และคนชุมชนก็ร่วมกันอยู่ได้ ไม่แตกแยกกระจัดกระจาย ทำให้สังคมมีเอกภาพและความมั่นคง เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน สังคหวัตถุ มี ๔ ประการ คือ (๑) ทาน การให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกลี้ยเจือจาน แจกจ่ายช่วยเหลือด้วยสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนวิชาความรู้ เช่น การให้ด้วยเมตตา คือ แสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ การให้ด้วยกรุณา คือ ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ ความเดือดร้อน การให้ด้วยมุทิตา คือ ส่งเสริมผู้ทำความดี คนที่ทำงานสร้างสรรค์ ให้เจริญก้าวหน้า (๒) ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ ใช้คำสุภาพ ให้เกียรติกัน พูดด้วยความหวังดีมีน้ำใจ พูดแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น พูดด้วยเมตตา คือ ทักทายปราศรัยแสดงน้ำใจไมตรี พาทีสุภาพ พูดด้วยกรุณา คือ เห็นใจ ปลอดภัย (๓) อัตถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา คือ สละเรี่ยวแรงกำลังกาย กำลังความสามารถ ช่วยเหลือผู้อื่นและบำเพ็ญประโยชน์ เช่น ช่วยด้วยความเมตตา คือ แบ่งเบาภาระร่วมมือ แสดงน้ำใจไมตรี ช่วยด้วยกรุณา คือ นำผู้อ่อนแอหรือตกอยู่ในอันตรายให้พ้นภัย ช่วยด้วยมุทิตา คือ ให้กำลังใจสนับสนุนร่วมมือกับผู้ทำความดีและเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ (๔) สมานัตตตา เอาตัวเข้าเสมอสมาน คือ ร่วมหมู่ ร่วมมือ ร่วมจุดหมาย ร่วมแก้ไขปัญหา ร่วมสุขร่วมทุกข์ ปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค เสมอต้นเสมอปลาย ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ให้เหมาะสมกับสถานการณ์

๔. ด้านจิตใจ ความสัมพันธ์ในครอบครัว มีผลต่อสุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัว ถ้าครอบครัวอบอุ่น มีความรักใคร่ปรองดอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมาชิกในครอบครัวก็จะมี ความรู้สึกที่มั่นคง และเมื่อประสบปัญหาก็จะเชื่อมั่นได้ว่ามีแหล่งที่จะช่วยเหลือ สนับสนุน ไม่ถูกทอดทิ้ง แต่ตรงกันข้าม ถ้าครอบครัวแตกแยก หรือต่างคนต่างอยู่ สมาชิกในครอบครัวไม่รักใคร่ผูกพันกัน ต่างเอาเปรียบ หรือเห็นแก่ตัวแล้ว สมาชิกแต่ละคนย่อมต้องต่อสู้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยว และว่าเหว โดยเฉพาะเมื่อประสบปัญหาที่ไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปพึ่งใคร ย่อมกระทบต่อสุขภาพจิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุในบ้านน้อยบุตราชวังส่วนหนึ่ง ก็มีปัญหาด้านจิตใจบ้างเหมือนกัน โดยเฉพาะท่านผู้ที่มีบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพ ซึ่งก็มีอยู่บ้าง แต่จำนวนไม่มากจึงไม่จัดเป็นปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ก็ยังถือว่ามียู่จริงในหมู่บ้าน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลายก็มีได้นั่งนอนใจ ซึ่งก็ได้ดำเนินการแก้ไขตามเหตุปัจจัย โดยคณะกรรมการหมู่บ้านที่ดูแลเรื่องนี้ได้กำหนดออกเยี่ยมบ้านทุกเดือนสลับสับเปลี่ยนกันไปตามบ้านเป้าหมายต่างๆ รวมทั้งบ้านที่ไม่ได้อยู่ในเป้าหมายด้วย โดยทำงานร่วมกันกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ทั้งนี้ การออกเยี่ยมบ้านเป็นการช่วยผ่อนคลายอาการป่วยทางจิตของผู้สูงอายุที่เฝ้าคิดถึงบุตรหลานโยกย้ายไปยังต่างถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพได้เป็นอย่างดี เพราะมีเพื่อนพูดคุย นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมโครงการต่างๆ ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมโครงการ

อสม.รุ่นใหม่ใส่ใจสุขภาพ ซึ่งเป็นโครงการที่จัดให้มีการออกกำลังกายทุกวันพฤหัสบดีและช่วงเทศกาลสำคัญต่างๆ หรือกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น

การจะแก้ปัญหาด้านจิตใจ จะต้องใช้หลักสมาธิ เรียกว่า “จิตตภาวนา” แปลว่าการอบรมจิต หรือเรียกว่า กรรมฐาน เป็นวิธีฝึกอบรมจิต หรือเป็นวิธีฝึกอบรมจิต การฝึกอบรมจิตให้เจริญอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคง เรียกว่า “สมถภาวนา” ทำจิตให้สงบ ภาวนาเป็นอุบายสงบใจ บ และวิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจตามความเป็นจริง การฝึกจิตในพระพุทธศาสนา เรียกว่า “จิตตภาวนา”

๑. **สมถกัมมัฏฐาน** หรือสมถภาวนา สมถะ แปลว่า สงบ หรือความสงบระงับจิต หมายถึงการทำจิตใจให้สงบ กรรมฐานแปลว่าตั้งกรรม คือฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ได้แก่การฝึกสมาธินั่นเอง โดยการทำให้สงบจากกิเลสและนิวรณ์ธรรม นิวรณ์ ๕ ประการ ความพอใจรักใคร่ในกามคุณ ความพยาบาท ความหดหู่ซึมเซา ความฟุ้งซ่านรำคาญ และความลึกลับสงสัย

๒. **วิปัสสนากัมมัฏฐาน** หรือวิปัสสนาภาวนา การเจริญภาวนา เพื่อให้มีความเห็นแจ้ง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง รู้แจ้งในไตรลักษณ์ ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ รู้แจ้งว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

การฝึกสมาธิ เมื่อทำจิตให้สงบนิ่งโดยเพ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว ที่เรียกว่า เอกัคคตารมณ์ เมื่อจิตใจสงบมั่นคงแล้ว สติที่มั่นคงจิตสงบย่อมทำให้เกิดปัญญา มีความสบายและรู้สึกเป็นสุขใจ และสมาธิก็นำไปสู่ความดับทุกข์ได้

แผนภาพ ๕.๑ แสดงแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์ เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน จังหวัดบุรีรัมย์

๕.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัย

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

พุทธศาสนิกชนทั้งหลายศึกษาหลักไตรลักษณ์ จึงเสนอแนะนโยบายส่งเสริมการปฏิบัติธรรม เพื่อให้พุทธศาสนิกชน เช่น คณะสงฆ์ ๕ อำเภอจังหวัดบุรีรัมย์ นายก อบ.ต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านทั้งหลาย ในจังหวัดบุรีรัมย์ ศึกษาหลักไตรลักษณ์เพื่อให้เข้าใจเรื่องทุกข์ทั้งหลายว่าเป็นธรรมดาที่จะบรรเทาทุกข์ได้ และสำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติควรจัดทำหนังสือ และประชาสัมพันธ์ ให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้เข้าใจในไตรลักษณ์อย่างถูกต้อง ก็จะเป็นประโยชน์แก่สังคมและพระพุทธศาสนาสืบไป

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไป

การศึกษาเรื่อง การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์ในการบรรเทาทุกข์ของ คนในสังคมปัจจุบัน ทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นแง่มุมที่เป็นประเด็นปัญหางานวิจัยที่น่าสนใจ น่าศึกษา แต่ไม่สามารถนำมากล่าวไว้ในงานวิจัยเล่มนี้ได้ทั้งหมด เพราะมีข้อจำกัดเรื่องของขอบเขตของการวิจัย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะประเด็นปัญหา สำหรับการทำงานวิจัยในครั้งต่อไป มีดังนี้

๑. ศึกษาหลักไตรลักษณ์ที่มีต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนในจังหวัดบุรีรัมย์
๒. ศึกษาเรื่องทุกข์ในหลักไตรลักษณ์และทุกข์ในอริยสัจ ๔ ว่าแตกต่างกันอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

คล้าย ทรงบัณฑิต ประชุมวิชานานาปัญหาและเฉลย ธรรมวิภาค สำหรับนักธรรมชั้นตรี และธรรมศึกษาตรี กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ม.ป.ป.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์. อีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น กรุงเทพมหานคร: โอเดียน-สโตร์, ๒๕๓๔ .

ฉบับกรรมการศาสนา. คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาตรี. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ที่โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

ธรรมประทีป. ชีวิตกับการแก้ปัญหา. กรุงเทพมหานคร : ที่โรงพิมพ์สหมิตร, ๒๕๓๓.

ธ. ธรรมศรี. ธรรมกลีภ ลำปาง: ที่ศิลปการพิมพ์ศรีสุข, ๒๕๓๐.

นายกกนก จันทร์ขจร. ธรรมเพื่อชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน, ๒๕๔๔ .

ผ. กิตติสารโร ป. ประมวลปัญหาและเฉลย อนุพุทธประวัตินักธรรมชั้นโท. ปฐมสมโพธิ-สังคีตติกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมมในเครือบริษัท. สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม. จำกัด, ๒๕๕๙.

_____. (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

_____. (ป.อ. ปยุตโต). ไตรลักษณ์ พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๙.

_____. พุทธธรรมฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม ในเครือบริษัท. สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙.

.วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่นำอักษรการพิมพ์, ๒๕๓๙.

- _____ . เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธ-ธรรม, ๒๕๓๑.
- _____ . ไตรลักษณ์. พิมพ์ที่บริษัทสหธรรมิกจำกัด. กรุงเทพมหานครสำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.
- พุทธทาสภิกขุ. การศึกษาโลกให้มีสันติภาพหรือทำลายโลก. พระวรศักดิ์ วรธมโม. บทฝึกลดความเห็นแก่ตัว การศึกษาโลก, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเผยแผ่ชีวิตประเสริฐ (ฟชป.) ๒๕๓๖.
- _____ . คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาจัดพิมพ์เผยแพร่, ๒๕๓๕.
- _____ . ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี หรือ ธรรมวิภาคนวภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธศาสน์, ๒๕๒๘.
- _____ . แผนที่ชีวิตสำหรับทุกคน. กรุงเทพมหานคร : ลิขิจการพิมพ์, ๒๕๓๔.
- _____ . ปรมัตถสภาวะธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๐.
- _____ . ชุมนุมหัวข้อธรรมในคำกลอน, กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๙).
- เพียร ปิ่นทอง. อธิบายธรรมวิภาค นักธรรมชั้นเอก โดยพิสดาร. กรุงเทพมหานคร : ที่โรงพิมพ์เลี้ยง-เลี้ยงจงเจริญ, ๒๔๘๔.
- พร รัตนสุวรรณ. คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๒๓ .
- พันเอกปิ่น มุกขนันต์. แนวสอนธรรมะหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔).
- พระวรศักดิ์ วรธมโม. พุทธจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่หจกการพระนคร ,๒๕๒๘.
- พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตยาโณ). ธรรมปริทรรศน์ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- .พระวรศักดิ์ วรธมโม. ครุกับศีลธรรม. กรุงเทพมหานคร: ที่สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๕.
- _____ คนเหนือกรรม. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- วสิน อินทสระ. หลักคำสอนสำคัญในทางพระพุทธศาสนา. (พุทธปรัชญา). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๓๕.
- ศาสตราจารย์เกียรติคุณ. นายแพทย์จำลอง ดิษยวณิช. จิตวิทยาความดับทุกข์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ต้นบุญ, ๒๕๕๔.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- สุภาชิต บทหนึ่ง เป็นสุภาชิตโบราณ มีมาก่อนในครั้งสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นอีก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๔.

พระมหาภูติชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี). สัมมาสมาธิ ลมหายใจแห่งการตื่นรู้. ศูนย์วิปัสสนาอบรม
อิสฺรณ-ไร่เชิญตะวัน, ๒๕๕๒.

พุทธทาสภิกขุ. โอสารถัพพธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา จัดพิมพ์,
๒๕๒๕.

_____ .ธรรมโฆษณอรรถาณุกรม. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๓๓.

(๒) วิทยานิพนธ์

นันทพล โรจนโกศล. การศึกษาวิเคราะห์เรื่องชั้น ๕. กับ การบรรลุลหรรณในพระพุทธานุชาเถรวาท.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๘.

นัตติมา ชูดวงแก้ว. การศึกษาเปรียบเทียบเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมปิฎกกับในพระสุตตันตปิฎก

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.

พระมหานิยม สีสลวโร. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาธานินทร์ อาทิตวโร. การพัฒนาสังฆารเพื่อบรรลุลหรรณในพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์

พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๕.

พระมหาสุทัศน์ ดิสสรวาทิ. อนิจจาในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาสุทัศน์ ดิสสรวาทิ. อนิจจาในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระบุญเรือน อภิบุญญ์. การศึกษาวิเคราะห์สังฆารในไตรลักษณ์กับสังฆารในเบญจขันธ์ในพุทธ

ปรัชญาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

วัชรระ งามจิตรเจริญ, พระพุทธานุชาเถรวาท, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. การศึกษาวิเคราะห์ปัจจุสมุปบาทในแนวปรมัตถสัจจะ. วิทยานิพนธ์พุทธ

ศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๐.

(๓) สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์, ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ วัดโพธิ์เย้ย้อย บ้านยางลาว ตำบลบ้านยาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระครูจินตารวัฒน์ เจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจินตาราม บ้านผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๗ มิถุนายน ๒๕๖๐

สัมภาษณ์ พระครูอุดมจันทวรรณ ดร. เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส บ้านผักกาดหญ้า ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระครูสุนทรวิโรจน์ทิต ดร. เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ บ้านหนองไฮ ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ นายพิเชษฐ์ วิจิตรศักดิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ บ้านโคกจั่ว ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ บ้านบุตาวงษ์ ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระครูนิมิตสาราภิรมย์ เจ้าคณะตำบลหนองบัวโคก บ้านสี่เหลี่ยมใหญ่ ตำบลหนองบัวโคก อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระครูชัยธรรมคุต เจ้าคณะตำบลทะเมนชัย บ้านทะเมนชัย ตำบลทะเมนชัย อำเภอปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระมหาปัญญาารวัฒน์ สิริภทฺโท, ผศ.ดร. เจ้าคณะตำบลแสงพัน บ้านสี่เหลี่ยมน้อย ตำบลแสงพัน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ นายจำรัส แก้วมัจฉา ผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์หมู่ที่ ๓ บ้านผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระครูวิจิตรธรรมาทร ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจตุคามมัชฌิมาราม บ้านโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ พระครูนิมิตวรรณธรรม เจ้าคณะตำบลหนองคู บ้านหนองตาด ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ นายเจริญ สุขวิบูลย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ นายสมร พินิจดวง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลผไทรินทร์ บ้านสี่ขวา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ นายสมจิตร ทองเชิด กำนันตำบลผไทรินทร์ บ้านผไทรินทร์พัฒนาหมู่ที่ ๑๙ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

- สัมภาษณ์ นายเจริญ เพื่อกมะหิงษ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่วใหม่ หมู่ที่ ๑๖ บ้านโคกจั่วใหม่ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายทองเปลว เชื้อนคำ อาจารย์เกษตรศาสตร์ บ้านผไทรินทร์ หมู่ที่ ๓ บ้านผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายพล วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโนนศิลา หมู่ที่ ๑๘ บ้านโนนศิลา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายบุญรอด โกเลือน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านผไทรินทร์พัฒนาหมู่ที่ ๑๙ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายประคอง วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ บ้านโคกจั่ว ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายผาย สร้อยสระกลาง เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายคำเตื่อง ภาษี ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน บ้านเลขที่ ๔๐ หมู่ที่ ๘ บ้านโนนเขวา ตำบลหัวฝาย อำเภอกันตัง จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสงจันทร์ บ้านเลขที่ ๙๙ หมู่ที่ ๗ บ้านแสงจันทร์ตำบลสนามชัย อำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ๙ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายคำ วิชาพลู เครือข่ายองค์กรชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สัมภาษณ์ นายทองคำ แจ่มใส ปราชญ์ชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ๙ มิถุนายน ๒๕๖๐.

(๔) ภาษาอังกฤษ

- Warder A.K. Indian Buddhism. MotilalBanarsidass Publishers PrivateLimited. Delhi, 1970.
- Woodward F.L. The Book of The Kindred Sayings, (Sanyutta–Nikaya) orGroupedSuttas Past IV. The Pali Text Society of Ocford, 1996.
- Venerable Mahasisayadaw. The Great Discourse On notself. (AnattalakkhanaSutta),BuddhadhammaFoundation,BangkokThailand,1996.
- YasuiRyud, Theory Of Soul In Theravada Buddhism, Atisha Memorial Publishing Society Calcatta. India, 1994.
- ChinchoreMangala R. Anatta / Anatmata : An Analysis of Buddhist Anti –Substantialist Crusade. Indian Books Center. Delhi – India. 1995.

ภาคผนวก

ผนวก ก
แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย นิสิตปริญญาโท เรื่อง การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตร
ลักษณะเพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน

หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

แบบสัมภาษณ์สอบถามนี้เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา เรื่อง...การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณะเพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน โดยผู้ตอบแบบสัมภาษณ์สอบถาม สามารถแสดงความรู้ ความคิดเห็นที่เป็นข้อเท็จจริง ซึ่งผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ เพื่อประโยชน์ทางวิชาการเท่านั้น โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักไตรลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณะเพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย ๑) นักวิชาการด้านศาสนาจำนวน ๕ รูป/คน ๒) นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ จำนวน ๕ รูป/คน. ๓) นักการเมืองท้องถิ่น จำนวน ๕ รูป/คน ๔) นักปราชญ์ท้องถิ่นและชาวบ้านทั่วไป จำนวน ๑๐ คน. รวมทั้งหมดจำนวน ๒๕ รูป/คน. ปัญหา มี ๘ ข้อ ที่จะใช้สัมภาษณ์ดังต่อไปนี้ ๑) ท่านคิดว่าพระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร. ๒) ท่านคิดว่าสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ เพราะเหตุไร. ๓) ท่านคิดว่า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกันอย่างไร. ๔) ท่านคิดว่าอนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร. ๕) ท่านคิดว่า ทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร. ๖) ท่านคิดว่า อนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร. ๗) ท่านมีแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์อย่างไร. ๘) ท่านแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันอย่างไร.

คำตอบแบบสัมภาษณ์ไม่มีข้อใดถูกหรือผิด ข้อมูลที่ได้จะนำไปใช้เพื่อเป็นประโยชน์ในทางวิชาการเท่านั้นไม่มีผลเสียใด ๆ ต่อตัวท่านหรือต่อผู้เกี่ยวข้อง กรุณาตอบแบบสัมภาษณ์ให้ตรงกับความรู้และความเป็นจริงที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของท่านมากที่สุด.

ขอขอบคุณอย่างสูงที่ให้ความร่วมมือการตอบแบบสัมภาษณ์ในการวิจัยครั้งนี้

พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปโน โปธิ์) (ประเสริฐศรี)

นิสิตหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย นิสิตปริญญาโท

การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน

หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๐

๑. ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์.....

ชื่อ/ฉายา/สกุล.....

ตำแหน่ง.....

ที่ทำงาน.....

เพศ.....อายุ.....เชื้อชาติ.....สัญชาติ.....นับถือศาสนา.....

๑. ท่านคิดว่าพระไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. ท่านคิดว่าสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความแตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ เพราะเหตุไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

๓. ท่านคิดว่าสรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกันอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

๔. ท่านคิดว่าอนิจจังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

๕. ท่านคิดว่าทุกขังในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

๖. ท่านคิดว่าอนัตตาในไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

๗. ท่านมีแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมตามแนวทางไตรลักษณ์อย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

๘. ท่านแนวคิดในการประยุกต์หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

๙. ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม.....

ขอขอบคุณอย่างสูงที่ให้ความร่วมมือการตอบแบบสัมภาษณ์ในการวิจัยครั้งนี้

พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปนโน ประเสริฐศรี)

นิสิตหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ข
ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือในการวิจัย

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

๑. ผศ.ดร.สรเชต วรคามวิชัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

๒. รศ.วิเชียร ชาบุดรบุญทริก

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

๓. ดร.วรเวช ศิริประเสริฐศรี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว๑๔

๙ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน ผศ.ดร.สรเดช วรคามวิชัย

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน เป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๗๒-๖๔๓๗

๘๖/๕๓

777 ๐44 637283

0813211233

๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘
 นิสิตปริญญาโท
 โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
 สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
 ๐๘๑-๓๓๗๒-๖๔๓๗
 ๕๖/๕๓
 777 ๐44 637283
 0813211233
 ๑๕ มค ๖๐

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ โทรศัพท์ ๐ ๘๑๓๓๒ ๖๙๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๑๔๗ วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุมัติโครงการตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน รศ.วิเชียร ชาบุดรบุณตริก

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พิจารณาแล้ว เห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน เป็นผู้เชี่ยวชาญ พิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ได้รับแจ้งตามสัปดาห์
เสร็จส่งในสัปดาห์หน้า

S. M. S.

๕4 พ.ค. ๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๒-๖๙๓๗

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ โทรศัพท์ ๐ ๘๑๓๓๒ ๖๔๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๑๔ วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน ดร.วราเวช ศิริประเสริฐศรี

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงร่างวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูสุตจินดาภรณ์ ฉายา ญาณสมปนฺโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน เป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกทัต จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

นางสาว นิตยา นิลน้อย
นางสาว นิตยา นิลน้อย
นางสาว นิตยา นิลน้อย

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๒-๖๔๓๗

ผนวก ค
สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้การสัมภาษณ์

- ๑) พระศรีปริยัติธาดา รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์, ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ วัดโพธิ์น้อย บ้านยางลาว ตำบลบ้านยาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๖ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๐.๓๐ น.
- ๒) พระครูจินตารวัฒน์ เจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจินตาราม บ้านฝัทรินทร์ ตำบลฝัทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๗ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๑.๐๐ น.
- ๓) พระครูอุดมจันทวรรณ ดร. เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส บ้านผักกาดหญ้า ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๕ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๔.๐๐ น.
- ๔) พระครูสุนทรวิธานจิต ดร. เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ บ้านหนองไฮ ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๓.๑๕ น.
- ๕) นายพิเชษฐ์ วิจิตรศักดิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ บ้านโคกจั่ว ตำบลฝัทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๓ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๑๔.๓๐ น.
- ๖) พระมหาบุญเลิศ สอนติโก รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ บ้านบุตาวงษ์ ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๒ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๑๔.๒๐ น.
- ๗) พระครูนิมิตสาราภิรมย์ เจ้าคณะตำบลหนองบัวโคก บ้านสี่เหลี่ยมใหญ่ ตำบลหนองบัวโคก อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๑๔.๐๐ น.
- ๘) พระครูชัยธรรมคุณ เจ้าคณะตำบลทะเมนชัย บ้านทะเมนชัย ตำบลทะเมนชัย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๑๓.๑๖ น.
- ๙) พระมหาปัญญาวรวัฒน์ สิริภทโท, ผศ.ดร. เจ้าคณะตำบลแสงพัน บ้านสี่เหลี่ยมน้อย ตำบลแสงพัน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๐.๓๐ น.
- ๑๐) นายจรัส แก้วมัจฉา ผู้ใหญ่บ้านฝัทรินทร์หมู่ที่ ๓ บ้านฝัทรินทร์ ตำบลฝัทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๘ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๐๙.๓๐ น.
- ๑๑) พระครูวิจิตรธรรมาทร ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจตุคามมัชฌิมาราม บ้านโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๐๘.๓๐ น.
- ๑๒) พระครูนิมิตวรธรรม เจ้าคณะตำบลหนองคู บ้านหนองตาต ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๑๖. ๐๐ น.
- ๑๓) นายเจริญ สุขวิบูลย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกลาง ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๐๙. ๐๐ น.
- ๑๔) นายสมร พินิจดวง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลฝัทรินทร์ บ้านสี่ขวา ตำบลฝัทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๒.๐๐ น.
- ๑๕) นายสมจิตร ทองเชิด กำนันตำบลฝัทรินทร์ บ้านฝัทรินทร์พัฒนาหมู่ที่ ๑๙ ตำบลฝัทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๕.๐๐ น.

๑๖) นายเจริญ เพื่อกมะหิษฐ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่วใหม่ หมู่ที่ ๑๖ บ้านโคกจั่วใหม่ ตำบล
ผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิถุนายน ๖๐ เวลา ๐๘.๐๐ น.

๑๗) นายทองเปลว เชื้อนคำ อาจารย์เกษตรศาสตร์ บ้านผไทรินทร์ หมู่ที่ ๓ บ้าน
ผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิ.ย. ๑๔.๓๐ น.

๑๘) นายพล วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโนนศิลา หมู่ที่ ๑๘ บ้านโนนศิลา ตำบลผไทรินทร์
อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๐๙.๐๐ น.

๑๙) นายบุญรอด โกเถื่อน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านผไทรินทร์พัฒนาหมู่ที่ ๑๙ ตำบล
ผไทรินทร์อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๑๒. ๐๐ น.

๒๐) นายประคอง วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑ บ้านโคกจั่ว ตำบลผไทรินทร์
อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๔ มิ.ย.๖๐ ๐๗.๐๐ น.

๒๑) นายผาย สร้อยสระกลาง เกษตรกรดีเด่นสาขาสถาปัตยกรรมของแผ่นดิน บ้านสระ
คุน ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๓. ๐๐ น.

๒๒) นายคำเตื่อง ภาษี ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน บ้านเลขที่ ๔๐ หมู่ที่ ๘ บ้าน
โนนเขวา ตำบลหัวฝาย อำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์ ๘ มิ.ย. ๖๐ เวลา ๑๐.๐๐ น.

๒๓) นายไพรัตน์ ชื่นศรี ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสงจันทร์ บ้านเลขที่ ๙๙ หมู่ที่ ๗ บ้าน
แสงจันทร์ตำบลสนามชัย อำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ๙ มิ.ย.๖๐ เวลา ๑๐.๒๐ น.

๒๔) นายคำ วิชาพล เครือข่ายองค์กรชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ๑๘ มิ.ย.๖๐
เวลา ๐๙.๐๐ น.

๒๕) นายทองคำ แจ่มใส ปราชญ์ชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน อำเภอพลับพลา
ชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ๙ มิ.ย. เวลา ๑๕.๓๐ น.

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุมัติครุฑที่สัณนิษฐานประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระศรีปริยัตินา รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์, ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

อภินันท์ อภินันท์

๒๕.๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุมัติครุฑที่สัณนิษฐานประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระครูจินตารัตน์ เจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารัตน์ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เพื่อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกทัต จารเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

๑๓) พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเผยแพร่สัณนิษฐานประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นามสกุล/เรียน พระครูอุดมจันทวรรณ ดร. เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตการณ ฉายา ฉานสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงน้อมสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ฉันท ฟิลิปปิน

Wragan

5 มี.ค. 60

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๗๒-๖๙๓๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเผยแพร่สัณนิษฐานประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระครูสุนทรวิรัตน์จิต ดร. เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินดาภรณ์ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

๓ มิ.ย. ๒๐

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายพิษณุ วิจิตรศักดิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

13 มี.ค. 60

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเผยแพร่สัณนิษฐานประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระมหาบุญเลิศ สันติโร รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฌายา ถาวรสุมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนี้สัณนิษฐานเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัต จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

๒ มิถุนายน ๒๕๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๘๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขาร่อง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระครูนิมิตสารภิรมย์ เจ้าคณะตำบลหนองบัวโคก

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินดาภรณ์ ฉายา ญาณสมปนฺโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิติ ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิติจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงน้อมสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ฉันทะนันท์ ลิ้มพานิช
 พ.ร.อ.ดร.นิมิตสารภิรมย์
 ศ. มิตฺตนาถน ๒๕๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

วัดพระพทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบริรักษ์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศร ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๓) พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระครูชัยธรรมคต เจ้าคณะตำบลทะเลเม่นชัย

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูศุภจินดาภรณ์ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดมหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนี้สิดะจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เพื่อให้อีกเพื่อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

En -

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

[illegible]

9/2/1918 L. K. L. L.

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨੨

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตให้สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระมหาปัญญารัตน์ สิริภโท ดร. เจ้าคณะตำบลแสงพัน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนฺโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เพื่อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

(พระมหาปัญญารัตน์ สิริภโท, ดร.)

อ.ว. อธิการบดี/อ.ค.ส. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓๑ ม.ค. ๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๒-๖๔๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๔๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นั้สการ/เรียน นายจรัส แก้วมัจฉา ผู้ใหญบ้านผไทรินทร์หมู่ที่ ๓

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตภาณีย์ ฉายา ญาณสมปนฺโน นามสกุล ประเสริฐศรี รัสประจําตัวนํสํด ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นํสํดปริญญโท ครงการหลํกสูตรพุทธศาสนตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนํสํดจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนํสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัฒ จารุเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ดํษดหมณณดํสํ
 ๑๓ มิ.ย. ๒๕๖๐
 ๑๘ มิ.ย. ๒๕๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระครูวิจิตรธรรมพร ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ.....

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตการณ ญา ยานสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุมณีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๗๒-๖๔๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พระครูนิมิตวราธรรม เจ้าคณะตำบลหนองคู.....

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินดาภรณ์ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เพื่อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงน้อมสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกทัต จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัย มหาวิทยาลัย วัดพระพุทธ ๒๕๑ หมู่ อำเภอเมือง โทรศัพท์	องค์การบริหารส่วนจังหวัดตาก เลขที่รับ 1069 วันที่รับ ๐๘ ส.ย. 2560 เวลา 10.26 น.
---	--

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายเจริญ สุขวิบูลย์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกลาง

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ณายา ญาณสมปยุโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

๗๕๖ ๕.
10๖๙
๘ ส.ย. ๖๐.

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเคราะหส์ัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นั้สการ/เรียน นายสมร พินิจดวง นายกองค้การบรหิารส่วนตำบลผไทรินทร์

ลิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครือมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณั ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนั้สการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัฑ จารุเมธีชน)

รักษการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ด้วยมีความยินดี ผัง

 นายกองค้การบรหิาร
 ๒๕๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๗๒-๖๔๓๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขารวะโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเคราะห้สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นั้สการ/เรียน นายสมจิตร ทองเชิด กำนันตำบลไทรินทร์

สิ่งท่ส่งมาด้วย ๑. เครือหม่อที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตการณั ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนี้สิดจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนั้สการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัฑ จารุเมธีชน)

รักษการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

๑๗๐๔๗๗/ว ๒๒

๑๗๐๔๗๗/ว ๒๒/๒๒

๑๗ พ.ค. ๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายเจริญ เมื่อกะหังษ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๖

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน

14 มิ.ย ๒๕๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายทองเปลว เขียนคำ ครูชำนาญด้านเกษตร บ้านผไทรินทร์หมู่ที่ ๓

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ด้วยความยินดีรับ
นายทองเปลว เขียนคำ
14 ส.ค. ๒๕๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๗๒-๖๙๓๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายพล วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโนนศิลา หมู่ที่ ๑๘

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รัชสประจักษ์ วัตินิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนี้สัปดาห์จะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

วันที่ 14 มี.ค. / 60

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายบุญรอด โกเลือน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์พัฒนา หมู่ที่ ๑๙

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินดาภรณ์ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

14 มิถุนายน ๒๕๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๘๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายประคอง วิจิตรศักดิ์ ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินดาภรณ์ ฉายา ญาณสมฺปนฺโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์ในการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ด้วย ความยินดี

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

14 มิถุนายน 2560

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน พ่อผาย สร้อยสระกลาง ประธานปรียญ จังหวัดบุรีรัมย์

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารักษ์ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุมัติเคราะห้สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายคำเคื่อง ภาษี ประธานเครือข่ายประชาชนชาวบ้านบุรีรัมย์ อ.แคนดง.....

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินดาภรณ์ ฉายา ฉานสมฺปนฺโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ด้วยนางอัมรินทร์ ไร่มหา
อำนวยการ

นางนันทพร

นางอัมรินทร์ ไร่มหา
อำนวยการ

ศ. นันทพร ๖๕๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเผยแพร่สัณนิษฐานประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายไพรัตน์ ชื่นศรี ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสงจันทร์ อ.สตึก

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดำเนินการดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนิสิตจะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

วิจัยชุมชนบ้านแสงจันทร์

 (นายไพรัตน์ ชื่นศรี)
 ๑ มี. ๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๔๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๕๖๓ ๗๒๕๖

๑๘) พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายคำ วิชาพล เครือข่ายองค์กรชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินตารณ ฌายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการติดต่อประสานงานนี้สัปดาห์เป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เพื่อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาราชการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

18 มี.ย. 60

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๗๒-๖๙๓๗

ที่ ศธ ๖๑๔๘.๑๐/ว ๒๒

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดพระพุทธบาทเขากระโดง

๒๘๑ หมู่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์ - ประโคนชัย ตำบลเสม็ด

อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๔๔๖๓ ๗๒๕๖

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุมัติเคราะหส์ัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

นมัสการ/เรียน นายทองคำ แจ่มใส ปรารักษ์ชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน อ.พลับพลาชัย
 สิ่งที่มาด้วย ๑. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ (แบบสัมภาษณ์)

ด้วย พระครูสุตจินดาภรณ์ ฉายา ญาณสมปนโน นามสกุล ประเสริฐศรี รหัสประจำตัวนิสิต
 ๕๖๓๑๔๐๕๐๐๘ นิสิตปริญญาโท โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษา
 แนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน” เพื่อเป็นส่วน
 หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าวในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

เพื่อการนี้ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต พิจารณาแล้วเห็นสมควรว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้
 ความสามารถเกี่ยวกับการวิจัยนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ท่านเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก ส่วนการ
 ติดต่อประสานงานนี้สัปดาห์จะเป็นผู้ติดต่อประสานงานโดยตรง และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้
 หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อทางวิชาการจากท่านด้วยดี

จึงนมัสการ/เรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน)

รักษาการผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

นายทองคำ แจ่มใส

๑๕.๕.๖๐

สำนักงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

โทรศัพท์ ๐๘๑-๓๓๗๒-๖๔๓๗

ผนวก ง
ภาพประกอบการสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา
ตำแหน่ง รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์, ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติธาดา
ตำแหน่ง รองเจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์, ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูจินตารวัฒน์
ตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูจินตารวัฒน์
ตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูอุดมจันทวรรณ ดร. ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส
บ้านผักกาดหญ้า ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูอุดมจันทวรรณ ดร. ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดจันทราวาส
บ้านผักกาดหญ้า ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูสุนทรวิจิตร บัณฑิต ดร. ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ
บ้านหนองไฮ ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูสุนทรวิจิตร บัณฑิต ดร. ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไฮ
บ้านหนองไฮ ตำบลตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร
ตำแหน่ง รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร
ตำแหน่ง รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร
ตำแหน่ง รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระมหาบุญเลิศ สนติกโร
ตำแหน่ง รองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูนิมิตสาราภิรมย์ ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดจตุราชูร์บำรุง จต.หนองบัวโคก
บ้านสีเหลี่ยมใหญ่ ตำบลหนองบัวโคก อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูนิมิตสาราภิรมย์ ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดจตุราชูร์บำรุง จต.หนองบัวโคก
บ้านสีเหลี่ยมใหญ่ ตำบลหนองบัวโคก อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูชัยธรรมคุณ ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดทะเลมนชั้ย เจ้าคณะตำบลทะเลมนชั้ย
บ้านทะเลมนชั้ย ตำบลทะเลมนชั้ย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูชัยธรรมคุณ ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดทะเลมนชั้ย เจ้าคณะตำบลทะเลมนชั้ย
บ้านทะเลมนชั้ย ตำบลทะเลมนชั้ย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระมหาปัญญาวรวัฒน์ สิริภทฺโท ตำแหน่ง ผศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดศรีสวัสดิ์ จต.แสงงพน
บ้านสี่เหลี่ยมน้อย ตำบลแสงงพน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระมหาปัญญาวรวัฒน์ สิริภทฺโท ตำแหน่ง ผศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดศรีสวัสดิ์ จต.แสงงพน
บ้านสี่เหลี่ยมน้อย ตำบลแสงงพน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายจรัส แก้วมัจฉา ตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์ หมู่ที่ ๓
 ที่วัดจินดาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายจรัส แก้วมัจฉา ตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์ หมู่ที่ ๓
 ที่วัดจินดาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ พระครูวิจิตรธรรมมาทร กำลังศึกษาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
ตำแหน่ง ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูวิจิตรธรรมมาทร กำลังศึกษาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
ตำแหน่ง ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูนิมิตวราธรรม ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดเทพนิมิต เจ้าคณะตำบลหนองคู
บ้านหนองตาต ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พระครูนิมิตวราธรรม ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดเทพนิมิต เจ้าคณะตำบลหนองคู
บ้านหนองตาต ตำบลหนองคู อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายเจริญ สุขวิบูลย์ ตำแหน่ง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกลาง
ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายเจริญ สุขวิบูลย์ ตำแหน่ง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลโคกกลาง
ตำบลโคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายสมร พินิจดวง ตำแหน่ง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลไทรินทร์
บ้านสีชาวมุ่ที่ ๗ ตำบลไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายสมร พินิจดวง ตำแหน่ง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลไทรินทร์
บ้านสีชาวมุ่ที่ ๗ ตำบลไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายสมจิตร ทองเชิด ตำแหน่ง กำนันตำบลไพรินทร์
บ้านไพรินทร์พัฒนาหมู่ ๑๙ ตำบลไพรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายสมจิตร ทองเชิด ตำแหน่ง กำนันตำบลไพรินทร์
บ้านไพรินทร์พัฒนาหมู่ ๑๙ ตำบลไพรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายสมเจริญ เผือกมะหิงษ์ ตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านโคกจัวใหม่หมู่ที่ ๑๖
บ้านโคกจัวใหม่ ตำบลไพรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายสมเจริญ เผือกมะหิงษ์ ตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านโคกจัวใหม่หมู่ที่ ๑๖
บ้านโคกจัวใหม่ ตำบลไพรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายทอง เปลวเขื่อนคำ ตำแหน่ง อาจารย์เกษตรศาสตร์
ที่วัดจินดาราม บ้านผไทรินทร์ หมู่ที่ ๓ ตำบลไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายทอง เปลวเขื่อนคำ ตำแหน่ง อาจารย์เกษตรศาสตร์
ที่วัดจินดาราม บ้านผไทรินทร์ หมู่ที่ ๓ ตำบลไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายพล วิจิตรศักดิ์ ตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านโนนศิลา หมู่ที่ ๑๘
บ้านโนนศิลา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายพล วิจิตรศักดิ์ ตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านโนนศิลา หมู่ที่ ๑๘
บ้านโนนศิลา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายบุญรอด โกเลือน ตำแหน่ง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์พัฒนา หมู่ที่ ๑๙
บ้านผไทรินทร์พัฒนา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายบุญรอด โกเลือน ตำแหน่ง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านผไทรินทร์พัฒนา หมู่ที่ ๑๙
บ้านผไทรินทร์พัฒนา ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายประคอง วิจิตรศักดิ์ ตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑
บ้านโคกจั่ว ตำบลผไทโรนทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ นายประคอง วิจิตรศักดิ์ ตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้านโคกจั่ว หมู่ที่ ๑๑
บ้านโคกจั่ว ตำบลผไทโรนทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์.

สัมภาษณ์ พ่อผาย สร้อยสระกลาง ตำแหน่ง เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน
บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ พ่อผาย สร้อยสระกลาง ตำแหน่ง เกษตรกรดีเด่นสาขาปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน
บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายคำเตื่อง ภาษี ตำแหน่ง ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน
ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายคำเตื่อง ภาษี ตำแหน่ง ประธานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน
ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี ตำแหน่ง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสงจันทร์
ตำบลสนามชัย อำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ชื่นศรี ตำแหน่ง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านแสงจันทร์
ตำบลสนามชัย อำเภอสะตึก จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายคำ วิชาพล ตำแหน่ง เครือข่ายองค์กรชุมชน
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายคำ วิชาพล ตำแหน่ง เครือข่ายองค์กรชุมชน
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายทองคำ แจ่มใส ตำแหน่ง ประธานชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน
บ้านม่วงหวาน ตำบลจันตุม อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์

สัมภาษณ์ นายทองคำ แจ่มใส ตำแหน่ง ประธานชาวบ้านด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน
บ้านม่วงหวาน ตำบลจันตุม อำเภอพลับพลาชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระครูสุตจินตารณ (ยงยุทธ ญาณสมปนโน ประเสริฐศรี)
- เลขบัตรประจำตัว : ๓-๓๑๑๐-๐๐๙๙๐-๐๗-๑
- เกิด : วันที่ ๓๐ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖
- สถานที่เกิด : บ้านผไทรินทร์ ตำบลหนองกะทิง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๑๓๐
- อุปสมบท : วันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๒๗ ณ วัดสุภโสภณ ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- ตำแหน่งหน้าที่ : รองเจ้าอาวาสวัดจินตาราม บ้านผไทรินทร์ ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดจินตาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- การศึกษาสามัญ :
- พ.ศ.๒๕๑๗) สำเร็จการศึกษาชั้นปีที่ ๔ ณ โรงเรียนบ้านผไทรินทร์ ตำบลหนองกะทิง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
 - พ.ศ.๒๕๕๓) สำเร็จการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตร การบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ปบส.) ณ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดพุทธบาทเขากระโดง ตำบลเสม็ด อำเภอมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
 - ๒๕๕๔) เข้ารับการศึกษาปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต(พธ.บ.) วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดพุทธบาทเขากระโดง ตำบลเสม็ด อำเภอมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
 - ๒๕๕๙) สำเร็จการศึกษาปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต(พธ.บ.) คณะพุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๖๑ ณ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดพุทธบาทเขากระโดง ตำบลเสม็ด อำเภอมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
 - ๒๕๕๘) เข้ารับเข้าการศึกษาปริญญาโท พุทธพุทธศาสตรมหาบัณฑิต ณ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดพุทธบาทเขากระโดง ตำบลเสม็ด อำเภอมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์

- การศึกษาฝ่ายธรรม :** พ.ศ.๒๕๒๓) สอบนักธรรมชั้นตรีได้ สำนักศาสนศึกษาวัดจินดาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- :** พ.ศ.๒๕๒๔) สอบนักธรรมชั้นโทได้ สำนักศาสนศึกษา วัดจินดาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- :** พ.ศ.๒๕๒๕) สอบนักธรรมชั้นเอกได้ สำนักศาสนศึกษา วัดหนองโพธิ์ ตำบลศรีนาวา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
- :** พ.ศ.๒๕๒๗) สอบบาลีประโยค(ป.ธ.๑-๒ได้) สำนักศาสนศึกษา วัดหนองโพธิ์ ตำบลศรีนาวา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
- :** พ.ศ.๒๕๒๙) สอบเปรียญธรรมประโยค(ป.ธ.๓ได้) สำนักศาสนศึกษาวัดหนองโพธิ์ ตำบลศรีนาวา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
- ประสบการณ์ :** พ.ศ.๒๕๔๒) เป็นเลขานุการเจ้าคณะตำบลผไทรินทร์ วัดจินดาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- :** พ.ศ.๒๕๔๓) เป็นพระวินยาธิการประจำอำเภอลำปลายมาศ วัดจินดาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- :** พ.ศ.๒๕๔๕) ได้ผ่านการอบรมหลักสูตรพัฒนาศักยภาพ เลขานุการ เจ้าคณะพระสังฆาธิการ วัดบ้านบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์
- :** พ.ศ.๒๕๔๙) ได้ผ่านการอบรมเพิ่มประสิทธิภาพพระเลขานุการ เจ้าคณะพระสังฆาธิการ วัดจันทราวาส ตำบลลำปลายมาศ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์
- :** พ.ศ.๒๕๕๒) ได้ผ่านการอบรม โครงการอบรมพระภิกษุ เพื่อแต่งตั้งพระสังฆาธิการ รุ่นที่ ๑๑ ณ วัดกลาง (พระอารามหลวง) ตำบลในเมือง อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
- :** พ.ศ.๒๕๕๒) ได้เป็นดำรงตำแหน่งตามโครงการอบรมพระภิกษุ เพื่อแต่งตั้งพระสังฆาธิการดำรงตำแหน่งรองเจ้าอาวาส วัดจินดาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- :** พ.ศ.๒๕๕๒) เป็นเลขานุการรองเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ วัดจินดาราม ตำบลผไทรินทร์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์